زرین خط

مرزهای
ایران و شوروی

تألیف

سپهبد امان الله جهانبانی

حق چاپ و ترجمه محفوظ

تیرماه ۱۳۳۶

طهران

چاپخانهٔ مجلس

گیلان و
مازندران

۳

۴

۳۸

علائم شرطیه
۱ خط مرز زمان عظمت ایران قبل از قرارداد گلستان
۲ حدود ایران طبق قرارداد گلستان
۳ شهرهای عمده و آبادیها
۴ ارتفاعات
۵ رودخانه ها
مقیاس ۱:۲,۰۰۰,۰۰۰
۰ ۲۰ ۴۰ ۶۰ ۸۰ ۱۰۰ ۱۲۰ ۱۴۰ ۱۶۰ ۱۸۰ ۲۰۰ کیلومتر
دریای سیاه
دریای خزر
کوههای قفقاز
اتحاد جماهیر شوروی
رود ترک
گروزنی
ولادی قفقاز
سوخوم
پوتی
باتوم
ترابوزان
ترکیه
ارض الروم
گوری
تفلیس
آخالتیخ
اردهان
قارص
گرجستان
داغستان
دربند
کوبا
شکی
گنجه
شماخی
گوگ چای
شیروان
بادکوبه
جورات
ایروان
ارس
ارارات
آلاداغ
نخجوان
عباس آباد
جلفا
اردوباد
مغری
قره باغ
شوشی
بلوک
دشت مغان
اصلاندوز
قرچه داغ
خداآفرین
کلیبر
آذربایجان
مرند
خوی
چورس
تبریز
سبلان
مشکین شهر
اردبیل
آستارا
لنکران
طالش
هشت پر
سراب
میانه
سهند
مراغه
رضائیه
دریاچه رضائیه
پهلوی
رشت
سفیدرود
منجیل
سالیان

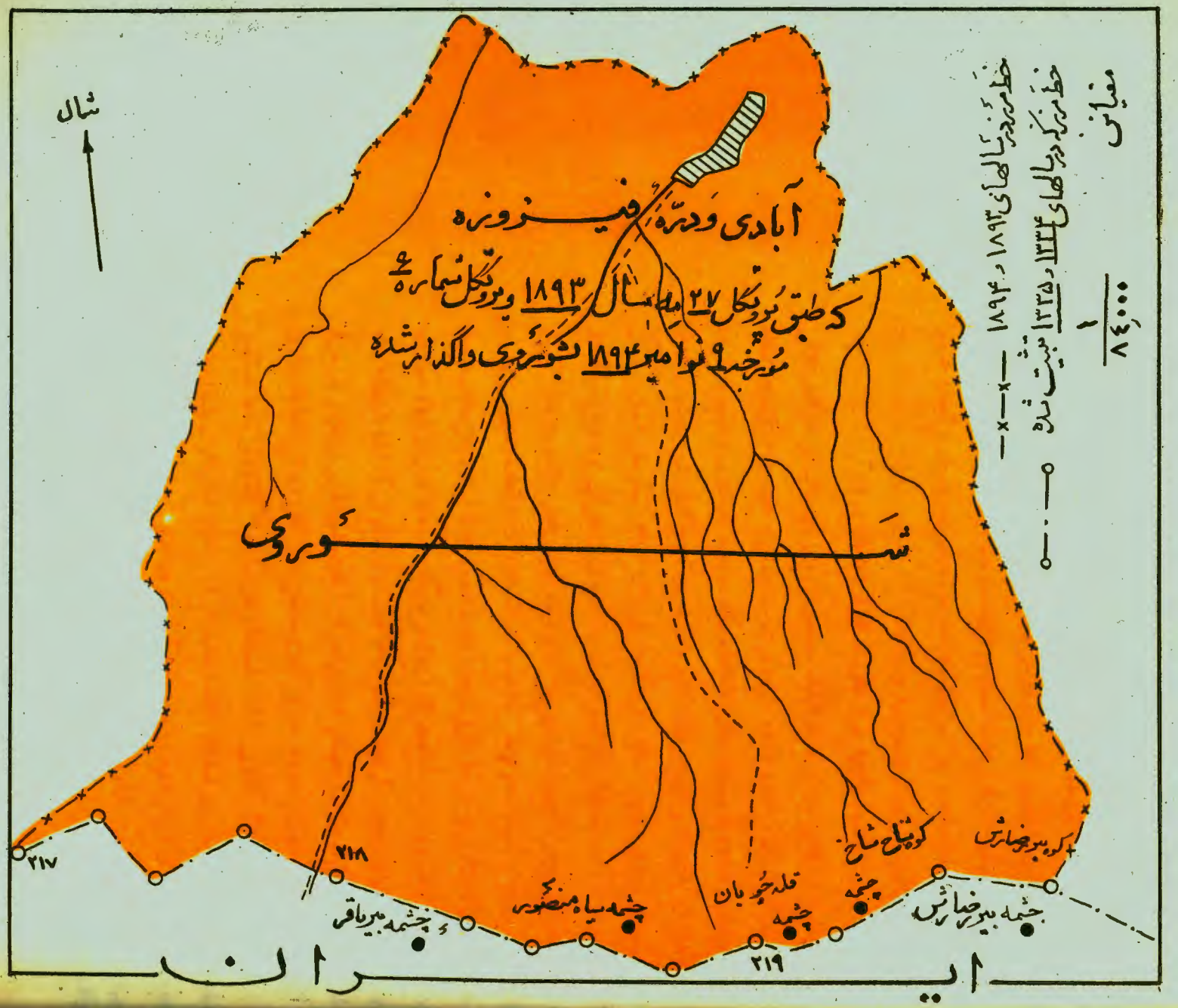

شمال
آبادی و درهٔ فیروزه
که طبق پروتکل ۲۷ مه سال ۱۸۹۳ و پروتکل شماره ۶
مورخه ۹ نوامبر ۱۸۹۴ بشوروی واگذار شده
شوروی
ایران
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
چشمه بیرباقر
چشمه سیاه منصور
قله چوبان
چشمه
چشمه
کوه شاخ شاخ
کوه بیر رضارش
چشمه بیر رضارش
خط مرز در سالهای ۱۸۹۳ و ۱۸۹۴
خط مرز که در سالهای ۱۳۳۴ و ۱۳۳۵ تثبیت شده
مقیاس
۱/۸۴۰۰۰

دشت مغان

شوروی

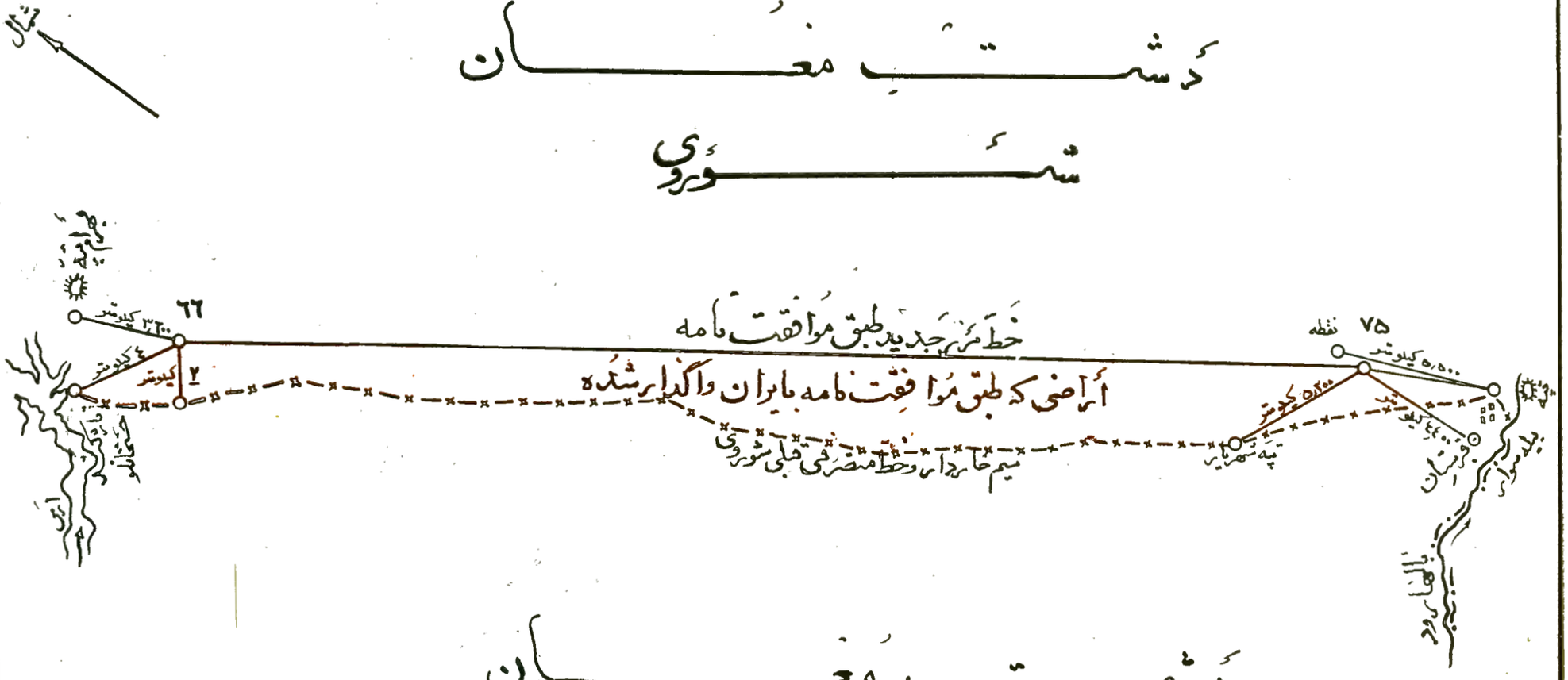

دشت مغان

ایران

خط مرز جدید طبق موافقت نامه ———

مرز شوروی —x—x—x—

مقیاس $\frac{1}{200,000}$

خط مرز بین توشانقر - بیاتچه الی سنگرتپه

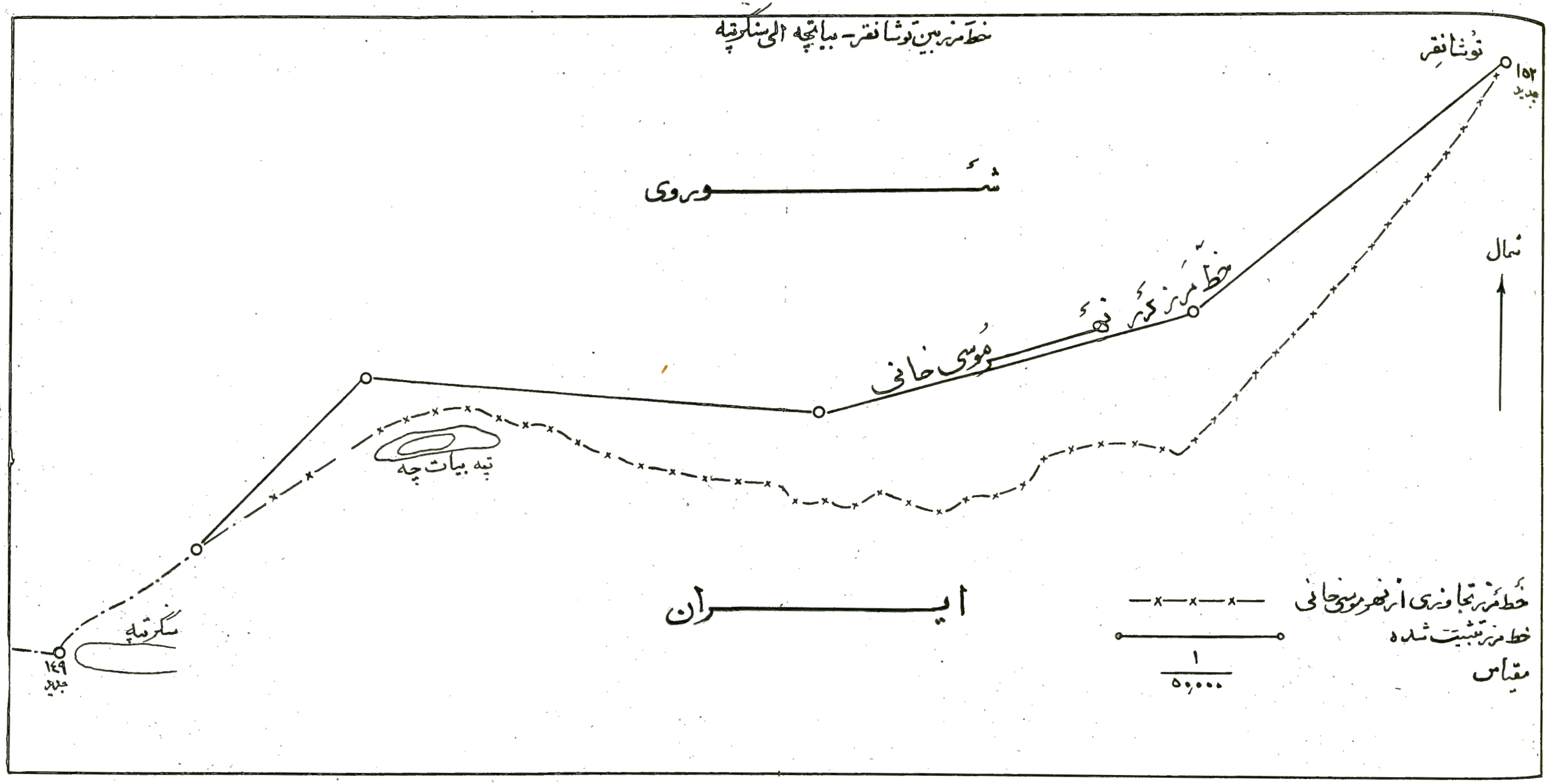

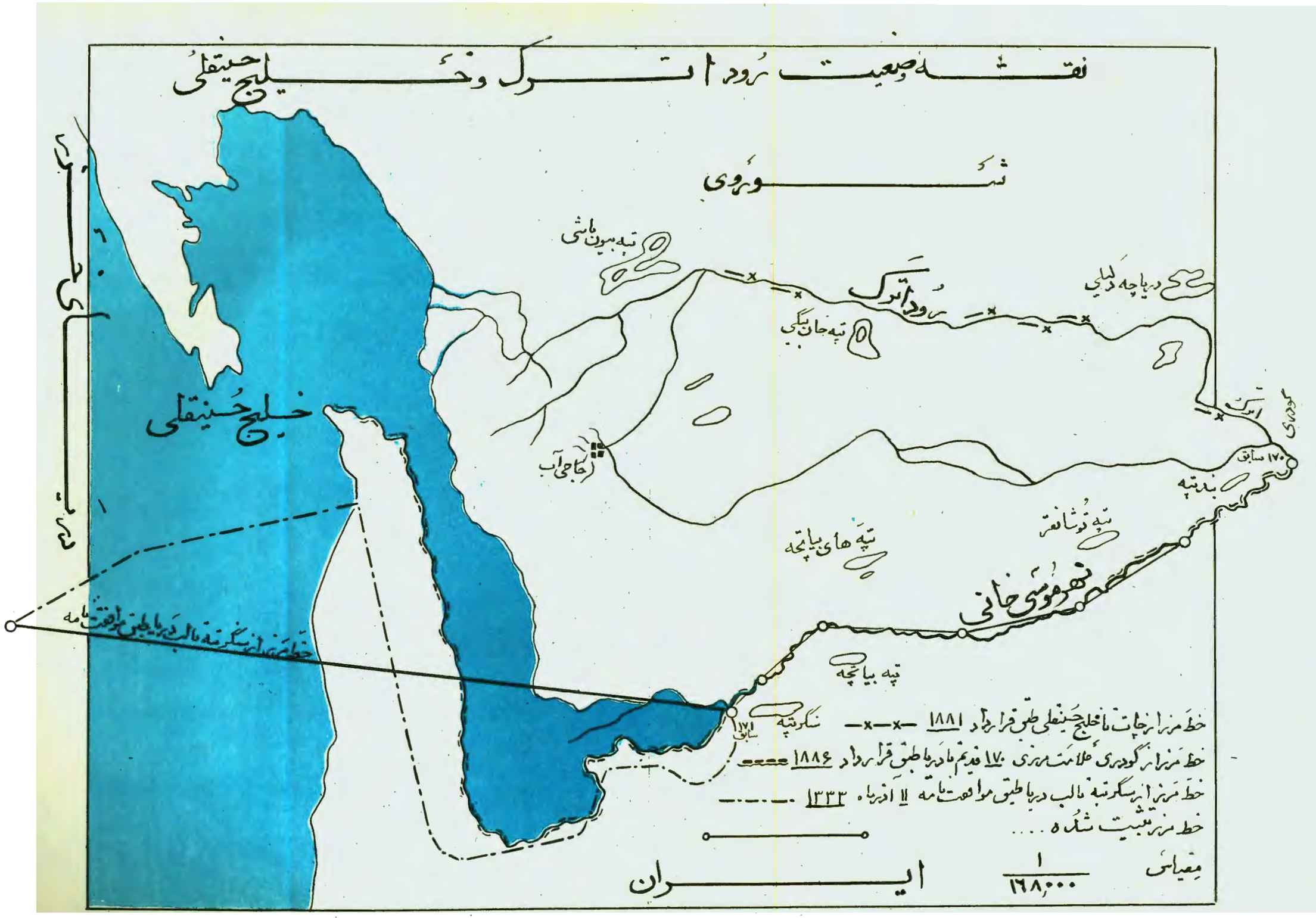

نقشه وضعیت رود اترک و خلیج حسینقلی
شوروی
تپه بیون باشی
رود اترک
دریاچه دلیلی
تپه جان بیگی
خلیج حسینقلی
اترک
گودری
۱۷۰ سابق
بند تپه
حاجی آب
تپه های بیاتچه
تپه توشانقر
نهر موسی خانی
تپه بیاتچه
سنگر تپه
۱۷۱ سابق
خط مرز از سنگر تپه تا لب دریا طبق موافقت نامه
خط مرز از چات تا خلیج حسینقلی طبق قرارداد ۱۸۸۱
خط مرز از گودری علامت مرزی ۱۷۰ قدیم تا دریا طبق قرارداد ۱۸۸۶
خط مرز از سنگر تپه تا لب دریا طبق موافقت نامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳
خط مرز تثبیت شده ....
مقیاس ۱/۱۶۸,۰۰۰
ایران

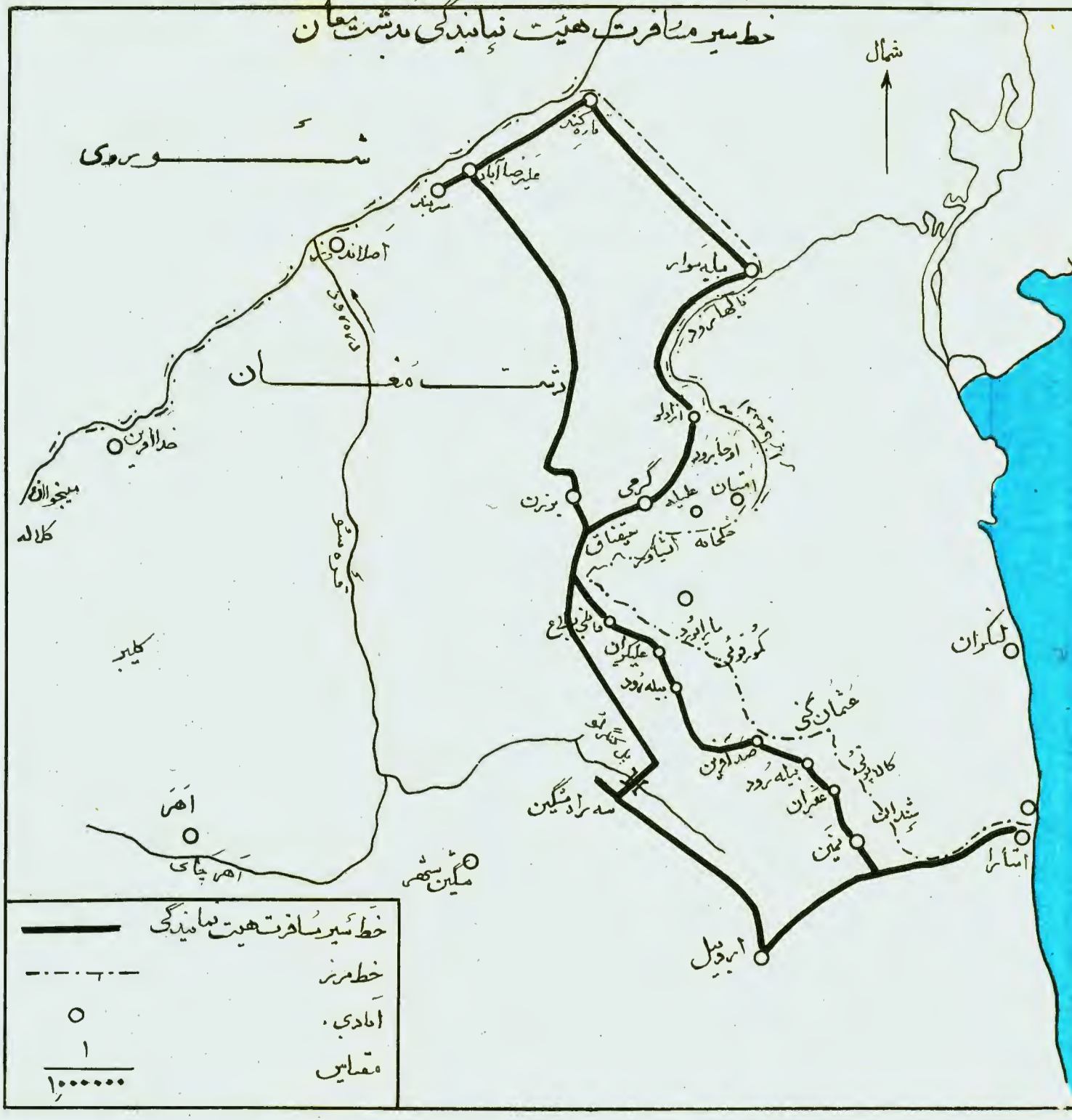

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی بدشت مغان
شمال
شوروی
دشت مغان
قره سو
اصلاندوز
سربند
علیرضا آباد
بیله سوار
بالهارود
ازادلو
اوجارود
گرمی
امتیان
علیله
بزرن
سیقناق
خلخانه
آشاور
قاطی بلاغ
علیکران
بیله رود
مارابورد
کمورقوئی
عثمان کنی
صدافرین
بیله رود
عقبران
شندان
نمین
سه راه مشگین
مشگین شهر
اهر
اهر چای
اردبیل
امتارا
لنکران
کلیبر
خداآفرین
میبخوان
کلاله
خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی
خط مرز
آبادی
مقیاس
۱
۱۰۰۰۰۰۰

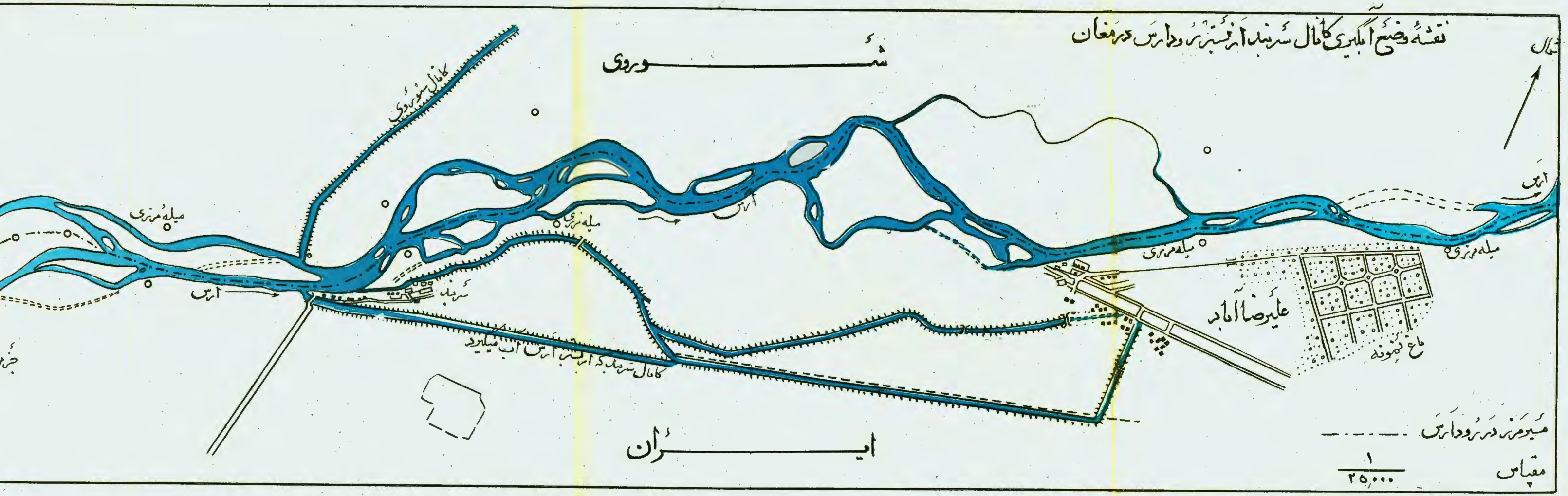

نقشهٔ وضع آبگیری کانال سربند از بستر رود ارس در مغان
شمال
شوروی
ایران
کانال شوروی
میلهٔ مرزی
ارس
سربند
کانال سربند که از بستر ارس آب میگیرد
علیرضا آباد
باغ نمونه
مسیر مرز در رود ارس
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

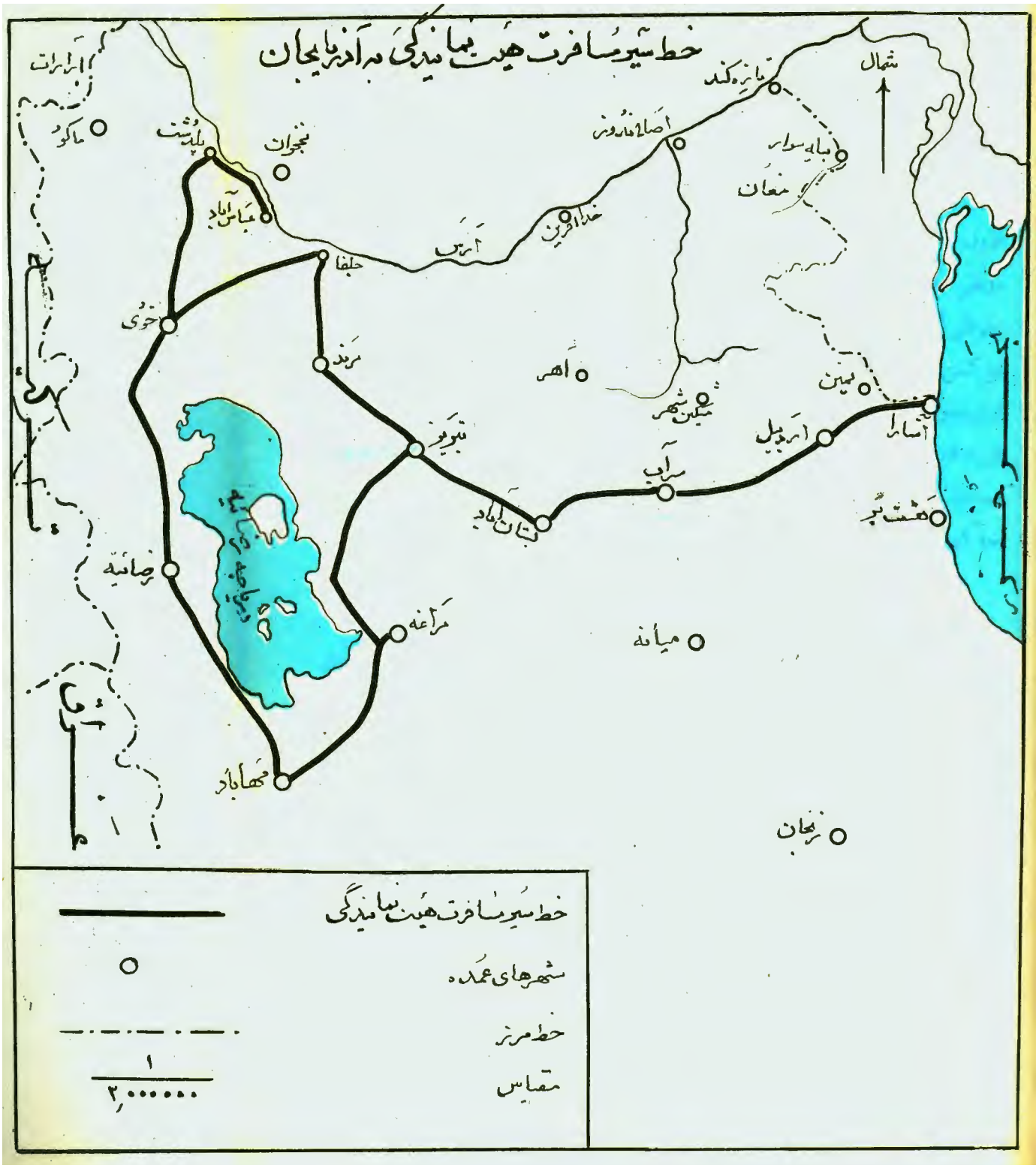

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی

شهرهای عمده

خط مرز

مقیاس ۱/۲۰۰۰۰۰۰

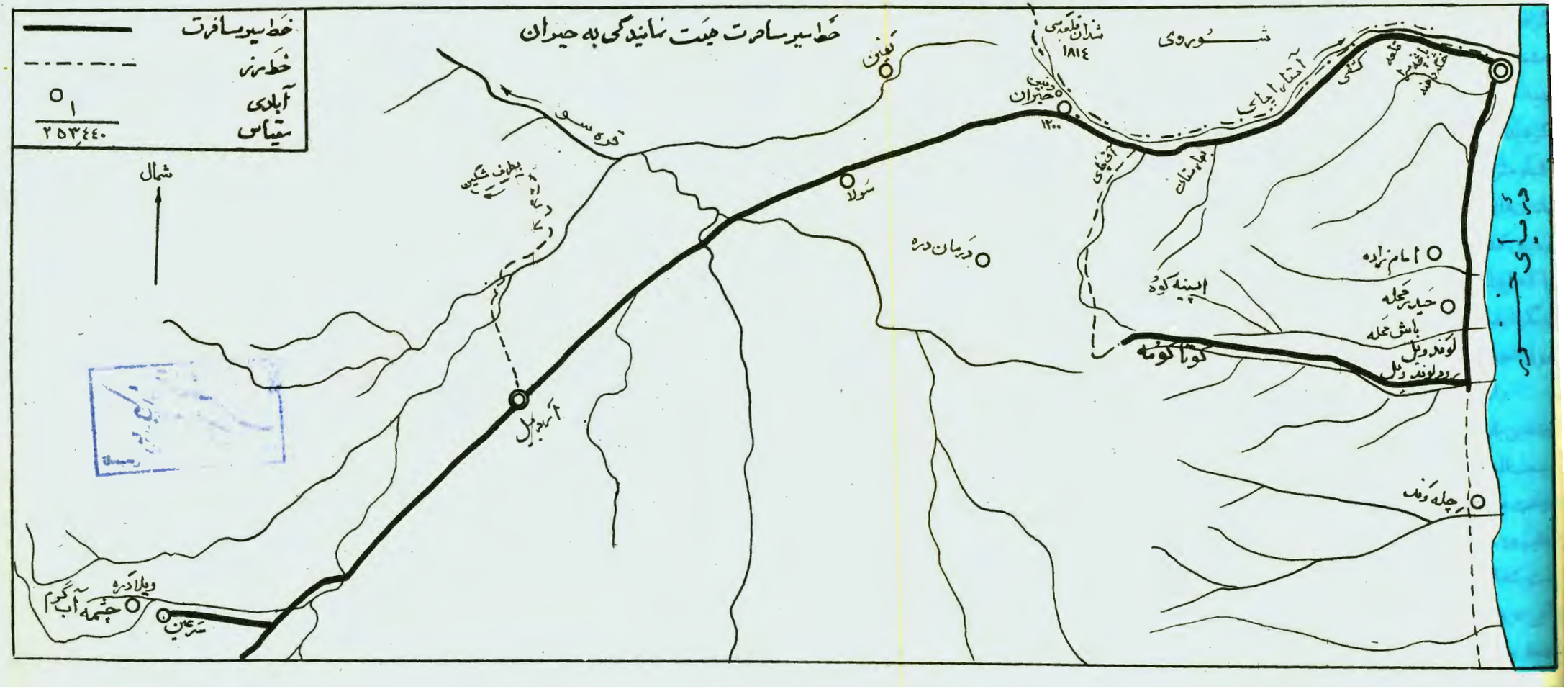

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی به حیران
خط سیر مسافرت
خط رز
آبادی
مقیاس
۱
۲۵۳۴۴۰
شمال
شوروی
شندان قلعه سی
۱۸۱۴
حیران
۱۲۰۰
تفین
قره سو
بطرف شکین
سولا
درمان دره
آردبیل
آستارا چای
کشفی
بهارستان
اسپینه کوه
کوتاکومه
امام زاده
حیدر محله
باش محله
لوند ویل
رود لوند ویل
چله وند
ویلا دره
چشمه آب گرم
سرعین
دریای خزر

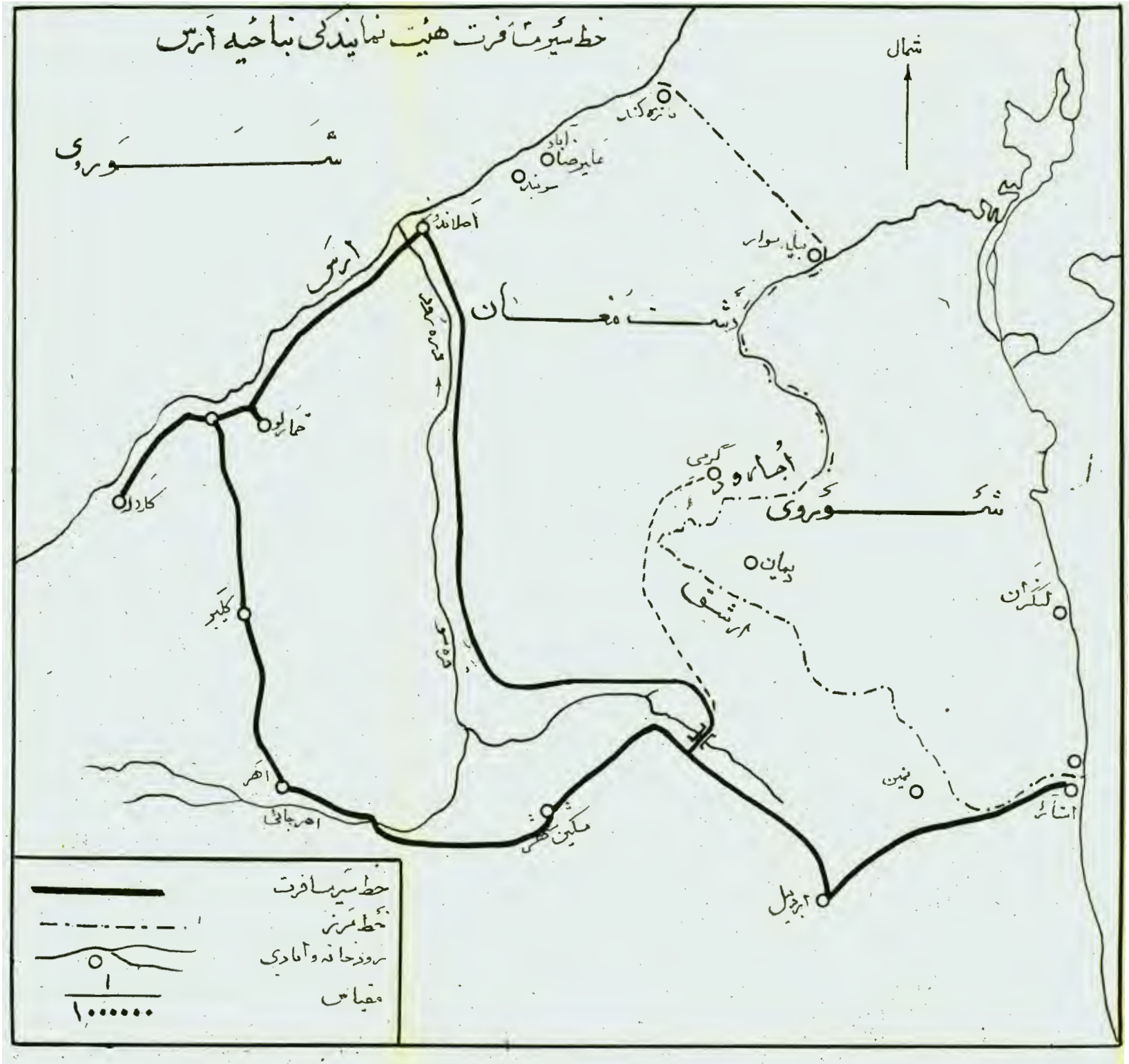

خط سیر مسافرت

خط مرز

رودخانه و آبادی

مقیاس

۱/۱۰۰۰۰۰۰

نقشه مناطق سوکیسیونهای دهگانه هیئت نمایندگی ایران

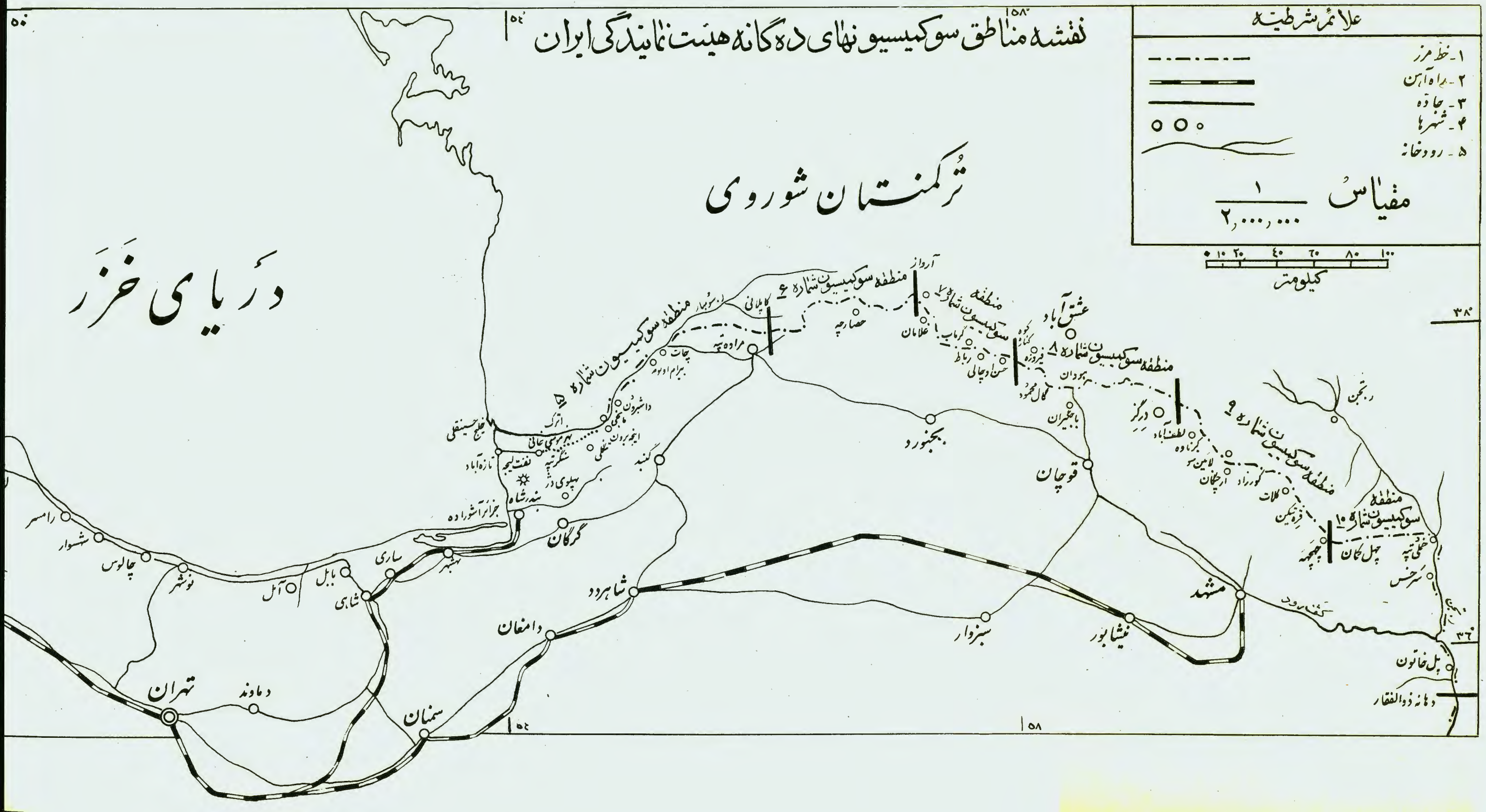

قفقاز
دریای خزر
عراق
منطقه سوکمیسیون شماره ۱
منطقه سوکمیسیون شماره ۲
منطقه سوکمیسیون شماره ۳
منطقه سوکمیسیون شماره ۴
آرارات
دمرقاپو
دیم قشلاق
ماکو
پلدشت
نخجوان
آق بند
میخوان
خداآفرین
علیرضاآباد
تازه کند
مغان
بیله سوار
بالهارود
اوجارود
دیمان
قزاولتاش
قاقلی بلاغ
صدآفرین
نمین
آستارا
اردبیل
هشت پر
سراب
بستان آباد
تبریز
مرند
خوی
جلفا
مغری
ارس
اهر
مشگین شهر
رضائیه
مهاباد
مراغه
میانه
زنجان
قزوین
تهران
دماوند
سمنان
دامغان
شاهی
بابل
آمل
نوشهر
چالوس
شهسوار
رامسر
لاهیجان
رشت
پهلوی
قزل اوزن
سفیدرود
بندرشاه
جزائر آشوراده
نفت لیجه
تازه آباد
خلیج حسینقلی

علائم شرطیه

مقیاس ۱:۲,۰۰۰,۰۰۰

۱ حدود ایران برابر عهدنامه ترکمن چای

۲ ارتفاعات

۳ رودخانه ها

۴ شهرهای عمده و آبادیها

۰ ۲۰ ۴۰ ۶۰ ۸۰ ۱۰۰ ۱۲۰ ۱۴۰ ۱۶۰ ۱۸۰ ۲۰۰ کیلومتر

قدردانی

از دانشمند محترم تیمسار سرلشگر غلامحسین مقتدر معاون هیئت نمایندگي مرزي ایران که در تنظیم کتاب ومراقبت درچاپ آن با اینجانب همکاری فرمودند سپاسگزارم .

همچنین از جناب سرهنگ مهندس تقي بهنام که با ترسیم نقشجات زیبا کتاب را مزیّن ساخته اند تشکر میکنم .

از آقایان سرهنگ بهزاد افشار وسرهنگ باقری وکلیهٔ همقطارانی که کم و بیش در کسب اطلاعات سودمند در طي مسافرت‌هاي مرزی شرکت کرده اند قدردانی مینمایم .

مرزهای
ایران و شوروی

تألیف

سپهبد امان الله جهانبانی

حق چاپ و ترجمه محفوظ

تیرماه ۱۳۳۶

طهران

چاپخانهٔ مجلس

اعلیحضرت همایون شاهنشاهی محمد رضا شاه پهلوی

این کتاب که شامل تاریخچهٔ روابط سرحدی کشورهای ایران و شوروی و حاکی از کوشش و اهتمام دو ساله هیئت های نمایندگی دو کشور در تعیین و تثبیت حدود و ثغور فیمابین است بمنزلهٔ گزارش مشروح کار هیئت نمایندگی ایران به پیشگاه مبارک اعلیحضرت همایون شاهنشاهی محمد رضا شاه پهلوی تقدیم میگردد.

هیئت نمایندگی ایران که توفیق و کامیابی خود را در انجام این مأموریت خطیر مدیون سرپرستی و عنایات مخصوص شاهانه میداند، رجاء واثق دارد که گزارش نهائی این مأموریت نیز در آستان سریر همایونی مقبول افتاده و موجب مزید افتخار و سرافرازی هیئت خواهد گردید

تهران ۱۳۳۶

سپهبد امان الله جهانبانی

سرچشمه های کتاب

۱ ـ مدارك راجع باختلافات مرزی ایران و روسیه در دوران قاجاریه
ازضبط راکد وزارت امور خارجه

۲ ـ زندگانی شاه‌عباس اول
جلد اول ودوم
تألیف نصرالله‌فلسفی‌چاپ تهران ۱۳۳٤

۳ ـ تاریخ نظامی ایران
تألیف سرهنگ غلامحسین مقتدر
چاپ تهران ۱۳۲۰

٤ ـ ایران کنونی وخلیج فارس
تألیف اسمعیل نوری زاده بوشهری
چاپ تهران ۱۳۲۵

۵ ـ کلید خلیج فارس
تألیف سرلشگر غلامحسین مقتدر
چاپ تهران ۱۳۳۳

٦ ـ فرهنگ جغرافیائی ایران
ازانتشارات دائره جغرافیائی‌ستادارتش
چاپ تهران ۱۳۲۸

۷ ـ جغرافیای نظامی ایران
تألیف سرتیپ علی رزم آراء
چاپ تهران ۱۳۲۰

۸ ـ عباس‌میرزا
تألیف ناصر نجمی چاپ‌تهران ۱۳۲٦

۹ ـ تاریخ بنیان قاجار
اثر رضاجهانسوز چاپ تهران ۱۳۳٤

۱۰ـ سیاحت‌نامه حدودایران وعثمانی
بزبان روسی‌ترجمه کاماُزف م . ا .
تألیف خورشید افندی منشی
هیئت نمایندگی
چاپ پطرزبورغ ۱۸۷۷ میلادی

۱۱ ـ آنسیکلوپدی بزرگ روسی
چاپ پطرزبورغ ۱۸۹۸ میلادی

۱۲ ـ ایران تألیف سرهنگ مدودیف — چاپ پطرز بورغ ۱۹۰۹ میلادی

۱۳ ـ تحدیدحدود ایران وعثمانی — تألیف مینورسکی بزبان روسی چاپ پطرو گراد ۱۹۱٦

۱٤ ـ مطالعاتی‌راجع بتاریخ روابط سیاسی ایران وعثمانی از ۱۷۲۲ ـ ۱۷٤۷ — تألیف دکتر محمد علی حکمت بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳۷

۱۵ ـ مسئله ایران در آغاز قرن نوزدهم — تألیف دکتر علی اکبر بینا بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳۹

۱٦ ـ طرح تاریخی از دوران نادرشاه — تألیف پرفسور مینورسکی بزبان فرانسه چاپ پاریس ۱۹۳٤

دیباچه

گرچه بموجب مدارك تاریخی روابط بازرگانی وسیاسی ایران و روسیه از دوران صفویه وبخصوص عصر درخشان شاه عباس بزرگ آغاز میشود ، ولی مناسبات سرحدی بین دولتین بمفهوم واقعی آن از معاهده گلستان وبعد ترکمن‌چای سرچشمه میگیرد وچون دراین دو معاهده تحمیلی هم خط سرحدی را در برخی ازنقاط مبهم ومشکوك میگذارند از اینرو در تمام دوره امپراطوری روسیه حدود ایران همواره مورد تخطی وتجاوز مأمورین آندولت واقع شده ومردم مرز نشین ماازخسارات مالی وتلفات جانی درامان نمی‌مانند .

پس از انقلاب کبیر روسیه و تشکیل دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای خاتمه دادن باختلافات سرحدی و برقراری روابط حسنه فیمابین طبق قرارداد مودت ۱۹۲۱ مقرر میگردد کمیسیونهائی از طرف دولتین معیّن واین اختلافات را حل و فصل نمایند . متأسفانه در بدو امر ازکار کمیسیونها نتیجه‌ای گرفته نمیشود و این اختلافات کم وبیش باقی میماند تا درسال ۱۹۳۳ موافقت‌نامه جدیدی بین‌دولتین بسته میشود که یکی ازمواد آن بالاخص برای رفع اختلافات سرحدی است .

همینکه این موافقت نامه صورت قانونی بخود میگیرد ، برای اجرای آن کمیسیون مختلط ۱۳۳٤ ـ ۱۳۳۵ مرکب ازهیئت‌نمایندگی ایران وهیئت نمایندگی اتحادجماهیرشوروی درآستارا تشکیل میشود وپس‌از بیست‌ماه بحث وتحقیق‌ورسیدگی باظهارات طرفین‌وهمچنین بازدید ونقشه‌برداری ومسافت یابی سرتاسرمرزها درمنطقه باختری و منطقه خاوری بحر خزر بتفصیلی که در متن کتاب ملاحظه خواهد شد موفق به تشخیص‌قطعی خط مرز وعلامت گذاری آن میشوند وبدینوسیله بگفتگوها واختلافاتی که ازیك قرن ونیم باین‌طرف راجع بمسائل سرحدی دربین بوده ازروی حُسن نیّت وحسن همجواری خاتمه میدهند .

از طرفدیگر چون مرزبندی جدید با وسائل محکم و پایدار و برطبق اصول فنی ونقشه‌های دقیق وبادرنظرگرفتن مختصّات جغرافیائی ومختصّات قائم الزاویه علائم مرزی انجام گرفته تا از تأثیرات عوامل طبیعی و تخلفات احتمالی در امان باشد، بهمین‌جهت درپایان مأموریت خطیری که افتخار انجام آن بعهده اینجانب محول شده بود شایسته دیدم سوابق مربوط بمناسبات تاریخی بین دولتین وهمچنین قراردادها و مقاوله‌نامه‌ها و پروتکل‌های سرحدی را جمع‌آوری و در این کتاب تمرکز دهم و در عین‌حال‌جریان‌کار کمیسیون مختلط ۱۳۳٤ـ۱۳۳۵ و روش علمی وفنی جدیدی راکه برای مرزبندی اتخاذ گردیده درمعرض افکارعامه بگذارم تا کسانی که مایل بمطالعه تاریخچه مناسبات سرحدی بین دولتین و وُقوف بامور مرزبندی جدید باشند این کتاب راکه جامع اطلاعات سودمندی است مورد استفاده قرار دهند.

فصل اول

تاریخچه روابط ایران با دولت امپراطوری سابق روسیه

الف ـ درمنطقه باختری دریای خزر

۱ ـ آغاز روابط بازرگانی ایران وروس دردوران صفویه

مطابق مدارك تاریخی که دردست میباشد در اوائل قرن پانزدهم میلادی سیر تجارت بین آسیا واروپا ازطریق ایران وسه‌راه عمده زیر تأمین میشده :

۱ ـ تبریز ـ ارزنةالروم ـ سیواس ـ اسکندرون بدریای مدیترانه .

۲ ـ تبریز ـ خوی ـ مناز گرد ـ ارزنةالروم ـ طرابوزان بدریای سیاه .

۳ ـ ازطریق دریای خزر بمسکو .

از راه سوم کـه مورد نظرما میباشد قسمتی ازکالاهای وارداتی هند بایران وهمچنین مقداری ازمحصول ابریشم ایران از طریق دریای خزر بمسکو صادر میشده ودر آنجا با پوست‌های مرغوب وقیمتی مبادله و توسط بازرگانان روسی به بازارهای شمال اروپا حمل میگردیده است . چون از این معاملات پایاپای سود فراوانی عاید شاهزادگان مسکویت میشود ازهمان موقع روسها باین فکر میافتندکه راهی‌بدریای آزاد پیدا کنند و باینوسیله بهندوستان نزدیك بشوند تا بتوانند کالاهای خویش را یکسره بآنجا برسانند وازدست‌اول وبدون‌واسطه بااجناس پُربهای‌هند مبادله‌نمایند . ازطرفدیگر از نیمه دوم قرن پانزدهم بعلّت تسلط عثمانیها به قسطنطنیه و استیلای تدریجی ایشان بدریای سیاه وبالکان وشام ومصر وسواحل شرقی مدیترانه دو راه‌عمده و اصلی تجارت بین آسیا و اروپا یعنی تبریز بمدیترانـه و تبریز بدریای سیاه رونق خودرا ازدست‌میدهد وتنهاراه تجارتی بین ایران ومسکو باشمال اروپا تامدتی‌معمور و پابرجا میماند . باضافه در اثر جنگهائی کـه بین عثمانیها و کشور های مسیحی اروپا درمیگیرد برخی از سلاطین عیسوی بفکر می‌افتند پادشاهان صفوی را برضد

عثمانیان برانگیزند و بعنوان بستن قراردادهای تجارتی با ایران نمایندگانی بدربار صفویه میفرستند تا درضمن مذاکرات بازرگانی راجع باین منظور سیاسی هم اقدام نمایند .

نمایندگان دول مسیحی که درزمان سلطنت شاه طهماسب اول وشاه اسمعیل ثانی و سلطان محمد خدا بنده بایران میآیند در اثر اشکالات مذهبی موفق بمذاکرات سیاسی نمیشوند ودرامور بازرگانی‌هم توفیقی پیدا نمیکنند .

ازجمله درسال ۱۵۶۱ میلادی مقارن زمامداری تسار ایوان مخوف یکی‌ازتجار انگلیسی بنام آنتونی جنکین سن (Antony Genkinson) کـه بـا روسیه معاملات تجارتی داشت ازطرف تسار ایوان مخوف بسمت نمایندگی دولت مسکویت بدربارشاه طهماسب اعزام میشود . اتفاقاً در همین موقع دولت انگلیس نیز بمنظور افتتاح باب تجارت باایران همان تاجر انگلیسی‌را بسمت نمایندگی‌ازطرف ملکه الیزابت مأمور دربار ایران مینماید . گرچه تاجرنامبرده دراثر اشکالاتی که دربالا ذکرشد در انجام مأموریت خویش توفیقی حاصل نمیکند و بدون اخذ نتیجه بمسکو و سپس بلندن مراجعت مینماید ، ولی درنتیجه مسافرت او لزوم برقراری روابط تجارتی باایران که دولت مقتدر وبانفوذی در بحر خزر و دریای عمان بود بردو کشور روسیه و انگلیس محرز میگردد .

پس‌از نیم قرن که درطی‌آن شهرهای «قازان» و «آستاراخان» بدست روسها می‌افتد و کرانه شمالی بحر خزر بمنزله‌سرحد بین ایران وروسیه واقع میشود تسار میخائیل فاودوروویچ (Mikhaïl Feodorovitch) درسال۱۶۱۸ شاهزاده باریاتینسکی (Prince Boriatinsky) را بدربار شاه عباس اعزام میدارد .

شاه عباس بزرگ کـه توجه مخصوصی به بسط امور تجارتی وبرقراری روابط دوستی باکشورهای اروپائی‌مبذول میداشت‌وبرخلاف رویه اسلاف خویش بازرگانان واتباع دول‌مزبور را مورد حمایت‌قرار میداد ومنافع روابط تجارتی بین روسیه وایران را هم درك کرده‌بود ، نمایندهٔ دولت مسکویت را میپذیرد وبتجار روس اجازه میدهد کـه باکمال آزادی در ایران مشغول تجارت بشوند . ضمناً بدولت مسکویت اعلام

میدارد که در آتیه از مداخلهٔ هر دولت ثالثی بین ایران وروسیه باید جلوگیری شود تااینکه دو دولت بابرقراری روابط مستقیم بتوانند بآزادی وبدون مداخله دیگران در پیشرفت امور تجارتی فیمابین اقدام نمایند.

باین ترتیب در زمان شاه عباس دولت مسکویت موفق به بستن قراردادهای تجارتی ودوستی باایران میگردد ولی تازمان ظهور پطر کبیر این روابط بیشتر جنبهٔ تجارتی داشته و از آنموقع ببعد جنبه سیاسی پیدا میکند و منجر بکشمکشهائی میشود که درمرز طبیعی بین دو کشور همسایه تغییرات مهمی میدهد. علت اصلی این کشمکش‌ها جدیت واهتمام پطر کبیر برای دست یافتن بدریای آزاد وتوسعه‌وتقویت امور اقتصادی امپراطوری روسیه است بوسیله نزدیك شدن بهندوستان. بدیهی است که بهترین راه وصول بهندوستان نیز رخنه‌یافتن بخلیج فارس ودریای هند ازطریق ایران است.

اتفاقاً درهمین موقع بهانه‌ای برای انجام این مقصود بدست می‌آید. بدین‌معنی که در سال ۱۷۱۲ میلادی داود بیك داغستانی برضد درباز صفویه طغیان می کند و شهر «شماخی» را مورد حمله قرار میدهد ودر ضمن غارت این شهر و کشتار اهالی جمعی از تجار روسی مقیم این شهررا بقتل میرساند. پس از پیدا شدن این بهانه هم پطر کبیر لازم میداند که قبلاً بااوضاع ایران آشنائی پیدا کند وبیگدار بآب نزند. بدین منظور در سال ۱۷۱۵ میلادی یکی از وزرای معروف و کاردان خود را بنام ارتمی‌والینسکی (Artemi Volinsky) بدربارایران میفرستد. دستوری که پطر کبیر به والینسکی میدهد شامل چند نکته اساسی زیر است:

۱ ـ مطالعه اوضاع جغرافیائی و راههای دریائی وخشکی ومنابع اقتصادی ایران و بررسی اینکه چه رودخانه های بزرگی از نواحی هندوستان بدریای خزر میآیند و آیا برای کشتی‌رانی قابل استفاده هستند یاخیر؟

۲ ـ وادار نمودن تجار ارمنی باینکه‌ابریشم خام ایران را بطور ترانزیت‌ازراه روسیه باروپا حمل کنند.

۳ـ ضمن مذاکرات‌سیاسی بااولیای‌دولت‌ایران، تشریح وتائید خصومت‌دیرین

عثمانیها نسبت بایران وتهیه زمینه مناسبی برای اتحاد نظامی روس وایران برضداین دشمن مشترك .

والینسکی بااین دستور بطرف ایران حرکت میکند وموقعی باصفهان میرسد که غائله طغیان افغانها شاه سلطان حسین را طوری گرفتار امور داخلی نموده است که فرصتی برای توجه بمسائل خارجی ندارد و بدینجهت والینسکی از کوشش و تلاش خود برای بستن یك قرارداد اتحاد نظامی نتیجه‌ای نمیگیرد وفقط یك قرارداد دوستی وتجارت میبندد ومراجعت میکند .

یکی از گزارشهای جالب توجه والینسکی به پطر کبیر راجع بخرابی اوضاع ایران بدینقرار است :

« تصور میکنم تاج وتخت ایران درشرف اضمحلال است واگر پادشاه بااراده ونیرومندی پیدا نشود دولت فعلی ایران نه‌تنها قادر بدفاع ازدشمن خارجی نمیباشد بلکه از سرکوبی وقلع وقمع یاغیان و گردنکشان داخلی هم عاجز و ناتوان است . گرچه ما فعلا گرفتار جنگ بادولت سوئد هستیم ولی بامشاهده ضعف واختلال وضع ایران تصور میکنم برای تجاوز باین کشور موقعی مناسب‌تر ازحالا نباشد وبا قوای بسیار محدودی که از یك سپاه تجاوز نکند میتوان نواحی وسیعی را بحیطه تصرف درآورد ومخصوصاً باید این فرصت‌را غنیمت شمرد والا ممکن‌است باسر کار آمدن شاه دیگری اوضاع این کشور عوض بشود وکارمارا مشکل نماید . »

پطر کبیر پس‌از تحصیل این اطلاعات درماه ژوئیه ۱۷۲۲ میلادی با قوائی در حدود پنجاه هزار نفر از راه ولگا بجانب آستارا خان حرکت میکند و بهانه این تعرض را قتل وغارت بازرگانان روسی در شهر شماخی برخلاف مصونیت آنها طبق قرارداد تجارتی ۱۷۱۸ و همچنین کشته شدن پرنس چرکاسکی (Tcherkásky) نماینده اعزامی او بخیوه قرار میدهد . چنانکه برسیدن به آستارا خان اعلامیه‌ای صادر میکندوتجاوز قوای روس‌را بمنطقه شمالی ایران فقط بمنظور سرکوبی اشرار وکمك بدولت ایران در دفع متجاسرین افغانی قلمداد مینمایند ومخصوصاً تصریح میکند که از این‌اقدام بهیچوجه قصد تصرف ولایات شمالی ایران وبسط خاك ندارد .

این واقعه درست در همانموقع رخ میدهد کـه کاخ امپراطوری صفویه بدست محمود افغان واژگون شده وشاه سلطان‌حسین دراصفهان بحبس افغانها افتاده است.

پطر کبیر پس‌از عبور از داغستان وسر کوبی لزگیها درشهر «دربند» پادگان بزرگی برقرار نموده ودراثر اشکال تهیه آذوقه وعلیق باجمعی ازقوای خود بمسکو مراجعت میکند.

ضمناً از دربند بابراهیم اوف کنسول روسیه مقیم اصفهان دستور میفرستد که باشاه سلطان‌حسین یاجانشین وی ارتباط پیدا کند واورا وادار نماید که برای خروج افغانها ازایران‌رسماً از دولت روسیه تقاضای کمك بکند. این‌دستورموقعی بکنسول روس میرسد که باتفاق‌طهماسب میرزا ولیعهد شاه‌سلطان‌حسین ازاصفهان فرارکرده و بقزوین آمده است. ابراهیم اوف مراتب را با طهماسب میرزا در میان مینهد و باو پیشنهاد میکند که بعنوان وارث تخت‌وتاج ایران سفیری نزد پطر کبیربفرستد وتقاضای کمك کند. طهماسب میرزا که ازهمه‌جا مأیوس بوده این پیشنهاد را میپذیرد ویکی ازبستگان خودرا بنام اسمعیل‌بیك بعنوان سفارت نزد پطر کبیر اعزام میدارد. سفیر ایران دردوم ماه سپتامبر ۱۷۲۳ به پطرز بورغ میرسد ونامه طهماسب میرزا را تسلیم پطر کبیر مینماید. بدستور پطر کبیر با کمال عجله طرح قراردادی تنظیم ودر طی آن رسماً اعلام میشود کـه دولت روسیه طهماسب میرزا را وارث تخت و تاج ایران میشناسد وحاضراست برای کمك بشاه بمنظورسر کوبی‌واخراج غاصبین افغانی‌قوائی مرکب ازسوار و پیاده بایران بفرستد، بشرط آنکه درمقابل این کمك اولا شهرهای دزبند وباد کوبه باتمام توابع آنها به‌پطر کبیر واگذار گردد وبعلاوه گیلان‌ومازندران واستر آبادهم برای تأمین مخارج‌این ازدو کشی دراختیار امپراطور گذاشته شود که از این راه خسارتی بدولت ایران وارد نیاید. این قرارداد که در ۱۲ سپتامبر۱۷۲۳ در پطرز بورغ بامضای سفیر ایران میرسد معروف به «قرارداد پطرزبورغ» میشود.

در جریان این وقایع افغانها تا حدود رشت پیشروی میکنند و شهررا تهدید بمحاصره مینمایند وفرمانده پادگان دربند که مراقب اوضاع بوده ببهانه جلوگیری از افغانها قوائی بطرف گیلان حرکت میدهد و پس از اشغال آنجا روسها تدریجاً

مازندران واستر آباد را میگیرند وبعد باد کوبه را هم بیباران وتصرف مینمایند .

پس از مراجعت اسمعیل بیك بایران طهماسب میرزا از مضمون قرارداد پطرزبورغ مطلع میشود واسمعیل بیك رابرای این خود سری مورد غضب قرارمیدهد وازتصویب قرارداد امتناع میورزد .

از طرفدیگر دولت عثمانی هم که با استفاده از پریشانی اوضاع ایران و اعزام چند لشگر کردستان ، ایروان ، نخجوان ، مراغه ، تبریز ، همدان و کرمانشاهان را اشغال کرده بود و از تجاوز قوای روس بسواحل بحر خزر نگرانی داشت ، همینکه ازمفاد قراردادپطرزبورغ آگاه میشود بدولت روسیه شدیداً اعتراض میکند وتصمیم میگیرد که روابط خودرا باآندولت قطع نماید .

سفیر فرانسه مارکیزدوبناك (De Bonac) باتوجه بخطر اینکار بمیانجیگیری پرداخته دولت عثمانی را وادار میکند که ازقطع روابط خودداری کند وبوساطت او قراردادی فیمابین دولتین روسیه وعثمانی بسته میشود که مطابق آن هریك از طرفین قسمتی از خاك ایران را که درآن تاریخ در اشغال خود دارند تصرف نمایند . بدین معنی که ازمحل التقای رودخانهٔ کر بارودارس تمام ولایات ساحلی بحرخزر تااستر آباد متعلق بروسها باشد و از محل تلاقی این دو رودخانه تا همدان و کرمانشاهان از آن عثمانیها بشود . ضمناً دولتین تعهد میکنند که در صورت موافقت طهماسب میرزا با این قرارداد قوائی به کمك اوبفرستند ودر سر کوبی واخراج افغانها تشریك مساعی کنند. بعلاوه سلطنت محمود افغان را بهیچوجه برسمیت نشناسند وهیچگونه روابطی بااو برقرار ننمایند (۱۷۲٤ میلادی) . این بزرگترین تغییری است که درطول تاریخ در اوضاع مرزی ایران با همسایه های شمالی وغربی او رخ میدهد .

۲ - روابط ایران وروس درزمان نادرشاه

بشرحی که دیده شد بااجرای این قرارداد تقسیم ایران بین دولتین روس وعثمانی ظاهراً امری ناگزیر بنظر میرسید امـا اقتضای تقدیر بر آن بود کـه دست طمع یغماگران ازاین خان نعمت کوتاه گردد ورادمردی کـه مأمور اجرای حکم تقدیر

شد همانا نادر شاه افشار بود که خدمات برجسته و فداکاریهای او را در راه نجات ایران همه میدانیم . در همانموقع که این نابغه روزگار افغانها را با شکست های خفت آوری از خاك ایران راند و فرماندهان بزرگ عثمانی را در طی چند نبرد معروف نابود ساخت و سایر گردنکشان و یاغیان داخلی‌را شدیداً تنبیه و قلع و قمع نمود ، در کشور روسیه هم پطر کبیر چشم از جهان بر بست و ملکه آنا ایوانونا (Anna Ivanovna) جانشین وی چون تشخیص داد که باپیدایش نادرشاه دوران هرج ومرج وتیره روزی ایران سپری شده و حریف فعلی او مرد توانا و با اراده‌ای است ، ازاینرو صلاح دراین دید که بانادرشاه ازدرصلح درآید ، بخصوص که سیاست آنروز روسیه‌هم اقتضا میکرد ایران درمقابل عثمانی تقویت گردد .

اتفاقاً درهمین‌اوقات نادر برای‌اعلام‌سلطنت شاه‌عباس‌سوم احمدخان‌تفنگچی‌باشی را با هدایای نفیسی بدربار روسیه فرستاده و ملکه « آنا » نماینده نادر را مورد نوازش و مهربانی قرارداد وتقاضای اورا در تخلیه ولایات اشغالی ازطرف قوای روس وهمچنین جلوگیری ازعبور تاتارها ازخاك روسیه بایران بدون چون وچرا پذیرفت و در نامه دوستانه‌ای که به نادر نوشت مخصوصاً تذکر داد که اشغال شهرهای ساحلی دریای خزر از طرف قوای روس برای این بوده که عثمانیها نتوانند باین دریا دست یابند وازاین راه مزاحمت تازه‌ای برای ایران وروسیه فراهم نمایند . پرنس گالیتسین (Golitsine) از رجال نامی روسیه بنمایندگی ملکه باتفاق تفنگچی باشی باصفهان آمد که در ظاهر یك پیمان بازرگانی و دوستی با نادر ببندد ولی در باطن بهرنحوی شده دوباره نادر را بجنگ باعثمانیها برانگیزد و اورا بدوستی روسیه مطمئن سازد .

متعاقب این تصمیم، دولت روسیه بعنوان اینکه هوای سواحل بحرخزر ناسالم وموجب تلفات زیادی دربین‌افراد روسی شده است قوای خودرا از گیلان‌ومازندران واسترآباد احضار میکند وپس‌از ورود پرنس گالیتسین بایران و رفتن او باتفاق نادر بطرف گنجه درهمان‌موقعی که نادر مشغول محاصره وتصرف گنجه میشود دراردوگاه آنجا قراردادی‌بین دولتین ایران وروس منعقد میگردد که بموجب آن تمام‌شهرهای

اشغالی قوای روس از دربند گرفته تا استرآباد تخلیه و تسلیم دولت ایران گردد و قلعه و رود «سولاق» درشمال سرحد رسمی دولتین شناخته شود (۲۱ ماه مارس ۱۷۳۵).

باین ترتیب مرزهای ایران‌وروس بهمان صورت اول یعنی دوران اقتدارایران برمیگردد وروابط‌دوستانه دولتین تاپایان روزگار نادرشاه باقی وبرقرار میماند ودر تأییدهمین روابط دوستانه است که نادرشاه پس‌ازمراجعت ازهندوستان‌چهارده زنجیر فیل با هدایای گرانبهائی برای ملکه روسیه میفرستد و فتح هندوستان را باطلاع او میرساند.

۳ـ روابط ایران وروس دردوران قاجاریه

بعد از کشته شدن نادر شاه متأسفانه اوضاع ایران دوباره دچار هرج ومرج و ملوك‌الطوایفی میگردد وبرای تجاوزهمسایه‌هائی که چشم‌طمع بخاك ماداشتند موقع مناسبی پیدا میشود. اماخوشبختانه چون برای هر کدام‌ازایشان اشکالات ومحظورات بزرگی فراهم بوده باینواسطه فرصت دستبرد بخاك ایران را پیدا نمیکنند. تاآنکه پس‌ازنیم قرن کشمکش وجنگ‌وجدال برسرتخت وتاج ایران عاقبت آقامحمدخان قاجار سرسلسله قاجاریه زمام امور کشور را بدست میگیرد ودراثر جدیت وکوشش او وحدت ایران کم وبیش برقرار میگردد.

درفاصله بین قتل نادرشاه وسلطنت آقا محمدخان قاجار دولت عثمانی طوری مشغول ومجذوب سیاست اروپائی شده بود که فرصت توجه بجای دیگر را نداشت. نظر دولت روسیه‌هم بیشتر بطرف عثمانی ولهستان وسوئد جلب شده بود واگراتفاقاً اقداماتی درنواحی مرزی ایران مینمود موقتی وبی‌ثمر بود. منجمله درسال ۱۷۸۱ یعنی دوران سلطنت کاترین دوم یك دسته از جهازات روسی بفرماندهی ناوسروان وینویچ (Voinovitch) نزدیکی اشرف لنگر می اندازد و از حاکم اشرف کسب اجازه میشود که در این شهر تجارتخانه‌ای بسازند در ضمن برای حفظ مؤسسات تجارتی خود یك‌قلعه‌هم بنا کنند. حاکم‌اشرف تقاضای روسها را میپذیرد ولی‌پس‌از پایان ساختمانها ونصب ۱۸ عراده توپ بر روی برج وباروی قلعه آنجا افسران روس

را بضیافتی دعوت ودرهمان مجلس میهمانی بآنها اخطار میکنند اگر ازهمین جا دستور تخریب ساختمانها را ندهند کشته خواهند شد . افسران روس از ترس حاکم فوراً بسربازان خوددستورتخریب میدهند سپس بکشتیهای‌خویش بازمیگردند وبلادرنگ آبهای ایران را ترك میکنند .

از وقایع دیگری که دراین دوره رخ داد ودراوضاع مرزی بین دو کشورمؤثر بود متوسل شدن اریکلی خان والی گرجستان به کاترین دوم ملکه روسیه بود .

اریکلی‌خان که از سرداران خدمتگذار ایران محسوب و ازطرف دولت بولایت گرجستان منصوب شده بود چون همیشه آرزوی استقلال را درسر داشت با استفاده از هرج و مرج کشور دعوی خود سری نمود و اعلان استقلال گرجستان را صادر کرد و از ترس اینکه مباداکار ایران بزودی رونق بگیرد و قوائی برای سرکوبی او فرستاده شود در ۱۷۸۳ عهد نامه اتحادی با دولت روسیه منعقد و تبعیت آن دولت را برگردن گرفت . بعلاوه خوانین ولایات مجاور را نیز بهمدستی خود وادار نمود و در عوض ملکه روسیه بااعزام قوائی بگرجستان آنجا را تحت‌الحمایه خویش قرارداد . آقا محمدخان پس از فراغت از امور داخلی درماه رمضان ۱۱۰۹ هجری قمری برابر سال ۱۷۹۵ میلادی ، برای سرکوبی اریکلی خان حرکت کرد و قوای خود را به سه ستون تقسیم و یك ستون آنرا به مغان وشیروان و داغستان فرستاد و پس از رسیدن این ستون بآنحدود کلیه سرکردگان اظهار اطاعت و انقیاد نمودند . ستون دوم بایروان حکومت نشین ارمنستان رفت وستون سوم بفرماندهی خود آقا محمدخان بطرف شوشی رهسپار شد وبعد از تنظیم امور آنحدود با تمام قوا متوجه تفلیس پایتخت گرجستان گردید . اتفاقاً در اینموقع سپاه روس که بکمك گرجستان فرستاده شده بود ناگهان‌احضارشد واریکلی خان ناچار درنزدیکی تفلیس با قوای ایران مصاف داد وشکست خورد و گریخت و تفلیس بتصرف نیروی ایران در آمد و مرزهای ایران دوباره بصورت سابق برگشت .

اما دیری نگذشت که کاترین دوم ملکه روسیه از کارهای اروپائی فراغت حاصل نمود و دوباره متوجه مرزهای ایران شد و قوائی بکمك گرجستان فرستاد و ژنرال

گودویچ (Goudovitch) را هم بفرماندهی ستونی برای اکتشاف واشغال شهر دربند اعزام نمود .

و در بهار سال بعد (۱۲۱۰ هجری قمری-۱۷۹۶ میلادی) سپاهی بفرماندهی ژنرال زویف (Zouief) مأمورادامه تجاوزات گردید . زویف در اندك مدتی دربند و بادکوبه و گنجه را گرفت و از ارس عبور نموده به مغان آمد و لنکران و رشت و انزلی را مورد تهدید قرارداد ولی در این اثناکاترین دوم فوت کرد و پسرش پُل اول که عقایدش مخالف مادر بود قوای روس را ازگرجستان وسایر نقاط ایران احضار نمود .

آقا محمد خان در بهار سال ۱۲۱۱ در نهایت سرعت بماوراء ارس حرکت کرد ولی بعلت شتابزدگی زویف در عقب نشینی کاری از پیش نبرد وبمحاصره قلعه شوشی پرداخت و آن قلعه را متصرف شد و قصد داشت بطرف تفلیس برود اما شبانه بدست دو نفر از گماشتگان خویش کشته شد .

بافوت کاترین دوم و کشته شدن آقا محمدخان کشمکشهای بین ایران وروس موقتاً خاتمه یافت ولی گرجستان تحت نفوذ و تسلط روسیه ماند ، زیرا گرگین خان پسر اریکلی تخت و تاج گرجستان را بامپراطور روس تسلیم کرد و از طرف امپراطور بحکومت گرجستان منصوب گردیدو پُل اول عنوان سلطنت گرجستان را رسماً قبول نمود وباین ترتیب بازهم تغییراتی درخط مرزی دولتین ایجاد گردید (۱۲۱٤ هجری قمری - ۱۸۰۰ میلادی) .

دراوایل سلطنت فتحعلی شاه گرگین پسراریکلی خان به‌پشت‌گرمی دولت روسیه و بتلافی خرابی کلیسا های تفلیس با مسلمانان ساکن نواحی مختلف گرجستان بنای بد رفتاری را گذاشت و حتی جماعتی از ایشان را به قتل رسانید و اهالی مسلمان گرجستان ازفشار گرگین به تنگ آمده به‌فتحعلی شاه متوسل شدند .

در اینموقع از طرف دولت روس قوائی بفرماندهی سیتسیآنف (Sitsianof) برای جلوگیری ازاغتشاشات وطغیانهائی که‌درگرجستان تاحدود گنجه رخ‌نموده‌بود بآنجا اعزام گردیدواوگنجه‌را گرفت‌وقتل‌عام کرد وازآنجا بجانب‌ایروان‌پیشروی‌نمود وهمین تجاوزات‌مقدمه جنگ روس‌وایران رافراهم ساخت ولی‌درباطن‌علل‌دیگری‌هم

برای تیرگی مناسبات روس و ایران در بین بود که باید مورد توجه واقع شود .

گرچه بررسی موجبات جنگهای روس وایران دردوران سلطنت فتحعلی شاه و همچنین مطالعه وقایع این جنگها از نقطه نظر نظامی از موضوع این کتاب خارج ومربوط بتاریخ نظامی ایران میشود ومادراینجا فقط تأثیرات این جنگها را دراوضاع مرزی بین دولتین مورد بحث قرار خواهیم داد ، ولی برای روشن شدن همین قسمت ناگزیریم بعلت اصلی این جنگها که مربوط بسیاست عمومی اروپا میشود اجمالاً اشاره کنیم .

باید در نظر گرفت که دراواخر قرن هیجدهم بحران شدیدی درسیاست اروپا رخ میدهد که گرداننده آن بطور کلی عبارت ازامپراطوری بزرگ فرانسه وامپراطوریهای انگلیس و روس بشمار میآیند و منشاء این سیاست چشم داشت هر سه امپراطوری مزبور به کشور زرخیز هندوستان است . در صفحه شطرنج این سیاست کشور های ایران و عثمانی هم که در سر راه هندوستان واقع شده اند حکم مهره هائی را پیدا میکنند که با انگشتان ماهر سیاستمداران غرب باینطرف و آنطرف حرکت داده میشوند و گاهی نیز باقتضای آن سیاست باهم درمیافتند . اما سرچشمه این سیاست جدید ظهور ناپلئون بناپارت در فرانسه و جنگهای معروف و فتوحات درخشان اوست که باعث نگرانی و پریشانی خاطر دو امپراطوری انگلیس و روس میشود و این وضعیت خواه ناخواه دولتین ایران وعثمانی را هم بواسطه موقعیت جغرافیائی آنها در معرض خطر قرار میدهد . چنانکه هر وقت تصادفاً بین روس و فرانسه بر ضد انگلیس سازشی میشود دولت فرانسه فوراً بسراغ ایران وعثمانی میآیدو آنهارا برعلیه انگلیس بر میانگیزد و همینقدر که حاجت سیاسی او در اروپا برآورده میشود سرنوشت این دو دولت را بدست روسها واگذار میکند .

درمواردیکه اتفاقاً انگلیس و روس برضد فرانسه بهم نزدیك میشوند این دفعه دولت انگلیس باحوال پرسی ایران وعثمانی میآید وآنهارا برضد فرانسه بطرف خود جلب میکند . اما بمحض اینکه رفع احتیاج سیاسی میشود این دودولت را درمقابل حریف پرزور یعنی روسیه رها میکنند .

درتمام دوره ده ساله جنگ اول ایران وروس تأثیرات این سیاست کاملا منعکس و دولت ایران پس از ده سال جنگ و جدال متوالی و دادن ضایعات بزرگی گاهی بامید وعده های بی اساس ناپلئون پیش آمد های خیلی مناسب صلح را از دست میدهد و زمانی باتکاءِ دوستی انگلیس و وعده پشتیبانی او باتمام قوا در مقابل روسها ایستادگی میکند .

ولی دربحبوحهٔ جنگ همانطوریکه اول ژنرال گاردان افسران فرانسوی مأمور اردوگاه عباس میرزا را ناگهان از صحنه نبرد احضارنمود ، دولت انگلیس هم افسران خود راکه بکمك عباس میرزا درصفوف ارتش ایران میجنگیدند، غفلتاً ازمیدان نبرد خارج میکند . زیرا چون هردوآنها باروسیه از درسازش درآمده بودند حتی راضی نمیشدند که چند تن افسر ودرجه دار ایشان در جنگ ایران و روس شرکت نمایند که مبادا از این حیث موجبات رنجش خاطر روسیه فراهم گردد !

دستوری که بلافاصله پس ازبسته شدن معاهده تیلسیت (Tilsit) بین ناپلئون و الکساندراول امپراطور روسیه درنامه مورخ ۱۵ نوامبر ۱۸۰۷ وزیرخارجه فرانسه خطاب به ژنرال گاردان صادر میشود گوشه ای از این سیاست را برای ما مکشوف میسازد :

«ادامه جنگ بین ایران وروس دیگرامروزفایده ندارد واعلیحضرت امپراطور مایل است دولتین با هم صلح کنند و با کمال میل بحصول این مقصود کمك خواهد کرد . چون فتحعلی شاه درموقع بسته شدن قرارداد تیلسیت درآنجا نماینده نداشت اقدام بانعقاد این صلح درآنهنگام مقدور نشد ولی اعلیحضرت دراین باب باامپراطور روسیه گفتگو کرده و مانعی برای بستن قرارداد نیست . دولت ایران هم برای اینکه با دست باز و بآزادی متوجه انگلیسها بشود باید ازروی رغبت ومیل خواهان چنین قراردادی باشد ! »

خلاصه پس از ده سال جنگ. نتیجه مجاهدت و فداکاری افسران و افرادی که در راه نجات میهن در صحنه های مختلف بشهادت رسیده بودند بهدر رفت و این دفعه تمایل دولت انگلیس بخاتمه دادن جنگ بین ایران و روس و آزاد گذاشتن

روسیه در مقابل ناپلئون ، قرارداد ننگین گلستان را بوساطت سر گوراوزلی (Sir Gore Ouseley) سفیرانگلیس بایران تحمیل کرد. مطابق این قرارداد مقررشد هریك از طرفین تمام ولایات وزمین‌هائی را که در آن تاریخ در اشغال خود داشتند متصرف باشند و باین ترتیب ولایات گرجستان ، در بند ، باد کوبه ، شیروان، شکی گنجه ، قره باغ ، مغان و قسمتی از طالش رسماً بدولت روس تعلق گرفت و چون دربعضی نقاط ازجمله طالش هردوطرف قسمتهائی دردست‌داشتند قرارشد بعداً هیئتی از طرف ایران وروس معین و خط مرزی‌را مشخص و تثبیت کنند وخط مرزی موقتی بصورتی درآمد که در روی نقشه دیده میشود .

چون بموجب این قرارداد وضع قسمتی از خط مرز مشکوك و مبهم مانده بود دولت ایران هرچه کوشش کرد که ازطرف دولت روس و مأمورین آن در تعیین قطعی خط مرز اقدام مؤثری بعمل آید بنتیجه نرسید .

حتی اقدامات میرزا ابوالحسن خان سفیر فوق‌العاده ایران در دربار پطرزبورغ فایده نبخشید و ژنرال یرمولف (Iermolof) هم که در ژوئیه ۱۸۱۷ بعنوان سفارت فوق‌العاده روسیه بتهران آمد تا وضعیت خط سرحدرا روشن کند پیشنهاداتی‌بدولت ایران داد که قابل قبول نبود و مذاکرات با او هم بی ثمر شد.

ازطرف دیگرقوای روس در بعضی نقاط ازخطی که برای مرزقائل‌شده بودند تجاوز کردند و از جمله ناحیه شمال غربی دریاچه کوکچه و قریه بالغ‌لوی‌ایران‌را اشغال و در طرف جنوب تا قریه خنزیرك و گروسی پیش‌آمدند و این تجاوزات و همچنین فشاری که مأمورین‌امپراطوری روس برای ضبط املاك واموال‌خوانین‌ولایات متصرفی میآوردند باعث‌شد که جماعتی از خوانین فراراً ازسرحد گذشته بدولت ایران پناهنده‌شوند وبعلاوه شکایات‌متوالی‌مسلمانان ساکن‌این‌ولایات مردم‌رابهیجان‌آورد و مجتهدین به فتحعلی شاه فشارآوردند که اعلام جهادداده شود . باین ترتیب‌جنگ دوم روس و ایران از ژوئیه ۱۸۲۶ شروع و در فوریه ۱۸۲۸ خاتمه پیدا کرد . یعنی قریب به بیست ماه دوام یافت و در تحت تأثیر همان عواملی که درجنگ اول ذکرشد به شکست ایران منتهی گردید و در ترکمن چای بوساطت سرجان ماکدونالد

(Sir John Macdonald) سفیر انگلیس قراردادی تنظیم و بایران تحمیل گردید که مطابق آن ایالات نخجوان، ایروان، طالش، قره‌باغ و شوره گل بدولت روسیه واگذار شد و خط مرز ایران و روس بصورتی درآمد که در نقشه ملاحظه میشود .

چندی بعد از انعقاد عهدنامه ترکمن چای کمیسیون مختلطی ازطرف دولتین برای تحدید حدود قطعی و نصب علائم سرحدی در مرز تشکیل میشود .

هیئت نمایندگی ایران بریاست میرزا مسعود مستوفی وعضویت مسیوبارتلمی مهندس و میرزا احمد خان و هیئت نمایندگی روس بریاست کلنل « استامسف » این مأموریت را انجام وپرتکل ۱۸۲۹ را تنظیم و امضاء مینمایند .

بنابراین اساس خط سرحدی ایران وروس درمنطقه باختری بحرخزر برروی فصل چهارم معاهده ترکمن چای و پرتکل نارسای ۱۸۲۹ استوار میشود .

ازطرف دیگر چون درعهدنامه وپرتکل مزبور فقط بذکر اسامی بعضی نقاط مهم یاقلل شامخ ورودخانه‌های سرحدی اکتفاشده وشرح تفصیلی مشتمل براسامی مراتع ومزارع وآبادیهای اطراف را نداشته همین قضیه باعث میشود که درسالهای بعدمأمورین امپراطوری روسیه با اتخاذ دورویه حق شکنانه خط مرزی رابمیل خود بداخل خاك ایران منحرف نموده و قسمتی از اراضی حاصل خیز و آباد ایران را ضمیمه خاك خود سازند :

اولاً ــ از راه تعدی و فشار برعایای مرزنشین ایران .

برای اینکه رعایای مرزنشین ایران را مجبور کنند که درمقابل ایشان سرتسلیم فرودآورند ومراتع ومزارع خاك مسلّم ایران را بمأمورین مذکور واگذاروخودشان هم تابع امپراطوری روس بشوند ، بانواع وسائل به‌آزار و اذیت آنها میپردازند . مثلاً از چرانیدن احشام آنها درمراتع خودشان یا حمل شاخ وبرگ و هیزم ازجنگلهای داخل خاك ایران برای احتیاجات ضروری زندگانی ببهانه اینکه این مراتع یاجنگلها جزو خاك روس است شدیداً جلوگیری میکنند . یا در مزارعی که رعایای ایران در خاك خودشان کشت و زرع نموده بودند موقع برداشت محصول وحمل آن ممانعت وحتی

دروگران‌را بازداشت مینمودند ببهانه اینکه مزرعه‌آنهادرخاك روس واقع شده‌است.

ثانیاً ـ بوسیله منحرف ساختن خط سرحدی.

مأمورین امپراطوری روسیه دائماً ازمبهم ومردّد بودن خط سرحدی استفاده نموده و این خط را از تیزه کوهها بدامنه‌های حاصلخیز طرف ایران جلو میآوردند و در امتداد خط سرحدی جدید بساختن قراولخانه ها و استقرار پست ها مبادرت میورزیدند وهمین اقدام را دلیل برمالکیت خویش میدانستند وهروقت ازطرف‌دولت ایران اعتراضی‌میشد یابمدلول مبهم عهدنامه متوسل میشدند ویااصلاً اعتراض ایران را بدون جواب‌میگذاشتند. چنانکه درناحیه «زوند» بواسطه همین انحرافات‌طرفین تنگه زوند را چه دراواخر دامنه‌های جبال‌کلوپوتی وچه در اوائل جبال چیچکلواز خاك ایران منتزع و ضمیمه متصرفات خویش ساختند و نیز جلگه وسیع دیمان را بهمین رویه تدریجاً غصب نمودند.

خلاصه دراثر همین انحرافات ناروا وغاصبانه ومجبور ساختن رعایای مرزنشین ایران به تسلیم هستی خویش رفته رفته بر خلاف مفاد عهدنامه ترکمن چای خط سرحدی جدیدی در بعضی از نقاط بوجودآمد که حدّ یقف نداشت و همواره بداخله خاك ایران پیش میآمد.

بعلاوه دربرخی ازنواحی دیگر که علائم سرحدی سست وبی‌استحکامی نصب نموده بودند این‌علائم تدریجاً ازبین رفته یاشاید عمداً ازبین برده بودند وبهانه تازه‌ای برای‌تجاوز بخاك ایران پیدامیشد. چنانکه درسال۱۳۱۲هجری‌قمری‌ازطرف وزارت خارجه مراسله‌ای‌بسفارت روس نوشته‌شد که بنابر گزارش مأمورین شهرستان‌اردبیل چون در آنحدود علائم سرحدی تدریجاً ازبین رفته واینموضوع برای اتباع طرفین تولید مشکلاتی نموده وبخصوص‌درقشلاقات مغان که برحسب معمول سالیانه طوایف شاهسون احشام خود را برای تعلیف بآن حدود میآورند بعنوان اینکه بخاك روسیه تجاوز کرده‌اند ازآنها جلوگیری‌میکنند علیهذا برای رفع‌این اختلافات ومزاحمت‌ها تقاضا شد هرچه زودتر کمیسیون مختلطی ازنمایندگان طرفین درمحل تشکیل‌وعلائم

سرحدی ازبین رفته را مطابق معاهده ترکمن چای دوباره نصب نمایند .

درهمان اوقات بآقای ارفع الدوله وزیر مختار ایران درپطروگراد دستور داده میشود که‌برای تعیین واعزام کمیسیونی‌ازطرف دولت‌امپراطوری روسیه اقدام‌مؤثری بنماید .

بالاخره درنتیجه این اقدامات‌درسال ۱۳۱٤ هجری‌قمری برابر ۱۸۹٦میلادی از طرف دولت روسیه کمیسیونی بسرحد مغان می‌آید ودولت ایران نیز مأمورینی برای اینکار بسرحد می‌فرستد .

روسها لدی‌الورود توسط خلمتسکی (Khelmetssky) مهندس و نقشه بردار خودشان درحدود سرحدی بعملیات نقشه‌برداری می پردازند وبطوری که ازجریان وقایع برمی‌آیدمأمورین امپراطوری روسیه تصمیم داشته‌اند خط سرحدی را مطابق نقشه خویش وبمیل خودشان درطی پرتکلی بامضای مأمورین دولت ایران برسانند .

مهندس مزبور درمدت یکسال دو نقشه ازخط مرزی برمیدارد که‌مطابق‌نقشه اولی تقریباً سه ورس و مطابق نقشه دومی در حدود پنج ورس ازخاك ایران را عرضاً جزو خاك روسیه منظور میکند بطوری که حتی بیله سوار ایران را هم داخل خاك خودشان مینماید .

بهمین جهت مأمورین ایران نقشه‌های خلمتسکی‌را مطرود دانسته وبانظریات نمایندگان روس موافقت نمی کنند و کمیسیون منحل و نمایندگان روس مراجعت مینمایند .

تاآنکه در هفتم شعبان ۱۳۱٤ هجری ازآقای ارفع‌الدوله گزارشی طی شماره ۲۹۲ بوزارت امور خارجه میرسد مشعر بر اینکه دولت امپراطوری روسیه اظهار میدارند کمیسیون تحدید حدود ونصب‌علائم سرحدی مغان با وجود یکسال معطلی درآنحدود بعلت‌ناسازگاری ونظریات نامساعدمأمورین ایران موفق بانجام مأموریت خود نشد وحال‌آنکه مابنا برخواهش دولت ایران متحمل مخارج گزافی شدیم واین کمیسیون را فرستادیم وبعلت اشکالاتی که مأمورین ایران پیش آوردند مجبور شدیم کمیسیون را احضار کنیم تا در بهار سال آینده دوباره در اینباب مذاکره نموده

قراری بگذاریم .

پس‌ازچند سال مذاکره درماه صفر ۱۳۱۹هجری قمری قرار براین میشود که برای ادامه کار همین کمیسیون طرفین در تهران وارد مذاکره شوند و بالنتیجه کمیسیونی مرکب از آقایان مشیرالدوله وزیر امور خارجه وقت ومشیرالملك‌ازطرف دولت ایران ووزیر مختار ونایب‌اول سفارت‌روس‌بنمایندگی ازجانب دولت‌امپراطوری باحضور اتابك اعظم درباغ قیطریه تشکیل میشود .

دراین کمیسیون وزیر مختار روس اظهار میدارد که چون در دشت مغان نسبت بخط مرزی اختلافی پیدا شده منظور از تشکیل کمیسیون این است که برای رفع اختلاف انتهای نقطه ۲۱ ورس از روی عهدنامه ترکمن چای معین شود . این نقطه طبق عهدنامه‌درطرف بالهارچای‌ازمحل التقای رودخانه‌های ادینه بازار وساری‌قمیش ودر سمت ارس ازگدار یدّی بولاغ است و چون تعیین محل یدّی بولاغ متعذر است موافق پرتکل ازگوشه شمال و شرق خرابه قلعه اولتان که درسه ورسی یدی بولاغ واقع شده نقطه انتهای ۲۱ ورس راکه مورد اختلاف است باید تعیین نموده و علائم سرحدی‌را نصب کنیم .

نمایندگان ایران جواب میدهند چون درپرتکل بهیچوجه ازگوشه شمال و مشرق‌خرابه قلعه اولتان‌ذکری‌نشده اتخاذ رویه پیشنهادی‌همیشه موجب‌بروزاختلاف وگفتگو خواهد شد ، درحالی که درهمان پرتکل صراحتاً ذکر شده که انتهای ۲۱ ورس مندرج در عهد نامه در طرف ارس مغرب بهرام تپه و در طرف بالهارچای تپه بیله‌سوار است . بعلاوه‌وجود گمرك وقراولخانه‌های روسی دروسط این دونقطه که از پنجاه سال پیشتر ایجاد شده بهترین دلیل برخط سرحدی است ولازم به تعیین مجدد انتهای ۲۱ ورس نمی‌باشد .

ولی وزیر مختار روس وجود گمرك وقراولخانه‌هارا درآن نقاط دلیل برسرحد شناخته شدن آنها نمی‌داند واصرار میورزد که نقطه انتهای ۲۱ ورس ازهر دو طرف مجدداً تعیین شود .

اما نمایندگان ایران باتکاءِ عهدنامه و پرتکل نقطه بهرام تپه را طوری بارز و

مشخص میدانند کـه محل شبهه‌ای در مورد آن قـابل قبول نمیباشد و بهمین جهت نقشه‌های خلمتسکی را بی اساس دانسته و از عقب بردن سرحـد هفتاد ساله امتناع میورزند . پس از مذاکرات ومباحثات طولانی عاقبت وزیر مختار روس حاضر میشود پرتکلی راکـه قبلاً باتکاءِ نقشه خلمتسکی تنظیم وبرای امضاءِ به نمایندگان ایران تسلیم کرده بود مسترد دارد تابعداً قرارنامه دیگری تهیه شود که مطابق بامندرجات عهدنامه ترکمن‌چای وپرتکل ۱۸۲۹ باشد وباین ترتیب ازاین کمیسیون‌هم نتیجه‌ای گرفته نمیشود .

خلاصه این تجاوزات تاسال ۱۹۰۷ میلادی همچنان ادامه‌می‌یابد ودرآنموقع هم که قرارداد بین‌امپراطوری روس ودولت‌انگلیس برای‌تقسیم ایران بدومنطقه نفوذ بسته میشود موضوع رعایت احترام ظاهری حدود وثغورتقریباً ازبین میرود. بطوری که درسالهای ۱۹۱۰ ـ ۱۹۱۱ میلادی قوای دولت امپراطوری روس ببهانه هائی از مرزهای آذربایجان وخراسان تجاوز کرده وشهرهای تبریز ومشهدرا اشغال‌وجماعتی از اتباع ایران‌را مقتول میسازند .

درجنگ بین‌المللی اول (۱۹۱٤ ـ ۱۹۱۸) هم بااینکه دولت ایران بیطرفی خودرا رسماً اعلان کرده بود قوای روس و انگلیس وعثمانی از هر طرف ازمرزهای ایران عبور نموده وکشور مارا عرصه‌عملیات خصمانه خویش قرار میدهند وضایعات وخسارات بزرگی بایران وارد مینمایند که اگر ایران داخل جنگ شده‌بود مسلماً باین اندازه دچار خسارت نمیشد .

البته دراین گیرودار درخط مرزی هم اختلافات جدیدی رخ نمود کـه برای رفع آنها دولت ایران باشکالات دیگری مواجه شد .

ب ـ درمنطقه خاوری دریای خزر

درمنطقه خاوری دریای خزر روابط مرزی ایران وروس درواقع نیم قرن بعد از معاهده ترکمن‌چای آغازمیشود زیراگذشته ازاینکه درطول تاریخ سرحدشمال شرقی ایران همیشه متکی برود جیحون بوده پس‌از تهاجم عرب ومغول نیز همینکه درلوای سلطنت صفویه ایران نوینی بوجود آمد درنتیجه جنگهای متوالی شاه‌عباس

بزرگ باخوانین ازبك و تراکمه و شکست و سرکوبی آنها سرحد ایران از طرف شمال شرق باز بحدود طبیعی جیحون رسید .

درزمان نادرشاه افشار واردو کشی او بترکستان و پیشروی اردوی ایران تا بخارا وتفویض حکومت آنجا ازطرف نادرشاه بابوالفضل‌خان قراردادی فیمابین بسته شد که مطابق آن مرز طبیعی جیحون بین ایران وبخارا مسجل گردید وبلخ باتمام توابع آن تاچهار جوی بخاك ایران ضمیمه‌شد .

بعدهم که نادرشاه شهر خیوه‌راتصرف و حکومت خوارزم را بـه محمد طاهر خان ازبك ازسرکردگان‌خدمتگذار ومطیع خود واگذار نمود این قسمت‌ترکستان هم معناً تحت نفوذ ایران قرار گرفت .

در زمان قاجاریـه هم خوانین خیوه وسران ترکمن باز مطیع و خراجگذار ایران بودندبطوریکه دریکی‌ازمواد قرارداد بین‌ایران وانگلیس که درزمان‌فتحعلی شاه بسته شد تصریح دارد که دولت ایران باید سرحدات هندوستان‌را ازجانب بخارا وخیوه وبلخ‌تأمین نماید وازتجاوز نیروهای خارجی بکمك‌طوایف آنحدود بمرزهای هندوستان جلوگیری کند .

دراواخر سلطنت فتحعلی‌شاه چون‌طوایف‌مزبور دست بشرارت وغارت‌میزنند عباس میرزا بفرماندهی اردوئی بآنطرف میرود وسرخس را متصرف وباغیان را قتل عام میکند .

درزمان محمد شاه باز اشرار ترکمن مشغول غارت‌کاروانها وآبادیهای‌اطراف میشوند واردوهائی ازطرف دولت برای سرکوبی اشرار اعزام میگردند ولی‌کاری از پیش نمیبرند زیرا ترکمن‌ها ازجلوی قوای‌اعزامی عقب نشینی نموده خودرا بساحل دریا میرسانند ودرآنجا سوار قایقهای بادی شده ازساحل‌دور میشوند وقوای دولتی دیگر دسترسی بآنها پیدا نمیکنند .

در سال ۱۸۳۶ کـه قوائی بفرماندهـی اردشیر میرزا برای سرکوبی تراکمه فرستاده میشود دولت ایران ازدولت روس تقاضا میکند برای جلوگیری ازفرار آنها بداخل دریا بمدت پانزده روز دوسفینه جنگی دراختیار نیروی ایران گذاشته شود .

روسها این تقاضا را میپذیرند ودوسفینه جنگی خودرا بخلیج حسینقلی میفرستندولی قبل از رسیدن این سفینه‌ها اردشیر میرزا اشرار ترکمن را غافل گیر وشکست سخت میدهد ودیگر احتیاجی بکمك کشتی‌ها پیدا نمیشودواز دولت روسیه تقاضا میکند کشتی‌های خودرا از آبهای ساحلی ایران خارج نمایند . روسها ازاحضار این دو کشتی امتناع میکنند ودر خلیج حسینقلی مشغول برقراری روابط دوستانه بـا ترکمانان و دادوستد باآنها میشوند . تا اینکـه درسال ۱۸٤۲ مجدداً ترکمانان دست بشرارت وغارت میزنند وروسها ببهانه حفظ تجار خود ازغارتگری اشرار بیکدسته از سفاین جنگی خویش دستور میدهند جزیره آشوراده را اشغـال نمایند واز همانموقع این جزیره در واقع پایگاه دریائی روسها میشود و باعتراضات مکرر دولت ایران برای تخلیه جزیره آشوراده وجزایر دیگراشغال شده اعتنائی نمیکنند .

در زمان ناصرالدین شاه چون خان خیوه مجدداً دعوی خودسری میکند و آبادیهای اطراف خراسان را بباد غارت میدهد اردوئی بفرماندهی فریدون میرزا فرمانفرما بطرف سرخس اعزام میگردد و فریدون میرزا سرخس را متصرف و محمد امین ، خان خیوه را اعدام میکند (۱۲۷۱ هجری قمری ـ ۱۸٤٥ میلادی) .

درسالهای بعد باز اغتشاشاتی درآن نواحی رخ‌میدهد واقداماتی ازطرف‌دولت برای سرکوبی اشرار ترکمن‌بعمل میآید که برای اجتناب ازطول کلام از ذکر آنها خودداری میکنیم و باصل موضوع که عبارت از رقابت روس وانگلیس برای تصرف این حدود است می پردازیم . تا خوانندگان گرامی دریابند کـه دراثر کشمکشهای سیاسی بین این دو دولت چگونه روسهاموفق شدند درساحل خاوری بحرخزر رخنه پیدا کنند واز اینطرف هم بـا ایران مرز مشترك ایجاد نمایند .

دولت امپراطوری روسیه پس‌ازتسلط یافتن برکرانه شمالی وباختری دریای‌خزر ازاواسط قرن‌نوزدهم بفکرافتاد که ازمنطقه خاوری بحرخزر بطرف آسیای مرکزی پیشروی نموده واز این راه بتواند خودرا بهرات یعنی کلید هندوستان نزدیك کند و هم بخلیج فارس برساند .

برای اجرای این نقشه ازسرگرمی انگلیسیها درجاهای دیگر استفاده نموده

ازآغاز سال ۱۸٤۰ ابتدا بمطیع ساختن طوایف قیرقیز پرداخته بعدخانات ترکستان و شهر های عمده آنجارا مانند خوقند ـ سمرقند ـ تاشقند ـ بخارا و خیوه تصرف نموده و بالاخره بـا حملات شدید و بیرحمانه ژنرال اسکوبلف (Skobelef) بسال ۱۸۸۱ میلادی طوایف ترکمن آخای تکه و مروتکه را طوری قتل وغارت میکند کـه باعث وحشت و هراس سایر طوایف گردیده بالنتیجه سرخس و عشق آباد و مرو بسهولت بتصرف نیرو های روس درمیآید و متصرفات روسیه در این قسمت بنام ایالت ماوراء خزر خوانده میشود و باین ترتیب دولت تزاری روس در ساحل خاوری بحر خزر نیز مانند ساحل باختری آن بادولت ایران همجوار میشود .

اولین قراردادی کـه برای تعیین خط سرحدی این قسمت بین دولتین بسته میشودقرارداد مورخ ۲۹ محرم ۱۲۹۹ هجری‌قمری ـ ۹ دسامبر ۱۸۸۱ میلادی است کـه بامضاء میرزا سعید خان مؤتمن الملك وزیر خارجه ایران و ایوان ذینویف (Ivan Zinovief) وزیر مختار و ایلچی مخصوص روس میباشد .

دراین قرارداد نقاط عمده خط سرحدی طرفین ازخلیج حسینقلی تا قلعه بابا دورمز شرح داده شده و طبق فصل دوم آن دولتین قبول نموده‌اند کـه کمیسرهای مخصوصی معین کنند تا بعداً خط سرحدی را در محل وبطور دقیق ترسیم نمایند ودر اجرای این نظریه چند پروتکل ومقاوله‌نامه فیمابین بسته میشود کـه اجمالاً بقرار زیر است :

۱ ـ پروتکل مربوط بفاصله بین قلعه خرابه بابادورمز تـا خلیج حسینقلی مورخ ٦ جمادی‌الثانی ۱۳۰۳ هجری قمری ـ ۳۰ ژانویه ۱۸۸٦ .

۲ ـ پروتکل مربوط به عبور خط مرز ازمعبر گودری تا دریای خزر مورخ ۱۱ جمادی الثانی ۱۳۰۳ هجری قمری ـ ٦ مارس ۱۸۸٦.

۳ ـ مقاوله‌نامه مربوط به تعویض فیروزه باحصار مورخ ۲۷ ماه مه ۱۸۹۳ که درتهران بامضای میرزا علی اصغرخان امین السلطان وسوشوف وزیر مختار روس رسیده است .

٤ ـ پروتکل شماره ٦ مربوط بعبور خط مرز از میله سرحدی ۳۱ الی ٤۱

(ناحیه فیروزه) گدوك پیر تا کوه کناره .

۵ ـ پروتکل شماره ۳ مربوط بعبور خط مرز از ناحیه ذوالفقار تاخملی تپه .

٦ ـ پروتکل شماره ٦ مربوط بعبور خط مرز از ناحیه خملی‌تپه تابابا دورمز.

نکته شایان توجه دراین است کـه در منطقه خاوری بحر خزر مانند منطقه باختری آن‌پس‌از بسته‌شدن قرارداد ۱۸۸۱ وپرتکل‌های مربوط بآن مأمورین‌دولت امپراطوری روسیه‌هرقدر میتوانستند ازبهانه‌جوئی‌برای تجاوز بخاك ایران وانحراف خط سرحدی‌مضایقه نکردندوراجع به آبهای‌سرحدی‌وجریان رودخانه‌ها اجحافاتی نمودند که شایان تذکراست . مثلاً درقسمت مرز اترك برای الغاءِ شبهه درچگونگی خط سرحدی طرفین رودخانه‌رادرحدود مصب آن تبدیل به باتلاق نموده وقسمتی‌از آبهای شعبه‌های آنرا متوجه خاك ایران ساختند و در نتیجه مقداری از خاك مسلم ایران‌را بخاك خودشان ضمیمه کردند .

در قسمت پائین‌تر نهرجدیدی را بنام نهر موسی‌خانی بجای رود اترك قلمداد وخط سرحدی‌را از بستر آن رودخانه به نهر مزبور منحرف نمودند . در صورتی که سرحد حقیقی همان بستر قدیم رود اترك بوده که مطابق آثار وشواهد طبیعی بفاصله زیادی درشمال نهر موسی‌خانی واقع میباشد .

چون راجع بقریه فیروزه ازچندی باینطرف مطالبی شایع شده که مقرون بحقیقت نبوده و ممکن است موجب نگرانی وناراحتی افکار عامه بشود از اینرو در طی مأموریت اخیر پس از بررسی عهدنامه های سرحدی بین دولتین ایران و روس و بازدید وضع مرزهای مشترك دو کشور درمنطقه خاوری بحرخزر درپایان این‌فصل لازم بنظر رسید سرگذشت این قریه‌را کـه در اطراف آن اینقدر گفتگو میشود تا اندازه‌ای روشن سازد .

قریه فیروزه درشمال کتل پیرو کوه کناره وجنوب باختری عشق‌آبادواقع‌شده وشامل دربند ودره مشجر وخوش آب وهوائی است که همواره محل ییلاق مردم عشق آباد بوده وثروتمندان آنجا از سوابق ایام در طول این دره برای خودشان خانه‌های

ییلاقی ساخته‌اند که البته برصفا وزیبائی دره افزوده ومعمولاً برای فرار از گرمای سوزان تابستان بآنجا پناه میبرند .

پس‌از اینکه دولت امپراطوری روسیه‌درنتیجه قرارداد ترکمن‌چای برمنطقه باختری بحر خزر تسلط یافت از اواسط قرن نوزدهم باین فکر افتاد که از منطقه خاوری بحر خزر بطرف ترکستان وافغانستان هم پیشروی نماید وهمینکه درانجام این نقشه خود در بین سالهای ۱۸۷۳ تا ۱۸۸۱ توفیق حاصل نمود برای بسط قدرت ونفوذ خویش دراین سمت طرح ساختمان خط آهن ماوراء خزر را ترسیم و تدریجاً بموقع اجرا گذاشت واین خط‌آهن درمعبر خود ازشهر عشق‌آباد گذشت . چندسال بعد چون قریه فیروزه محل ییلاقی عشق آباد در خاك ایران واقع شده وساکنین آن حدود را چشم داشت بقریه فیروزه بود دولت امپراطوری روسیه درصدد تصرف‌آنجا برآمد وبوزیر مختار خود مقیم تهران دستور داد دراین باب باامین السلطان صدر اعظم ایران وارد مذاکره بشود وتقاضای واگذاری این قریه‌را بنماید ودرعوض قریه حصار واقع درشرق‌محمد آباد دره گز خراسان وقطعه زمین محاذی قلعه عباس‌آباد را درساحل راست ارس که مطابق عهدنامه‌های ۱۸۸۱ و ۱۸۲۸ بتصرف دولت روسیه درآمده بود ایران پس بگیرد . درنتیجه مذاکرات بین طرفین تقاضای دولت روسیه پذیرفته شد ودرتاریخ ۲۳ ماه ذیقعده ۱۳۱۰ قمری برابر ۲۷ ماه مه ۱۸۹۳ درتهران قراردادی بامضای‌امین‌السلطان وپوتزوف وزیرمختار روس رسیدکه فصول مربوطه‌آن عیناً دراینجا نقل میشود :

فصل اول ــ اعلیحضرت همایون شاهنشاه ایران ازطرف خود و از طرف وراث خود قریه سرحدی فیروزه وتمامی محلی که واقع است مابین سرحد مقرره ۱۸۸۱ وخطی که‌در کوه کناره ودره پیر(کتل‌پیر) ممتداست باعلیحضرت امپراطور کل‌ممالك روسیه واگذار میکند حدودیکه راجع باین محل در فصل اول قرارداد ۱۸۸۱ ذکر شده بموجب این فصل متروك وسایر فصول قرارداد ۱۸۸۱ بقوت خود باقی است .

فصل دوم ــ درعوض‌قطعه زمینی که درفصل اول مذکوره بروسیه منتقل شده است اعلیحضرت امپراطور وصاحب اختیار کل ممالك روسیه ازطرف خود وازطرف

وراث خود نقاط ذیل‌را باعلیحضرت شاهنشاه ایران واگذار میکنند :

۱ ـ قطعه‌زمینی که درساحل راست‌رودخانه ارس محاذی قلعه قدیم عباس‌آباد واقع بوده و بموجب فصل ٤ عهدنامه ترکمن چای مورخه دهم فوریه ۱۸۲۸ بدولت روسیه واگذار شده بود .

۲ ـ ده حصار باقطعه زمینی که مابین سرحد حالیه وخط ذیل واقع‌است :

این خط ازمحل تقاطع سرحد حالیه بانهر شلنگان شروع شده ساحل‌راست نهر مزبور را متابعت نموده مشرق ده حصار را دور زده وپس از تقاطع با نهر مزبور بطرف جنوب غربی ممتد وبگودی میرسد که در دو ورسی آسیاب حصار واقع است پس‌از آن خط سرحد بطرف جنوب حرکت کرده وبه محلی خواهد آمد که رود زنگنانلو سرحد حالیه‌را تقاطع مینماید .

فصل سوم ـ چون بواسطه واگذار نمودن اراضی عباس آباد بایران حدود سرحدی که راجع باین محل و در فصل ٤ عهدنامه ترکمن چای مقرر است متروك میشود لهذا در عوض آن مقرر است که خط سرحد بین الدولتین از شرور الی گدار یدّی بلوك رود ارس را متابعت واز یدی بلوك بآنطرف خط سرحدی از قراری است که درفصل مزبور ذکرشده وسایر فصول عهدنامه‌ترکمن چای بقوت خود باقی‌است.

فصل چهارم ـ ازطرف دولتین کمیسرهائی مأمور خواهند شد که حدوداراضی فیروزه وحصار را درمحل واز روی صحت معین کرده و اراضی مزبور را تحویل داده وتحویل گرفته وعلامت سرحدی را نصب نمایند. برای تحویل دادن وتحویل گرفتن اراضی عباس آباد ازجانب طرفین نیز کمیسیر معین خواهد شد . معذالك از تاریخ مبادله تصدیق نامجات این قرارداد سه‌قطعه اراضی مزبوره منتقل وطرفین حق‌تصرف فوری آنرا خواهند داشت .

فصل ششم ـ از روز مبادله این قرارداد الی مدت یکسال دولتین ایران و روس حق خواهند داشت که سکنه دهات فیروزه وحصارراکه معاوضه کرده‌اند بخاك یکدیگر مهاجرت دهند ودولتین متعهد میشوند در نقاطی که بموجب این عهدنامه معاوضه شده است قلاع واستحکامات بنا نکنند ودرفیروزه وحصار ترکمن نه‌نشانند .

بعدازانعقاد این قرارداد نمایندگان دولتین درمحل حاضرشده مطابق‌مقاوله‌نامه

۲۷ مه ۱۸۹۳ میلادی وپروتکل شماره ٦ مورخ ۹ نوامبر ۱۸۹٤ که بامضای محمد صادق خان قاجار نماینده ایران و سرهنگ دوم ادوارد فون فلورت نماینده روسیه رسیده این مبادله عملی میگردد و قریه فیروزه با اراضی مجاور آن بدولت روسیه واگذار میشود .

پس‌از انقلاب کبیر روسیه و تشکیل دولت جماهیر شوروی نظر باینکه دولت ایران نخستین دولتی بود که حکومت جدید روسیه را برسمیت شناخت پیشوای بزرگ روسیه برای جبران تجاوزات ومظالمی که ازطرف امپراطوری سابق روسیه نسبت بایران اعمال شده بود درتاریخ ۷ اسفند ۱۲۹۹ شمسی برابر ۲٦ فوریه ۱۹۲۱ قرارداد مودت آمیزی‌بادولت ایران منعقدنمود ومطابق فصل‌سوم آن مقرر شدقریه فیروزه وجزیره آشوراده وسایر جزایر ساحل استرآباد که درنتیجه سیاست غاصبانه دولت تزاری سابق از طرف مأمورین آن دولت اشغال و تصرف شده بایران مسترد گردد . ودرضمن‌قرارشدکمیسیونی‌مرکب ازنمایندگان ایران وروسیه شوروی‌تعیین واعزام گردند که درمحل موضوع انتفاع ازآبهای سرحدی وکلیه مسائل متنازع‌فیه مرزی راحل وفصل نمایند .

بطوریکه بعداً خواهیم دید متأسفانه کمیسیونهائی که برای این منظور تعیین شدندواغلب چندین‌ماه مذاکره ومباحثه‌کردنددرقسمت استرداد قریه فیروزه‌توفیقی حاصل ننمودند وقریه مزبور کمافی‌السابق‌درتصرف روسها باقی ماند تااینکه‌درنتیجه موافقت‌نامه سیاح ـ لاورینتف مورخ یازدهم‌آذرماه ۱۳۳۳ برابر دوم دسامبر۱۹٥٤ که در تهران بامضا رسید واز تصویب مجلسین گذشت قرار شد قریه فیروزه در خاك شوروی باقی بماند ودرعوض اختلافات درمغان بنفع ایران حل‌شود بدین معنی که درحدود صد کیلومتر مربع از زمین‌های مورد اختلاف مغان بکشور ایران تحویل شود. همچنین مقداری از زمین‌های دیمان که تقریباً بالغ بر۲۰ کیلومتر مربع است بایران واگذار گردد و قطعه زمین دعوائی یدّی اِولر در نزدیکی آستارا که روی کرانه راست رود آستارا چای‌واقع‌گردیده بایران محول شود وبالاخره مثلثی بمقدار قریب به ۲۰ کیلومتر مربع زمین در ناحیه سرخس تحویل ایران گردد و بطورکلی باابراز حسن نیت وحسن همجواری کلیه اختلافات سرحدی حل وفصل‌شود .

فصل دوم

روابط ایران وروس پس از انقلاب کبیر

پس‌از انقلاب کبیر روسیه وتشکیل دولت جماهیر شوروی سوسیالیستی با بسته شدن قرارداد ۱۹۲۱ تیرگی روابط‌فیمابین دولتین که‌دراثر سیاست جابرانه‌امپراطوری سابق روسیه ایجاد شده بود بر طرف گردید وطبق مندرجات مقدماتی این عهدنامه مناسبات دولتین براساس روابط حسنه همجواری وبرادری مابین ملتین ایران وروس استوار شد .

علیهذا برای مزید اطلاع خوانندگان گرامی فصل سوم وفصل یازدهم این قرارداد راکه مربوط بامور مرزی بین دولت شاهنشاهی ایران ودولت جماهیر شوروی سوسیالیستی روسیه میشود عیناً دراینجا نقل میکنیم :

فصل سوم ـ دولتین‌معظمین متعاهدین رضایت میدهندکه سرحد مابین ایران وروسیه‌را مطابق تعیین کمیسیون‌سرحدی ۱۸۸۱ تصدیق ورعایت‌نمایند ضمناً بواسطه عدم میلی کـه دولت شوروی روسیه از استفاده از ثمره سیاسی غاصبانه دولت تزاری سابق روسیه دارد ازانتفاع ازجزایر آشوراده وجزایر دیگری که در سواحل ولایت استرآباد ایران واقع میباشد صرف‌نظر کرده وهمچنین قریه فیروزه‌را با اراضی مجاور آن که مطابق قرارداد ۲۸ مارس ۱۸۹۳ ازطرف ایران بروسیه انتقال داده شده است بایران مسترد میدارد .

دولت ایران از طرف خود رضایت میدهد که شهر سرخس معروف بسرخس روس یا سرخس کهنه با اراضی مجـاور آن کـه منتهی برودخانه سرخس میشود در تصرف روسیه باقی بماند . طرفین معظمین متعاهدین بـا حقوق مساوی از رودخانه اترك وسایر رودخانه ها وآبهای سرحدی بهره مند خواهند شد . ضمناً برای تنظیم قطعی مسئله انتفاع ازآبهای سرحدی‌وبرای حل کلیه مسائل متنازع فیهای‌سرحدی وارضی یك کمیسیون مرکب ازنمایندگان ایران وروسیه معین خواهدشد .

فصل یازدهم ــ نظر باینکه مطابق اصول بیان شده این عهد نامه ، عهد نامه منعقده در ۱۰ فوریه سال ۱۸۲۸ مابین ایران و روس درترکمن چای نیز کـه فصل هشتم آن حق داشتن بحریه را در بحر خزر ازایران سلب نموده بود از درجه اعتبار ساقط است لهذا طرفین معظمین متعاهدین رضایت میدهند که از زمان امضاء این معاهده هر دو بالسویه حق کشتی رانی آزاد را در زیر بیرقهـای خود دربحر خزر داشته باشند.

بعلاوه مطابق فصل دهم این قرارداد دولت شوروی روسیه کلیه مؤسسات روس سواحل بحر خزر را بابندر انزلی ومتعلقات آن بدولت ایران واگذار میکند.

۱ ـ کمیسیون منشور ـ حکیم اُف
۱۳۰۳ شمسی ـ ۱۹۲۳ میلادی

گرچه مطابق فصل سوم قرارداد ۱۹۲۱ مقرربود برای حل کلیه مسائل متنازع فیه سرحدی کمیسیونی مرکب از نمایندگان ایران و روسیه معیّن گردد ولی تا دو سال بعداز تاریخ این قرارداد درتعیین کمیسیون اقدامی نشد ومتأسفانه تجاوزات مأمورین شوروی دوران استالین که همان رویه زمان امپراطوری را پیش گرفته بودند در نواحی مغان و اترك وسرخس ادامه یافت ونسبت بحشمداران و رعایای مرز نشین ایران ببهانه تجاوز بخاك روسیه سخت گیریهائی میشد کـه بعضی اوقات منجر به بازداشت رعایا وحتی اشغال پستهای نظامی ایران میگردید.

چنانکه درآغاز سال ۱۳۰۲ شمسی برابر ۱۹۲۳ میلادی روسها غفلتاً بهپست ساری بلاغ نزدیکی دیمان حمله نمودندوغلامعلیخان معین نایب رئیس پست ویك نفر نظامیرا مقتول ویك نفر نظامیرا مجروح وچندنفر عملهرا هم که درحوالی پست بودند بقتل رسانیدند. سپس به پست « تولو » حمله نموده دونفر نظامیرا دستگیر و باسارت بردند.

وزارت امور خارجه پس از اطلاع ازاین واقعه نسبت باین تجاوزات و عملیات خصمانه شدیداً اعتراض وتخلیه خاك ایران ومجازات مرتکبین را خواستارشد. چون سفارت روس درتهران مدعی بود کـه از طرف نظامیان ایران بخاك روس تجاوز شده

و محل واقعه در خاك ایران نبوده ، در نتیجه مذاکرات بین آقای دکتر مصدق وزیر خارجه وقت وشومیاتسکی نماینده مختار شوروی قرار شد کمیسیونی ازطرف دولتین بمحل رفته ودر اطراف این‌واقعه تحقیق ومعلوم نمایند آیا این‌نقطه جزو خاك ایران بوده یا خاك روسیه ؟

هیئت نمایندگی ایران بریاست میرزا احمدخان منشورالملك وهیئت‌نمایندگی شوروی بریاست حکیم اوف کنسول آندولت مقیم رشت بمحل واقعه میروند و پس از مدتی تحقیقات و مذاکرات چون نمایندگان شوروی محل واقعه را جزو خاك روسیه قلمداد می‌کنند واصرارمیورزند که نظریه آنها موردتصدیق نمایندگان‌ایران واقع شود ، آقای منشورالملك از تصدیق این امر خودداری نموده وحل این‌مشکل را منوط به تعیین و تشخیص خط حقیقی مرز میداند وپیشنهاد مینماید که ابتدا خط سرحدی مطابق‌عهدنامه ترکمن‌چای مشخص گردد وبعد دراطراف واقعه ساری‌بلاغ وارد بحث‌بشوند . هیئت‌نمایندگی روس بعنوان‌اینکه تعیین‌خط سرحدی جزودستور نیست حاضر بانجام این تقاضا نمی‌شوند و کمیسیون را منحل و مراجعت می‌کنند .

بعداً سفارت روس بنا بر گزارش حکیم اوف مراسله‌ای بوزارت امور خارجه می‌نویسد و از ناسازگاری و عدم مساعدت نمایندگان‌ایران شکایت می‌کند و وزارت امورخارجه هم‌اظهارات نمایندگان‌ایران‌را تأیید وجبران‌این‌واقعه را مجدداً خواستار میشود . ولی از کار کمیسیون و مذاکرات بعدی نتیجه‌ای گرفته نمی‌شود و خون نظامیان و رعایای ایران بهدر میرود و چند نفر بازداشت شده هم مرخص نمیشوند .

۲ - کمیسیون الهامی - لازاروف
۱۳۰۴ شمسی - ۱۹۲۵ میلادی

یك‌سال بعد ازواقعهٔ ساری بلاغ پست های جدیدی ازطرف مرزداران‌شوروی بین بیله سوار و بهرام تپه برقرار و تجاوزاتی بخاك ایران میشود ووزارت امورخارجه در ضمن اعتراض باین تخطی مصراً تقاضا می‌کند که کمیسیون مختلط ایران و روس تشکیل و خط مرزی بین دولتین مشخص و تثبیت گردد . ولی مأمورین روسیه مدعی میشوند که پست‌های‌جدید درخاك خودشان‌تأسیس‌شده وبخاك‌ایران‌تخطی‌نکرده‌اند.

این اختلافات و گفتگوها تا پایان سال ۱۳۰۳ ادامه می‌یابد تا اینکه درتاریخ ۲٤ فروردین ۱۳۰٤ شمسی نایب سرهنگ حسینخان مزینی مرز دار مغان از طرف «کورباتف» نام بعنوان‌ملاقات فرمانده قوای آذربایجان قفقاز بآنطرف‌سرحد دعوت میشود و با تهدید او را وادار می‌کنند که دستور دهد پست بهرام تپه را فوراً تخلیه نمایند و این پُست بلادرنگ از طرف روسها اشغال میشود و روسها تا «سیدلر» پیش می‌آیند.

وزارت امور خارجه پس از اطلاع از این واقعه در تهران بسفارت شوروی سخت اعتراض‌نموده وتوسط سفارت‌ایران درمسکو نیزموضوع این‌تجاوز را مستقیماً باطلاع دولت شوروی رسانده و تخلیه پست بهرام تپه را خواستار میشود.

در نتیجه این اقدامات بالاخره دولت شوروی رضایت میدهد که برای رفع این اختلافات کمیسیونی معین و اعزام دارد.

چندی بعد یعنی در تاریخ ۲٦ ماه مه ۱۹۲۵ از لازاروف نماینده کمیساریای ملی امور خارجه بادکوبه تلگرافی بمضمون زیر به آقای عین‌الممالك ژنرال قنسول ایران در جمهوری آذربایجان واصل میشود:

بادکوبه مورخ ۲٦ ماه مه ۱۹۲۵

شماره ٦٤۰

آقای عین‌الممالك ژنرال قنسول ایران در جمهوری آذربایجان

افتخار دارم باستحضار شما برسانم که بموجب اختیارنامهٔ شمارهٔ ۱۳۷ مورخ ۱۳ ماه مه ۱۹۲۵ دولت اتحاد جماهیرشوروی باینجانب امرداده است که بسمت ریاست هیئت نمایندگی اتحادجماهیرشوروی در کمیسیون‌مختلط مرزی متشکل‌ازنمایندگان دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی ودولت ایران بمنظورتعیین دقیق وعبوردادن خط مرزی از دشت مغان یعنی از رود ارس تا رود بلغارچای و همچنین برای نصب علائم مرزی و امضاءِ صورت جلسات که در کمیسیون مختلط تنظیم خواهد شد شرکت نمایم.

اعضاءِ دیگر هیئت نمایندگی شوروی عبارتند از:

ایسا کف یا گف گریگوریه ویچ .

کوتی رُیف گاوریل یا کولویچ .

مراتب را باستحضار شما رسانیده خواهشمندم اطلاع دهند آیا راجع باعضاءِ هیئت نمایندگی ایران از طرف دولت ایران خبری دارید یا نه ؟ آیا همگی آنها در نقطه معین بیله سوار ایران حاضر شده‌اند وبکارهای مربوطه مشغول گشته‌اند ودر کجا مایل هستند با ما ملاقات کنند ؟

آقای ژنرال قنسول در خاتمه خواهشمند است مراتب احترامات اینجانب را بپذیرند . نمایندهٔ کمیسارهای ملی امورخارجه درباد کوبه ورئیس هیئت‌نمایندگی اتحادجماهیرشوروی‌سوسیالیستی در کمیسیون‌مختلط مرزی‌شوروی‌وایران

امضاء لازاروف

پس از گزارش مفاد این تلگراف بوزارت امورخارجه هیئت‌نمایندگی ایران طبق اختیارنامه مورخ ۱۹ خرداد ۱۳۰٤ شمسی بشماره ۸۲٦۵ بشرح زیر تشکیل و رسماً معرفی میشود :

اختیار نامه

نظر باینکه اخیراً اختلافاتی در حدود سرحد مغان بین دولتین ایران واتحاد جماهیرشوروی‌سوسیالیستی روی داده ونظر باینکه برای‌تحدید ونصب‌علائم سرحدّی و انعقاد قرار داد های لازمه راجع بسرحد وحلّ کلیه اختلافات حدودی مغان اعزام کمیسیونی‌لازم‌بود لهذا هیئتی‌درتحت ریاست آقای‌میرزامهدیخان‌الهامی‌ساعدالسلطنه کارگزار آذربایجان وعضویت‌آقای سرهنگ متین‌الملك ونایب سرهنگ‌ضیاءالدوله ونایب‌اول حسینخان انتخاب‌میشود که برطبق‌فصل‌چهارم عهدنامه ترکمن‌چای مورخ ۲۲ فوریه ۱۸۲۸ وپرتکل تحدید حدود مورخ ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ که بین‌نمایندگان دولتین در کنار رود ارس منعقد شده از آخرین نقطه سرحدی (یعنی آنجائی که رود ارس بیست و یك ورس از گداریدّی‌بولاغ گذشته بطوریکه در عهدنامه مذکور است) تا تپه بیله سوار تحدید حدود و نصب علائم سرحدی نموده و صُوَر مجالس

کمیسیون را بنام دولت امضاء و در مسائل مهمه مراتب را بمرکز اطلاع و پس از اجازه و کسب تکلیف اقدام نمایند و این مأموریت باحسن وجوه انجام و اختلافات سرحدی بین دولتین رفع و تسویه گردد .

(مینوت بامضاءِ فتح‌الله پاك روان‌است)

کسانی که بعداً بعضویت این کمیسیون انتخاب‌شدند عبارت‌از آقای میرزاابراهیم خان زند عضووزارت‌خارجه بسمت‌منشی ومترجم کمیسیون و آقای‌مهندس‌عبدالرزاق خان بغایری بسمت رئیس قسمت فنّی .

هیئت نمایندگان ایران مدتی در بیله سوار منتظر میمانند تا اینکه هیئت نمایندگی شوروی در اوائل مردادماه بسرحد ایران میرسند .

مطابق پرتکل‌های شماره ۱ تاشماره ۷ موجود در آرشیو وزارت امورخارجه این کمیسیون مختلط از ۲۱ مرداد تا ۲٤ شهریور۱۳۰٤ برابر با۱۵ اوت تا۱۷ نوامبر ۱۹۲۵ هفت جلسه تشکیل و پس از مذاکرات مفصل چون روسها اصرار میورزند که مأمورین فنّی طرفین از قلعه اولتان شروع بمساحت گیری نموده در طول مجرای ارس باعوجاج تانقطه اولیه سرحدی‌را تعیین ونقشه‌برداری‌نمایند تاموضوع اختلافات مشخص شود ، آقای مهندس عبدالرزاق‌خان رئیس هیئت‌فنی ایران با این‌نظر مخالفت می‌کند برای‌اینکه درنتیجه این‌مساحت گیری قسمتی‌ازخاك مسلم‌ایران وحتی خود بیله‌سوار وگمرك وسربازخانه‌آن جزوخاك روسیه خواهد شد وبانقشه‌ای که برمیدارند عملاً این موضوع را نشان میدهند . از طرف دیگر چون فصل زمستان نزدیك بود و ادامه عملیات فنی غیرمقدور می‌شد وهیئت نمایندگی روس در پیشنهاد خود اصرار می‌ورزید ، علیهذا با موافقت طرفین قرارمیشود که کمیسیون تا اول‌بهار یعنی آوریل ۱۹۲٦ موقتاً تعطیل و در آنموقع عملیات خود را برای حلّ‌مسائل مختلف فیه تجدید نمایند وعملیات فنی کمیسیون هم تا ۱۵آوریل در محل انجام گردد و طرفین مساعی لازمه را بعمل آورند تا کلیه اختلافات قطع و فصل شود . این موضوع در پروتکل شماره ۷ مورخ ۱۷ نوامبر ۱۹۲۵ درج و بامضاءِ طرفین میرسد .

بعداً راجع بتشکیل مجدد کمیسیون اقدامی نمیشود و باین ترتیب از کمیسیون مختلط الهامی ولازارُف هم راجع برفع اختلافات نتیجه‌ای بدست نمیآید .

۳ - کمیسیون اعلم - مایفسکی (MAEVSKY)
۱۳۳۰ شمسی - ۱۹۵۱ میلادی

چون در نتیجه ادامهٔ اختلافات مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی در بعضی نواحی مخصوصاً درقسمت مغان - ارشق - نمین - یدّی اولر - اترك وسرخس در اثر تجاوز مأمورین مرزی شوروی اغلب وقایع ناگواری رخ میداد درسال ۱۳۲۹ شمسی که مرحوم سپهبد رزم‌آراء بنخست وزیری ایران منصوب شد ابراز علاقه نمود که برای رفع کلیه اختلافات کمیسیون مختلطی معین ومأمور اینکار گردد ودولت شوروی هم با این نظر موافقت نمود .

ریاست هیئت نمایندگی ایران در این کمیسیون بعهدهٔ آقای مظفر اعلم و ریاست هیئت نمایندگی شوروی بعهدهٔ آقای مایفسکی ایوان و اسیلیویچ محول شد و طرفین درتاریخ ۲۲ آبان ۱۳۲۹ برابر ۱۳ نوامبر ۱۹۵۰ اولین جلسه کمیسیون مختلط را درآستارا تشکیل دادند . آقای مظفر اعلم درنطق افتتاحیه کمیسیون پس ازاظهار اینکه باروابط حسنه فیمابین دولتین وباتکاءِ قرارداد ۱۹۲۱ امید و انتظارمیرود کلیه اختلافات موجوده در سرتاسر مرز ایران و شوروی توسط این کمیسیون رسیدگی و مرتفع گردد اضافه کردند که از سخنان رئیس هیئت نمایندگی شوروی اینطور استنباط میشود که وظیفه آن هیئت را فقط محدود برسیدگی اختلافات مربوط بشش منطقه مغان - نمین - ارشق - یدی اولر - اترك وسرخس میدانند ، درصورتی که دستور صادره به هیئت نمایندگی ایران برای رسیدگی باختلافات کلیه خط مرز بین ایران و شوروی است .

باین ترتیب نه فقط در لحن آغاز سخن روح ضدیت و مباینت مشاهده میشود بلکه معلوم میشود راجع باصل مأموریت بین طرفین اختلاف نظر و ابهام است .

در پروتکل شمارهٔ ۲ از طرف هیئت نمایندگی ایران پیشنهاد میشود تا آخر ماه نوامبر ببازدید و بررسی حدود منطقه باختری خزر بپردازند و از ماه دسامبر

ببعد حدودمنطقه خاوری بحرخزر را مورد رسیدگی قرار دهند ولی‌هیئت‌نمایندگی شوروی باهیچیك ازاین پیشنهادات موافقت‌ننموده دو باره تأکید میکند که منحصراً وضعیت مناطق شش‌گانه فوق باید مورد رسیدگی واقع شود و بس !

از اینرو هیئت نمایندگی ایران ناگزیر میشود که بمطالعه مناطق شش‌گانه اکتفا کند . در این مورد هم موافقت حاصل نمیشود زیرا آقای مظفر اعلم پیشنهاد میکند که برای بررسی نواحی مغان ـ ارشق و نمین و یدی اولر فصل‌چهارم عهدنامه ترکمن چای ملاك عمل قرار گیرد و پروتکل ۱۸۲۹ که شاید تفسیر وتشریح صحیح آن نباشد ، درصورت احتیاج مورداستفاده بشود . ولی هیئت نمایندگی شوروی‌حتی حاضر بقبول این پیشنهاد هم نمیشوند .

بالاخره پس از مباحثات و مشاجرات طولانی تصمیم گرفته میشود هیئت ها برای بازدید قسمتهای ماوراءِ قفقاز عزیمت نمایندودربیله‌سوارجلسه مشترك تشکیل میگردد . در این جلسه که پنج ساعت متوالی بطول میانجامد فقط بحث در اطراف حدود مرز در دشت مغان دور میزند . هیئت نمایندگی ایران براین عقیده است که طبق همان‌پروتکل۱۸۲۹ که هیئت نمایندگی‌شوروی بدان ابرازعلاقه نمودند حدود مرزمغان ازیك‌طرف نقطه‌ای درمغرب بهرام تپه روی‌جاده مشکین به سالیان خواهد بود و از طرف دیگر تپه بیله‌سوار که هردو نقطه حاضر و موجود هستند . هیئت نمایندگی‌شوروی باین‌استدلال روشن تن در نداده وپیشنهادمیکند اندازه‌گیری دقیق بشود زیرا در اینجا ایرانیها از خط مرز تجاوز نموده و خاك اتحاد جماهیر شوروی را اشغال کرده‌اند . مباحثات بالاخره بجائی نمیرسد و بدون اخذ کوچکترین نتیجه‌ای هیئت ها عملیات خود را ترك و بآستارا مراجعت مینمایند . در آستارا هیئت بحل مسئله یدی‌اولر میپردازد ودراین‌باب هم‌کوچکترین موافقتی فیمابین‌حاصل نمیشود .

آقای اعلم اظهارنظر مینماید که رود آستارا چای بستر خود را تغییر نداده وچون درتنگنائی واقع شده‌است نمیتواند تغییر زیادی به‌بستر خود بدهد شوروی‌ها با اتکاءِ باینکه در سالهای ۱۸۸۱ ـ ۱۹۲۱ رود آستارا تغییرمسیر داده اختلاف مرز

یدی اولر را نیز ناشی از تغییر مسیر رودخانه میدانند[1] .

مسئله تعیین مسیر مرز در ناحیه اترك و سرخس‌هم مثل کلیه مسائل دیگر در دست هیئت نمایندگی آقای‌مظفراعلم بلاتیجه مانده و بمباحثات ومشاجرات طولانی بر گذار میگردد .

راجع بمسیر خط مرز در ناحیه اترك هیئت نمایندگی ایران را عقیدهٔ بر این بوده که مبنای گفتگو و عمل باید طبق‌قرارداد ۹ دسامبر ۱۸۸۱ صورت گیرد ، زیرا بنا بتشریح فصل‌سوم قرارداد مودت۱۹۲۱ دولتین‌ایران واتحادجماهیرشوروی موافقت نموده‌اند که‌مرزرا بهمان‌ترتیب که درقرارداد۱۸۸۱تعیین‌شده‌بود برسمیت‌بشناسند .

هیئت نمایندگی شوروی جداً با این نظر مخالفت میکرد ومعتقد بود که مسیر مرز در ناحیه اترك باید طبق پروتکل مورخ ٦ مارس ۱۸۸٦ که خط مرز را همان نهر موسی‌خانی منظور نموده تعیین بشود .

اما درناحیه سرخس هیئت نمایندگی ایران اظهارنمود که چون مبنای اصلی برای رسیدگی بناحیه سرخس فصل سوم عهدنامه مودت ۱۹۲۱ میباشد و در این عهدنامه مسئله ناحیه سرخس توأم با موضوع فیروزه و لاینفك از آن است و در این عهدنامه صریحاً قیدشده که قریه فیروزه با اراضی مجاور آن که طبق قرارداد ۲۸ مه ۱۸۹۳ از طرف ایران بروسیه انتقال داده شده است ، مجدداً بایرانیان مسترد میشود ودولت‌ایران ازطرف‌خود رضایت‌میدهد که سرخس معروف بسرخس‌روس یاسرخس کهنه بـا اراضی مجاور آن کـه منتهی برودخانه سرخس میشود ، در تصرف روسیه باقی‌بماند . باتوجه‌باینکه درمقابل‌شناختن‌سرخس‌کهنه تا کنون قریه فیروزه ونواحی مجاور آن بدولت‌ایران مسترد نگردیده علیهذا هیئت‌نمایندگی ایران فقط باین‌شرط

---

۱ ـ اتفاقاً در سال ۱۹۰٦ برابر ۱۳۳۵ که هیئت نمایندگی فعلی مشغول کار بوده در شهریورماه سیل مهیبی در اطراف آستارا جریان یافت که اهالی اظهار داشتند هیچکس چنین سیلی را بخاطر ندارد و در بسیاری از نقاط مسیر آستاراچای عوض شد و نقشه این‌سرحد را که ماهها وقت صرف رسم آن نموده بودیم در صحت و مطابقت بامحل منحرف نمود .

میتواند با بررسی مسئله سرخس موافقت کند که در صورت جلسه کمیسیون محفوظ بودن حق ایران راجع بفیروزه تأمین گردد[1] .

رئیس هیئت نمایندگی شوروی از بررسی مسئله مربوط بناحیه فیروزه استنکاف کرده وموضوع محدود بودن اختیارات خود را فقط به بررسی مسئله مناطق ششگانه تکرار مینماید و پیشنهاد میکند برای عملیات کمیسیون در ناحیه سرخس پروتکل مورخ ۱۹ ژوئن ۱۸۹٤ مبنای عمل قرار گیرد و رئیس هیئت نمایندگی ایران با این نظر مخالفت میکند بالاخره با مشاهده اینکه درهیچیك از مسائل حسن نیت وحسن تفاهم وجود ندارد آقای اعلم برای کسب تکلیف بتهران مراجعت میکند و دیگر بآستارا بر نمیگردد وآقای جواد قدیمی بکفالت ایشان درجلسه ۱٦ اوت ۱۹۵۱ برابر با ۲٤ مرداد ۱۳۳۰ متشکله درآستارای شوروی شرکت مینماید.

قبل ازتشکیل این جلسه هیئتهای نمایندگی ازتاریخ اول تا دهم اوت ۱۹۵۱ برابر بانهم الی هیجدهم مردادماه ۱۳۳۰ خط مرز را در مناطق ارشق ونمین از کوه خلخانه تا قله شندان قلعه سی در محل بررسی مینمایند و ایندفعه گفتگو برسر این موضوع میشود که هیئت نمایندگی شوروی هیئت ایران را به تعویق ۲٤ ساعته در محل ملاقات مختلف اعلان میکند واین تعویق را مبنی برعمد ونظریات سوء میداند. درصورتیکه هیئت نمایندگی ایران اظهارمیدارد که بموقع ودرهمان روز وساعتی که شورویها تعیین نموده بودند حاضر شدهاند وایجاداین اختلاف را عمدی ومبنی برسوء نظر آنها تعبیر میکنند.

بلافاصله پس از خاتمه دادن بمشاجره راجع به وقت ملاقات، مخالفت شدیدی در اطراف نقطه مبداءِ کار بمیان میآید. هیئت نمایندگی ایران شروع منطقه ارشق را سرچشمه آدینه بازار شرقی دانسته و خواستار میگردد محل این سرچشمه تعیین شود. هیئت نمایندگی شوروی شروع منطقه ارشق را رأس کوه خلخانه دانسته و حاضر نمیشود ازاین نقطهقدمی بعقب بردارد وهرچه نمایندگان ایران اصرارمیورزند

---

۱ ـ ازصورت جلسه مذاکرات کمیسیون مختلط مرزی ایران وشوروی بتاریخ ۲۵ بهمن ماه ۱۳۲۹ برابر ۱۵ فوریه ۱۹۵۱.

که بالاخره برای حل اختلافات سرحدی باید تمام مرز بررسی ومطالعه شود، همان اندازه نمایندگان شوروی در انجام نظر خود پافشاری وایستادگی مینمایند و چون زحمت مسافرت کشیده شده بود وچاره‌ای نبود ازهمان‌راس کوه خلخانه بطرف‌شندان قلعه سی بررسی آغاز میشود .

درطی بررسی که طبق پروتکل‌تفصیلی۱۸۲۹صورت میگرفت هیئت‌نمایندگی ایران استدلال مینمود که در بسیاری از مناطق راهها و جدارهای شخمی و سیمهای خاردار شوروی ازخط مقسم المیاه بطرف خاك ایران تجاوز نموده ومحلهای تجاوز را که بهیچ صورت تردیدی درآن متصور نبود از قبیل مزار گبر مقابل دره دیمان واز پایه کوه رگیل داغ تا قله آن وجنوب خاوری کوه رگیل داغ تا پاسگاه مارایورت واز آنجا تا پست شوروی قره باغ و از قره باغ الی ارتفاعات خاوری آتوتان و از قراول‌تپه تامزار علی وازجنوب آبادی یوخاری‌کدوك تا پست ایرانی فتح مقصود واز ارتفاع عثمان گونی تا ارتفاع امبوزامه واز امبوزامه تا کوه‌های کالاپوتی و یواشی وبین پست‌لژی و کهول باشی وغیره وغیره .

همچنین نمایندگان ایران نشان میدادند که در قلل کوههای قلعه جوق و کورکوش‌وپیرشاه وردی وایشناور که همه جزء خاك ایران هستنداستحکامات‌ودیدگاه ساخته شده مخصوصاً پست پیرداودان شوروی تماماً در وسط خاك ایران واقع گردیده است .

هیئت‌نمایندگی ایران‌خواستاربود که‌بلافاصله دیدگاهها‌واستحکامات‌صحرائی شوروی واقع برروی ارتفاعات قلعه جوق ـ پیرشاه وردی ـ ایشناور ـ قراول باشی و سنگر قزاق و ارتفاع دعوا اولنان وعیسی سنگری و ارتفاع جنب صلیب سیاه و تاش باشی و گون داغ وقراول تپه وجنب فتح مقصود وعثمان گونی وقزیوردی وبالمادین و کالاپوتی ولوراخونی و کوههای عیسی سیقی که روی آبریزو یادرخاك ایران واقع شده‌اند برچیده شود .

هیئت نمایندگی ایران همچنین متعرض میشود که درمنطقه شندان قلعه سی خط مرزبجای آنکه پس ازعبور ازقله کهول باشی بقله شندان قلعه‌سی صعودنماید

قلل عیسی سیقی کهول باشی‌وشندان قلعه سی‌رادرخاك شوروی باقی گذارده و امتداد خودرا مستقیماً بسرچشمه قلعه کش چای میرساند .

هیئت نمایندگی ایران باردیگر اظهارعقیده مینماید که خط مرزباید باتوجه بماده چهارم عهدنامه ترکمن چای کشیده شود ، زیرا پروتکل تفصیلی ۱۸۲۹ که میبایستی وضعیت مرز را روشن و تعیین خط را تسهیل نماید بر عکس اشتباهات و نادرستی های گوناگونی را بوجود آورده و اوضاع را تاریکتر و مشکل تر ساخته است .

هیئت نمایندگی شوروی بهیچوجه حاضر باستماع دلایل‌واظهارات نمایندگان ایران نبوده وآنهارا بانحراف از قراردادها و پروتکلها ومقررات موضوعه وتردید در عقاید و تصمیمات خود تقصیرکار میدانست و حتی کار را بجائی رسانیده بود که طبق پروتکل ۱۹۲۹ گذراندن خط مرزرا ازمقسم‌المیاه امر الزامی نمیدانست وادعاداشت که بالعکس تجاوزهمه جا با ایرانیان بوده ونسبت بمنطقه شندان قلعه سی‌نیزتعبیرات و نظریات هیئت نمایندگی ایران را نادرست و متجاوزانه میدانست . درهرحال چون حسن نیت وحسن تفاهم وحسن همجواری‌وجود نداشت و شورویها حاضر نبودند از محل‌هائیکه درطی سالهای متمادی اشغال و درآن برقرار گردیده بودند قدمی بعقب بردارند ، عملیات کمیسیون مختلط ۱۳۳۰ بهیچ صورت نمیتوانست منجر بموفقیت گردد وهیئت نمایندگی ایران پس ازیکسال کشمکش ومباحثات بی‌ثمردست‌ازکار کشیده ومرز را بهمان حال بی تکلیفی وبی سروسامانی باقی گذاشتند و گذشتند .

۴ - کمیسیون سیاح - لاورینتف

۱۳۳۳ شمسی ـ ۱۹۵٤ میلادی

درزمان نخست‌وزیری تیمسارسپهبد زاهدی که روابط حسنه وحسن‌همجواری باکشوراتحادجماهیرشوروی وجهه همت‌قرار گرفته بودوهمچنین دولت جماهیرشوروی ابراز علاقه مینمود که‌کلیه اختلافات بین دولتین مرتفع وروابط دوستانه برقرارشود . دولتین مصمم گشتند اختلافات مالی و سرحدی خودرا مرتفع سازند و بدین منظور کمیسیون مختلطی تعیین گردید وپس ازیکسال کوشش وبحث ومطالعه موفق به‌بستن

موافقت‌نامه‌ای شد که مقدمه آن ازاین قراراست :

« اعلیحضرت شاهنشاه ایران وهیئت رئیسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باتمایل به بسط وتحکیم مناسبات حسنه همجواری موجوده بین‌دوکشور و نظر باینکه مایلند مسائل مرزی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و همچنین دعاوی متقابل مالی مربوط بدوره دومین جنگ جهانی راحل وفصل‌نمایند باینمنظور تصمیم بانعقاد این موافقتنامه گرفتند ونمایندگان مختار خودرا (ازطرف دولت ایران آقای حمید سیاح سفیر کبیر و از طرف جماهیر شوروی سوسیالیستی آقای اناتولی یوسفویچ لاورینتف سفیر کبیر و نماینده مختار اتحاد جماهیرشوروی درایران) تعیین نمودند که پس ازرسیدگی بموارد اختلاف موافقتنامه‌را تنظیم نمایند» .

چون ازاین موافقتنامه که به تصویب دولتین رسیده ماده ۱وماده ۲ وماده۳آن مربوط به تعیین وتثبیت مرز ایران واتحاد جماهیرشوروی است وملاك عمل کمیسیون مختلط ایران‌وشوروی ۱۳۳٤ـ ۱۳۳۵ برای تعیین وعلامتگذاری خط مرزقرارگرفته لذا این ۳ماده عیناً دراینجا نقل میشود :

ماده ۱ ـ طرفین معظمین متعاهدین که با اشتیاق مایلند اختلافات راجع بموضوع عبورخط مرز دولتی بین ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی در بعضی نواحی و بدین ترتیب مسئله مرزی را بطورکلی بر اساس رعایت منافع طرفین حل کنند موافقت نمودند که درنواحی مغان ـ دیمان ـ یدی‌اولر ـ سرخس و همچنین درناحیه اترك از سنگرتپه (صغیرتپه) درامتداد خط مرز تا دریای خزر خط جدید دولتی برقرارمیگردد وعبور خط مرز جدید درنواحی مذکوره درفوق درماده ۲این موافقتنامه تشریح شده‌است .

طرفین معظمین متعاهدین تائید مینمایند که خط مرزبین ایران و اتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی درتمام بقیه طول آن بدون تغییر باقی میماند ضمناً ناحیه‌مرزی واقع درساحل راست رودارس مقابل دژ سابق عباس‌آباد وهمچنین قریه حصار باقطعه زمین آن درحدود خاك ایران میماند وقریه فیروزه وزمینهای اطراف آن درحدود خاك اتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی باقی میماند .

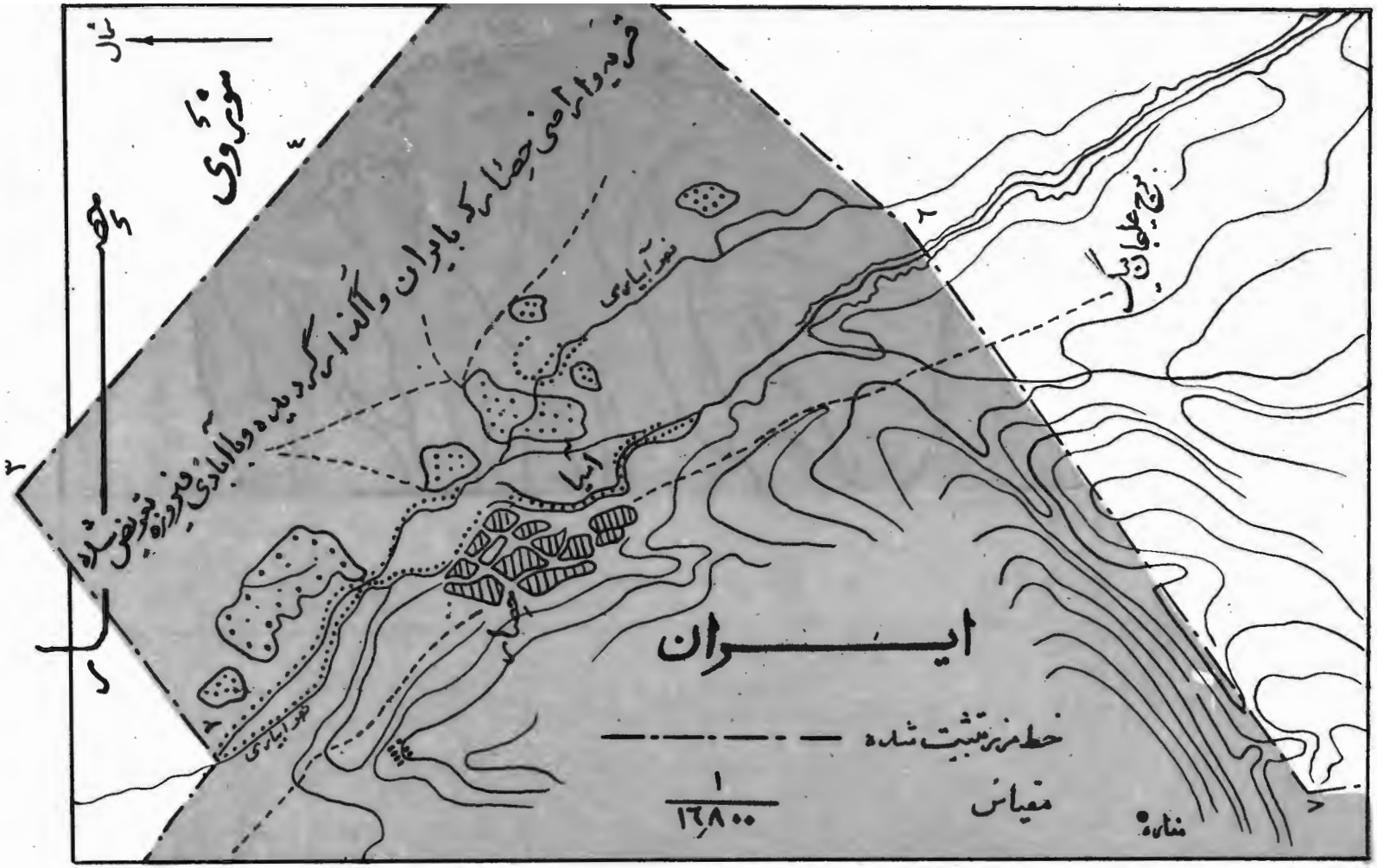
شمال
شوروی
قریه و اراضی حصار که بایران واگذار گردیده و با آبادی فیروزه تعویض شده
نهر آبیاری
آسیا
حصار
برج علیجان بیگ
ایران
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱
۱۶٫۸۰۰
مناره

بنا بمراتب مذکوره درفوق طرفین معظمین متعاهدین اعلام میدارند که ازاین ببعدکلیه مسائل‌مربوط بعبورخط مرز دولتی درتمام طول آن بین ایران واتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی‌حل‌وفصل شده‌است‌وطرفین‌نسبت بیکدیگرادعای ارضی‌ندارند .

ماده ۲ ـ بنا بماده ۱ این موافقتنامه خط مرزدولتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی باین ترتیب عبور مینماید :

الف ـ ناحیه مرز ماوراء قفقاز (باختری)

خط مرز دولتی بین ایران و اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی از محل تلاقی مرزهای دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و جمهوری ترکیه در نقطه التقای رودارس با رود قره‌سوی سفلی تا نقطه‌ایکه دروسط مجرای رود ارس درطرف شمال‌باختری‌آبادی تازه کند ایران‌میباشد وتقریباً در ۲ر۵ کیلومتری جنوب خاور خاوری مرکز آبادی سوری‌آشاقا ـ قره‌کووندلی و در ۶ر۳ کیلومتر شمال ـ شمال خاوری مرکز آبادی قمیشلی ایران واقع است بنحوی از مجرای رود ارس میگذرد که درسند تشریح مرز بین‌ایران وروسیه که بوسیله کمیسرهای‌دولتین در ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ در بهرام‌لو امضاء شده توصیف شده با این استثناء کـه قطعه زمین مرزی در ساحل راست رود ارس برابر دژسابق عباس‌آباد درحدود خاك ایران باقی‌مانده وخط مرز برابر دژ نامبرده درامتداد مجرای رودارس میگذرد . خط مرز ازنقطه نامبرده در رود ارس متمایل بخاور گردیده و درامتداد خط مرز کنونی گذشته تا نقطه‌ایکه تقریباً در ۵ر۴ کیلو متری شمـال خاوری مرکز آبادی قمیشلـی ایران و در ۰ر۴ کیلومتری جنوب‌خاوری حومه جنوبی‌آبادی‌حاجی‌بابالی شوروی‌است امتداد دارد.

از اینجا خط مرز کنونی را ترك نموده و تقریباً ۰ر۴ کیلومتر بخط مستقیم بطرف جنوب خاور خاوری امتداد یافته وبه‌نقطه‌ایکه در۰ر۷ کیلومتری شمال‌خاور خاوری مرکز آبادی ایرانی‌قمیشلی ودر۶ر۳ کیلومتری جنوب خاوری مرکز آبادی بی‌نام شوروی و در ۰ر۲ کیلومتری شمال خاوری نقطه مثلثاتی دارای علامت ۲ر۲۷ واقع شده میرسد .

خط مرز ازاین پس بخط مستقیم بطرف جنوب‌خاوری گذشته و به نقطه‌ایکه

تقریباً در ۲ر۵ کیلومتری جنوب خاوری تپه شهریار و در ۱ر۱ کیلو متری جنوبی نقطه مثلثاتی دارای‌علامت ۸ر۶۸ ودر۴ر۴ کیلومتری شمال-شمال باختری گورستان آبادی ایرانی بیله‌سوار (طالش - میکائیلو) واقع شده میرسد .

سپس خط مرز بخط مستقیم بسمت جنوب خاوری امتداد یافته و نقطه‌ایکه در خط مرز کنونی در حومه شمال خاوری آبادی ایران بیله سوار ایران (طالش - میکائیلو) تقریباً در ۱ر۱ کیلومتری شمال خاور خاوری گورستان آبادی ایرانی بیله سوار ایران (طالش - میکائیلو) ودر ۵ر۵ کیلومتری خاورنقطه مثلثاتی بعلامت ۸ر۶۸ واقع میباشد میرسد .

از اینجا خط مرز بطرف جنوب متمایل گشته و از روی خط مرز کنونی به نقطه‌ایکه دروسط رودخانه بالهارچای (بالهارود) بنحوی میرسد که آبادی بیله‌سوار (شوروی) را در حدود خاك اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی و بیله‌سوار ایران (طالش - میکائیلو) را در حدود خاك ایران باقی میگذارد .

(خط جدیدمرزی درناحیه مغان ازرودارس تارود بالهارچای درنقشه پیوست بمقیاس $\frac{1}{100000}$ ترسیم شده است (پیوست شماره ۱) .

از نقطه واقع در وسط رود بلهار چای تا صخره سیقناق که تقریباً در ۰ر۱ کیلومتری جنوب باختری قله کوه جگیر (جکویرا) و در ۵ر۵ کیلومتری شمال - شمال باختری مرکز آبادی شوروی دیمان واقع است خط مرز بنحوی که در سند تشریح مرز بین ایران و روسیه که بوسیله کمیسرهای دولتین در ۱۸ ژانویه ۱۸۲۹ در بهرام لو بامضاء رسیده توصیف شده است میگذرد .

از صخره سیقنان خط جدید مرز شروع میشود که تقریباً بخط مستقیم تا قله ارتفاع دارای علامت ۲ر۱۶۱۹ است و تقریباً در ۶۰۰ متری جنوب خاوری کوه قراول داش (قراول تاش) و در ۱ر۱ کیلومتری شمال مرکز آبادی‌ایرانی قانی‌بولاغ واقع میباشد امتداد مییابد .

(خط مرزجدیددرناحیه دیمان ازصخره سیقناق تاقله‌ارتفاع بعلامت ۲ر۱۶۱۹ در نقشه پیوست بمقیاس $\frac{1}{100000}$ ترسیم شده است (پیوست شماره ۲)

از قله ارتفاع بعلامت ۲ر۱۶۱۹ تا دریای خزر خط مرز بنحوی کـه در سند تشریح مرز بین ایران و روسیه که بوسیله کمیسرهای دولتین در ۱۸ ژانونه ۱۸۲۹ در بهرام‌لو بامضاءِ رسیده توصیف شده است میباشد بااین استثناءِ که قطعه زمین شوروی موسوم به یدی اولر به تصرف ایران واگذار ومرز دراین ناحیه ازمجرای آبی کنونی رود آستارا چای میگذرد . (پیوست شمارهٔ ۳)

ب ـ ناحیه مرز ماوراء خزر (خاوری)

خط مرز بین ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی ازمحل تلاقی مرزهای دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و افغانستان تا نقطه واقع در وسط انشعاب باختری رودتجن (هریرود) تقریباً در۷ر۲ کیلومتری شمال خاوری مسجد اولی بابا و ۸ر۵ کیلومتری شمال ـ شمال باختری مرکز آبادی سرخس شوروی در عمیق‌ترین مجرای رودتجن بنحوی که این مرز درپروتکل شماره۳ مورخ ۱۹ ژوئن ۱۸۹٤ راجع به تعیین مرز بین ایران و روسیه در ناحیه از ذوالفقار تاخملی تپه تعیین گردیده بطوریکه این مرز در نقشه پیوست پروتکل مزبورترسیم شده‌است میگذرد از نقطه مذکوره در فوق برروی رود تجن خط مرزجدید شروع میشود که از وسط عمیق‌ترین مجرای رودتجن تانقطه ایکه دروسط رود تجن تقریبا در ٤ر٤ کیلومتری خاوری خملی تپه (تپه خملی) و در ۱ر٤ کیلومتری شمال ـ شمال خاوری تپه قسی واقع گردیده امتداد مییابد .

از اینجا خط مرز بطرف باختر متمایل گشته وپس ازطی تقریباً ٤ر۳ کیلومتر بخط مستقیم به خملی تپه (تپه‌خملی) میرسد خط مرز جدید دراینجا خاتمه مییابد .

(خط مرز جـدید در ناحیه سرخس در نقشه پیوست بمقیاس $\frac{۱}{۱۰۰۰۰۰}$ ترسیم شده است (پیوست شماره ٤)

ازخملی تپه (تپه خملی) تااستوانه مرزی شماره۱ که مکان آن بوسیله پروتکل راجع بخط مرز بین ایران و روسیه در سمت خاور از دریای خزر درفاصله ازخرابه قلعه بابا دورمز تا خلیج حسینقلی که در تاریخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸٦ در عشق آباد بامضاءِ رسیده مشخص گردیده و در روی کوه زیرا کو (زیره کوه) تقریبا در ۳ر۲ کیلومتری

جنوب باختری چشمه بابا دورمرز قراردارد خط مرز بنحوی میگذرد که درپروتکل شماره ٥ راجع به تعیین مرز بین انران و روسیه در ناحیه خملی تپه (تپه خملی) تا بابا دورمز در۹ نوامبر ۱۸۹٤ درعشق آباد بامضاءِ رسیده تشریح گردیده وبطوریکه‌این مرز درنقشه پیوست پروتکل مزبورترسیم شده‌آبادی حصار(حصارقلعه) با قطعه زمین آنرا درحدود خاك ایران باقی میگذارد .

بعد از استوانه مرزی شماره۱ مذکور درفوق تااستوانه مرزی شماره ۳۱ واقع در نزدیکی گدوك پیر که در پروتکل مورخ ۳۰ ژانه ۱۸۸٦ تعیین گردید خط مرز بنحوی میگذرد که نسبت بان در پروتکل مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸٦ راجع بخط مرز بین ایران و روسیه در سمت خاور بحرخزر درفاصله ازخرابه‌قلعه بابا دورمز تاخلیج حسینقلی تشریح شده و این مرز در این ناحیه بطوری است که در نقشه پیوست بآن پروتکل ترسیم گردیده است .

از استوانــه مرزی شماره ۳۱ واقع در نزدیکی گــدوك پیر تا استوانه مرزی شماره ٤۱ واقع در قله‌کوه کناره (کنارا) که بموجب پروتکل مـورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸٦ تعیین گردیده خط مرز قریه فیروزه و اراضی اطراف آنرا در حدود خــاك اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی باقی گذارده بنحوی که درپروتکل شماره ٦راجع به تعیین مرز بین ایران و روسیه در ناحیه از گدوك بیرتا کــوه کناره بتاریخ ۹ نوامبر ۱۸۹٤تشریح شده وبطوریکه مرزمزبور درنقشه پیوست بآن پروتکل ترسیم گردیده است میگذرد .

ازاستوانه مرزی شماره ٤۱ که درقله کوه کناره نصب گردیده تا گدار گودری واقع برروی رود اترك خط مرز دراین ناحیه بنحوی که درباره آن درپروتکل‌راجع بخط مرزبین ایران وروسیه مورخ ۳۰ ژانویه ۱۸۸٦ تشریح شده وبطوریکه این خط مرز دراین ناحیه درنقشه پیوست به پروتکل نامبرده ترسیم گردیده میگذرد .

از گدار گودری تا نقطه واقع درروی خط مرز کنونـی تقریبا در ۳۰۰ متری باختر نقطه مثلثاتی بعلامت ۲ر٦ روی تپه سنگرتپه (صغیرتپه) خط مرز بنحوی که در پروتکل راجع بخط مرز بین ایران و ایالت ماورا خزر از گدار گودری تا دریای

خـزر بتاریخ ٦ مارس ١٨٨٦ تشریح شده و بطوریکه مرز مزبور از گـدار گودری تاتپه سنگرتپه (صغیر تپه) در نقشه پیوست به پروتکل مزبور تـرسیم گردیده است میگذرد .

سپس از نقطه واقع درخط مرز فعلی تقریباً در ۳۰۰ متری باختر نقطه‌مثلثاتی دارای علامت ٦٫٢ که روی تپه سنگرتپه (صغیرتپه) واقع شده‌است خط مرز جدید شروع میشود و بخط مستقیم تا نقطه‌ایکه تقریباً در ٢٫٢ کیکومتری جنوب پاسگاه شماره ۱ ماهیگیری شوروی ودر ٢٢٫٦ کیلو متری شمال باختری مانداب نفت لیجه ایران ودر ٢٢٫٠ کیلو متری جنوب باختر باختری مرکز آبادی حاجیاب شوروی است یعنی تا نقطه‌ایکه خط مرزفعلی بساحل دریای خزرمیرسد امتداد مییابد .

خط جدید مرز درقسمت باختری نـاحیه اترك ازتپه سنگرتپه (صغیرتپه) تا دریای خزر برروی نقشه پیوست بمقیاس $\frac{1}{100000}$ ترسیم شده‌است (پیوست شماره ٥)

ماده ۳ ـ طرفین معظمین متعاهدین موافقت‌نمودند که بین ایران واتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی تعیین حدود وتجدید تعیین حدود مرز بعمل خواهدآمد . باین منظور درموعدیکه سه ماه دیرتر ازآغاز اعتبارقانونی این‌موافقتنامه نباشدکمیسیون مختلط ایران و شوروی برای تعیین حدود و تجدید تعیین حدود در سراسر خط مرز تشکیل وشروع بکارنماید ضمن تعیین حدود مرزیکه در نواحی مغان ودیمان ویدّی اولرو اترك وسرخس که جدیداًتعیین گردیده ودرضمن تجدید تعیین حدود تمام‌بقیه قسمت مرزبین ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی کمیسیون مختلط ایران و شوروی این موافقتنامه را ملاك عمل قرارخواهد داد .

کمیسیون مختلط ایران وشوروی ازموقع تشکیل باید تعیین حدود وتجدید تعیین‌حدودمرزایران وشوروی رادرتمام طول آن درمدت یکسال ونیم خاتمه‌بدهد .

فصل سوم

کمیسیون مختلط ایران وشوروی

۱۳۳۴-۱۳۳۵

چون درماده سوم موافقتنامه سیاح ـ لاورنیتف که درتاریخ یازدهم آذرماه۱۳۳۳ برابر دوم دسامبر ۱۹۵٤ بامضاء رسیده بود ودر فصل دوم آن مقرربود درموعدی که سه ماه دیرتر از شروع اعتبار قانونی این موافقتنامه نباشد ، کمیسیون مختلط دولتین تشکیل‌واقدام به‌تعیین حدودوتثبیت مرزهای‌ایران‌وشوروی بنمایند، علیهذا باتصویب پیشگاه اعلیحضرت‌همایون‌شاهنشاهی اینجانب ازطرف دولت جناب آقای‌علاء بریاست هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مذکورمنصوب وازنخست‌وزیری اختیارنامه‌ای بشرح زیر دریافت داشتم :

اختیارنامه

بتاریخ ٥ مرداد ماه ۱۳۳٤ شمارهٔ ۱۸۰ ر/ك

تیمسارسپهبد امان‌الله جهانبانی سناتورازطرف دولت شاهنشاهی ایران بریاست هیئت ایرانی در کمیسیون مختلط مرزی ایران و شوروی تعیین وبایشان اختیار داده میشود باهیئت نمایندگی‌دولت اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی برای تعیین حدود و علامت گذاری و نقشه برداری سراسر خط مرزبین مملکتین ایران‌وشوروی توحید مساعی نموده وطبق ماده دوم موافقنامه مورخه۱۱ آذرماه۱۳۳۳(دوم دسامبر۱۹۵٤) منعقد بین دولتین ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی اقدام‌لازمه را معمول و صورت مجالس و نقشه های مربوط را ازطرف دولت شاهنشاهی ایران امضاءِ نمایند .

نخست وزیر حسین علاء

گرچه خدمت محوله باینجانب خدمت دولتی بود ولی چون افتخار سمت سناتوری را دارا بودم لازم شد موافقت مجلس سنا را برای قبول مأموریت جلب نمایم

بدین لحاظ موضوع درتاریخ چهارشنبه هفتم تیرماه ۱۳۳٤ درمجلس سنا مطرح وباتفاق آراء تصویب گردید وموافقت سنا را آقای تقی زاده رئیس محترم مجلس سنا بابیانات ذیل جلب نمودند :

مطابق قانون انتخابات مجلس سنا دولت حق دارد مأموریتی بآقایان سناتورها بدهد منتهی مرسوم این است که از مجلس سنا تحصیل موافقت شود گمان دارم که آقایان بدون آنکه رأی گرفته شود موافقت دارند چون غیر از ایشان در اینمورد شخص وارد و لایق و بصیری نداریم (تصدیق نمایندگان) سپس رئیس مجلس سنا باینجانب فرصت دادند مطالبی بدین شرح عرض کنم :

بنده ازمقام ریاست وهمقطاران محترم تشکرمیکنم که موافقت فرمودند چنین خدمت با ارزشی را تقدیم میهن عزیز بدارم ضمناً اظهار خوشوقتی میکنم که چون در طول مدت اجرای مأموریت محوله ناگزیر خواهم بود بارها بتهران رفت و آمد کنم لذا تماس خودرا با مجلس محترم سنا ازدست نداده وافتخارخدمتگذاری در این مقام شامخ را خواهم داشت . بطوریکه خاطر محترم آقایان مستحضر است اخیراً بنا بروابط مودت و دوستی که مابین دولتین موجود بود قراردادی بین ایران و جماهیر شوروی راجع بامور مالی و مرزی بسته شد که از تصویب مجلسین گذشت و بامضاء اعلیحضرت همایون شاهنشاهی نیز موشح گردید . طبق این قرارداد طلاهای ایران مسترد گردید و امور مالی تصفیه شد و اختلافاتی که تقریباً از صد و پنجاه سال بین ایران و روسیه امپراطوری و بعداً اتحاد جماهیرشوروی درسرحدات ومخصوصاً درچند نقطه مرزی حکمفرما بود مرتفع شد وبدین منوال یکی ازمسائل مهم ومشکل سیاسی حل و فصل گردید .

مأموریت بنده این است که آنچه در قرارداد بطور تفصیل ذکرشده بر روی نقشه های سرحدی ترسیم نمایم وبرروی زمین منعکس وعلامت گذاری کنم .

یکی از موفقیت های دیگری که در این قرارداد نصیب شده این است که موافقت گردیده کلیه سرحد بین ایران و جماهیر شوروی تحت مطالعه دقیق درآید ویکبار برای همیشه بطور روشن وآشکار ترسیم شود ، تا هیچگونه سوء تفاهم یاسوء

تعبیروتفسیری‌درآتیه نتواند پیش‌آمد کند. بطوریکه ملاحظه میفرمائید وظیفه بنده چندان سهل و ساده نخواهد بود چه متجاوز از دو هزار کیلو متر که طول مسافت سرحدی بین ایران وشوروی است باید بررسی گردد وطبق قرارداد ها و پروتکل ها در روی نقشه و محل تعیین شود و بالنتیجه چنان نقشه‌ای بدست‌آید که هیچگونه مسائل مبهم و مواد تاریك و نامعلوم در آن وجود نداشته باشد . من امیدوارم بتوانم از عهده این مأموریت مهم برآیم زیرا حسن نیت حکمفرما است و یقیناً در این راه رشته دوستی بین دولتین و ملتین ایران و جماهیر شوروی بیش از پیش استوار خواهد گردید .

در اجرای این مأموریت هیئت نمایندگی ایران را در اوائل مردادماه ۱۳۳٤ به ترتیب زیر تشکیل دادم :

۱ ــ سپهبد امان‌الله جهانبانی	رئیس
۲ ــ سرهنگ عبدالحسین طیفوری	عضو ونماینده مرزبانی کشور
۳ ــ سرهنگ تقی بهنام	عضو وکارشناس فنی
٤ ــ سرهنگ امین‌الله فیروزبخش	عضو
٥ ــ سرهنگ ۲ محمد علی‌باقری	عضو
٦ ــ آقای حسین دریابیگی	عضو ونماینده وزارت خارجه
۷ ــ آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای	عضو وکارشناس فنی
۸ ــ آقای ناصرالدین کاوسی	دبیر هیئت

آقایان اسدالله جواهر تراش بسمت بازرس وزارت دارائی و عبدالحسین سیروس‌پور بسمت رئیس حسابداری ازوزارت خارجه برای انجام کارهای مالی ضمیمه هیئت شدند .

همچنین دواستواروچند سرباز وراننده ومکانیسین وبعلاوه عده‌ای پیشخدمت از وزارت خارجه باختیار هیئت قرارداده شدند .

وسائل نقلیه هیئت عبارت از دو اتومبیل سواری ـ دوجیپ ــ سه جیپ ــ ودو کامانکار بوده که یکی از آنها دستگاه بیسیم داشت .

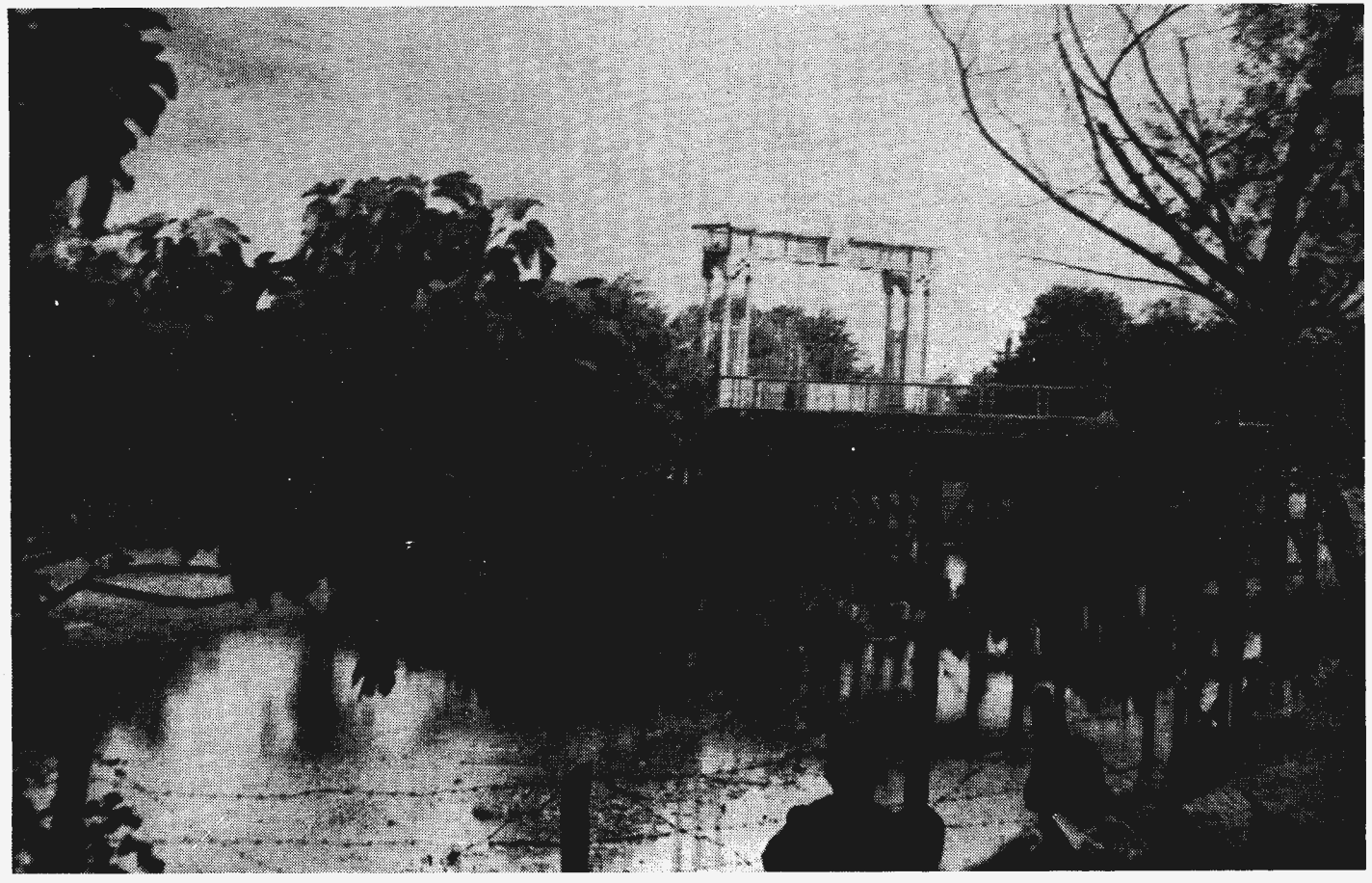

منظرهٔ دورنمای پل آستارا

هیئت نمایندگی ایران بشرح فوق روزهفتم مردادماه ۱۳۳٤ برابر ۳۰ژانویه ۱۹۵۵ ازطهران بصوب محل استقرارخود یعنی آستارا حرکت‌نمود .

قبل از شرح جریان کار هیئت نمایندگی ایران و شوروی درآستارا ذکر این نکته را لازم میداند که سازمان وطرز کار کمیسیون مختلط ایران وشوروی که برای تعیین وتثبیت مرز ایران واتحاد جماهیرشوروی تشکیل یافته بود باطرز کار وسازمان کمیسیونهائی که سابقاً برای نظائر چنین مأموریتی تشکیل شده بودند تفاوت کلی داشت . برای مقایسه تفاوت عمل آنها اطلاعات مختصری راجع بسازمان و فعالیّت کمیسیون مختلطی که درسال ۱۹۱٤ مأمور تعیین حدود دولتین ایران وعثمانی‌بوده ذیلاً درج میشود :

سرحد بین دولتین ایران و عثمانی که درآنموقع ازخلیج فارس شروع شده و بکوه‌آرارات منتهی میگردید بهیچوجه مشخص نگردیده و معلوم نبود که از ابتدا تا انتهای آن‌خط مرز ازچه نقاط وحتی ازچه مناطق‌معین عبورخواهد کرد واحتمالاً در دنیای مترقی این یگانه مرزی بود که تا آنوقت باینصورت باقی مانده و درصدد روشن‌کردن‌وضع آن برنیامده بودند .

شاید اوضاع سیاسی ایجاب مینموده که سر و صورتی باینکار داده نشود زیرا هروقت دولتین ایران وعثمانی‌مبادرت بتحدیدحدودخویش‌مینمودند یاپیش‌آمدهای غیر منتظره‌ای مانع انجام آن میگردید و یا طرفین منافع خود را در معرض خطر میدیدند وازتثبیت خط حقیقی مرزخودداری‌میکردند . بالاخره دراوائل سال۱۹۱۳ میلادی دولتین روسیه و انگلستان جداً خواستار شدند که قراردادی در این زمینه بسته شود و کمیسیونی برای تعیین مرز تشکیل گردد .

پس از مباحثات و مشاجرات زیادی که در اینخصوص بعمل آمد در چهارم نوامبر ۱۹۱۳ مقاوله‌نامه‌ای درمورد تعیین خط مرز بین ایران وعثمانی دراسلامبول بامضای نمایندگان چهار دولت رسید :

نماینده ایران حشمت‌السلطنه سفیر کبیر .

نماینده عثمانی شاهزاده سعید حکیم وزیراعظم

نماینده انگلیس سرلوئی مالت (Sir Louis MALLET) سفیر کبیر .

نماینده روسیه م . ن گیرس (M.N. GIRS) سفیر کبیر .

همینکه مقاوله نامه بامضاء رسید اعضای کمیسیون تحدید حدود بشرح زیر انتخاب شدند :

ازطرف دولت ایران آقایان اعتلاالملك ومنصورالملك .

ازطرف دولت عثمانی سرگرد عزیزسامی بیك وکاپیتن عبدالمجید بیك .

ازطرف دولت انگلیس وراتیسلاو(Wratislaw)کاپیتن ویلسن (Wilson) سرهنگ ۲ رایدر (Ryder) با جمعی ازمتخصصین نقشه‌برداری .

ازطرف دولت روسیه آقای مینورسکی (Minorsky) که درآنموقع عضو سفارت روس بوده و بریاست هیئت معین شدند (۱) یك معاون بلییایف (Beliyaef) دو افسر مهندس یك دکتر وپنج افسر و۸۰ درجه‌دار که بیشترآنها نقشه‌برداربودند .

کاروان چهارهیئت برروبهم مرکب ازسی نفر افسر و همردیف یکصد وبیست الی دویست نفرسرباز ـ سی نفرپیشخدمت سی الی چهل نفرکارگر وچهل مالداربود .

وسائل نقلیه هیئت مرکب از ۱۵۰ تا ۲۰۰ اسب سواری و ۴۰۰ دواب باربری میشد . هرکجا که این کاروان بزرگ رحل اقامت میگزید بلافاصله شهری بوجود میآمد وازهرطرف جنبش وفعالیت شروع میشد . بعلت تعداد زیاد افراد ودواب‌عبور از نواحی غیر مسکون و فاقد آبادی جمعیت را از حیث فقدان آذوقه وعلیق طوری دچار مضیقه مینمود که گاه بگاه ناچار میشدند در چند ستون و از راههای مختلف پیشروی کنند تا بتوانند وسائل زندگانی خودرا فراهم آورند . مشکلات و موانع دیگری ازقبیل برف وباران وسیل وطوفان وعبور ازرودخانه ها وسیلابها وصحراهاو کوهستانها و بالاخره گرما یا سرما در خط سیر اردو بکمین نشسته بودند که اغلب باعث تلفات وضایعاتی میشدند .

خلاصه کاربجائی رسید که چندنفرتلف شدند ورئیس هیئت نمایندگی انگلیس

---

(۱) آقای ولادیمیر فاود و رویچ مینورسکی (V.F. Minorsky) بعدها در ردیف مستشرقین و دانشمندان عالی مقام درآمده و در دانشگاه پاریس ولندن واوکسفورد کرسی استادی پیدا کردند .

درائرهمین مشکلات طوری فرسوده شد که مجبور به ترك مأموریت گردید و دبیراین هیئت نیزازطرف اکراد زخمی‌سخت برداشت ولازم شدعاجلاً بانگلستان اعزام گردد.

در اوائل سال ۱۹۱٤ این دستگاه بکار افتاد وتعیین مرزرا از شط‌العرب شروع و در ۱۵ اوکتبر همانسال در زیر کوه‌های آرارات بپایان رسانید بطوریکه نخلهای خرمای فائو ـ وبرفهای ابدی آرارات طرفین خط مرز ایران و عثمانی را جلوه گر میساختند.

برای پیشرفت کارکمیسیون مرزی چهاردولت عواملی‌که باعث موفقیت‌گردید اولاً وجود نقشه ابتدائی یا باصطلاح کمیسیون نقشه ایدانتیك (Identique) بود که بمقیاس یك میل جغرافیائی در یك دیوم بهمت نقشه برداران روسی و انگلیسی در پطروگراد بطبع رسید ودرآن مناطق مورد اختلاف تعیین گردیده و کوشش‌شده بودحتی‌الامکان حل‌وفصل اختلافات کمتری به کمیسیون تحدید حدودوا گذارشود.

ثانیاً درپروتکلی که طبق آن وظایف کمیسیون تحدید حدود مشخص‌میگردید ماده بسیار جالبی بدین شرح گنجانیده شده بود:

درصورت بروز اختلاف درتعیین خط مرز نمایندگان ایران وترکیه‌درظرف ٤۸ ساعت نظریات خودرا بنمایندگان روسیه وانگلیس که درحقیقت سمت داوری‌را دارا بودند کتباً ابلاغ مینمایند وتصمیم آنهارا خواستار میشوند.

تصمیم نمایندگان داور درپروتکل ذکر واجرای آن الزامی میشد.

ماده دیگر همین پروتکل حاکی بود که هر قسمتی از خط مرز همینکه تعیین و مورد قبول واقع شد صورت قطعی بخود گرفته ودیگر بهیچوجه تجدیدنظر درآن جایز نخواهد بود.

کمیسیون مختلط تحدید حدود در طول مدت ۱۰ ماه ۸۷ جلسه تشکیل داده و۹۳ منزل راه پیموده و خط مرز را که طول آن تقریباً ۱۹۱۰ کیلومتر بود تعیین و ترسیم نموده و بر روی آن ۲۲۳ علامت سرحدی از مصالح موجود یعنی آجر و سنگ و چوب که استحکام و دوام زیادی نداشت نصب کرده و پروتکل تفصیلی خط مرزرا تنظیم نموده است.

بی‌مناسبت نیست یادآور شویم که کمیسیون در اُشنو خبر تجهیز عمومی ارتش روس‌را دریافت کرد و در تاریخ ۲۲ ژوئیه در مَرِگوَر اطلاع حاصل نمود که کشور روسیه با آلمان داخل جنگ شده است . ازاین ببعد ناراحتی‌وتزلزل دردسته‌عثمانیها مشاهده گردید و استنباط شد که کار خودرا در تعیین سرحد با کراه ادامه میدهند . معهذا آخرین جلسه کمیسیون در ۱۵ اکتبر در بازرگان تشکیل یافت و روز بعد درماکو کمیسیون اطلاع حاصل کرد که نیروی دریائی عثمانی‌وآلمان دردریای سیاه بسواحل روسیه حمله ور گردیده‌اند .

آقای پروفسور مینورسکی که مقاله بسیار جالبی راجع به تحدید حدودایران و عثمانی نگاشته اند در یکی از مراسلات خود باینجانب مینویسند : در تعیین مرز شط‌العرب دخالت نداشتم ولی ازمنطقه زهاب بطرف شمال بنفع ایران خدماتی انجام دادم وخطی راپیشنهاد کردم که بنام خط مینورسکی معروف گردید ودراسنادرسمی انگلیسی «مینورسکی‌لاین» مورد توجه قرار گرفت .

متأسفانه بواسطه تغییرات سیاسی که ناگهان بوجودآمد وبواسطه عدم جدیّت از طرف مأمورین ایران عین آن خط مرز پذیرفته نشد ولی من با وجود اینکه در آنموقع کارمند جوانی بیش نبودم بسفیر خود اعتراض کردم و در استیفای حقوق ایران پافشاری نمودم و اسنادی که دال براقدامات من است در آرشیو شخصی من موجود میباشد .

این بود شمه‌ای از طرز تعیین مرز ایران و عثمانی در سال ۱۹۱٤ میلادی که برای مقایسه با رویه کار کمیسیون مشترك ایران و شوروی در اینجا بطور خلاصه شرح دادیم .

اینك بطرز عمل کمیسیون مختلط در تعیین وتثبیت خط مرز ایران و شوروی میپردازیم .

پس از ورود هیئت نمایندگی ایران بآستارا ودید وبازدید باهیئت نمایندگی شوروی و معرفی شدن هیئتهای طرفین معلوم شد که هیئت نمایندگی شوروی از آقایان ذیل تشکیل یافته است :

۱ - آقای پاول دیمیت ریویچ آرلف (Orlof) وزیرمختار اتحاد جماهیر شوروی - رئیس هیئت
۲ - سرهنگ الکساندر سرگیویچ گریگوریف (Grigorief) عضو
۳ - سرهنگ الکساندر آفاناسیویچ -وکولف (Sokolof) عضو
٤ - سرهنگ یلیسی گریگوریویچ ژیدکف (Jidkof) عضو
٥ - سرهنگ یوگنی آرکادیویچ ولکف (Volkof) عضو
٥ - آقای پیتر بوریسویچ زودین (Zoudine) عضو و دبیر کل
۷ - آقای رسول‌رحیمویچ حسن اوف (Hassanof) عضو وکارشناس
۸ - آقای ویاچسلاو آلکسیویچ کین‌دیاکف (Kindiakof) دبیر
۹ - آقای الکسی فلوریانویچ شچرباچویچ (Shcherbachevich) مهندس نقشه بردار

طبق اظهار رئیس هیئت نمایندگی شوروی متجاوز از هزار متخصص کارشناس وکارمند درجوار سرحد بانجام کارهای مربوطه به مرزبندی اشتغال داشته و همچنین مترجمین مختلف برای آشنائی و آموختن زبان بهیئت آمد و رفت مینمودند .

باین ترتیب دو هیئت نمایندگی تشکیل کمیسیون مشترك ایران و شوروی را داده و در آستارای ایران و شوروی استقرار یافتند و بطور معمول هفته یك مرتبه جلسه مشترك را تشکیل میدادند که بنوبه یك روز در آستارای ایران و یك روز در آستارای شوروی جلسه منعقد میشد . هیئت نمایندگی ایران در ابنیه شیلات آستارا مسکن کرده بود و هیئت نمایندگی شوروی در لنکران .

ملاقات دوهیئت بدین ترتیب صورت میگرفت :

دروازهٔ که در وسط پل آستارا چای ساخته شده و با دوقفل بسته میشد موقع لزوم طرفین قفلهای خودرا بازمیکردند ودروازه گشوده میشد. اتومبیل‌های شوروی حامل اعضاءِ آن هیئت به بنای مرزبانی ایران میآمدند . ودرآن بنا که عمارت نسبتاً مجلل و زیبائی بود و حیاط وسیع و مشجر و پر از گـل داشت ، تشکیل جلسه داده میشد و از هیئت نمایندگی شوروی پذیرائی بعمل می‌آمد .

بهمین طـریق شورویها هیئت نمایندگـی ایران را در باشگاه آستارای روس میپذیرفتند و در آنجا جلسه تشکیل میشد .

دراین‌جلسات بدواً اعضاء هیئت‌های طرفین‌دورمیز کارقرارمیگرفتند وبلافاصله مذاکرات شروع میشد . پس‌ازپایان جلسه که گاهی چندساعت طول میکشید اعضاء

هردوهیئت سر میز غذا میرفتند و بعادت روسها صرف غذا هم خیلی طولانی میشد . بطوریکه اغلب از پنج بعد از ظهر تا نیمه شب ملاقاتها ادامه مییافت و در پایان هر ملاقاتی دوحلقه فلیم هم نشان داده میشد .

چون مرز ایران و شوروی از سه قسمت تشکیل میشود :

۱ ـ منطقه باختری بحرخزر که ازملتقای رود قره سوی سفلی برود ارس در محل دیم قشلاق که نقطه مرز مشترك سه کشور ایران و ترکیه و شوروی است آغاز میگردد و بمصب رودخانه آستارا چای منتهی میشود .

۲ ـ منطقه کرانه دریای خزر که از آستارا شروع شده و بحوالی تازه آباد ختم میگردد .

۳ ـ منطقه خاوری بحرخزر که از حوالی تازه‌آباد آغاز شده و به ذوالفقار نقطه تلاقی مرزهای ایران و افغانستان و شوروی خاتمه مییابد .

بدین جهت با موافقت طرفین برای تعیین خط مرز وعلامتگذاری برروی آن سرتاسرمرزبده‌قسمت تقسیم‌وبرای هرقسمت سوکمیسیون تعیین گردید وسوکمیسیون دوطرف در مقابل یکدیگر قرار گرفته و در موقع کار وانجام وظیفه تشکیل جلسات مختلط ایران و شوروی را میدادند .

کرانه بحرخزرچون احتیاج بعلامت‌گذاری نداشت ازحدودفعالیّت کمیسیون مشترك خارج بود .

مناطق سو کمیسیونهای ده گانه و طول مرزی که بهریك از آنها محول شده بود در ضمیمه شماره (۱) مندرج است .

طرز انتخاب و صورت اسامی اعضاء سو کمیسیون های طرفین نیز در صورت ضمیمه شماره (۲) مذکور است .

بنابراین تفاوت برجسته ای که در اصول کاروسازمان کمیسیون مشترك تحدید حدود ایران وعثمانی و کمیسیون مشترك تعیین وتثبیت مرزهای ایران واتحاد جماهیر شوروی مشاهده میشود این‌است که کمیسیون اولی کاملا متحرك بوده وباتمام دستگاه و دار و دسته خویش از ابتدای خط مرزبراه افتاده وباوسایل کم وناقص خود مشغول

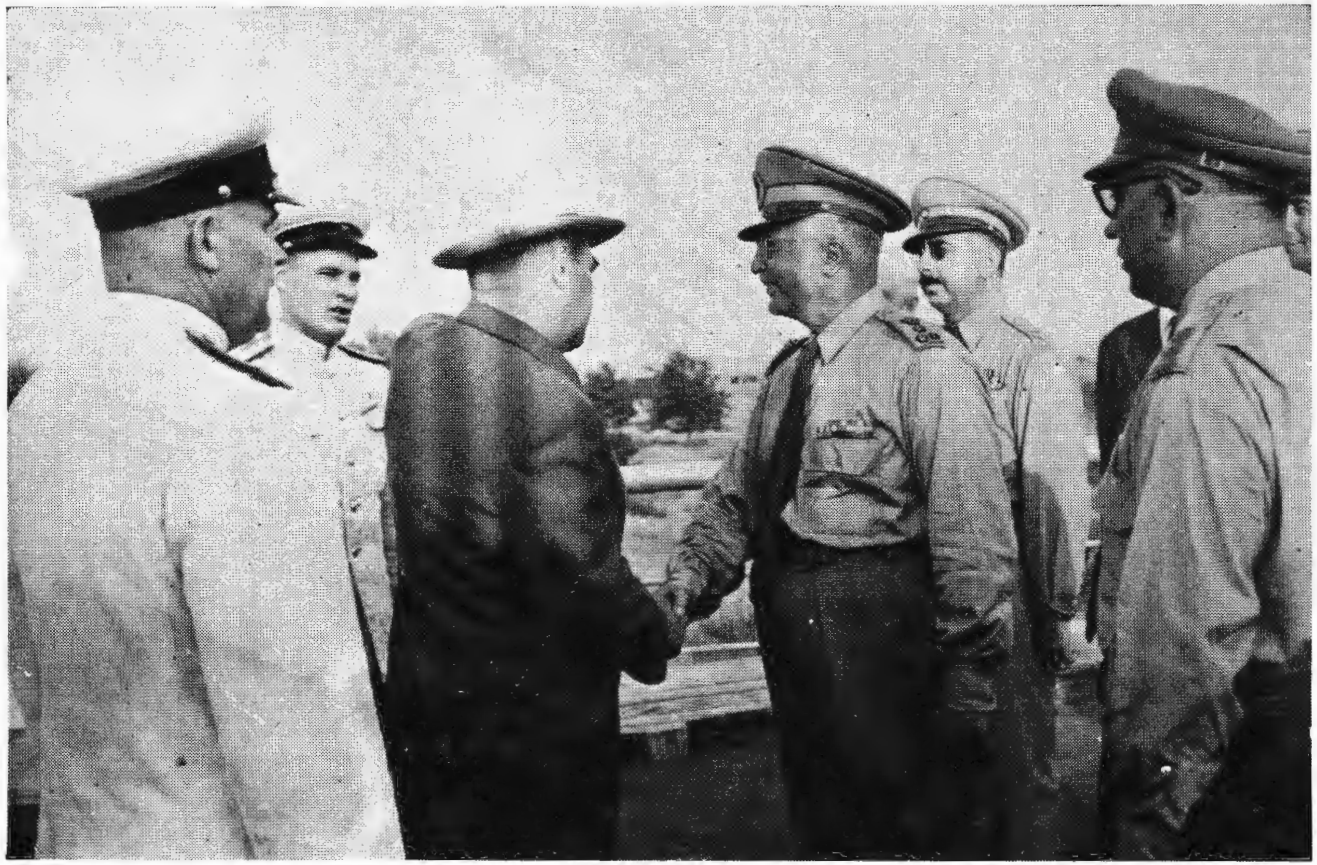

نخستین ملاقات باهیئت نمایندگی شوروی سرپل آستارا
نهم مرداد ۱۳۳٤ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

نقشه برداری تکمیلی و علامت گذاری شده تا پس از یکسال زحمت ومشقت به نقطه نهائی رسیده است . ضمناً تمام کارهای نقشه برداری بعهده مهندسین و نقشه برداران انگلیسی و روسی محول بوده است و بدین ترتیب نقشه برداران انگلیسی درجنوب و نقشه برداران روسی در قسمت شمال فعالیت بیشتری ابراز میداشته اند و ایرانیها و عثمانیها در اجرای عمل نقشه برداری فقط تماشاچی بوده‌اند . اما کمیسیون مشترك ایران و شوروی در یك نقطه متمرکز گردیده وسو کمیسیون های ده گانه باوسائل کامل و پرسنل ورزیده مشغول تعیین و تثبیت مرز وعلامت گذاری شدند و طرزعمل آنها باصدور دستورهای لازم وانجام مسافرتهای ضروری هیئت‌های نمایندگی بمحل بطوریکه تفصیل آن بعداً داده خواهد شد ، تحت نظر ومورد مراقبت واقع گردید .

تفاوت بسیارمهم دیگری بین طرز عمل دو کمیسیون از این قرار بود که در تحدید حدود ایران و عثمانی در کمیسیون مشترك داورانی بصورت نمایندگان دول روسیه و انگلیس موجود بودند که بواسطه قدرت و نفوذ کشورهایشان دخالت کامل در جریان کار داشتند و چون در مقابل دولت عثمانی ، روسیه امپراطوری همواره طرفدار ایران و در این مورد بخصوص انگلیس ها طرفدار دولت عثمانی بودند در تصمیمات طرفین تعادلی بوجود میآمد .

اما در کمیسیون مشترك ایران وشوروی داورانی وجود نداشتند وحل مسائل سرحدی و بپایان رسانیدن کار نیز به روش و کیاست و حسن نیّت رؤسای هیئت ها واگذار شده بود .

تفاوت بارز دیگر بین عمل دو کمیسیون این بود که اولی پایبند نقشه برداری دقیق و پیدا کردن مختصات جغرافیائی و قائم‌الزاویه ای علائم سرحدی نبوده و فقط بتشخیص‌خط مرز وعلامت‌گذاری بی‌دوام وثباتی قناعت میکرد ودرتعیین خط‌مرزهم زحمت زیادی بخود هموار نمیکرد . فی‌المثل راجع به تعیین مرز رودخانه با عظمت و پراهمیت شط العرب فقط گفته میشود که « طبق مقررات و صورت جلسه تمام مسیر رودخانه شط‌العرب درقسمت نهائی‌خودمتعلق بکشورعثمانی شناخته میشود، باستثنای بعضی جزایر و آبهای بندر محمره (خرمشهر کنونی) که متعلق بایران خواهد بود»

و در شرح تفصیلی مرز متذکر میشود که « در این قسمت تعیین مرز بسرعت انجام شد و دو مرتبه کمیسیون روی شطالعرب بسیر پرداخت » .

بنابراین تمام رودخانه عظیمی که مرزمشترك‌را تشکیل‌میدهد وحقاً خط مرز باید از وسط آن عبور نماید بدون هیچ مجوز قانونی بیکطرف بخشیده میشود ، در صورتیکه رودخانه های سرحدی ایران و شوروی روزها و ماهها مورد بررسی دقیق قرار گرفت و خط مرزطبق مقررات بین‌المللی ازوسط رودخانه ها یاشعبه عمده‌آنها عبور داده شد که ترتیب آن بعداً بتفصیل ذکرخواهد گردید .

بالاخره تفاوت عمده‌ای که در خود تعیین خط مرز و علامت گذاری آن بین دوکمیسیون مشاهده میشود این است که سرحد ایران وعثمانی که هم‌اکنون سرحد بین ایران وترکیه و عراق میباشد فقط ازیکخط تشکیل مییابد که برروی‌آن علائم سرحدی نصب گردیده است .

اما سرحد ایران و شوروی از سه خط تشکیل یافته است که خط وسط مرز حقیقی را نشان میدهد و برروی آن علائم چوبی قطور و محکم برقرار گردیده و طرفین علامت چوبی بفاصله۲٫۵ متر از هرطرف علائم بتونی مسلح مزین برنگهای ملی و آرم های کشور نصب شده است . بدین منوال نواری بعرض ۵ متردرتمام طول سرحد بوجود آمده که طرفین برای مراقبت و تعمیر علائم میتوانند روی آن ایاب و ذهاب کنند . بین علائم اصلی در مناطق کوهستانی وبرروی اعوجاجات و تغییر جهت خط، علائم فرعی گذاشته شده که آنهاهم از بتون مسلح بوده ولی بمراتب کوچکتر از علائم اولی و در خاك ایران برنگ سفید و درخاك شوروی برنگ قرمز میباشد . در مواردیکه مرز دو کشور ازرودخانه‌ها تشکیل میشود علائم اصلی وفرعی برروی کرانه های طرفین نصب میگردد .

مراسم تشریفات رسمی جلسات اولیه

در اینجا بیمورد نیست که شمه ای ازمراسم رسمی جلسات اولیه برای اطلاع خوانندگان محترم ذکر بشود .

در جلسه اول کمیسیون مشترك که در آستارای ایران تشکیل شد هیئت

هیئتهای نمایندگی ایران وشوروی پس‌ازملاقات روی پل آستارا بطرف آستارای ایران حرکت‌میکنند
نهم مرداد ۱۳۳٤ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

نقشهٔ مصب آستاراچای

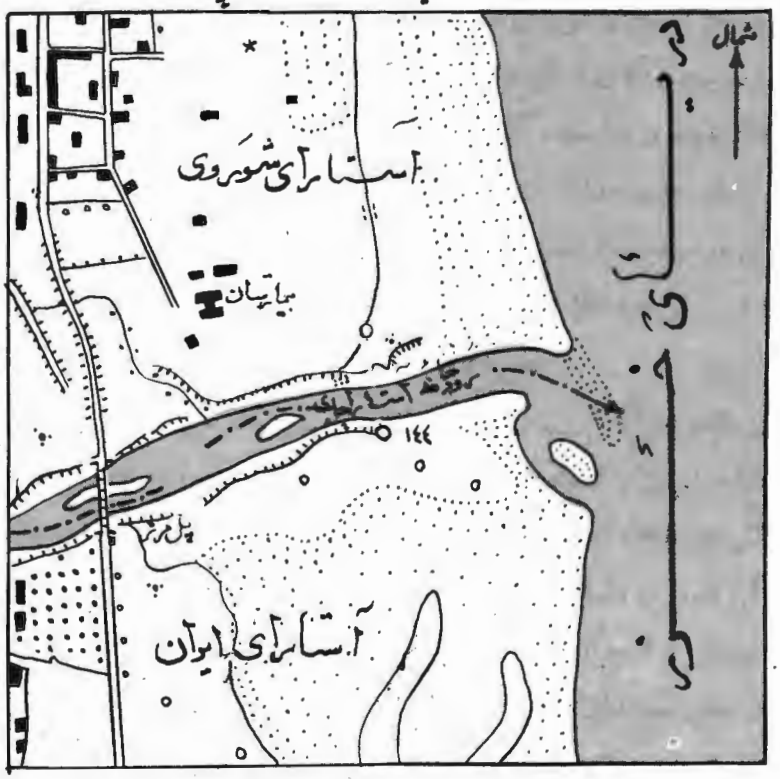

نمایندگی ایران در روی پل هیئت نمایندگی شوروی را استقبال نمود و بمناسبت ورودایشان بخاك ایران بآنها خیرمقدم گفت و گارداحترام‌هم برای ادای مراسم نظامی صف‌آرائی کرده بود .

جلسه دوم در آستارای شوروی منعقدشد ودر آنجاهم گارداحترام ارتش شوروی صف‌آرائی نموده بود و آقای آرلف رئیس هیئت شوروی بـه هیئت نمایندگی ایران برای ورود بخاك شوروی خیرمقدم گفت .

پس از پایان جلسه مذاکرات و رفتن سر میز شام آقـای آرلـف رئیس هیئت نمایندگی روس درسرمیزشام نطقی ایراد کرد که چون نظریات آن هیئت‌را درمورد روش کار تا حدی روشن مینماید در اینجا آنرا عینا نقل میکنیم :

نطق آقای آرلف

« آقای رئیس و آقایان اعضاء و مشاورین فنی هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز دولتی بین اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی و ایران، اجازه میخواهم بنام هیئت نمایندگی شوروی بشما تهنیت گفته و آغاز عملیات مشترك ما راکه موجبات تحکیم مبانی دوستی و همجواری بین دو کشورو ملت مارا فراهم خواهد نمود تبریك بگویم . آقایان بطوریکه اطلاع دارید مذاکرات بین شوروی و ایران که درسالهای ۱۹۵۳و۱۹۵٤ درمحیط دوستانه وحسن‌تفاهم‌وصمیمیت ادامه داشت باتنظیم موافقتنامه حل مسائل مرزی و مالی خاتمه یافته و بوسیله این موافقتنامه کلیه مسائل مربـوط بعبور خط مرز دولتی.بین اتحاد جماهیر شوروی و ایران بر اساس مساوی و منافع مشترك حل و فصل گردیده وبطوریکه در موافقتنامه مزبورمندرج است اتحادجماهیر شوروی و ایران از این ببعد نسبت بیکدیگر ادعای ارضی ندارند . بنا به مـاده سه موافقتنامه مزبورمسئله بسیارپرارزشی بعهده کمیسیون ما گذاشته شده‌است که تعیین خطوط مرزی جدید نواحی مغان ــ دیمان ــ یدی اولر ــ و اتـرك و سرخس و نیز تجدید تعیین حدودبقیه مرزبین اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی وایران که لایتغیر میباشد انجام نمائیم .همچنین‌اجازه میخواهم بهترین‌امیدواریهای‌خودرا برای‌پیشرفت

موفقیت آمیز عملیات کمیسیون به تبعیت از مبانی دوستی وحسن همجواری ومسئولیتی را که توأم با مسائل مهمه از طرف دولتهای مطبوعه ماحول شده است با کمال افتخار ابراز بدارم .

مایقین داریم که دوستی دیرین بین مردم اتحاد جماهیر شوروی و ایران باوجود تشبثات دشمنان همواره توسعه و تحکیم یافته موجبات موفقیت آمیز نیکبختی وترقی آزاد دوملت را فراهم خواهد نمود . درخاتمه مایل هستم بار دیگر ورود شمارا بخاك شوروی شادباش گفته و بگویم خوش آمدید و بنام هیئت نمایندگی شوروی بشما آقایان بهترین وصمیمی‌ترین آرزوهای قلبی خودرا اظهار دارم .»

اینجانب نیز درجواب ایشان نطقی مبنی بردوستی دیرینه دوملت ایراد نمودم واظهار امیدواری کردم که عملیات مامتکی برحسن نیت وحسن همجواری خواهدبود و بنابر این حتماً منجر بموفقیت و کامیابی خواهد گردید . ضمناً پیشوای بزرگ شوروی لنین را ستودم که مبنای دوستی ایران واتحاد جماهیرشوروی را برروی اساس محکمی برقرار نمود. درخاتمه ازپذیرائی صمیمانه هیئت‌نمایندگی شوروی‌قدردانی کرده موفقیت ملت روسیه را خواستار شدم .

بطوریکه از نطق آقای آرلف استنباط شد نظر هیئت نمایندگی شوروی به برقراری روابط حسنه دودولت وحسن‌نیت‌نمایندگان است تادرقبال آن بتوان‌مسئله غامض سرحدی راکه سالها معوق مانده حل وفصل نمود .

بنابرهمین مقدمه‌ای که بآن اشاره شد جلسات کمیسیون مشترك در محیط دوستانه و حسن تفاهم جریان پیدا کرد و در مورد هر اختلافی که اتفاقاً پیش آمد مینمود باکمال متانت و حوصله اینقدر بحث و تحقیق میشد تادلائل روشن یکطرف طرفدیگر را قانع مینمود وموضوع اشکال برطرف میگردید .

مخصوصاً خود آقای آرلف که ریاست هیئت نمایندگی شوروی را عهده‌داربود بسیار شخص بصیروکاردان وخلیق وبا حسن نیت‌بود . دربین اعضاء هیئت نیزهیچکس مشاهده نشد که احیاناً نظر سوئی داشته باشد بلکه همه علاقمند بودند که کارها بحسن ختام برسد .

ورود هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی بآستارای ایران موقعی که گارد مراسم احترام را اجرا میکند
وموزیك سلام ایران وشوروی‌را مینوازد
نهم مرداد ۱۳۳٤ برابر با اول اوت ۱۹۵۵

با وجود این احوال دربعضی موارد دیده میشد که موضوع اتفاق بسیار ساده‌ای در نظر آنها خیلی مهم جلوه نموده و باصطلاح کاهی را کوهی تصور کرده‌اند.

مثلا دریکی از جلسات (۲۷ شهریور ۱۳۳٤ برابر ۱۹ سپتامبر ۱۹۵۵) رئیس هیئت نمایندگی شوروی با عصبانیت اظهارداشت واقعه بسیارمهمی رخ داده که ایشانرا وادار باعتراض شدید مینماید. واقعه این بود که یکدستهٔ پنج نفری نقشه برداران شوروی را بریاست سروان پاسکویچ که درخاك ایران درنزدیکی مرز مشغول نقشه برداری بودند، سربازان ایرانی احاطه‌نموده وخلع سلاح کرده‌اند وبامنتهای خشونت واهانت با آنها رفتارودریکی ازقراء سرحدی آنهارا بازداشت نموده‌اند. فقطرسیدن دو افسر ایرانی باعث شده که این دسته را آزاد کنند و خونسردی افسر و سربازان شوروی موجب گردیده که از اتفاقات وخیم‌تری جلوگیری وخللی بروابط حسنه بین دوهیئت وارد نیاید.

رئیس هیئت نمایندگی شوروی اضافه کردند که چنین رفتاری نسبت بدولت عظیم‌الشان اتحاد جماهیر شوروی غیر قابل تحمل بوده و خواستار شدند که مرتکبین باشدّ مجازات برسند.

پس ازرسیدگی معلوم‌شد موضوع خیلی‌ساده بوده بدین معنی که نقشه برداران شوروی بیش از یك کیلو متر که موافقت شده بود، از مرز تجاوز کرده و سربازان تازه واردما نیز برحسب وظیفه آنهارا بازداشت نموده‌اند وافسرانی که برای رسیدگی باین موضوع بقید فوریت از طرف رئیس سوکمیسیون، سرهنگ مستشاری، اعزام شده بودند بلافاصله با کمال مهربانی دسته نقشه برداران شوروی را بخاك خودشان رسانیده بودند. هیئت نمایندگی شوروی در این اتفاق ساده قضایای وخیم تری را در نظر گرفته وتصور میکرد این خرابکاری بدست عناصر بدخواه ودشمنان ایران و شوروی که مایل نیستند تعیین‌مرز ایران وشوروی سرانجام پیدا کند صورت میگیرد. با زحمات زیادی اینجانب موفق شدم اطمینان‌بدهم که بین ما بجزافسران و کارمندانی که فکرشان فقط متوجه پیشرفت کار است و علاقمند بروابط حسنه دولتین میباشند عناصر بدخواهی وجود ندارد.

مثل دیگر : درجلسه ۲۱ مهرماه ۱۳۳٤ رئیس هیئت نمایندگی شوروی باز با عصبانیت اظهارداشت که طبق اطلاع‌واصله سرگرد غفرانیان درمنطقه‌سوکمیسیون هشتم علی‌الظاهر بمنظور پیدا کردن نمایندگان شوروی از مرز تجاوز کرده و در داخل خاك شوروی دستگیر شده‌است . رئیس هیئت اضافه نمود که بنظروی سرگرد مزبور از داخل شدن درخاك شوروی مقاصد دیگری داشته ، در صورتیکه سرگرد نامبرده بجز پیدا کردن مأمورین شوروی قصد دیگری نمیتوانست داشته باشد . از این قبیل اتفاقات وسوء ظن‌ها گاهی پیش‌آمد مینمود که آنها را شخصاً با دلائل و براهین لازم رد مینمودم و خواهش میکردم که خودرا از قید سوء ظن‌های بیمورد خلاص کنند وباین قبیل پیش‌آمدهای ساده قدری بانظر حقیقت بین‌نگاه کنند .

درموقع تشکیل جلسات رسمی یك طرف میزرا هیئت نمایندگی شوروی و طرف دیگرراهیئت نمایندگی ایران اشغال‌مینمودند وهمه باقیافه های جدی مشغول مطالعه ومباحثه میشدند . برعکس سرمیز غذامحیط آزاد ودوستانه‌ای ایجاد میگشت وبشوخی اعلام میشد که کمیسیون مختلطاست یعنی برخلاف سرمیز کاراعضاءدوهیئت مخلوط مینشستند وباکمك مترجمین گفت وشنید های دوستانه ای آغاز میکردند . بین مترجمین شوروی آقای زودین که سمت دبیرکلی رادارا بودند بخوبی بزبان‌فارسی گفتگومیکردند وبا ادبیات ایران آشنائی کامل داشتند درهیئت‌نمایندگی ایران هم آقای دریابیگی با زبان روسی کاملاً آشنا بودند .

در جلسات اول کمیسیون مشترك مقررات و آئین‌نامه هائی برای جریان کار کمیسیون و سو کمیسیون ها وضع گردید و آنها رادرضمائم درج مینمائیم که احیاناً هیئت‌های دیگر بتوانند ازتجارب ما بهره‌مند شوند .

۱ ـ دستور راجع بعبور کمیسیون مشترك ایران و شوروی ازمرز .

۲ ـ دستور راجع بعملیات سو کمیسیونهای مشترك ایران وشوروی .

۳ ـ دستور راجع بعملیات نقشه برداری وزمین پیمائی (ژئودزی) .

٤ ـ دستور راجع بعلامت گذاری بر روی مرز دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی .

این دستورات ضمیمه پـروتکل شماره چهار است و در ضمیمه این کتاب نیز درج میشود .

روابط حسنه و دوستانه بین دو هیئت همچنین ادامه داشت تـا اینکه موضوع پیمان بغداد پیش آمد کرد و الحاق ایـران باین پیمان برای کشور جماهیر شوروی ایجاد نگرانی نمود و باینواسطه در روابط دو هیئت نمیتوانست بدون تأثیر باشد .

چنانکه در اولین جلسه پس از پیمان تیرگـی روابط محسوس گردیـد و حتی اینجانب تصور میکردم شاید ادامه کار دیگر میسر نباشد ولی پس از چندی صحبت این طور بمیان آمد که کار ما فنّی و ربطی بسیاست ندارد و انجام آن درهرحال مفید بحال طرفین خواهد بود .

خلاصه فعالیت هیئت و سو کمیسیونها با منتهای جدیت ادامـه یافت و دستور صادر گردید کـه سو کمیسیونها مناطق خود را بدقت بررسی نموده و با وضع آن آشنائی کامل پیدا کنند .

نقشه برداری سرتاسر مرز را بعرض دو کیلومتر : یك کیلومتر آن در خاك ایران و یك کیلومتر در خـاك شوروی با مقیاس $\frac{1}{25000}$ در منطقه باختری و $\frac{1}{50000}$ در منطقه خاوری بحرخـزر انجام دهند و خط مـرز اصلی را پس از تشخیص روی پلانشت ترسیم کنند وبعدازانجام این کارهاعلامت گذاری برروی‌زمین‌را شروع نمایند .

باین ترتیب سو کمیسیونها طبق دستورات وآئین‌نامه‌هائی که کمیسیون مختلط بآنها داده بودمشغول انجام وظیفه شدند . چون مأموریت کمیسیون مختلط اجرا نمودن موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ یعنی تعیین و علامت گذاری خط مرز طبق مندرجات آن‌موافقتنامه بود دربدو امرموضوع‌ساده بنظرمیرسیدوتصورمیرفت که سو کمیسیونها در اجرای مأموریت خود باشکالاتی برنخواهند خورد بخصوص کـه در موافقتنامـه صریحاً قید شده بود که طرفین معظمین متعاهدین تأیید مینمایند که خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام بقیه طول آن بدون تغییر میماند و از این ببعدکلیه مسائل مربوط بعبور خط مرز دولتی در تمام طول آن حل وفصل شده وطرفین نسبت بیکدیگر ادعای ارضی ندارند . اما پس‌از شروع کارها دیده شد

که موضوع بآن سادگی که تصور میرفت نبود و در بعضی نقاط ازحدود عملیات فنی نیز بایستی خارج شد. زیرا موافقتنامه ۱۳۳۳ فقط اختلافات برجسته را رفع نموده و تعیین بقیه سرحد را موکول بقرارداد ها و پروتکلها و مقاوله نامه های گوناگون نموده بود که در طی ۱۲۷ سال تدریجاً منعقد و برقرار شده بودند.

بنابراین لازم شد کلیه این اسناد که نسبت به تغییرات مرز درطی آن مدت رد و بدل شده بود مورد مطالعه قرار گیرد تااطمینان حاصل شود که دراجرای آنها اشتباه و انحرافی حاصل نشده یا سوء تفاهمی رخ نداده باشد و چون در ضمن این مطالعات در نظریات و طرز استنباط دو هیئت نمایندگی در موارد متعدد اختلاف و تناقض پیدا شد، مباحثات و مشاجرات درگرفت و لازم شد مسافرتهای مشکل و خطیری روی نوار مرز صورت گیرد که قسمتی از آنرا رودخانه‌های خروشان وقسمت دیگررا کوهستانهای صعب‌العبور که‌شاید پای‌انسان به‌بعضی‌از آنها راه نیافته بود تشکیل‌میداد. این بیش‌آمد باعث گردید که تعیین خط مرز اصلی مدت متجاوز از یکسال بطول انجامدو کارهیئت را پیچیده‌ترومشکل‌ترسازدوهمچنین درهرموردی که سوکمیسیونی ازحل مسئله مورداختلاف عاجزمیگردید بکمیسیون مشترك مراجعه‌وآن کمیسیون موضوع را اگرمیتوانست درآستارابررسی‌میکرد والا عازم محل گردیده‌و روی زمین به تحقیقات ومطالعات میپرداخت. کمیسیون مختلط درعمل این طرزبازرسی و تفصیل را بازکافی ندانسته و دستور داد که که پس‌ازپایان کار سوکمیسیونها با اسناد ومدارك و نقشه‌ها و پلانشت های تهیه شده بنوبت عازم آستارا شوند تا در مرکز نیز نتیجه عملیات آنها موردرسیدگی‌وتصحیح واقع‌شود. بنابراین ازبهمن‌ماه۱۳۳٤سوکمیسیونها تدریجاً بآستارا آمدند وگزارشهای خود را بنوبه بکمیسیون مختلط تقدیم داشتند. اساس گزارش هرسوکمیسیون بایستی متکی برمدارك زیر بوده باشد.

۱ ــ شرح عبور خط مرز در ناحیه سوکمیسیون دردو نسخه بزبانهای فارسی و روسی.

۲ ــ پروتکل علائم مرزی در دونسخه بزبانهای فارسی و روسی.

۳ ــ پلانشت نقشه های صحرائی خط مرز بمقیاس $\frac{۱}{۲۵۰۰۰}$ در منطقه باختری و

$\frac{1}{50000}$ درمنطقه خاوری بحرخزر. پلانشت هر ناحیه درجریان عملیات صحرائی ترسیم و اسامی روی آنهم بزبانهای فارسی و روسی نوشته میشد .

٤ـ جزوه مربوط بمختصات جغرافیائی علائم مرزی که دردو نسخه تنظیم میگردید.

کمیسیون مختلط باتکاء مدارك فوق باظهارات رؤسای سوکمیسیونها بدقت رسیدگی و اگر باشکال یا اختلافی برنمیخورد گزارش را تصویب میکرد .

رؤسای سوکمیسیونها درپایان جلسه ایکه اسناد ومدارك وپلانشت ها تحویل کمیسیون مختلط میگردید در ضمن نطق مفصلی از همکاری و حسن نیت یکدیگر اظهار قدردانی مینمودند .

تعیین خط مرزوعلامت گذاری برروی آن

سوکمیسیونها پس از تعیین خط مرز مطابق دستور کمیسیون مختلط تدریجاً علامت گذاری مرز بین دو کشوررا بترتیب زیر انجام دادند :

در خط اصلی مرزعلامت شامل ستون چوبی قطوری بود که محکم درزمین کار گذاشته میشد وفواصل بین این علائم چوبی بسته بوضعیت زمین بود وبنابراین وضعیت ممکن بود فاصله بین آنها از یك تاچند کیلومتر برسد .

طرفین علامت چوبی بافاصله دومترونیم از هرطرف علائم اصلی که از بتون مسلح ساخته شده بود نصب میگردید و این علائم برنگ ملی و آرم دولتی هر یك از طرفین تزئین شده بود .

در موارد لزوم که اعوجاج خط مرز یا پیچ و خم منطقه کوهستانی ایجاب مینمود بین علائم اصلی علائم دیگری بنام علائم فرعی نصب میشد که آنهم کوتاه‌تراز علائم اصلی وازبتون مسلح ساخته شده ودرخاك ایران برنگ سفید ودرخاك شوروی برنگ قرمز بود . علائمی که درسرحد آبی مانند رود ارس وآستارا چای یا تجن و غیره نصب میشد همان علائم سرحد خشکی بودمنتها درطرفین رودخانه قرارمیگرفت .

در خروج از آب بخشکی سه علامت بطریقی که بعداً ذکر خواهیم نمود نصب میشد در محل‌های کوهستانی که بریدگی کوه مانع از استقرار دوعلامت میگردید یك علامت نصب میشد که یکطرف آن بالوان شوروی وآرم آن کشوروطرف دیگر

بالوان ایران و آرم ایرانی تزئین یافته بود .

در اینجا ذکر این نکته را لازم میداند که چون وسائل شوروی از ما بیشتر بود قرار براین شد که نقشه برداری درسو کمیسیون ها بعهده نقشه برداران روسی محول و همه جا نظارت در اعمال آنها بعهده مهندسین و نقشه برداران ایرانی باشد و همچنین چون کارخانجات شوروی متصل و نزدیك بمرز بود و وسائل حمل و نقل آنها بیشتر بود قرار شد علائم در کشور شوروی ساخته و بمحل‌های نصب حمل شوند و در خاتمه کار نصف قیمت آنهارا از ما دریافت دارند .

فقط سو کمیسیون چهاروپنج از ترتیب فوق مستثنی شد و در آنجا قرار شد مهندسین و نقشه برداران و علامت گذاران ایرانی نیز علاوه بر بازرسی و کنترل در کارهای دیگرهم توحید مساعی بنمایند .

درضمن فن علامت گذاری را بحد کمال بیاموزند تادرصورت پیش آمد مناسب در سرحدات دیگر کشور مرزبندی بهمین منوال که بسیار زیباودقیق اجرا شده بود انجام شود و در عین حال مرزبندی کشور همه یکنواخت بشود .

اسامی افسران نقشه‌بردار سو کمیسیون‌ها که مأمور کنترل نقشه برداری متخصصین شوروی بودند بقرار زیر است :

سو کمیسیون ۱ ـ سرهنگ حسام الدین شیبانی

» ۲ ـ سروان نعمت‌زاده

» ۳ ـ سروان احمدی

» ٤ ـ سروان کیخسرو شهریاری

» ٥ ـ سرهنگ۲ محمود پژوم

» ٦ ـ سرهنگ قوانلو

» ۷ ـ سرگرد دیلمی

» ۸ ـ سرهنگ۲ بهزاد افشار

» ۹ ـ مهندس قریشی

» ۱۰ ـ مهندس میثاقی

نخستین جلسه مباحثات کمیسیون مشترك ایران وشوروی در آستارای ایران

چون در کمیسیون مختلط ایران وشوروی تمام‌خط مرزبین دولتین بدو ناحیه مشخص تقسیم شده بود که یکی‌بنام ناحیه باختری بحرخزر (ماوراءِ قفقاز) ودیگری بنام ناحیه خاوری بحرخزر (ماوراءِ خزر) خوانده میشد وازده سو کمیسیون‌مختلط که دربالا ذکرشد چهارسو کمیسیون درناحیه باختری وشش سو کمیسیون درناحیه خاوری مأمور تعیین وتثبیت خط مرز و علامت گذاری آن بودند علیهذا جریان کار سو کمیسیونها رابرای علامت گذاری درهریك‌ازاین دوناحیه جهت‌اطلاع خوانندگان گرامی اجمالاً ذکر میکنیم .

نقطه مبداء تعیین‌وتثبیت مرز ناحیه باختری بحرخزر از ملتقای مرزهای بین سه کشور ایـران ، شوروی و ترکیه است کـه در موقع تحدید حدود فیمابین دولتین شوروی و ترکیه بسال ١٣٠٤ ـ ١٣٠٥ (برابر ١٩٢٦ ـ ١٩٢٥) معین شده است . این نقطه در موقع تعیین و تثبیت خط مرزی بین ایران و شوروی مجدداً باشتراك نمایندگان ایران وشوروی وترکیه مشخص گردید وعلامت ملتقائی سه‌ضلعی شماره یك درمحل قطعی‌آن‌نصب شد . مدارك مربوط باین‌علامت گذاری بزبانهای کشورهای نامبرده تنظیم و در تـاریخ ٢٣ مهرماه ١٣٣٥ (١٥ اوکتبر ١٩٥٦) درناحیه « دیم قشلاق » امضاء و مبادله شد وپس از انجام اینکار علامت مرزی آبی شماره ٢ در مرز ایران و شوروی در رودخانه ارس نصب گردید . نقطه نهائی ناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) عبارت از علامت مرزی شماره ١٤٤ است کـه درکرانه باختری دریای خزر نزدیك مصب رودخانه آستارا چای بین آبادیهای آستارای ایران وآستارای شوروی نصب شده است .

نقطه مبداء مرزایران وشوروی‌درناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) عبارت‌ازعلامت مرزی شماره ١٤٥ است کـه درکرانه خاوری دریای خزر بمسافت ٢ر٢ کیلومتری جنوب صیدگاه شعبه ماهیگری شوروی نصب شده است .

نقطه نهائی مرز این ناحیه عبارت ازمحل التقای مرزهای بین ایران وشوروی وافغانستان است که درموقع تعیین مرزهای شوروی وافغانستان بسال ١٣٢٦ـ١٣٢٧ (١٩٤٧ ـ ١٩٤٨) مشخص شده است . درموقع تعیین وتثبیت مرز ایران وشوروی‌در

سالهای ۱۳۳۵ ـ ۱۳۳٤(۱۹۵٦ ـ ۱۹۵۵) قبل‌ازعلامت‌ملتقائی دررود تجن(هریرود) علامت مرزی شماره ۳۰٦ نصب گردیده است .

در نتیجه عملیات سو کمیسیونها و رسیدگیهای کمیسیون مختلط مراتب زیر مشخص شد :

۱ ـ طول خط‌مرزبین ایران‌وشوروی درناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) وناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) ازروی نقشه‌اندازه‌گیری وبالغ بر ۱۹۷۵٫٦ کیلومتر گردید کـه قسمتی از آن شامل مرز خاکی برابر با ۹٦۹٫۵ کیلومتر و قسمتی مرز آبی (رودخانه‌ای) برابر با ۱۰۰٦٫۱ کیلومتر است .

۲ ـ تعداد کلی‌علائم مرزی نصب‌شده عبارت از ۱۰۸۱ عدد میباشد که ۳۰٦عدد آن علامت اصلی و۷۷۵ عددآن علامت فرعی است : از آنجمله درناحیه‌خاکی۶۵۹ و در ناحیه آبی ٤۱۵ و در انتقالی ۷ عدد میباشد .

۳ ـ در ناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) بطول ۷۹٦٫۵ کیلومتر ۱٤٤ علامت اصلی و ۳۰۵ علامت فرعی نصب گردیده و در ناحیه خاوری (ماوراء خـزر) بطول ۱۱۷۹٫۱ کیلومتر تعداد ۱٦۲ علامت اصلی و ٤۷۰ علامت فرعی نصب گردیده است علاوه برعلائم مرزی‌که تماماً ازبتون مسلح است. دربرخی‌ازنواحی برای اینکه خط مرز بهتر نمایان و مشخص گردد بین علائم مرزی کپه های سنگی برقرار شده . در ناحیه خاکی علائم مرزی اصلی و فرعی کـه عبارت از دوستون بتون مسلح است هر کدام دردومتر ونیم از مرکز بین این دوستون برروی خط مرکز نصب گردیده و درناحیه‌آبی‌این علائم در هردو کرانه رودخانه مرزی نصب شده است .

درنقاطی‌که خط مرز ازناحیه‌آبی‌بناحیه خاکی یابالعکس انتقال مییابد علائم مرزی انتقالی عبارت ازسه ستون اصلی و یك مرکز میباشد که دوستون ومرکز بین آنها روی‌یك کرانه رودخانه وستون سوم خروجی روی کرانه مقابل‌نصب‌شده است .

از علائم انتقالی مـذکور ، دو ستون و مرکز بین آنهـا روی کرانه‌ای نصب گردیده که خط مرز از رودخانه برآن منتقل‌میشود یا ازآن کرانه برودخانه انتقال می‌یابد و ستون سوم خروجی بر روی کرانه مقابل نصب شده است .

هیئت های نمایندگی ایران وترکیه وشوروی در محل التقای مرز سه کشور

انتقال مرز از خشکی به آب و بالعکس در امتداد خطی کـه مرکز علامت انتقالی‌را با ستون خروجی همان علامت متصل میسازد انجام میگیرد.

در بعضی از نقاط نواحی خاکی که نصب علائم مرزی عادی بشکل دو ستون و مرکز بین آنها مقدور نبوده، علامت مرزی شامل یك ستون اصلی است که روی خود خط مرز نصب گردیده وسطح این ستون که رو بایران است تماماً برنگ قرمز و شماره ستون بر روی آن قید شده است. سطحی که روبه اتحاد جماهیر شوروی‌است تماماً برنگ سبز وهمان شماره روی آن قید گردیده و طرفین ستون اصلی که رو به مرز میباشد برنگ سفید است. روی ستون منفرد اصلی آرم‌های ایران و شوروی طوری نصب شده که آرم شوروی رو به ایران و آرم ایران رو به شوروی قراردارد.

مرکز علائم مرزی خاکی عبارت ازستون کوچك چوبی وتخته سنگی‌است که روی‌آن علامت صلیبی‌شکل حك شده و زیرمرکزستون درزمین کار گذاشته‌اند. درجاهائی که بعلت صخره‌ای بودن زمین نصب ستون چوبی مقدور نبوده مرکزعلائم مرزی عبارت از یك دائره بقطر ۲۵ سانتیمتر است که روی همان صخره وروی خود خط مرز حك شده است.

ستونهای اصلی بتون مسلح بالوان‌مصوبه برای ستونهای‌مرزی ایران وشوروی رنگ آمیزی شده و مجهز به آرم ایران یا شوروی میباشد. ستونهای فرعی ایران سفید رنگ وستونهای فرعی شوروی قرمزرنگ است و ازستونهای اصلی کوچك‌تر و بدون آرم میباشد.

درنواحی خاکی و آبی علائم مرزی‌طبق معمول درمحل‌هائی که دید متقابل دارند نصب شده است.

اَشکال و ترسیمات علائم مرزی در آخر آلبوم نقشه‌های مربوط بمرز ایران و شوروی رسم گردیده است.

در نواحی خاکی خط مرز روی نقشه‌ها بوسیله یك خط ممتد و درنواحی‌آبی بشکل بندهای جداگانه ترسیم شده کـه عبور مرزرا از وسط رودخانه‌های بزرگ مانند ارس و هریرود نمودار میسازد.

در رودخانه کم عرض مانند بالهارچای و آستاراچای واترك وغیره خطوط مقطع مرز روی هردو کرانه رودخانه بطورمتناوب ترسیم گردیده وباین‌ترتیب نشان میدهد که در رودخانه‌های کوچك نیزخط مرز از وسط رودخانه می‌گذرد.

مفهوم عبور خط مرز از وسط رودخانه‌های بزرگ بدینقرار است:

الف ــ در جاهائی که رودخانه فاقد جزایر است خط مرز از وسط سطح آبی بستر آن که در موقع نقشه‌برداری خط مرز موجود بوده عبور مینماید.

ب ــ در جاهائی که رودخانه فقط دارای یك بستر و جزائر کوچك است خط مرز مابین جزائر از وسط مسیر اصلی آب که درموقع نقشه برداری خط مرزموجود بوده عبور می کند.

ج ــ در جاهائی کــه رودخانه دارای جزائر بزرگ میباشد و بستر آن بچند شعبه تقسیم شده خط مرز از وسط سطح آبی شعبه اصلی رودخانه میگذرد کــه در موقع نقشه‌برداری خط مرزمشخص بوده است.

تعلق جزائر موجود در رودخانه بــه کشور ایران یا اتحاد شوروی برحسب موقعیت این جزائر نسبت به شعبه اصلی رودخانه کــه خط مرز ازآن می گذرد یــا بنا بر نزدیکی این جزائر به کرانه یکی از طرفین معین شده است.

بتمام جزائر موجود در رودخانه های مرزی در هررودخانه جداگانــه نسبت بهروش خط مرز شماره ترتیبی داده شده است.

تعداد جزائر موجود در رودخانه ارس جمعاً بالغ بر ۸۰۵ جزیره میباشد کــه ٤٢٧ جزیره آن متعلق به ایران و ۳۷۸ جزیره دیگر متعلق بــه اتحاد جماهیر شوروی است.

بعلاوه درموقع کشیدن خط مرز در رود ارس در دوجزیره شماره ۷۲و شماره ۵۹۱ اراضی آنها طوری تقسیم شده که قسمتی متعلق بهایران و قسمت دیگر متعلق بشوروی است. در جزیره شماره ۷۲ خط مرز از روی نهری که حفر شده می گذرد و در جزیره ۵۹۱ خط مرز بوسیله سه علامت خاکی مشخص گردیده است.

پل‌های موجود برروی رودخانه بوسیله خط مرزبدونیمه تقسیم شده باستثنای

رؤسای نمایندگیهای سه کشور شوروی وایران وترکیه در موقع امضاء قرارداد مرزی

پُل خدا آفرین در ارس که مرزروی آن باخط مرزی که ازوسط رود ارس میگذرد مطابقت می کند .

تمام مراکز علائم یا ستونهای مرزی درنواحی آبی طبق معمول دارای یك یا دو « رُپر » [۱] است که بعوارض محلی وابسته شده و با توجه بعلائم مرزی همجوار در موقع فقدان احتمالی یکی از آنها پیدا کردن محل صحیح آن از روی دقت و بطور سریع مقدور خواهد بود .

« رُپرهای » مزبور که در موقع تعیین وثبیت خط مرزایران و شوروی برای وابستن علائم مرزی درنظر گرفته شده ، عبارت ازانواع مختلف ساختمانها وتأسیسات واقع در نزدیکی مرز و نقاط تقاطع راههای مختلف و نقاط مثلثاتی وآنالیتیك و قله ارتفاعات وپل های رود خانه ها وجویها وهمچنین نهرها وکانالها وخمید گیهای مخصوص حواشی زمین و غیره بوده است .

فواصل از مرکز علامت مرزی یاستون مرزی تا « رُپر » محلی که درپروتکل شرح و پرتکلهای علائم مرزی و در کروکی شماها قید شده و روی نقشه ها نمودار گردیده ، مطابق فواصلی میباشند که از روی نقشه خط مرز اندازه‌گیری شده است . برای تعیین فاصله حقیقی تا « رُپرها » درمحل باید نسبت بفواصلی که درمدارك تعیین مرز قید شده تصمیمات مربوط بزوایای شیب کرویت زمین را منظور داشت .

فواصل تا « رُپرهای » محل از روی نقشه بادقت گرافیك یعنی ۲ر۰ میلیمتر بمقیاس نقشه اندازه گیری شده و زوایای سمتی تا « رُپرها » را با دقت تا ۳۰ دقیقه اندازه گیری کرده اند .

فواصل و زوایای سمتی از مرکز علامت یاستون مرزی تا نقاط ژئودزی (زمین پیمائی) که بجای « رُپر » برای وابستن علائم مرزی اختیار شده در بعضی موارد از روی مختصات محاسبه شده‌است. تمام علائم مرزی دارای شماره ترتیب است که از علامت مرزی شماره ۱ درملتقای مرز ایران و شوروی و ترکیه شروع و تا نقطه نهائی خط‌مرز ایران وشوروی یعنی‌علامت مرزی واقع درملتقای‌مرزایران وشوروی

---

۱ ـ رُپر اصطلاح فنی است وبمعنی نقطه نشانه استعمال میشود .

وافغانستان به ترتیب افزایش مییابد . بین این علائم ملتقائی سه ضلعی ، علائم مرزی اصلی ازشماره ۲ تا شماره ۱٤٤ درناحیه باختری (ماوراء قفقاز) و از شماره ۱٤٥ تا شمارهٔ ۳۰٦ در ناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) شماره بندی شده است .

علائم مرزی فرعی دارای شماره ای بعدد کسر میباشد که صورت آن شماره ستون اصلی ماقبل آنرا نشان میدهد ومخرج آن شماره ترتیب خود علامت فرعی را نمایان میسازد .

مثلاً شماره ۳/۲۱۰ یعنی این علامت مرزی فرعی ، علامت سومی است که بعد ازعلامت اصلی شماره ۲۱۰ نصب گردیده است .

برای هرعلامت مرزی پروتکل مخصوصی تنظیم وبه تصویب کمیسیون مختلط رسیده است ودر ظهر آن مطابق شماء ـ کروکی موقعیت تمام عناصر علامت مزبور نسبت بمرز و رُپرهای محلی اطراف و زوایای سمتی وفواصل تا علامت مرزی قبلی وبعدی وهمچنین زوایای سمتی وفواصل تارُپرهائی کـه علامت مرزی وابسته بدان است نشان داده شده .

شماء ـ کروکی طبق معمول بمقیاس نزدیك به $\frac{1}{1000}$ تنظیم ولی در برخی از نواحی آبی مانند ارس وتجن بمقیاس نقشجاتی کـه از خط مرز برداشته شده تهیه شده است .

نقشه‌برداری مرز دولتین درناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) بمقیاس $\frac{1}{2500}$ ودر ناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) بمقیاس $\frac{1}{5000}$ بعمل آمده و در مناطق خاکی بعمق یك کیلومتر از خط مرز بهرطرف و درنواحی آبی یك کیلومتر ازخط کرانه انجام گرفته است .

برجستگیهای زمین در روی نقشه بوسیله خطوط‌میزان منحنی نمایانده شده است که فواصل بین‌آنها درناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) ٥ متر و درنواحی خاوری (ماوراءِ خزر) ۱۰ متر درنظر گرفته شده .

ارتفاع تپه‌های خاکی ، پرتگاهها ، صخره‌های مجزا ، تخته سنگهای منفرد ، عمق چاله‌ها وغیره که درپروتکل‌های‌علائم مرزی قید گردیده‌بمتر حساب شده‌است.

رئیس هیئت نمایندگی ایران هنگام بازدید محل‌التقای مرزهای مشترك ایران وافغانستان وشوروی در نزدیکی دهنهٔ ذوالفقار

پاسگاهی که درخاك سرخس از طرف دولت شوروی بدولت ایران واگذار گردیده است

درموقع تهیه وتنظیم مدارك مربوط به‌تعیین وتثبیت خط مرز (پروتکل تفصیلی و پروتکلهای علائم مرزی) درجه بندی سمتی که سمت ها را از یك علامت مرزی بعلامت مرزی دیگر وهمچنین سمت‌های رُپرهائی که علائم یاستونهای مرزی بآنها وابسته شده ویاسمت کلی خط مرزرا تعیین مینماید ازطرف کمیسیون مختلط بشرح زیر قبول شده است :

۱ ـ شمالی	از ۳٤۹° تا ۱۱°
۲ ـ شمال ـ شمال خاوری	از ۱۱° تا ۳٤°
۳ ـ شمال خاوری	از ۳٤° تا ٥٦°
٤ ـ خاور ـ شمال خاوری	از ٥٦° تا ۷۹°
٥ ـ خاوری	از ۷۹° تا ۱۰۱°
٦ ـ خاور ـ جنوب خاوری	از ۱۰۱° تا ۱۲٤°
۷ ـ جنوب خاوری	از ۱۲٤° تا ۱٤٦°
۸ ـ جنوب ـ جنوب خاوری	از ۱٤٦° تا ۱٦۹°
۹ ـ جنوبی	از ۱٦۹° تا ۱۹۱°
۱۰ ـ جنوب ـ جنوب باختری	از ۱۹۱° تا ۲۱٤°
۱۱ ـ جنوب باختری	از ۲۱٤° تا ۲۳٦°
۱۲ ـ باختر ـ جنوب باختری	از ۲۳٦° تا ۲٥۹°
۱۳ ـ باختری	از ۲٥۹° تا ۲۸۱°
۱٤ ـ باختر ـ شمال باختری	از ۲۸۱° تا ۳۰٤°
۱٥ ـ شمال باختری	از ۳۰٤° تا ۳۲٦°
۱٦ ـ شمال ـ شمال‌باختری	از ۳۲٦° تا ۳٤۹°

سمت کلی خط مرز بین علائم درقسمت‌های پیچ و خمدار رودخانه‌ها وهمچنین خشکیها طبق معمول بوسیله سمت‌های توجیهی بین علائم مرزی که درپروتکلها و شماءِ ـ کروکی مربوطه ذکر شده تعیین میگردد .

نقشجات مرز دولتین ازروی علائم شرطیه‌ای که در موقع انتشار آنها بمقیاس

$\frac{1}{25000}$ و $\frac{1}{50000}$ دراتحاد شوروی معمول بوده ترسیم شده است .

نقشجات ناحیه باختری بمقیاس $\frac{1}{25000}$ و ناحیه خاوری بمقیاس $\frac{1}{50000}$ بهفت رنگ (سیاه - قهوه‌ای - سبز - سرمه‌ای - آبی - نارنجی - قرمز) چاپ شده است .

اوراق نقشجات مرز دولتین به‌ترتیب درسمت کلی ازباختر بخاور مطابق روش مرز برای ناحیه باختری و ناحیه خاوری جداگانه شماره بندی شده . ضمناً برای ماوراءِ قفقاز ۶۰ نسخه نقشه‌ازشماره۱ تا۶۰ وبرای‌ماوراءِ خزر ۴۶ نسخه نقشه‌ازشماره ۱ تا۴۶ بچاپ رسیده است .

اسامی آبادیها ، رودخانه ها ، نقاط متمایز ، عوارض محلی و همچنین متن نوشتجات حاشیه نقشجات و شماهای ژئودزیك و شماهای - کروکی بزبانهای فارسی و روسی نوشته شده است .

محل استقرار علائم مرزی روی نقشه درنواحی خاکی بوسیله دائره‌ای بقطر ۱٫۵ میلیمتر بانقطه‌ای در وسط آن مشخص گردیده ودرنواحی آبی‌هم هرستون مرزی بهمان علامت شرطیه نشان داده شده است .

درصورت بروز اختلافات مختصری بین نقشه مرز وپرتکل تفصیلی که ممکن است در اثر تغییر محل رنگها درموقع چاپ یابعلل دیگری رخ‌نماید متن پرتکل تفصیلی مقدم خواهد بود .

اساس ژئو دزیکی (زمین پیمائی) برای نقشه برداری وتعیین مختصات علائم مرزی هردوطرف عبارت از نقاط شبکه ژئودزیك کشور اتحاد جماهیرشوروی است که بطریقه مختصات سال ۱۹۴۲ روی بیضوی « کراُسفسکی » بوده ودرمختصات‌قائم‌الزاویه« گاوس - کروگر» در منطقه ۶ درجه‌ای محاسبه شده است .

امور نقشه‌برداری‌وژئودزیکی ازطرف مأمورین اتحاد شوروی مطابق معمول آنکشورولی روی‌اساس احتیاجات‌کلی که در دستورات مربوط به تعیین مرز دولتین صادر گردیده و کمیسیون مختلط آنرا پذیرفته بانجام رسیده است .

تعیین مختصات علائم مرزی نصب شده در مرز ایران و شوروی بطریق تقاطع مستقیم ومعکوس ومختلط روی نقاط مثلث بندی پیمایش کثیر الاضلاعی انجام گرفته

ومحاسبه تقاطع مستقیم ومختلط مطابق «گاوس» یا «یونگ» بعمل آمده است . ضمناً مقدار اختلاف بین موقعیت های نقطه تعیین شده که از دو مثلث بدست میآید طبق معمول از ۰ر۲ ± متر تجاوز نمی کند . خطاهای نسبی پیمایشهای کثیرالاضلاعی بین ۱/۷۰۰ تا ۱/۲۰۰۰ میباشد و خطاهای پیمایش ارتفاعاتی بیش از ۰ر۲ ± متر نمی باشد .

برای انجام عملیات صحرائی نقشه‌برداری وزمین پیمائی هنگام تعیین وتثبیت مرز دولتین در پیمایشهای کثیرالاضلاعی بشرح زیر دقت شده است :

الف ـ میزان دقت اندازه گیری خط پیمایش کمتر از ۱۰۰۰ : ۱ طول فاصله اندازه گیری شده میباشد .

ب ـ اختلاف بین دواندازه گیری زاویه انحراف از ″۱۵ ثانیه تا ″۳۰ ثانیه(بسته بدقت دستگاه) بیشتر نبوده است .

خطای قابل قبول زوایای پیمایش کثیرالاضلاعی با در نظر گرفتن فرمول $WP = \pm 1''5 \sqrt{n}$ یا $WP = \pm 0''4 \sqrt{n}$ محاسبه شده و n نماینده تعداد زوایای پیمایش است .

طول پیمایش تئودولیتی طبق معمول از ۱۵ کیلومتر تجاوز نمی کند و فقط دریك مورد این طول به ۳۰ کیلومتر رسیده است . پیمایشها به نقاط ثابت ژئودزیك وابستگی داشته اند .

ارتفاع نقاط ژئودزیکی مشخص شده در موقع تعیین و تثبیت مرز دولتین و ارتفاع ستونهای علائم مرزی بطریق تراز یا بی‌ژئودزیکی معین می‌شدند .

کلیه ارتفاعات ازسطح دریای «بالتیك» (صفرفوت اشتوك ـ کرونشتات) منظور گردیده ومربوط بسطح زمین درمحل نصب ستونها یا مراکز علائم مرزی می باشند .

مختصات نقاط اولیه بادقت تا ۰/۱ متر تعیین شده وخطای وضعیت متقابل نقاط اولیه مثلث بندی از ۰/۱ ± متر تجاوز نمی کند .

مختصات قائم الزاویه علائم مرزی بادقت ۰ر۱ متر محاسبه شده وخطای وضعیت افقی علائم مرزی از ۰ر۲ ± متر تجاوز نمیکند .

برای تمام علائم مرزی اصلی کـه در نواحی خاکی وآبی نصب شده مختصات

جغرافیائی آنهانیز برحسب مختصات قائم‌الزاویه تا ۱ً ۰ر۰ ثانیه محاسبه شده‌است. مختصات جغرافیائی علائم اصلی مرز درپروتکلهای مربوطه ودرجزوه مختصات علائم مرزی مندرج است. درپروتکل تفصیلی مختصات جغرافیائی فقط برای نقاط مخصوص‌خط مرز (جنب‌پل - علائم‌انتقالی- قلل‌مشخص- پیچهای‌تند مرز وغیره) قیدگردیده‌است.

شماهای تعیین ژئودزیك علائم مرزی که درخط مرزنصب شده بمقیاس $\frac{1}{5000}$ برای نواحی باختری (ماوراءِ قفقاز) وخاوری (ماوراءِ خزر) مرز تهیه و تنظیم گردیده ودرآخر آلبومهای نقشجات قرار داده شده است. شماها بترتیب از شماره ۱ تاشماره ۱۸ برای ناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) واز شماره ۱ تا شماره ۲٦ برای ناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) شماره بندی شده است.

پروتکل تفصیلی مرز بین ایران واتحاد جماهیر شوروی که توسط کمیسیون مختلط تعیین وتثبیت گردیده در دوجلد جداگانه چاپ وجلد شده است: یکی برای ناحیه باختری (ماوراءِ قفقاز) ودیگری برای ناحیه خاوری (ماوراءِ خزر) میباشد.

اختلافات مشهوده درمسیر خط مرکز وحل وفصل آن

برای‌مزید اطلاع خوانندگان گرامی‌لازم‌دانستیم برخی ازاختلافات مشهوده در مسیر خط مرز و طرزحل وفصل آنهارا اجمالاً متذکر بشویم:

قسمت اول ــ ناحیه باختری بحر خزر (ماوراءِ قفقاز)

دراین ناحیه خط مرز شامل دو قسمت متمایز میشود: قسمتی آبی و قسمتی خاکی.

۱ - مرزآبی

درمسافتی بطول چهارصد کیلومتر یعنی ازملتقای قره‌سوی سفلی ورودخانه ارس درمحل دیم قشلاق تانقطه‌ایکه درشمال شرقی‌آبادی تازه کند، رودخانه باعظمت ارس مرز طبیعی بین ایران واتحاد جماهیر شوروی‌را تشکیل میدهد.

طبق موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ تعیین مسیر این‌رود وهمچنین تقسیم جزایر داخل آن بایستی بموجب پروتکل ۱۸۲۹ انجام گردد بااین تفاوت که در این خط سیرنیمدایره روبروی قلعه قدیمی عباس‌آباد واقع درجنوب ارس متعلق بایران‌باشد.

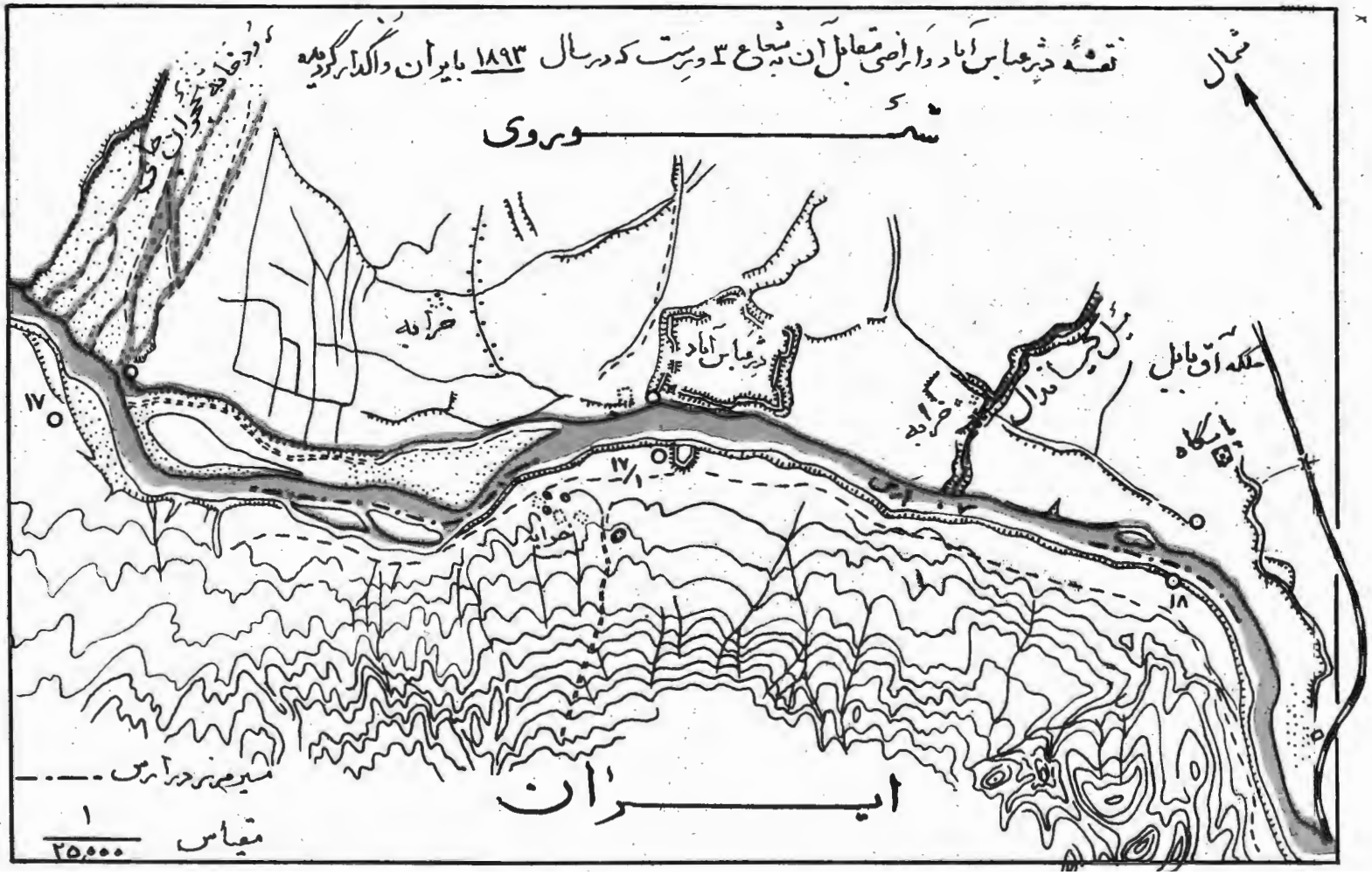
نقشهٔ دژ عباس آباد و اراضی مقابل آن به شعاع ۳ ورست که در سال ۱۸۹۳ بایران واگذار گردیده
شمال
شوروی
خرابه
دژ عباس آباد
خرابه
سلکه آق بابل
پاسگاه
۱۷
۱۷/۱
۱۸
ایران
مسیر مرز در ارس
مقیاس ۱/۲۵,۰۰۰

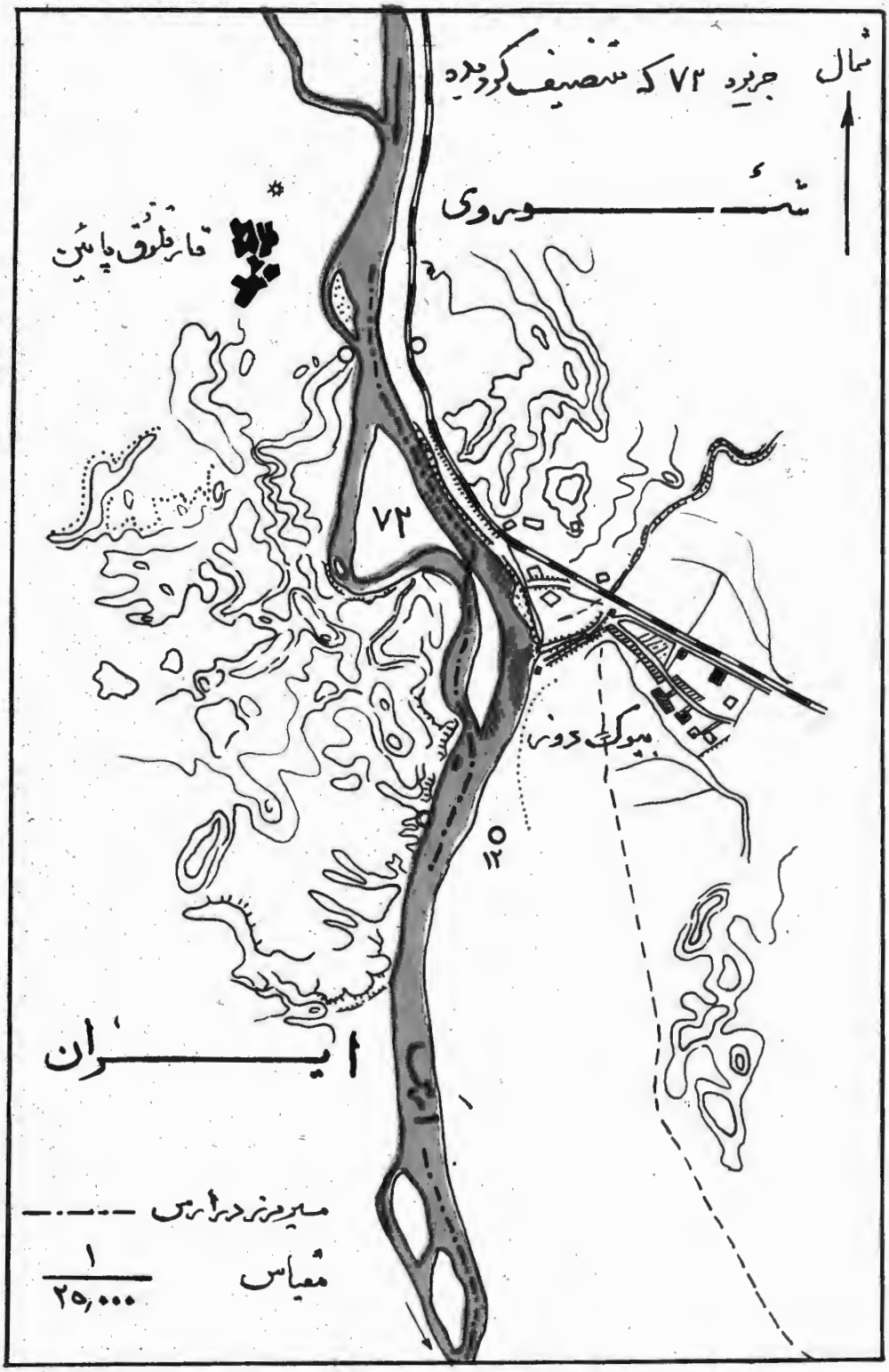

شمال
جزیره ۷۲ که تنصیف گردیده
شئوروی
قارقلوق پائین
۷۲
بیوک دوز
۱۲
ایران
مسیر مرز در ارس
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

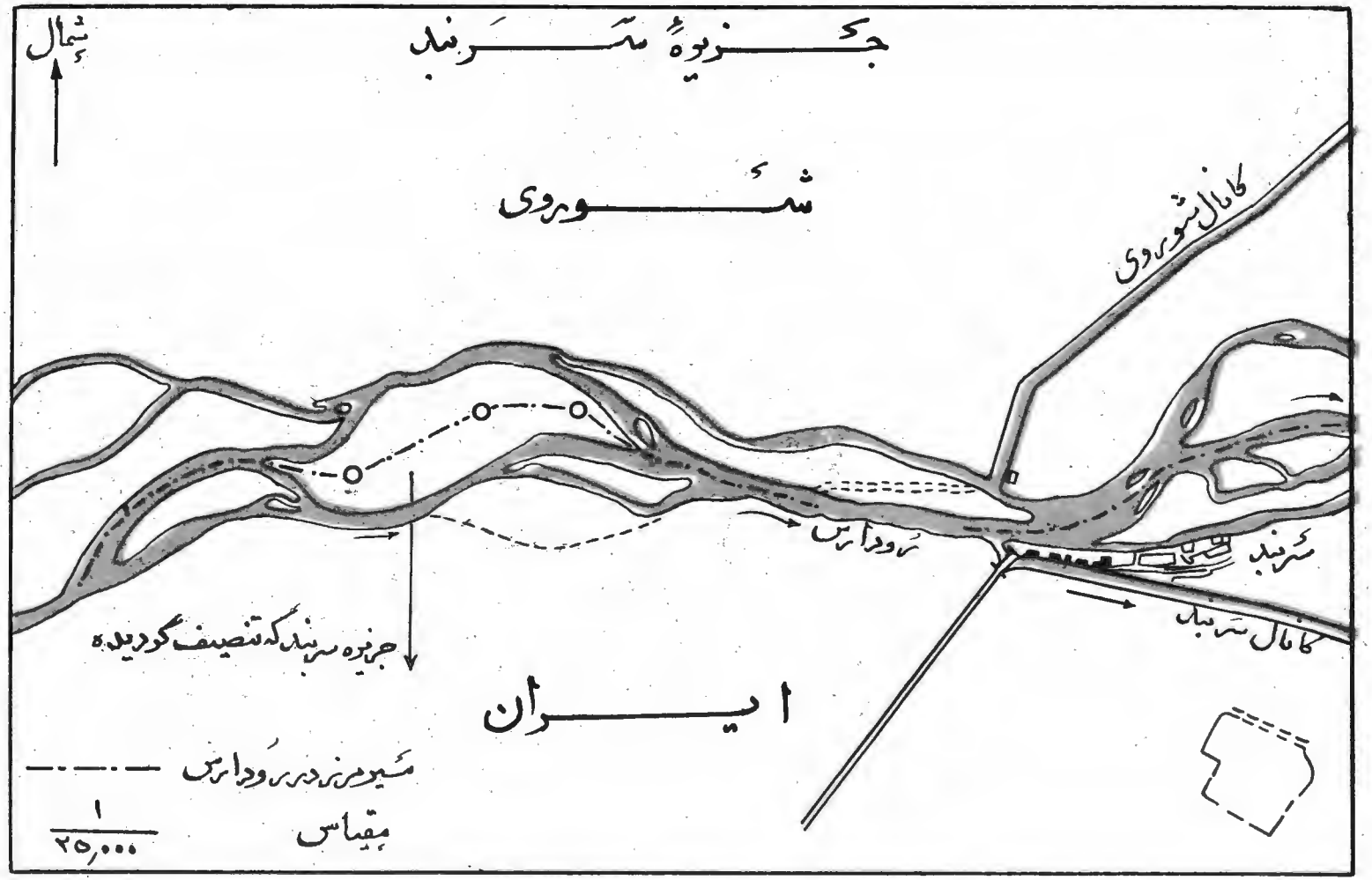
جزیرهٔ سرند
شمال
شوروی
کانال شوروی
رود ارس
سرند
کانال سرند
جزیره سرند که تنصیف گردیده
ایران
مسیر مرز در رود ارس
مقیاس
۱/۲۵,۰۰۰

ولی درطول مدتی نزدیك به‌یکصد وسی سال رود ارس طوری تغییر وضع داده بود که اگر میخواستیم مسیر آن زمان‌را پیدا کنیم مستلزم چندسال کار فنی وعلمی میشد. بعلاوه بسیاری ازجزایری که درآن تاریخ دراین رودخانه عظیم وجود داشته بتدریج زیرآب رفته ویابخاك یکی از طرفین ضمیمه شده ودر مقابل جزائر جدیدی بوجود آمده بودند که مالکیت آنها تعیین نشده بود.

پس از معاینه محل وتبادل نظر دوهیئت نمایندگی بهترین طریق، عبور دادن خط مرز ازوسط مسیرفعلی رود ارس یامهم‌ترین شعبه‌آن تشخیص داده شد ومالکیت جزایر هم نسبت بخط مرز تعیین شده در نظر گرفته شد. بهمین طریق شروع بعمل کردیم و درنتیجه بطوری که دیدیم تعداد ٤٢٧ جزیره بایران و۳۷۸ جزیره باتحاد جماهیر شوروی تعلق گرفت. درجزائر شماره ۷۲ و ۵۹۱ چون در وسط رودخانه ودر جوارکانالهای آب قرارگرفته بود مالکیت یکطرفه آن مورد قبول واقع نشد و با موافقت طرفین این جزیره تنصیف و نیمی از آنها متعلق بایران و نیم دیگر متعلق باتحاد جماهیرشوروی گردید. درطرفین مسیر رود ارس‌علائم مرزی نصب شد تا دیگر خط مرز ایران و شوروی در این قسمت دستخوش هوسرانی طغیانها و در معرض تجاوزات جریان رود لجام گسیخته واقع نشود.

۲ ـ مرز خاکی

الف ـ در منطقه مغان: با اجرای موافقت‌نامه یازدهم آذر ماه ۱۳۳۳ و تعیین دقیق نقطه خروجی مرز ارس از دشت مغان از تازه کند تا بیله‌سوار جمعاً در حدود ۹۷ کیلومتر مربع بخاك ایران افزوده شده است.

ب ـ از بیله سوار تا سرچشمهٔ بالهارود ـ طبق موافقتنامه ۱۱ آذر ۱۳۳۳ و برابر پرتکل ۱۸۲۹ تحدیدحدود گردیده است.

ج ـ مرز کوهستانی از سرچشمه بالهارود تا سرچشمه آستاراچای بشرح‌زیر با رعایت امکان حل اختلافات وتحدید حدود ضمن استرداد مقداری از اراضی تجاوز شده مبادلاتی نیز صورت گرفته که ذیلا شرح داده میشود:

۱ ـ در قسمت سرچشمه شنبه چای (خلخانه) مقدار ۲٤ هکتار اراضی با

نصف چشمه (که شورویها در سنوات قبل آنرا تصاحب کرده بودند) بخـاك ایران مسترد گردیده موقعیت اراضی استردادی از لحاظ جنگل و امکان استقرار پـاسگاه جنب آب دائم و تقویت روحیه اهالی آن سامان از هر حیث شایان توجه میباشد .

۲ ـ در منطقه پاسگاه ایشناور (پیرداودان شوروی) یك آپاندیسی از خـاك ایران در خاك شوروی به مساحت ۳۸ هکتار که شورویها ازقدیم پاسگاهی در آنجا ساخته بودند وجود دارد که سالهای متمادی مورد اشغال شورویها بوده با زحمات زیاد موافقت حاصل گردید که این قسمت تنصیف شودبطریقی که پاسگاه‌شوروی‌درقسمت متعلق بآنها باقی بماند .

۳ ـ در قسمت دیمان طبق موافقتنامه مقـداری اراضی بمساحت تقریبی ۲۰ کیلومتر مربع بخاك ایران واگذار و افزوده شده است .

٤ ـ درقسمت سنگرقزاق اراضی‌تجاوزشده که‌نصف یك پاسگاه‌خرابهٔ شوروی است بایران مسترد گردیده که خط مرز ازمقسم‌المیاه میگـذرد این ارتفاع از لحاظ تسلط دید شایان توجه میباشد .

۵ ـ در پاسگاه مارایورد (تاراگج شوروی) اراضی وجاده اشغال شده بایران مسترد گردیده بطوریکه خط مرز در ارتفاعات مشرف به پاسگاه عبور نموده و سیم خاردار را قطع و از روی مقسم‌المیاه گذشته است .

٦ ـ در منطقه صلیب سیاه ـ مقداری اراضی قابل ملاحظه و یك دیدگاه کـه اشغال شده بود بایران مسترد گردید .

۷ ـ در منطقهٔ کمورقوئی در فاصله مابین کوه مارایورد و پاسگاه قریه بیگ خط مرز طبق پروتکل بایستی از قلهٔ مارایورد به قلهٔ کمورقوئی وصل گردد ولی با توجه باینکه اصل متخذه برای عبور خط مرز مقسم‌المیاه است و درتعیین خط‌مرزهم از ابتدا همه‌جا مقسم‌المیاه بوده در اینجا عبور ازمارایورد بقله کمورقوئی انحراف از مقسم المیاه تلقی میگردید و از اصل متخذهٔ طرفین عدول میشد و ازطرفی شورویها تشخیص قلهٔ مارایوردرا جداً مورد تردید قرار دادند وبدلایل فوق وهمچنین بمنظور حل اختلافات دیگر موافقت شد که خط مرز از روی مقسم‌المیاه عبور نماید .

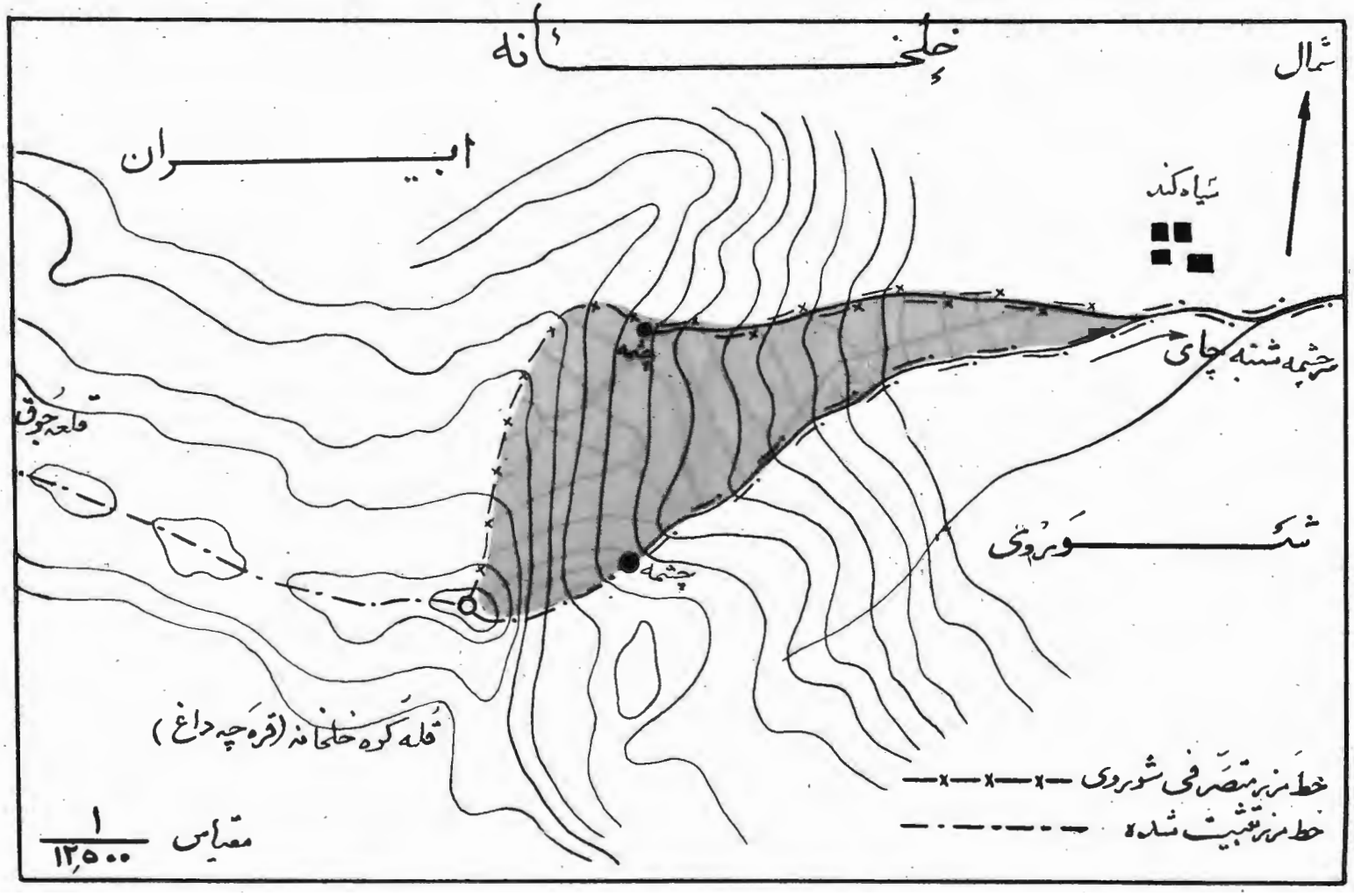
خلخانه
شمال
ابیران
سیاه کند
چشمه شنبه چای
چشمه
چشمه
قلعه جوق
شوروی
قله کوه خلخانه (قره چه داغ)
خط مرز متصرفی شوروی
خط مرز تثبیت شده
مقیاس ۱/۱۲۵۰۰

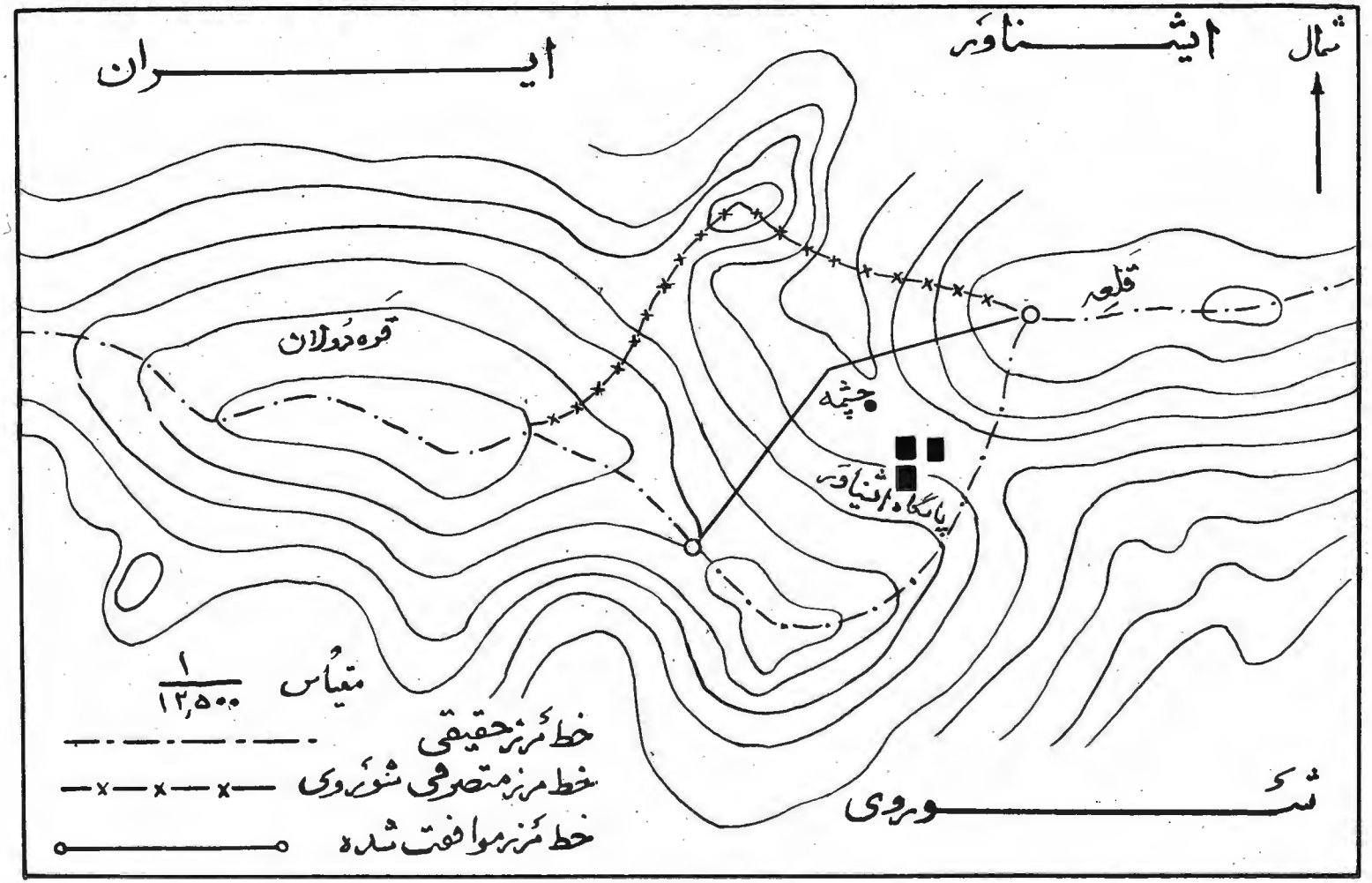
شمال
ایشناور
ایران
قلعه
قره دولان
چشمه
پایگاه ایشناور
مقیاس ۱/۱۲,۵۰۰
خط مرز حقیقی
خط مرز متصرفی شوروی
خط مرز موافقت شده
شوروی

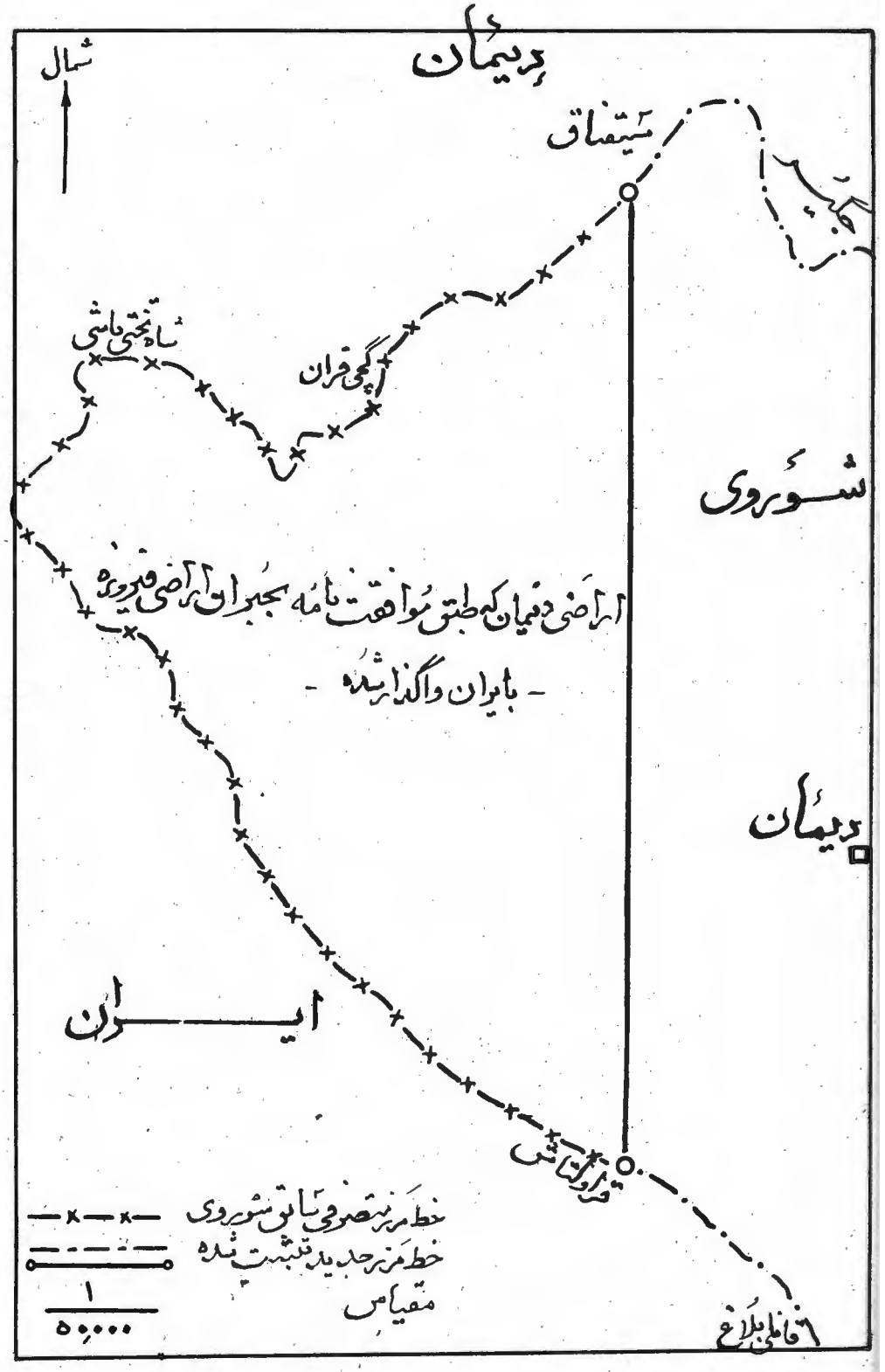

دیمان
شمال
سیتفناق
جگیر
شاه تختی باشی
گچی قران
شوروی
اراضی دیمان که طبق موافقت نامه بجبران اراضی فیروزه
- بایران واگذار شده -
دیمان
ایران
قراولتاش
قاطی بلاغ
خط مرز متصرفی سابق شوروی
خط مرز جدید تثبیت شده
مقیاس
۱
۵۰,۰۰۰

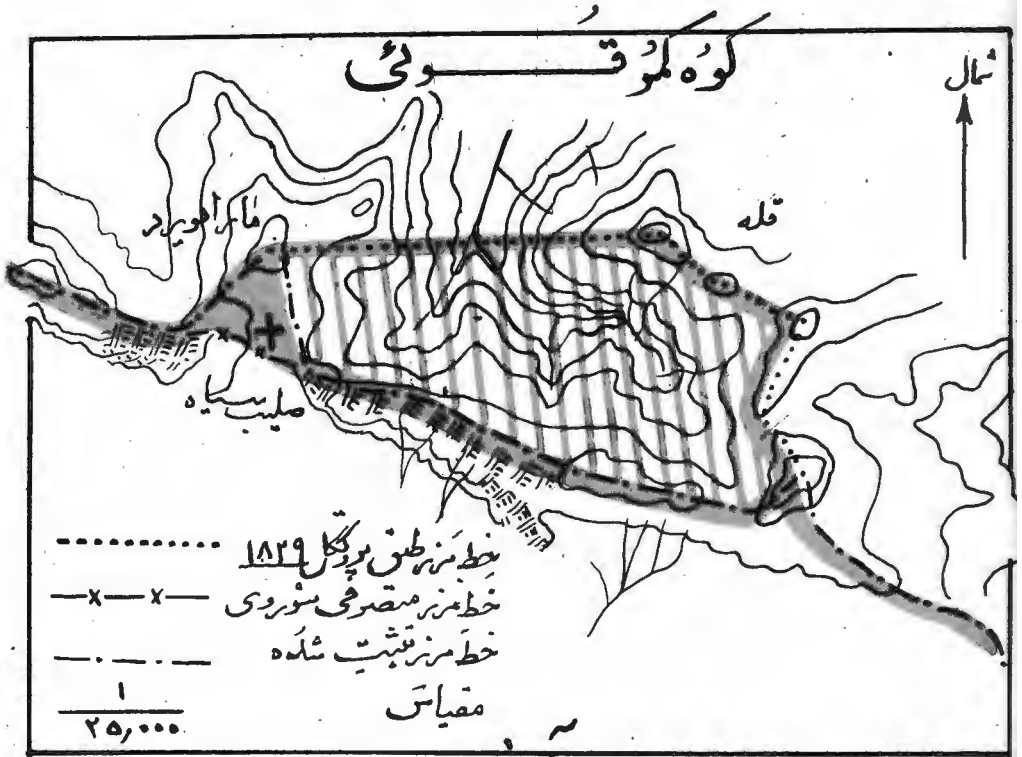
کوه کمرقوئی
شمال
قله
ماراموید
صلیب سیاه
خط مرز طبق پروتکل ۱۸۲۹
خط مرز متصرفی شوروی
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

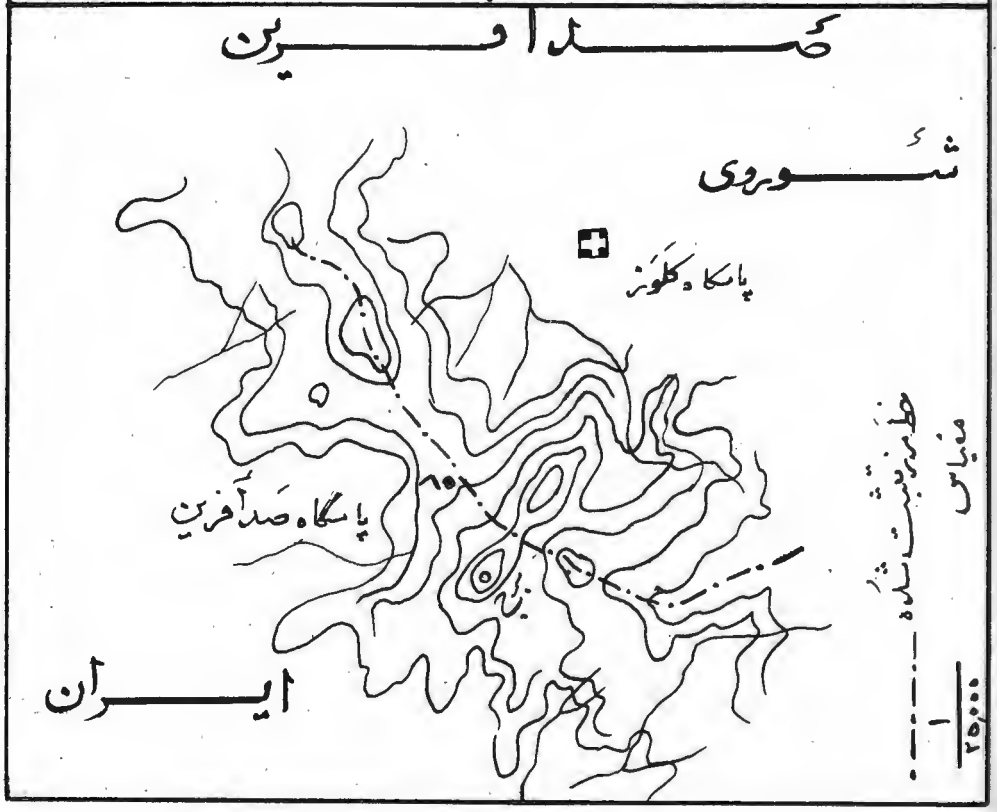
صدآفرین
شوروی
پاسگاه کلوز
پاسگاه صدآفرین
ایران
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

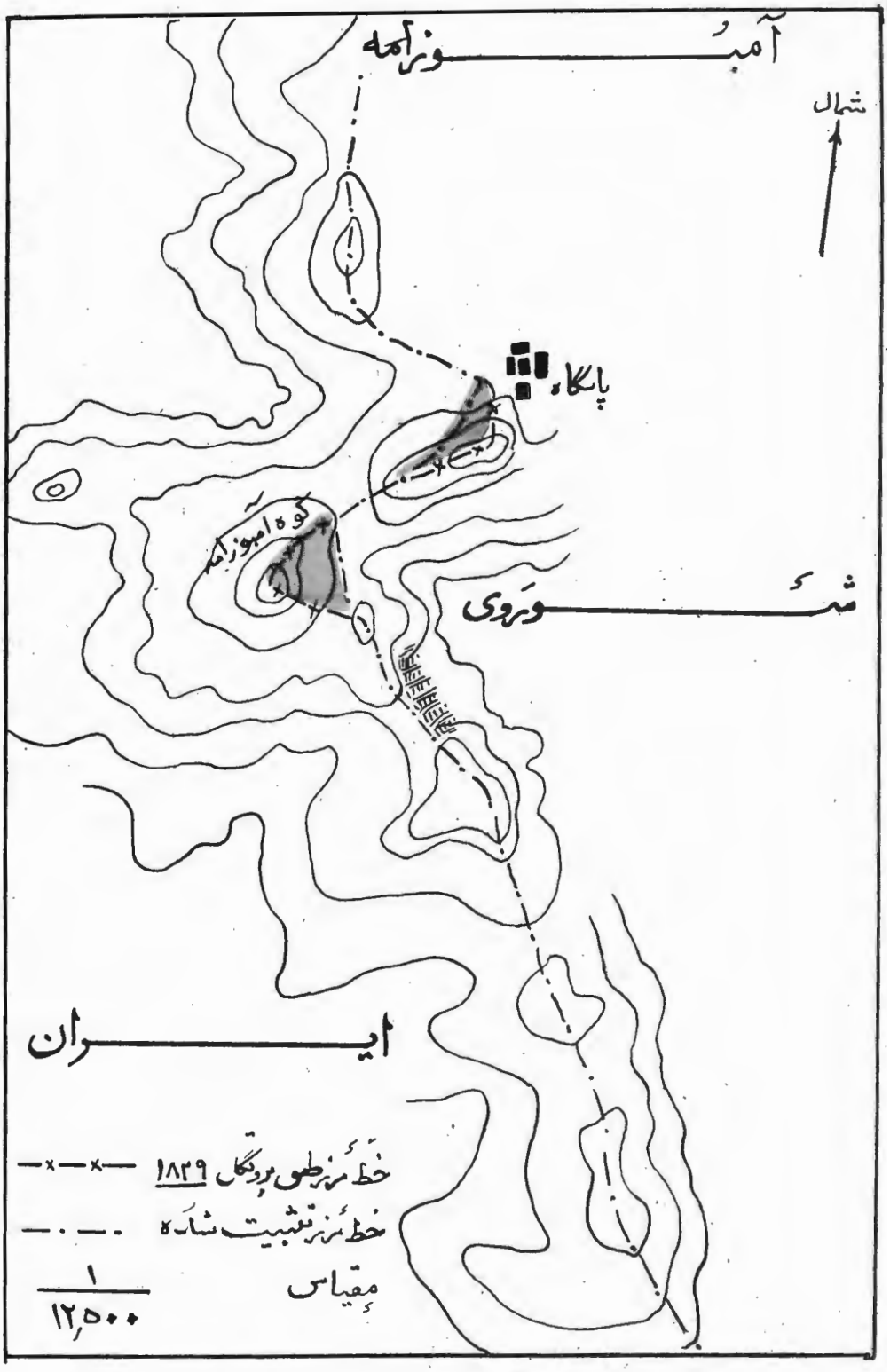
آمبوزامه
شمال
پاسگاه
کوه امبوزامه
شوروی
ایران
خط مرز طبق پروتکل ۱۸۲۹
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱/۱۲,۵۰۰

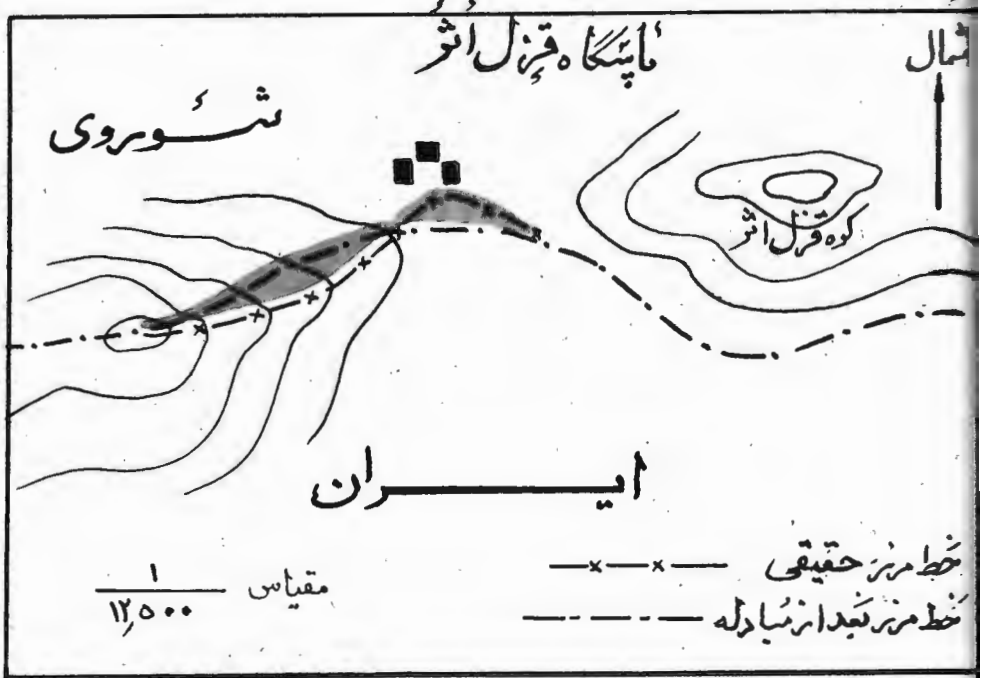

پاسگاه قزل اثر
شمال
شوروی
کوه قزل اثر
ایران
خط مرز حقیقی
خط مرز بعد از مبادله
مقیاس
۱
۱۲,۵۰۰

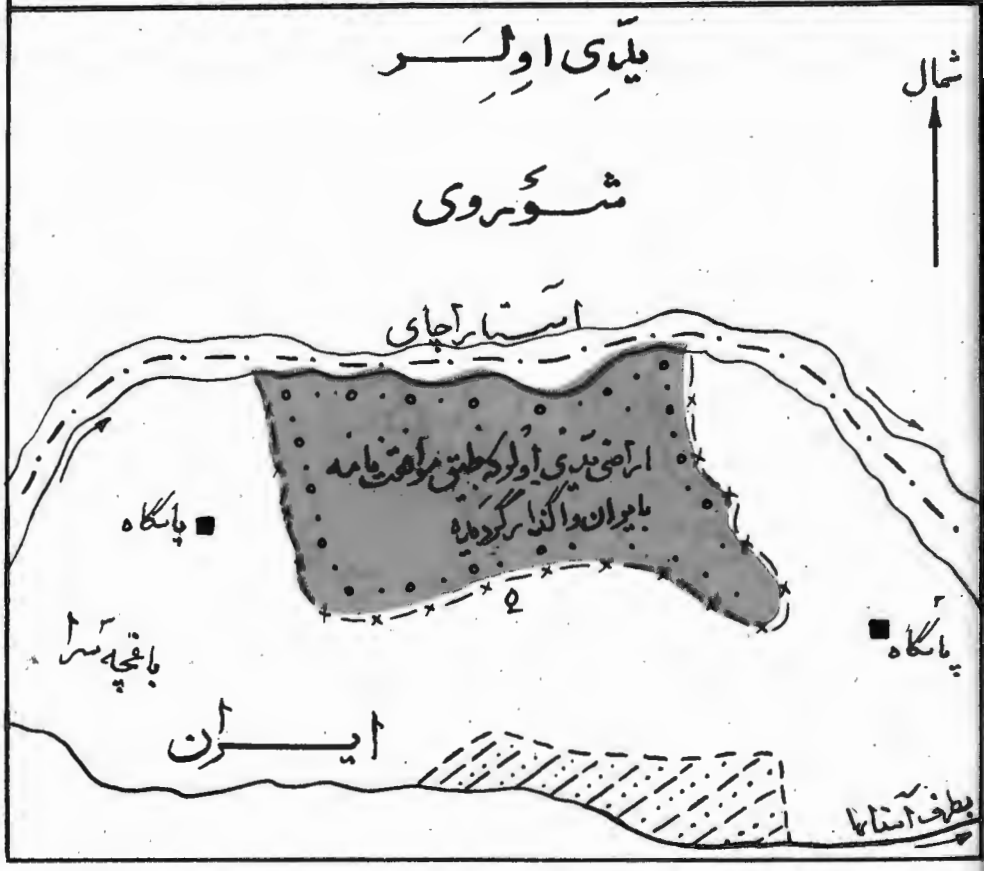

یدی اولر
شمال
شوروی
استاراچای
اراضی یدی اولر که طبق موافقت نامه
بایران واگذار گردیده
پاسگاه
پاسگاه
باغچه سرا
ایران
بطرف آستارا

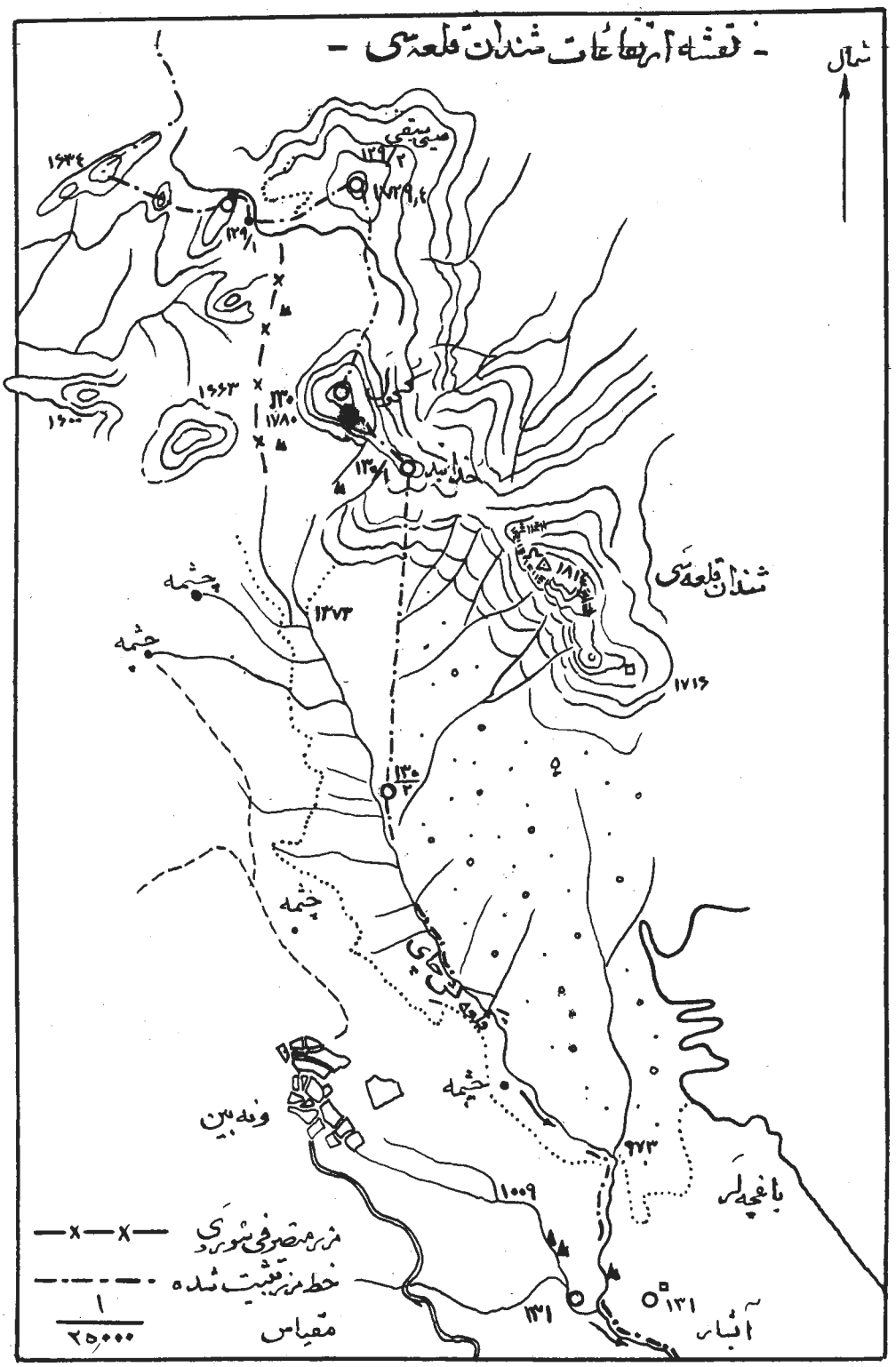
- نقشه ارتفاعات شندان قلعه‌سی -
شمال
شندان قلعه‌سی
چشمه
چشمه
چشمه
چشمه
ونه‌بین
باغچه‌لر
آبشار
مرز متصرفی شوروی
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

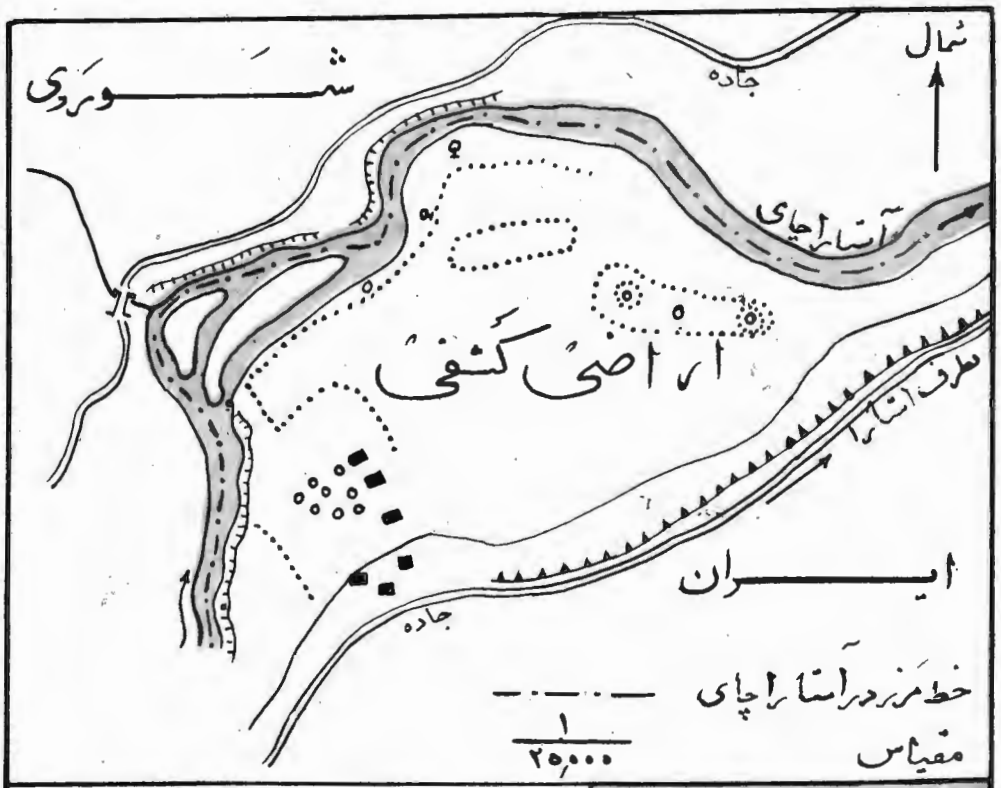
شمال
شوروی
جاده
آستارا چای
اراضی کشفی
طرف آستارا
ایران
جاده
خط مرز در آستارا چای
مقیاس
۱/۲۵,۰۰۰

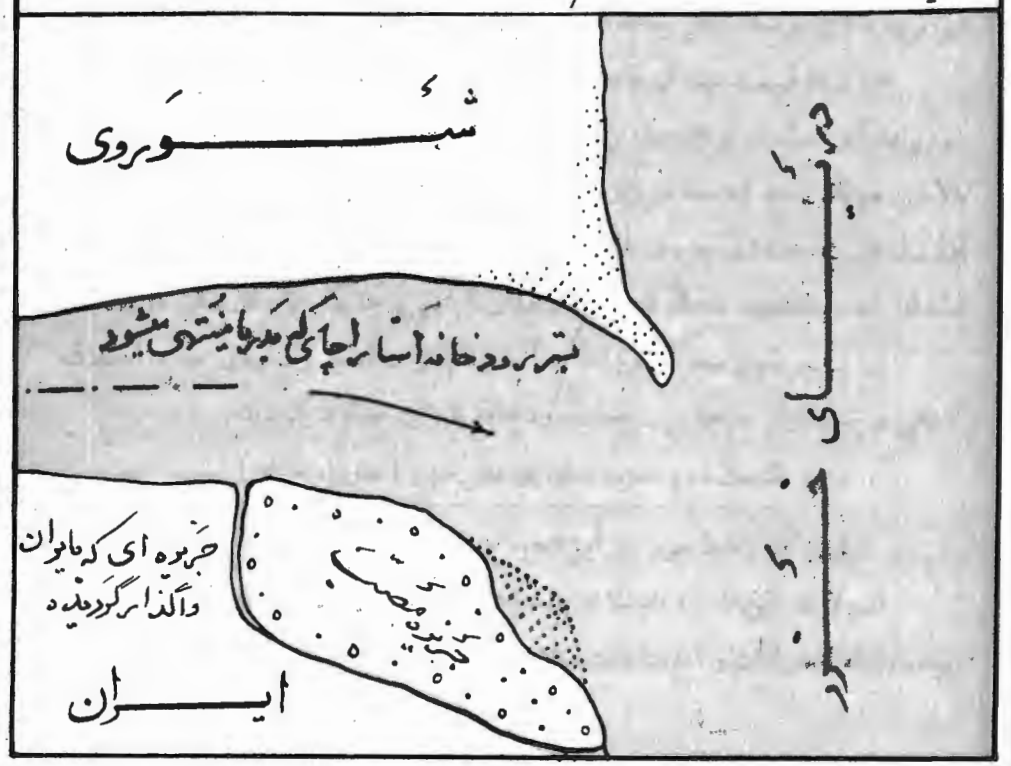
شوروی
بستر رودخانه آستارا چای که بدریا منتهی میشود
جزیره ای که مایوان واگذار گردیده
جزیره مصب
ایران
دریای خزر

۸ ـ در منطقه ورگه‌یادوز ـ مقداری اراضی زراعتی کـه مورد کشت و زرع رعایای ایرانی است جهت مبادله در سایر مناطق بدولت ایران واگذار شد .

۹ ـ در منطقه صد آفرین ـ برای اجتناب از اعوجاج از خط مرز کـه بنفع ایران نبود وضعیت خط مرز در این ناحیه کماکان بحال خود باقی گذارده شد .

۱۰ ـ در منطقه آمبزامه ـ این کوه که آبریز سمت شرقی آن متعلق بشورویها است کلا بایران واگذار و در ازاءِ خط‌الرأس مقابل که در سمت شمال شرقی ایـران کوه واقع و دیدگاه شوروی روی آن است در دست شورویها باقی گذارده شد که در حکم یك مبادله مرضی‌الطرفین میباشد .

۱۱ ـ درمقابل پاسگاه قزل‌اثر ـ شورویها حیاطی جهت پاسگاه خودمیخواستند که مقابل و معادل آن از اراضی زراعتی مورد استفاده از خاك خودشان بـه رعایای ایرانی واگذار نمودند .

۱۲ ـ درجاده‌هائیکه طبق موافقتنامه ۱۱ آذر ۱۳۳۳ واگذارشده طبق پروتکل ضمیمه بآن بمیزان لازم بالا برده شده و در سه نقطه موافقت شده است کـه جادهٔ شورویها بالای پرتگاه باقی بماند که مقدار طول آن از ۱۲۰ متر تجاوز نکرده است .

۱۳ ـ درقسمت شندان قلعه‌سی ـ با توجه باشکال معنی کلمه کرت (Crète) که شورویها آنرا سلسله جبال وما آنرا قله میدانیم باجدیت فراوان وتعاطی مکاتبات عدیده بالاخره موافقت شد که خط مرز از قله‌عیسی‌سیقی روی مقسم‌المیاه تانزدیکترین قله به قلهٔ شندان که خدابند معروف است گذشته و از آنجا بسمت جنوب تا قلعه کش‌چای امتداد یابد وبالنتیجه مقدار قابل ملاحظه‌ای اراضی وجنگل بایران تعلق گرفت .

۱٤ ـ در طول مجرای رودخانه آستارا چای ـ قطعه زمینهای مورد اختلاف کشفی ـ یدی اولر ـ جزیر ـ مصب رودخانه بایران مسترد گردید .

قسمت دوم ناحیه خاوری بحر خزر (ماوراء خزر)

کیفیت عبورخط مرز در این‌ناحیه بشرح زیر است :

اصولا در این ناحیه باستثناءِ چند اختلاف مهم بقیه اختلافات قـابل ملاحظه نبوده بلکه انحرافات و اعوجاجات مختصری است که بمفهوم پروتکل هر یك از دو

هیئت نمایندگی میخواستند آنرا به نفع خودتمام نمایند. در کلیه طول خط مرز طبق تصریح پروتکل عمل شده وموارد شایان توجه بقرار زیر است :

الف ـ دراجرای موافقتنامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ درامتدادرود تجن تا تپه‌خملی بمقدار تقریبی ۲۵ کیلومتر مربع بخاك ایران افزوده گردیده است .

ب ـ در اجرای پروتکل هشتم نوامبر ۱۸۹٤ مربوط بـه عبور خط مرز از خملی‌تپه تا بابادورمز رفع اشکالات بشرح زیر بعمل آمده :

۱ ـ در ناحیه بین بلان وکلات چای ـ درفاصله علائم مرزی ٦۷ـ٦۸ که خط مرز بایستی از مقسم المیاه بگذرد شورویها مدعی بودند کـه از خط القعر میگذرد پس‌ازمذاکرات و زحمات زیاد بالاخره موافقت شد که خط مرز از کمرارتفاع طوری بگذرد که کلیه منطقه مورد اختلاف تنصیف گردد .

۲ ـ در قسمت خواجه چشمه خط مرز از میله شماره ۱۰٤ بطورتنصیف‌بخط مستقیم به میله شماره ۱۰٦ عبور نموده به قسمی که ازچشمه میگذرد و اراضی قابل ملاحظه بخاك ایران ملحق میگردد .

۳ ـ در ناحیه لائین‌سو یك مبادله بعمل آمد بطوریکه خط مرز ازمیله شماره ۱۰۸ به ۱۰۹ مستقیم عبورنموده واز دره گذشته روی مقسم‌المیاه به میله ۱۱۰ میرسد و درقسمت قوری دربند چشمه کفترنهه بایران واگذار میگردد .

٤ ـ در مورد اختلاف بین خملی تپه و علامت ۲۹ بالاخره موافقت گردید کـه علامت ۱۷ قدیم بمقدار ۹ر۱۵ متر بسمت خاك شوروی پیش رفته کـه محل علامت مزبور با پروتکل و قرارداد شماره ۵ مربوطه موافقت داشته باشد و این تغییر بنفع ایران انجام یافت .

۵ ـ در فاصله بین میله‌های مرزی ۱۱۳ الی ۱۱٦ ناحیه مشرق دره کرناوه‌یك مبادله بعمل آمده است .

٦ ـ در فاصله بین میله‌های مرزی ۱۲۲ الی۱۲۵ مغرب‌دره کرناوه‌یك تنصیف بین منطقه مورد اختلاف بعمل آمده است .

۷ ـ درفاصله بین‌میله‌های مرزی ۱۵۵الی۱۵۸ ناحیه لطف‌آبادیك‌پیشرفتگی

نقشهٔ رود تجن (هیرود) و پل خاتون

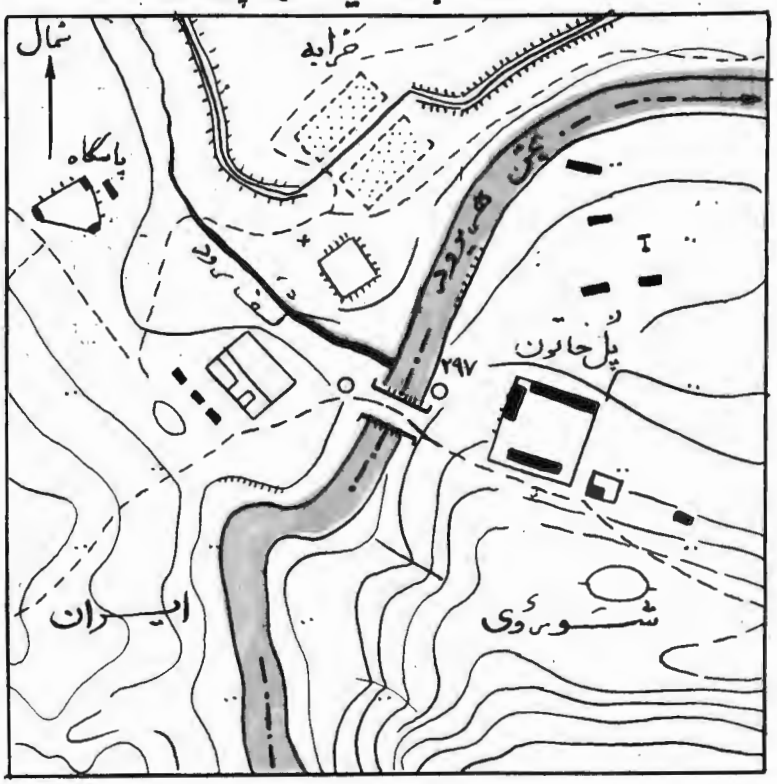

نقشه رود تجن و محل علامت استقالی شماره ۲۸۳

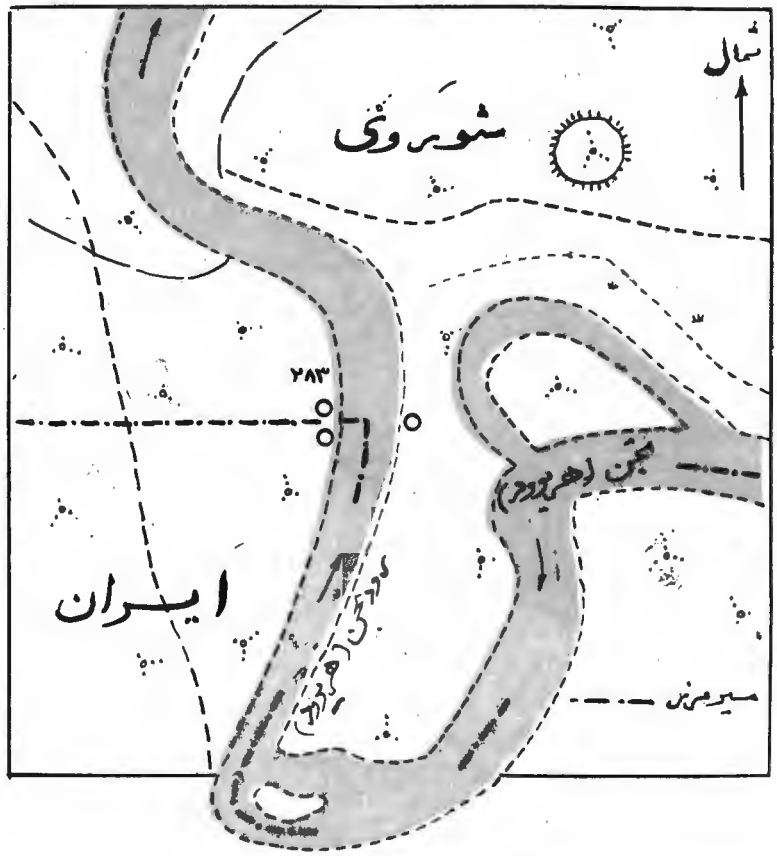

ناحیه سرخس
شمال
خملی تپه
قطعه زمینی که طبق موافقت نامه
بایران واگذار شده
شوروی
قسی تپه
ایران
خط مرز متصرفی سابق شوروی
خط مرز جدید تثبیت شده
مقیاس
۱
۵۰,۰۰۰

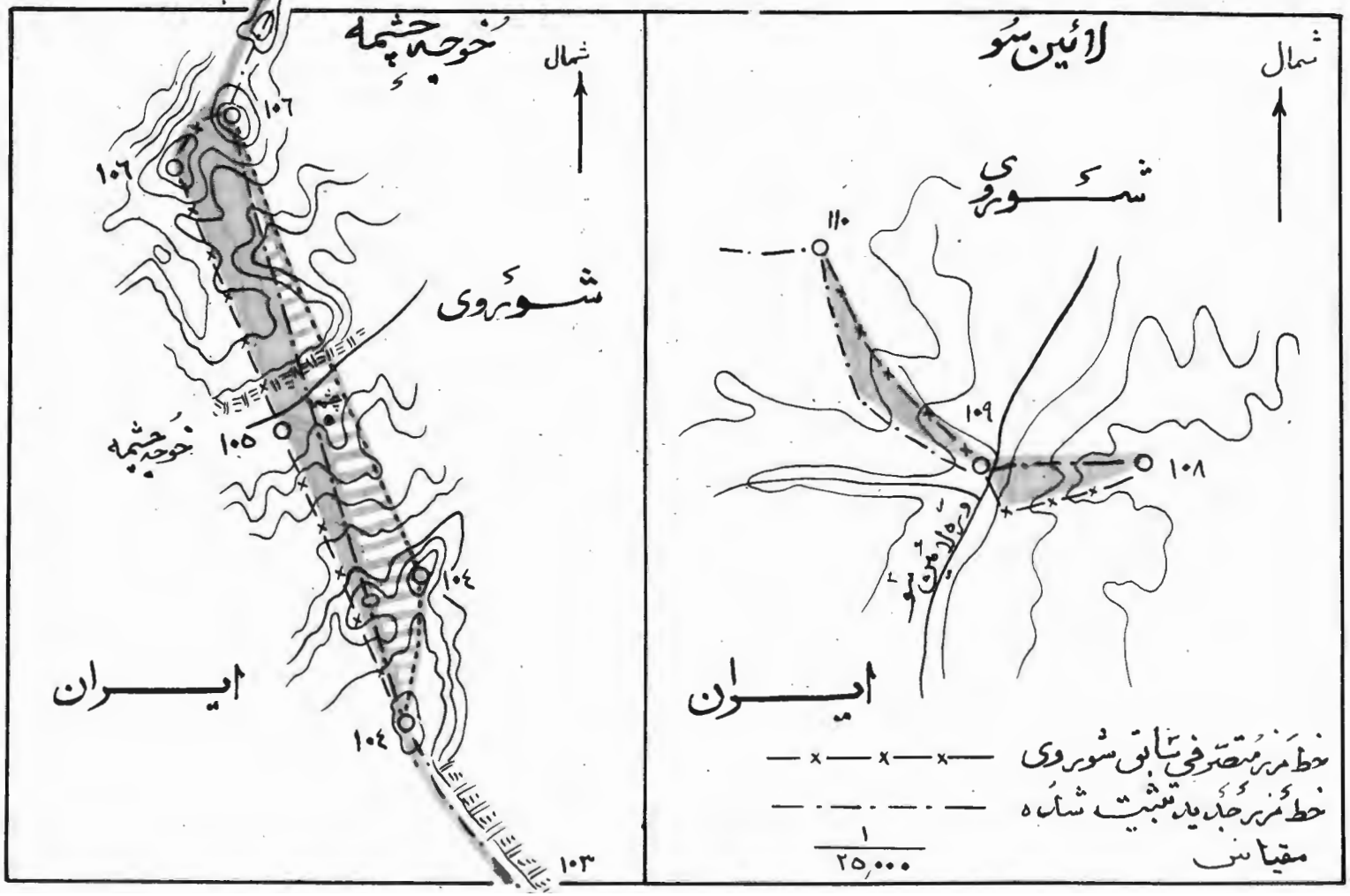
خوجه چشمه
شمال
شوروی
خوجه چشمه
ایران
۱۰۶
۱۰۶
۱۰۵
۱۰۴
۱۰۴
۱۰۳
لائین سو
شمال
شوروی
۱۱۰
۱۰۹
۱۰۸
دره لائین سو
ایران
خط مرز متصرفی سابق شوروی
خط مرز جدید تثبیت شده
مقیاس
۱/۲۵,۰۰۰

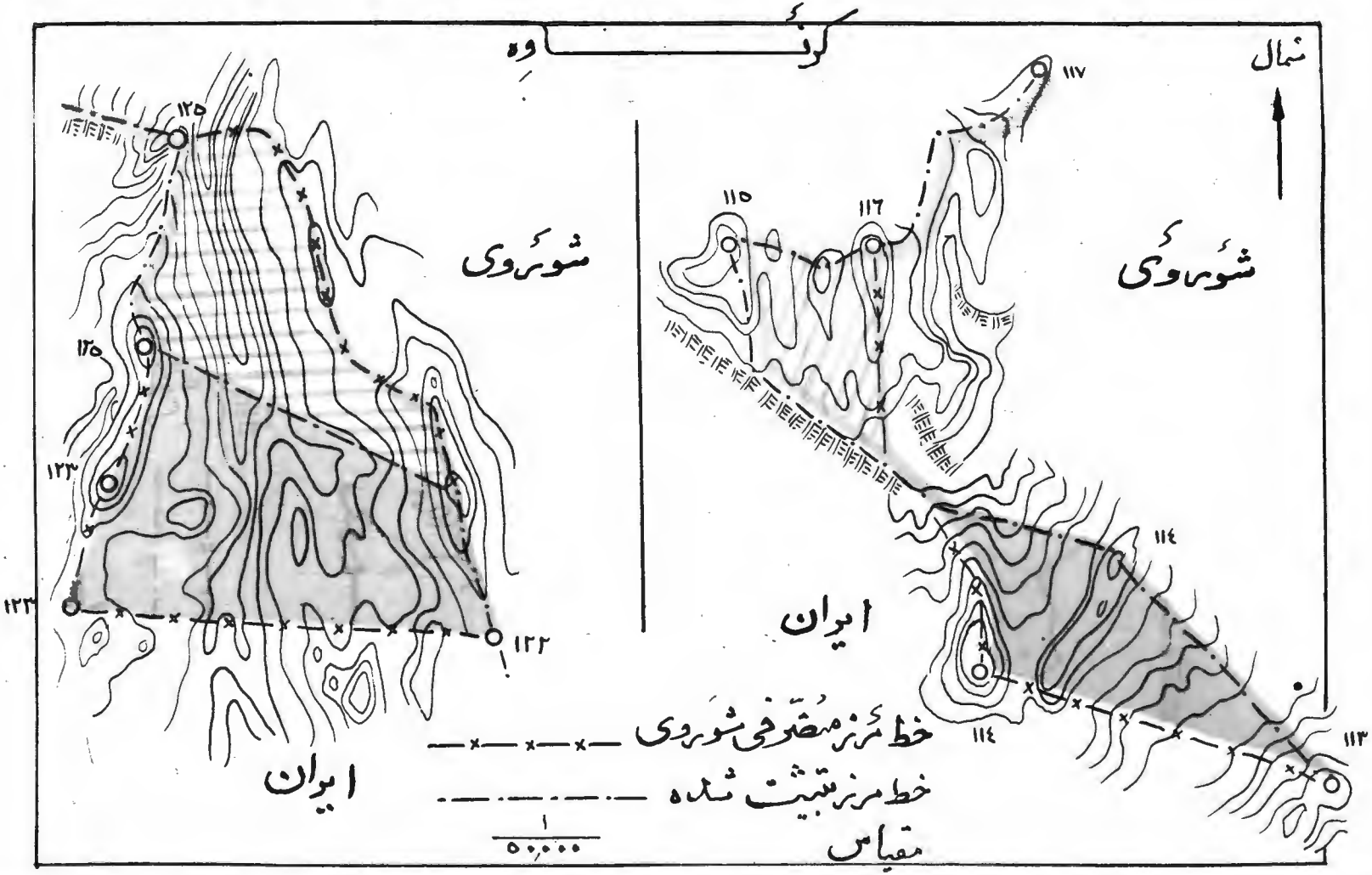
کوه
شمال
شوروی
شوروی
ایران
ایران
۱۱۳
۱۱۴
۱۱۴
۱۱۵
۱۱۶
۱۱۷
۱۲۲
۱۲۲
۱۲۳
۱۲۳
۱۲۵
۱۲۵
خط مرز متصرفی شوروی
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱/۵۰,۰۰۰

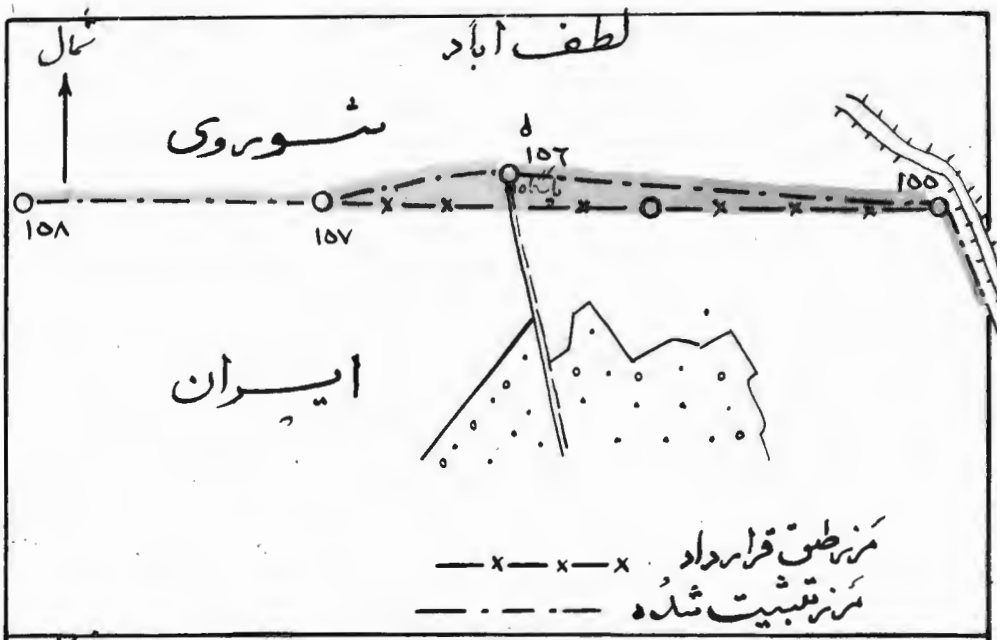
لطف آباد
شمال
شوروی
۱۵۶
۱۵۵
۱۵۸
۱۵۷
ایران
مرز طبق قرارداد
مرز تثبیت شده

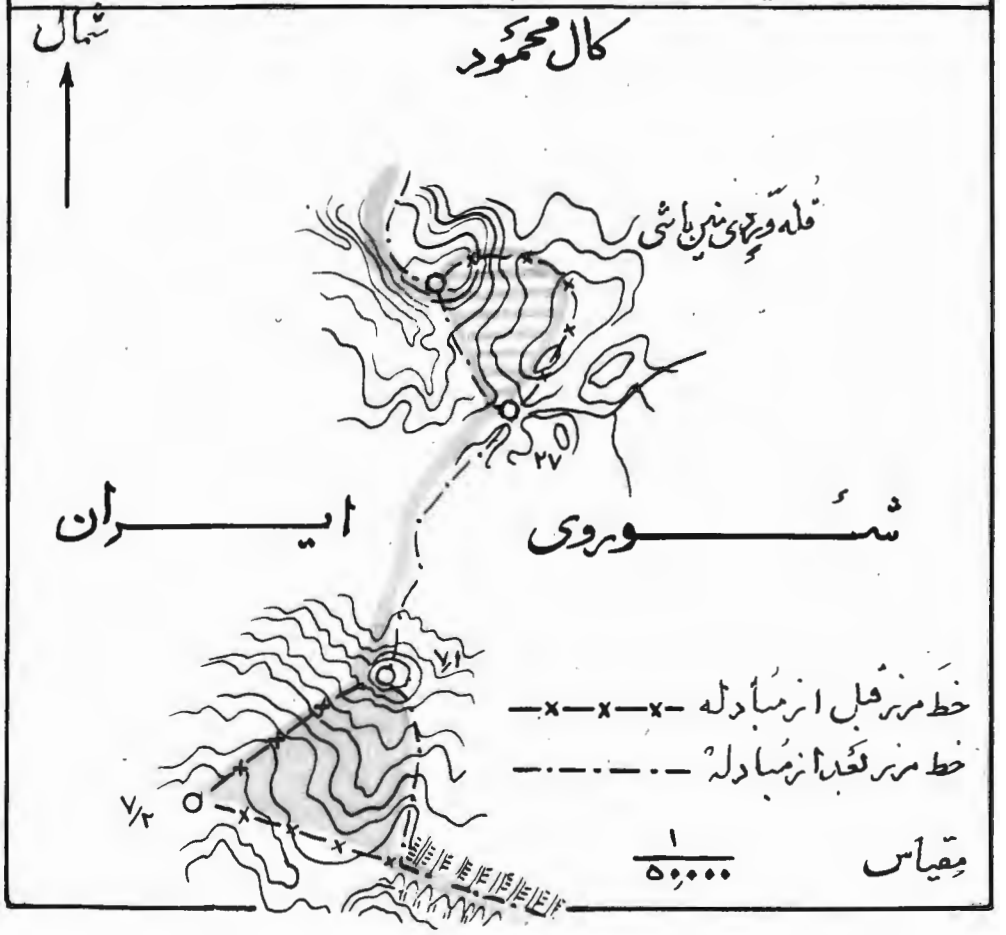
کال محمود
شمال
قله ویرهی نین باشی
۲۷
شوروی
ایران
۷/۱
۷/۲
خط مرز قبل از مبادله
خط مرز بعد از مبادله
مقیاس
۱/۵۰,۰۰۰

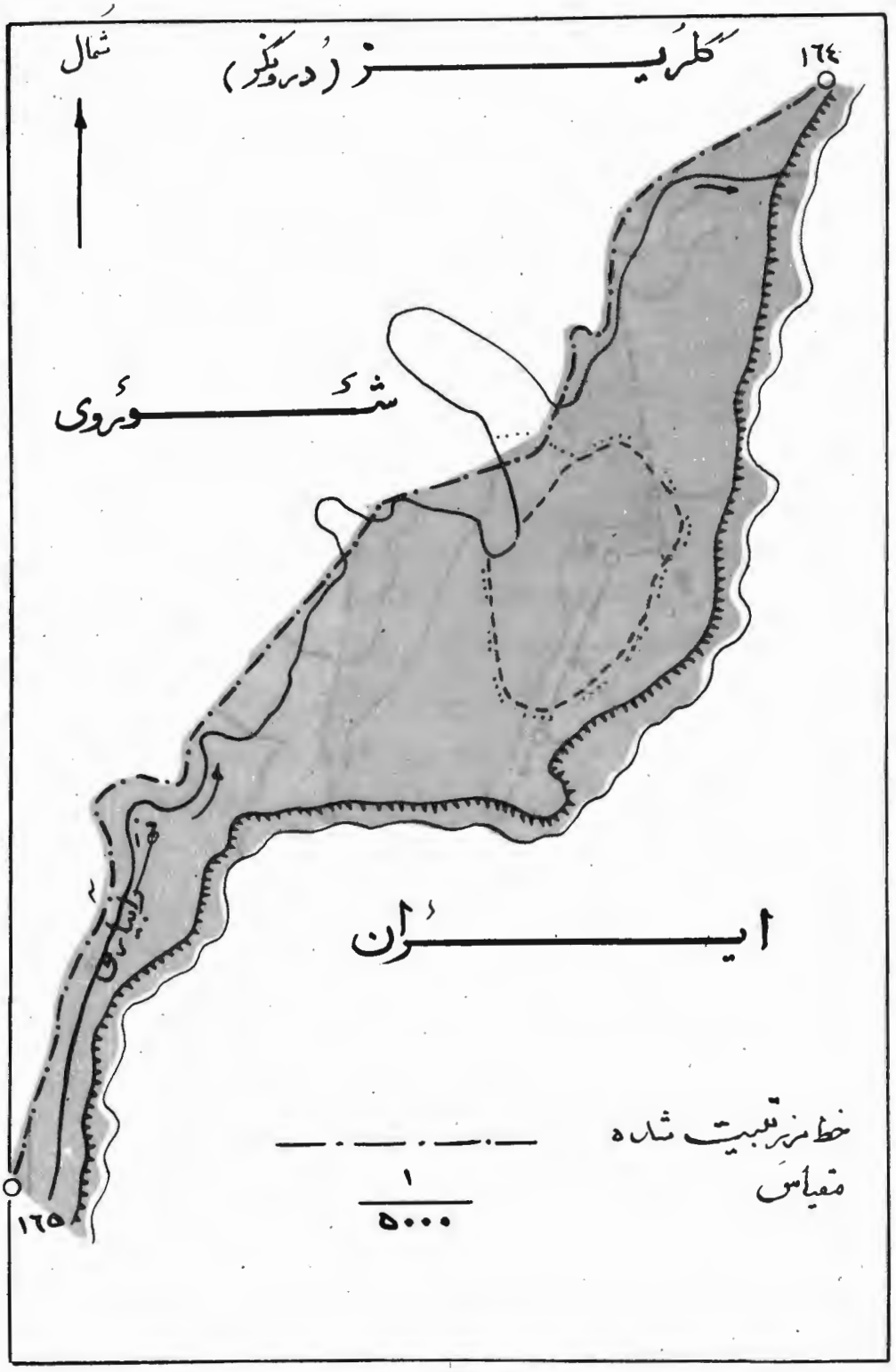
شمال
گلریز (دروگر)
۱۶۴
شوروی
ایران
۱۶۵
خط مرز تثبیت شده
مقیاس
۱
۵۰۰۰

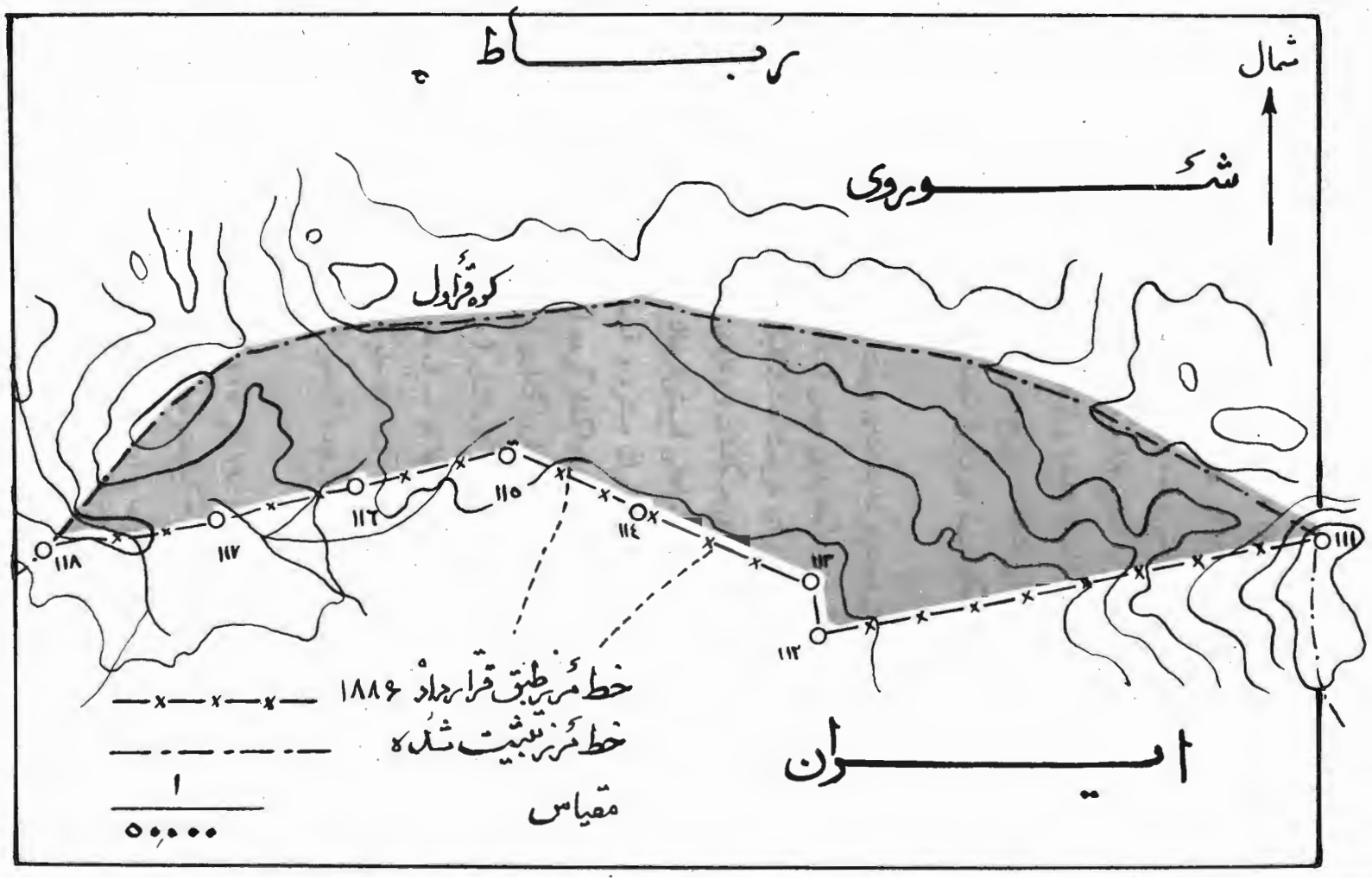
ربـــــاط
شمال
شـــــوروی
کوه قزاول
۱۱۱
۱۱۲
۱۱۳
۱۱۴
۱۱۵
۱۱۶
۱۱۷
۱۱۸
خط مرز طبق قرارداد ۱۸۸۶
خط مرز تثبیت شده
ایـــــران
مقیاس
۱
۵۰,۰۰۰

در خاك شوروی قریب به ۷ هکتار زمین به خاك ایران ضمیمه گردید .

۸ ــ در فاصله بین میله‌های ۱۶۲ الی ۱۶۵ (ناحیه رودخانه گلریز و میر قلعه) مقداری اراضی پنبه‌کاری و زراعتی واقعه در ساحل چپ رودخانه مزبورمورد ادعای ایران بود که شورویها حاضر به تسلیم ۱۲ هکتار آن شدند .

ج ــ در اجرای پروتکلهای ژانویه ۱۸۸۶ و نوامبر ۱۸۹٤ مربوط به عبور خط از بابادورمز تا خلیج حسینقلی اشکالات بشرح زیر مرتفع شد :

۱ ــ در منطقه مغرب باجگیران در زمین نسبتاً مسطح یك مبادله مساوی بعمل آمده .

۲ ــ بین دشت کلیل وکال محمود بنا بتقاضای هیئت نمایندگی ایران که به نفع رعایای ایران بود یك مبادله بعمل آمد بدین معنی که چون راه ساکنین قراء بردر ــ باجگیران ــ کلیل و جریستان برای عزیمت بدشت کلیل که محل زراعت آنها بود از انحنای زیاد و ارتفاع صعب‌العبوری میگذشت و رعایای آن سامان در زحمت بودند موافقت شد که برای نزدیك شدن راه اهالی قسمتی از خاك شوروی در آن ناحیه و در نتیجه کال محمود از بردر بدشت کلیل بایران مسترد و قسمتی از اراضی ایران از میله ۲۷ مرزی تا قلهٔ وردی نین‌باشی بشوروی واگذار گردد (اراضی وجاده که در این ناحیه از شورویها گرفته شده بمراتب زیادتر ازواگذاری ایران است) .

۳ ــ بین میله‌های مرزی ۳۱و۳٦ واقع در کوه تنبل (جنوب غربی فیروزه) چشمه های معروف به پیرباقر و رضارش که سالها در تصرف شوروی بوده و از ورود اغنام و احشام اهالی خیرآباد ، سرانی‌وسرداب بآن‌ناحیه جلوگیری میکردند دراثر اقدامات هیئت نمایندگی ایران چشمه های مزبور و اراضی مجاور آن بقلمرو خاك ایران اضافه گردید .

٤ ــ درفاصله بین میله‌های مرزی از ۱۱۵ الی ۱۱۷ واقع درناحیه شمال‌قریه رباط مقدار قابل ملاحظه‌ای درحدود ۳٫۳۰ کیلومترمربع اراضی دیمزار که تادامنه ارتفاعات طبق پروتکل۱۸۸٦ متعلق بشورویها بوده ورعایای ایران درآنجا کشت‌وذرع داشتند بدولت ایران واگذار گردید واین واگذاری ازهرحیث شایان توجه میباشد .

ه ـ درفاصله بین میله مرزی ۱۳۱ موسوم بدماغه تونی وفاصله بین میله‌های مرزی۱۲۲ الی۱۲۳ گدوك بیطال دوغان تا قله کلات وردی نین باشی که شورویها تجاوز کرده بودند بایران مستردوخط مرز در آن‌ناحیه برروی مقسم‌المیاه انتقال‌داده شد.

د ـ دراجرای پروتکل ششم مارس ۱۸۸٦ مربوط به تعیین خط مرز از معبر گودری تا دریای خزر موضوع قابل توجه در منطقه اتـرك بین دو شانقروبیات چه واگذاری در حدود ۲۰ کیلومتر مربع اراضی تجاوزی است که شورویها بتعبیرخود بنام خط استحفاظی بانصب میله‌آن ناحیه‌را جزو خاك شوروی میدانستند و درنتیجه مذاکرات طولانی این‌اراضی را بایران مسترد وهمچنین در قسمت اینچه برون کـه خط مرز را از وسط نهر مانجی عبور داده بودند بشمال نهر مزبور منتقل و اراضی اشغالی‌را مستردداشتند و این موضوع‌هم ازموفقیتهای شایان هیئت نمایندگی ایران محسوب میشود .

ه ـ دراجرای موافقت نامه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ از سنگرتپه تا کرانـه خاوری بحر خـزر موضوع مستقیم بودن خط جدید مرز در آن ناحیه و تعویض دو مثلث عملی گردید .

جلسه هیئت نمایندگی ایران درتهران باحضور جناب آقای اردلان وزیرامور خارجه

هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی

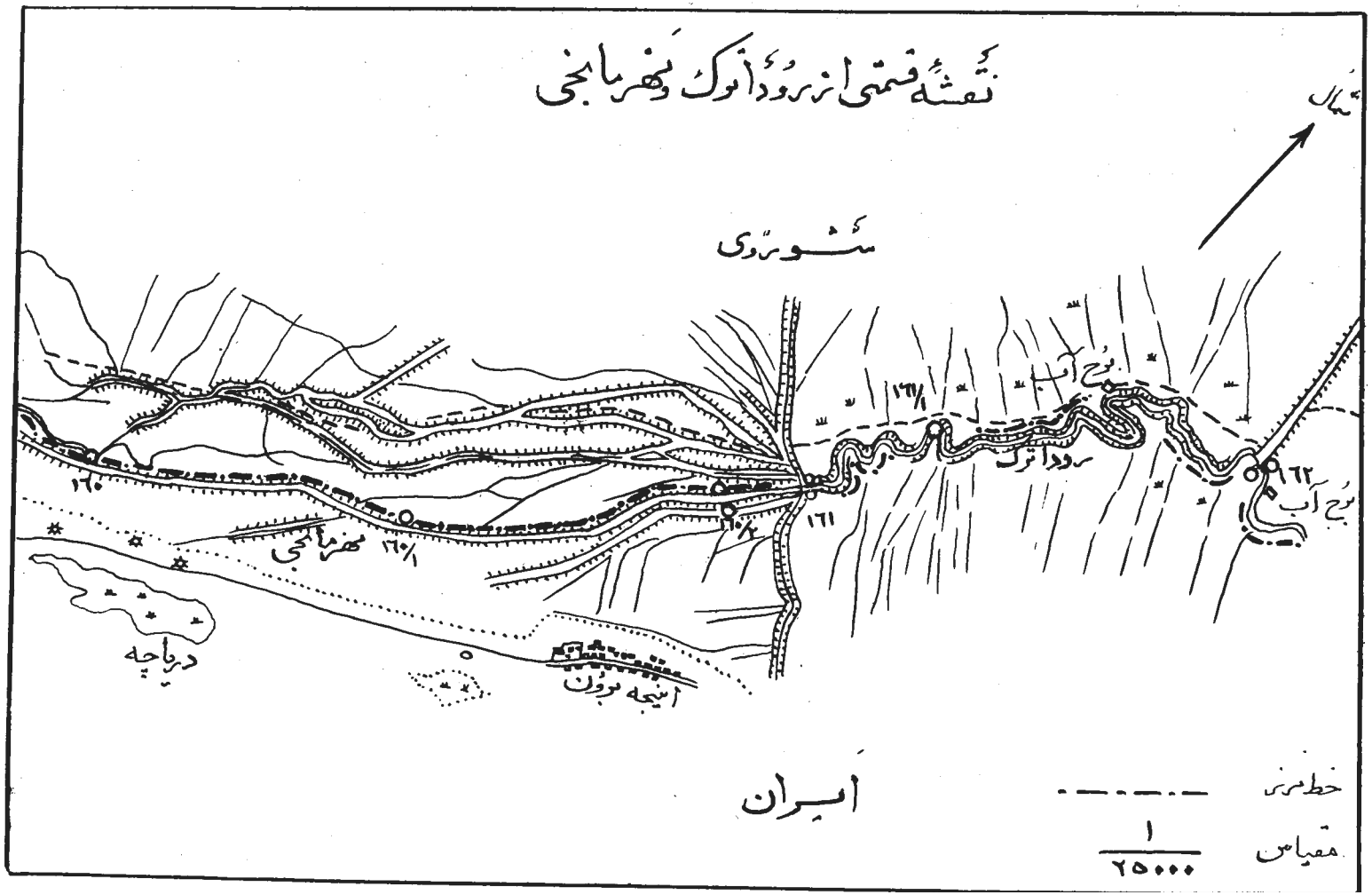

نقشهٔ قسمتی از رود اترک و نهر مانجی
شمال
شوروی
برج آب
رود اترک
۱۶۱/۱
۱۶۲
برج آب
۱۶۰
۱۶۰/۱
نهر مانجی
۱۶۱
۱۶۰/۲
دریاچه
اینجه برون
ایران
خط مرز
مقیاس
۱
۲۵۰۰۰

کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران
تاسیس ۱۳۷۴

فصل چهارم
مسافرتهای مرزی

چون درطی یك‌سال‌ونیم مأمـ ریت‌تعیین وتثبیت حدودمشترك ایران وشوروی مسافرتهائی انجام شد که‌اطلاع‌ازجریان آنهابرای پی‌بردن باوضاع محل وچگونگی زندگانی اهالی ممکن است مورد استفاده خوانندگان گرامی باشد از اینرو برای اجتناب ازطول کلام فقط بعضی ازاین مسافرتهارا که ازجهات فوق مفید بنظرمیرسد دراینجاشرح میدهیم.

مسافرت اول

بمنظور آشنائی نزدیك‌بامرزهای منطقه باختری بحرخزر روز ۲۱ مردادماه ۱۳۳٤ باچندتن ازاعضای هیئت نمایندگی بطرف نمین حرکت کردیم وازگردنه حیران که محل بسیار زیبا ومصفائی است عبور نمودیم وبرای نخستین بـار باکمال دقت متوجه موقعیت « شندان قلعه‌سی » کـه قلعه آن بدستور عباس میرزا ساخته شده گردیدیم واهمیت این قله که ارتفاع آن ۱۸۱٤ متر ومدت یك‌قرن است‌دراطراف آن بحث وگفتگو میشود برما معلوم شد.

شندان قلعه سی

گردنه‌حیران‌دارای ۱۲۷۰ مترارتفاع است‌ونرسیده‌بآن قریه‌باصفای« حیران» درجنوب غربی گردنه و شاهراه نمایان میباشد درسمت شمال شرقی راه بفاصله چند

کیلومتر قریه وَنبین بنظر میرسد که آنهم بسیار زیبا ورودخانه وَنبین چای از وسط آن عبور مینماید وتقریباً بموازات این دره رودخانه قلعه‌کش چای در دره دیگری جریان دارد که مطابق پروتکل ۱۸۲۹ خط مرز از سرچشمه آن نزدیکی ارتفاع « ایزبند » عبور میکند . گردنه حیران در معرض بورانهای برفی شدید وسرمنشاء سیلهای مهیب است که درزمستان وبهار اشکالات زیاد وحتی مخاطراتی رابرای مسافرین فراهم میسازد . چون دربعضی موارد وضعیت مسافرین و کوه‌نوردان دربرخورد بااین قبیل عوامل طبیعت طوری سخت میشود که همه حیران و سر گردان میمانند بسی ممکن است بهمین مناسبت نام گردنه‌را « حیران » گذاشته باشند .

وزارت راه همواره در نظر داشت که برای اتصال آستارا به‌نمین و اردبیل راه مناسب‌تری بسازدوحتی اززمان اعلیحضرت‌فقیددرنظربود این راه ازقریه« لوندویل » سه فرسخی آستارا از طریق « کوتاکومه لاتون دینارا » کشیده شود وبا دور زدن گردنه از اشکالات زمستان در امان باشد وقسمتی از این راه ساخته شد ولی قضایای شهریور ۱۳۲۰ مانع از ادامه‌آن گردید .

خط دیگری که آنهم گردنه حیران‌را تاحدی دورمیزند وازاشکالات‌زمستانی محفوظ است راه « آرامسجد » است که از محل « دیریل » « سولا » دوباره بجاده عمده وارد میشود . این راه‌اگرساخته شودمناسب‌تر خواهدبود زیرا مخارج آن‌کمتر وبعلاوه شهر آستاراهم درمسیر آن باقی میماند .

سابقاً درزمان روسیه امپراطوری ملاکین و رعایای مرزنشین ایران بسهولت و بآزادی از مرز عبور میکردند و ایام تابستان در اراضی آنطرف بکشت و زرع و حشم‌داری مشغول میشدند و از این بابت مالیاتی هم بروسها نمی‌پرداختند چنانکه شادروان حضرتقلی حسینی یکی ازملاکین بنام آستارا که بازماندگان وطن‌پرست وی در مرز مشغول خدمتگذاری هستند در آنطرف مرز قریه « اونز » را نزدیك بشندان آباد نمود وتازمان برقراری حکومت کمونیزم درتصاحب داشت وازآنموقع بدست روسیه شوروی افتاد .

نمین قریه بزرگی‌است که سابقاًحائز اهمیت بوده ولی‌امروز اهمیت سابق‌خود

وضعیت عبور خط مرز از بین بیله سوار ایران و شوروی

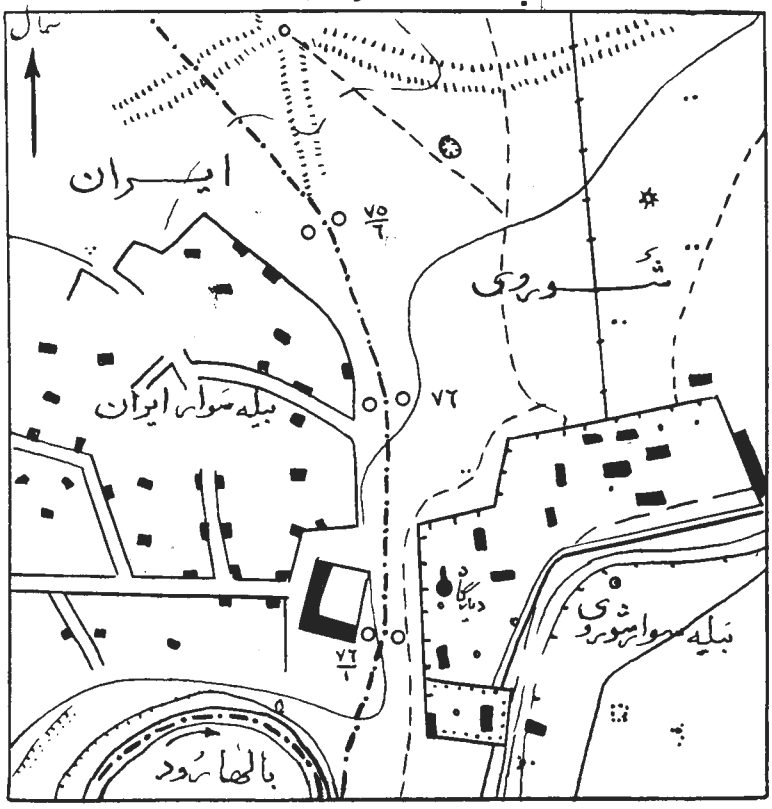

نقشهٔ آبادی تازه کند در کنار ارس

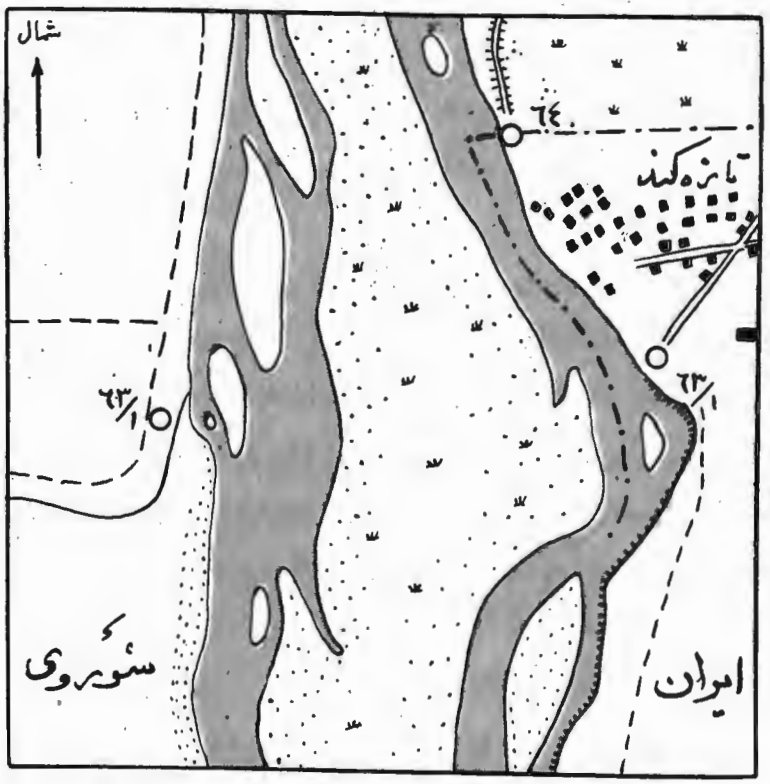

را ازدست داده است . ازنمین راه سرحدی را پیش گرفته بقریه « گرمی » که مرکز مرزبانی ومحل خوش آب و هوائی است رسیدیم و شب‌را درآنجا بسربردیم . روز بعد از گرمی به بیله سوار رفتیم و این قریه بزرگ و مهم سرحدی‌را که در دشت مغان کناربالهارود و روبروی بیله‌سوار روس واقع‌شده بازدید نمودیم ازبیله‌سوار که نقطه منتهاالیه مرز دشت‌مغان است تاقریه‌تازه کند درحدود نه فرسخ راه است که ازدشت هموار وبی‌آب وآبادی مغان عبور میکنند و چون راه انشعابات زیادی دارد گم کردن آن کارسهلی است .

قریه تازه کند که روزی معمور وپر جمعیت بوده امروز بصورت فلاکت‌باری درآمده است . زیرا بعلت واقع‌شدن‌درخم رود ارس آبهای‌بهاری رودهرسال‌مقداری زکرانه‌را می‌شوید وخانه‌های قریه‌را خراب وویران میکند . هم‌اکنون مسجدقریه وقسمتی از خاك اطراف آن روی جزیره‌ای واقع شده کـه بخاك شوروی نزدیك و شاید تاچندی بدان‌ملحق گردد . وقتی که‌بقریه مزبور وارد شدیم پیره‌زن ژولیده‌ای زکلبه حقیر خود بیرون‌آمد وبالحن‌غضب آلودی ازمن‌پرسید « چرا اینقدرمیآئید میروید ازاین آمدورفت شماها که نتیجه‌ای حاصل نمیشود مادرهمان حال‌تیره‌بختی سیه روزی باقیمانده وخواهیم ماند !

زن دیگری دیوانه‌وار بسوی من دوید و گفت که دیروز دختر جوانش‌راآب خروشان ارس ازدستش ربوده است .

اشخاص دیگری‌هم‌شکایاتی داشتند که‌اسباب تأثر وشرمساری بود ولازم‌دانستم که حقایق‌را به‌پیشگاه شاهانه معروض و توجه ملوکانه را باین نقطه کشور که مردم آن در کنار رودخانه معظمی مانند ارس وبرروی خاك حاصلخیزی درفقر ومسکنت تیره بدبختی زندگانی میکنند ، جلب نمایم .

گرچه اخیراً توسط شرکت « پرسیزیون » برای حفظ قریه تازه کند چند دائل بتونی در رودخانه ساخته شده ولی بقدر کافی‌جلو جریان‌آب را سدنمی‌نماید . قریه تازه کند خط مرز ازهمان مجرای رود ارس تشکیل می‌یابد .

رودارس‌ازخاك ترکیه سرچشمه گرفته وقسمتی ازآن مرز بین ترکیه واتحاد

جماهیر شوروی را تشکیل میدهد وبعد درمحلی موسوم به « دیم قشلاق » مرزهای سه کشور ایران ـ ترکیه ـ شوروی یکدیگر را تلاقی نموده و از آن ببعد مجرای رود ارس مرز بین ایران وشوروی میشود . باینواسطه این رودخانه طرف توجه‌هرسه دولت بوده وچون آبهای آن باعث آبادی وعمران اراضی بایر ولم‌یزرع شده‌وخواهد شد واحیاناً ممکن است بابستن سدها آب را بسوی زمینهای مورد نظر سوق داده و کارخانجات برق ایجاد نمود ازاین جهت مورد علاقهٔ تام هرسه کشور میباشد .

سابقاً رود ارس سوای قسمت کوتاهی از آن درخاك ایران جریان داشته و ایرانیان این رودخانه‌را گرامی میداشتند چنانکه حافظ درتوصیف آن میگوید :

ای صبا گر بگذری بر ساحل رود اَرس

بوسه‌زن‌برخاك آن‌وادی‌ومشکین‌کن نَفس

ازقریه تازه کند تاآبادی نوساخت‌علی‌رضاآباد عرصه عملیات شرکت « شیار » وشرکت « پرسیزیون » است اولی شرکتی است دولتی و مأمور کشاورزی دشت مغان میباشد ، دومی شرکتی است ملی که بکشیدن کانالها وساختن سد ها برای سیرآب کردن دشت مغان ابراز فعالیت میکنند .

دشت مغان بواسطه حاصلخیزی خاك و امکان استفاده از آب رود ارس بهر مقداری که لازم باشد ازقدیم الایام مردم فلاح وزراعت پیشه را بخود جلب نموده و سوابق تاریخی وآثار باستانی این دشت حاکی ازاین است که این محل از دیر زمانی آباد ومعمور بوده وتمدنی مخصوص بخود داشته است .

ازطرف دیگر چون دردوران باستانی ایران زراعت وآبادی از وظایف دینی مردم بوده است احتمالاً پیشوایان آئین زردشت باین سر زمین حاصلخیز توجه مخصوص داشته‌وآنرا محل مقدس میپنداشتند وآتشکده‌ها درآنجا میساختند وشاید چون محل سکونت مغان بوده بنام « دشت مغان » معروف شده است .

دربعضی نقاط دشت آثار نهرهای خرابهٔای مشاهده میشودکه دراغلب جاها برای آبیاری کشیده شده وحتی اسامی بعضی ازآنها بنام « نهرزردشت » و« شاهرود » و« نادری » وغیره هنوز در افواه مردم باقی است .

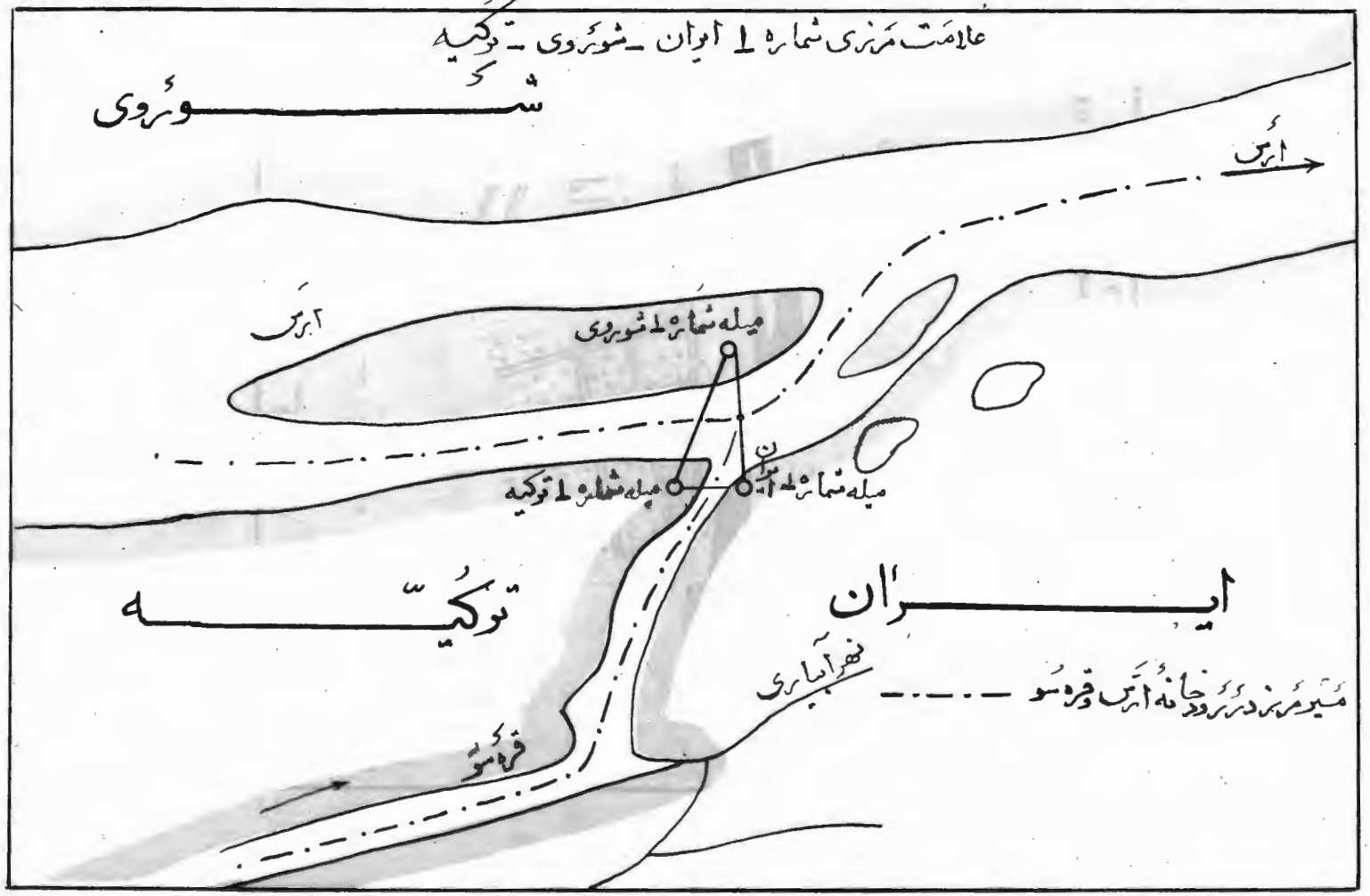
علامت مرزی شماره ۱ ایران ـ شوروی ـ ترکیه
شوروی
ارس
ارس
میله شماره ۱ شوروی
میله شماره ۱ ایران
میله شماره ۱ ترکیه
ترکیه
ایران
نهر آبیاری
مسیر مرز در رودخانه ارس و قره سو
قره سو

طبق تحقیقات آقای مهندس پارسا رئیس شرکت شیار دشت مغان متجاوز از هزارها هکتار مساحت دارد که در حدود یك چهارم آن قابل آبیاری ازرود ارس و سایر رودخانه های محلی میباشد بقیه اراضی آن نیز برای زراعت دیم و گله داری ازهرحیث قابل ومساعداست . درسالهائی که بارندگی پائیز وزمستان طولانی وبمقدار کافی باشد تمام سطح دشت از نباتات مختلف و گلها و علف‌های قابل استفاده پوشیده میشود که اگر بموقع بچینند وخشك بکنند ممکن است درزمستان گله‌های بزرگی را باآن تعلیف ونگاهداری نمایند .

شرکت پرسیزیون هم بامنتهای موفقیت مشغول حفر کانالها بوده و تاکنون چندین کانال بزرگ حفر نموده وبااضافه شدن یکصد کیلومتر مربع که درمرزبندی اخیر بخاك ایران ضمیمه‌میشود شرکت‌امیدوار است که بوسیله حفر کانالهای دیگری بتواند تقریباً تمام دشت‌را آبیاری کند . امور آبادی دشت مغان بعهده سازمان‌برنامه است وتابحال چندین آبادی مهم از قبیل پارس آباد وعلی رضا آباد وغیره ساخته و پرداخته‌شده است . بیست آبادی‌دیگر بااصول‌جدید ویك‌قلعه‌مجهز بوسائل زندگانی مرفه و متمدن مانند حمام ــ دبستان ــ بیمارستان ــ تعمیر گاه ماشین آلات ــ پست وتلگراف ــ برق ــ کارخانجات‌پنبه پاك کنی وروغن کشی‌وغیره درمرکز مغان‌ساخته خواهدشد وراههای لازم باطراف کشیده‌خواهد شد که‌تمام آبادیها بهم‌مربوط‌باشند.

بعقیده مهندس پارسا دیری نخواهد گذشت که دشت مغان مبدل بیك ناحیه پرجمعیت وسبزوخرم گردیده ومنبع کشاورزی وتولیدثروت برای کشور شده ودرآن مردمانی‌سیروسالم وبرومند ووطن‌پرست درکمال آسایش‌ورفاه‌زندگانی خواهندنمود.

پس‌از یك شب توقف در علی رضا آباد که مهندسین وکارمندان شرکت های نامبرده باکمال خوشروئی وعلاقه ازما پذیرائی کردند ازراه جدید عازم اردبیل واز آنجا بآستارا مراجعت کردیم .

بااین‌مسافرت‌بامنطقه عمل‌سوکمیسیونهای ۲ــ۳ــ٤وهمچنین روساءو کارمندان آن آشنائی کامل حاصل شد و از پیشرفت و حسن جریان کارهای محوله باین سوکمیسیونها کمال اطمینان بدست آمد .

مسافرت دوم

مسافرت دوم برای بازدید و مطالعه وضع ناحیه سو کمیسیون ۱ انجام گرفت که ازمحل‌التقای رود قره‌سوی سفلی شروع وبه‌آق بندختم‌میشد. برای این‌منظور روز سوم شهریورماه ۱۳۳٤ بابعضی ازاعضای هیئت نمایندگی ازفرودگاه پهلوی با طیاره (ل۲۰) ارتش شاهنشاهی بطرف تبریز پرواز کردیم وپس از یکساعت و چهل دقیقه طیاره‌ما درفرودگاه تبریز بزمین نشست.

آقایان سرهنگ کلینی رئیس وسرهنگ حاج جمشیدی معاون سو کمیسیون ۱ که هردو ازمرزبانان منطقه بودند درتبریزحضور پیدا کردند وبرنامه مسافرت هیئت تنظیم گردید وروز پنجم شهریور باتفاق از تبریز بطرف جلفا حرکت کردیم و بنا بدعوت آقای بزرگ ابراهیمی نماینده مجلس شورایملی قرارشد ناهار در «یام» که محل ییلاقی‌بسیارمصفائی است‌صرف‌شود وآقای گلشائیان استاندار آذربایجان‌وتیمسار حائری هاشمی فرمانده لشگر وآقای روحانی فرماندار واشخاص دیگری هم دراین مهمانی شرکت داشتند.

بعدازظهر هیئت ازیام حرکت و از شهر مرند واقع در ٦۸ کیلومتری تبریز عبور نموده‌وهنگام شب‌بجلفا رسیدیم‌که در۱۳۵ کیلومتری تبریز واقع است. جلفای ایران شهرسرحدی کوچکی است وروبروی‌آن جلفای روس قرار دارد که راه آهن شوروی ازآن عبور نموده واز روی‌پل رود ارس گذشته بجلفای ایران وارد وازآنجا به‌تبریز میرود وتبریزرا بابندر شرفخانه درکنار دریاچه رضائیه متصل میسازد.

این‌راه‌آهن بوسیله‌روسها ساخته‌شده وبموجب عهدنامه ۱۹۲۱ باتمام‌مؤسسات آن بدولت ایران واگذار گردیده است وعرض‌آن قدری بیش از راه آهن‌های ایران است ووزارت راه درنظر داشت که آنرا با خطوط ایران هم عرض کند وانجام اینکار البته مفید وضروری است. پس‌از ورودبجلفای ایران برای ملاقات باهیئت نمایندگی شوروی بدعوت آقای ارلف رئیس آن هیئت عازم جلفای شوروی شدیم. چون در ایام تحصیل درروسیه بارها ازاین شهر گذشته بودم واوضاع سابق آنرا در نظر داشتم توسعه وترقی این‌شهر وبناهای بسیارخوب ومخصوصاً کوی کارگران که درخارج‌شهر

ایجاد شده بود توجه مرا بخود جلب کرد .

روز بعد ازجلفا که مرکز مرزبانی درجه اول ایران است بـه پل دشت مقابل شاه تختی شوروی که مرکز مرزبانی درجه دوم میباشد عزیمت نمودیم پل‌سرحدی سابق دراین محل طوری خراب شده که‌دیگر برای عبور ومرور قابل استفاده‌نمیباشد ازپل دشت بطرف عباس آباد حرکت نمودیم. عباس‌آباد همان قلعه معروفی‌است که درطی جنگهای ایران وروس بدستور عباس میرزا ساخته شده ودرجنگ ۱۸۱۲ در حوالی‌آن‌نبرد خونینی بین قوای روس ونیروی عباس‌میرزا رخ داده‌است. طبق‌عهدنامه ترکمن چای نیم دائره‌ای باشعاع سه ورست روبروی این قلعه ودرساحل راست رود ارس‌بدولت روس‌واگذارشده بود وبطوریکه در فصل پیش متذکرشدیم بعداً درعوض قریه فیروزه بایران مسترد گردید . فعلاً این محل خالی از سکنه و آثار خرابه قلعه وساختمانهای دیگر آن باقی است و اگر احیانا حفریاتی بشود ممکن است از زیر خاکهائی که برروی‌هم انباشته شده اشیائی بدست آید .

در مقابل این محل در ساحل شوروی یگانه بنای متروك مجللی کـه شبیه به بقعه‌ایست جلب نظر میکند .

روز بعد ازجلفای ایران‌بقصد دیدن‌پاسگاه عباسی که درمغرب آن واقع‌است رفتیم ودراینجا آثار پل‌تاریخی بخوبی‌مشهوداست ودر مقابل بنای کلیسائی که‌متعلق بارامنه است نمایان میباشد . درآن نزدیکی قبرستان بسیاربزرگی موجود است که بنا بروایت مزار کشتگان جنگ سابق وحاکی ازکارزارهای سهمگین در این محل می باشد .

فردای آنروز باهیئت نمایندگی شوروی‌درمقابل جزیره «قارقلق» که مورد اختلاف طرفین بودملاقات وبرای بازدید جزایر باقایقهای شوروی بطرف این‌جزایر حرکت کردیم . شورویها در طول رود ارس درپاسگاههای سرحدی دارای دو قسم قایق لاستیکی هستند یك قسم با ابعاد بزرگ که میتواند تابیست نفر سرنشین داشته باشد و از چند لوله لاستیکی ترکیب یـافته که هرکدام علیحده بادگیری میشود . باین ترتیب اگر اتفاقاً یکی از لوله‌ها سوراخ و هوای داخل آن خالی شد لوله‌های

سالم مانده دیگر روی آب هستند و سرنشینان را از خطر حفظ میکنند. قسم دیگر قایقهای لاستیکی کوچکی است که بیش از دو سه نفر سرنشین نمیتواند داشته باشد.

قبل از شرح بازدید جزایر باید متذکر بود که رود ارس در قسمت سفلی خود برود کورا ملحق و در طول چهارصد کیلومتر مرز بین ایران و شوروی را تشکیل میدهد و سرچشمه آن از کوههای «دوه‌بیونی» نزدیکی ارزروم ترکیه است. جریان این رودخانه در قسمت زیادی از ناحیه سوکمیسیون ۱ در تنگهائی است که اطراف آنرا ارتفاعات احاطه مینماید. البته جریان رود در این قسمت خیلی سریع ودربعضی موارد امواج وآبریزهائی ایجاد میکند که برای قایقرانی خالی ازخطر نیست. رود ارس در ابتدای جریان خود بطرف خاور رفته ولی در نزدیکی شهر ایروان برخورد بکوههای «دارالاقز» مسیر آنرا بطرف جنوب خاوری تغییر میدهد سپس از بین رشته جبال آرارات و دارالاقز عبور نموده دوباره راه خاوررا پیش میگیرد بعداً بطرف شمال متوجه‌شده وتانزدیکی‌قریه «پطروپاولفسك» Petro-Pavlofsk میرودودرآنجا برود کر ملحق میگردد بهمین جهت عرض و عمق این رودخانه در طول مسیر آن اختلاف فاحش پیدا میکند چنانکه در نزدیکی پل دشت عرض آن درحدود ۹۰ الی ۱۰۰ متر و عمق آن در حدود ۲ متر است اما در حوالی جلفا عرض آن در حدود ٤۰ متر و عمقش ٤ متر میشود و همینکه بحدود اصلاندوز میرسد در محل التقای دره رود عرض آن از ۲۰۰ متر تجاوز میکند در طول دشت مغان همواره بر عرض این رودخانه افزوده شده و در طغیانهای بهاری سرعت و عرض آن بچند برابرفصول دیگر میرسد.

بطوریکه سابقاً تذکر دادیم خط مرز بر روی رودخانه ارس میبایستی طبق پروتکل ۱۸۲۹ تعیین میگردید و جزایر واقع در طول این رودخانه بطریقی که در آن زمان به تصرف دوکشور داده شده بودند مورد بازدید وشناسائی‌میشد. امااشکال بزرگی که در بین بود موضوع تغییر مسیر رود ارس بود که در طی صدو سی‌سال‌وضع این رودخانه را طوری عوض نموده بود که اگر میخواستیم آثار مجرای آن زمان رودخانه را پیدا کنیم مجبور به چند سال کار علمی میشدیم که البته مثمرثمر نبود

قایق های لاستیکی بزرگ و کوچك شوروی در روی رودخانه ارس

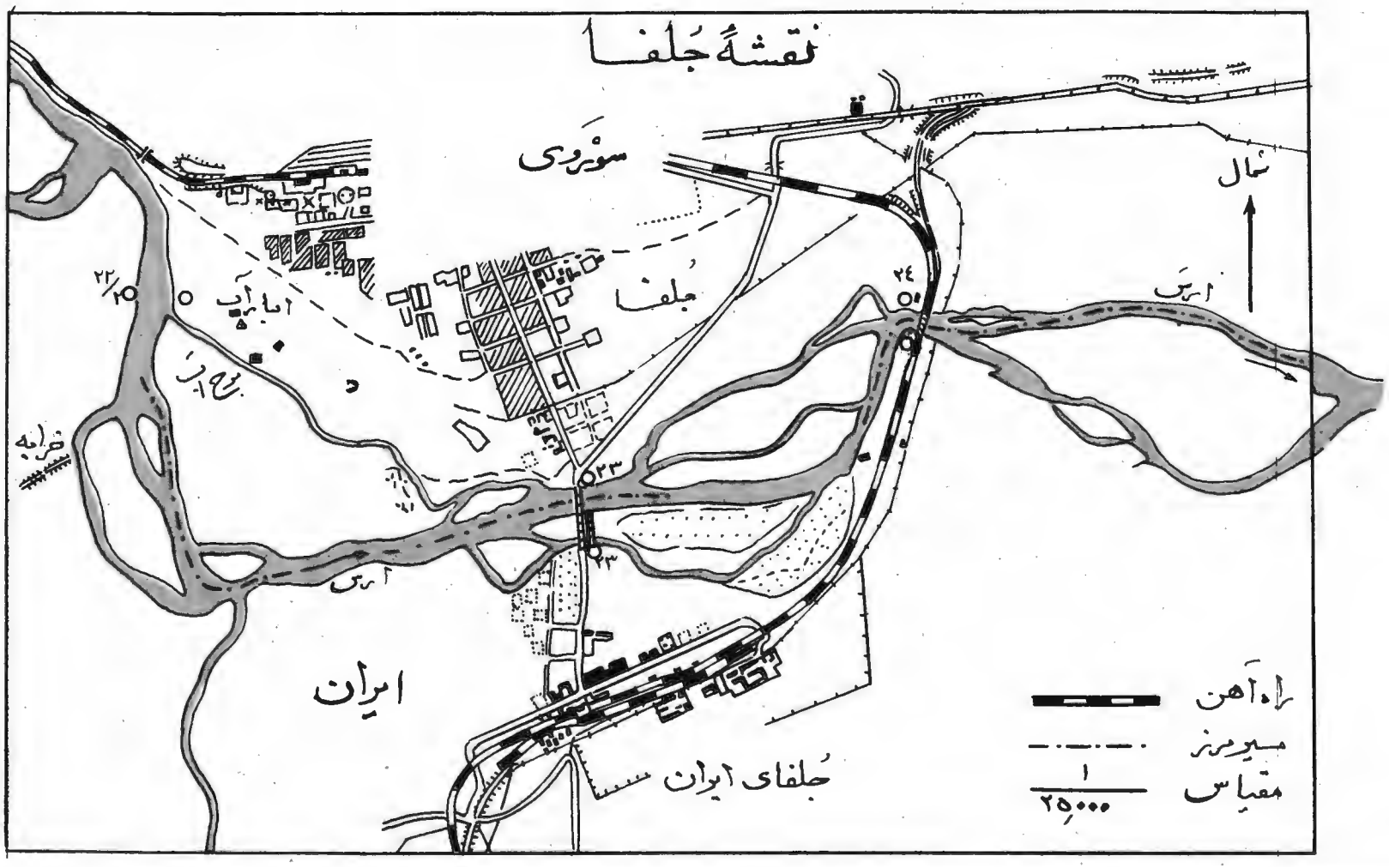

نقشهٔ جُلفا
سوروی
جُلفا
شمال
ارس
ایران
جُلفای ایران
خرابه
۲۲/۲
۲۴
۲۳
۲۳
راه‌آهن
مسیر مرز
مقیاس
۱
۲۵٫۰۰۰

از طرف دیگر در اثر همین تغییرات بسیاری از جزایر که در آن زمان موجود بوده تدریجاً زیر آب رفته یا بخاك یکی از طرفین پیوسته بودند و در عین حال جزایر جدیدی بوجود آمده بودند که مالکیت آنهامعین نشده بود. پس ازبازدید ومطالعه در محل و مباحثات طولانی بین دو هیئت بالاخره موافقت حاصل شد که خط مرز از وسط مسیر کنونی‌رود ارس واگر درمحلی‌دارای چند شعبه باشد از وسطمهمترین شعبه آن عبور داده شود و مالکیت جزایر نسبت بخط مرز تعیین شده مشخص و تثبیت گردد.

در بعضی موارد مشخص ساختن شعبه رودخانه هم کار مشکل‌وطولانی‌ومستلزم اندازه گیری و حسابهای دقیقی میشد بطوریکه در جریان همین عمل تشخیص شعبه عمده اتفاقی رخ داد که ذکر آن در اینجا بی‌مناسبت نخواهد بود.

در تاریخ ششم مهرماه ۱۳۳٤ موقعی‌که مالکیت جزیره نزدیك بپاسگاه‌عباسی تعیین میگردید برای تشخیص اینکه کدام شعبه طرفین جزیره شعبه عمده محسوب میشود و بر طبق آن جزیره بکدام یك از دولتین تعلق پیدا میکند بین نمایندگان شوروی و افسران ایرانی مشاجره شروع میشود و ستوان ۱ نورالله کثیری افسر نقشه‌بردار لشگر تبریز که نظر او مخالف نظر طرف بوده برای اثبات عقیده خویش تصمیم میگیرد سواره به آب زده و عملاً نشان بدهد کدام شعبه رود پرآب‌تر ومهم‌تر است. افسران دیگر باو تذکر میدهند که اقدام بچنین کاری خطرناك و دور از عقل است ولی ستوان بیباك به نصایح همکاران خود گوش نداده و بگرده اسب خود پریده بی محابا بآب میزند. پس از اینکه چند لحظه اسب و سوار با امواج خروشان رودخانه بمبارزه میپردازند ناگهان بگرداب هولناکی دچار ودر زیر امواج ناپدید میشوند. کسانی که ناظر این حادثه خطرناك بودند سوار و اسب را ازبین رفته فرض میکنند وهر گونه تلاش رابرای نجات آنهابیهوده می‌پندارنددراین بین که‌همه‌مبهوت و حیران مانده بودند یکی از مرزبانان رشید ایرانی بنام‌صمدمدداقلی که‌ازسربازان ورزشکار و قویدل بود ناگهان با چوب دست بلندی خود را بروی آب می‌اندازد و شناکنان مترصد آن میشود که هرموقع غریق سر از آب بیرون آورد چوب‌را بوی

رسانیده و نجاتش دهد از قراریکه بعداً از بیانات ستوان کثیری معلوم شد درست در همانموقع او در زیر آب سخت مشغول تلاش بوده که پاهای خود را از رکاب بیرون آورد و دستهای خویش‌را از گیربندهای زین و برگ که در اثرفشارآب بهم پیچیده بود خلاص نماید بالاخره موفق باینکارشده وهمینکه سرخودرا ازآب بیرون‌می‌آورد و چوب را میبیند فوراً بآن چسبیده ونجات مییابد اما اسب غرق میشود و لاشه آنرا روز بعد در چند کیلومتری پائین‌تر از آب بیرون میکشند.

این شهامت و از خودگذشتگی افسر جوان وسربازدلیر مورد تحسین وتقدیر همکاران ایرانی وشوروی واقع شده وبالاتفاق اورا قهرمان روز لقب‌میدهندوجزیره‌را متعلق بایـران قلمداد میکنند. بعداً با تصویب مقامات عالی از نظر تشویق ستوان رشیدمقررمیگردد که جزیره شماره۱۳۰ «جزیره کثیری» نامیده‌شود وسربازجسور هم بدریافت پاداش نقدی و مدال مفتخر میگردد.

خلاصه در طی این مسافرت کرانه‌های رود ارس در منطقه سو کمیسیون یك بدقت بررسی و مطابق همان تصمیمی که برای عبور دادن خط مرز از وسط ارس یا مهمترین شعبه آن اتخاذ شده بود جزایر این رودخانه بین دو کشور تقسیم و مالکیت آنها تثبیت گردید.

چون در نتیجه فعالیت شدید وپرشورچندین روزه‌اعضای هیئت‌های‌نمایندگی مستحق استراحت و تفریح بودند قرار شد آخرین روز توقف به شکارروی رودارس تخصیص داده شود که جمعیت با زورقها بدنبال انواع مرغهای آبی که از هرطرف‌در پرواز بودند روانه شدیم وشکارفراوانی زدیم وبا چنته‌های پربساحل مراجعت‌نمودیم. در طی این شکار یك تیر آقای ارلف که دفعتاً بـاعث سرنگون شدن سه غاز گردید ومورد تحسین شکارچیان قرار گرفت.

موضوع مهم دیگر که در نتیجه این مسافرت در نظر گرفته شده بود این بود که چون با تقسیم جزایر ارس تعداد زیادی از آنها بایران تعلق گرفت که بعضی از آنهامانند جزیزه بویدوز - جزیره خُرّما - جزیره پیرواتلروقره‌قباح وغیره جنگل‌زار و پوشیده از مراتع خوبی هستند از اینرو برای تثبیت مالکیت وحفظ جنگل‌هالازم

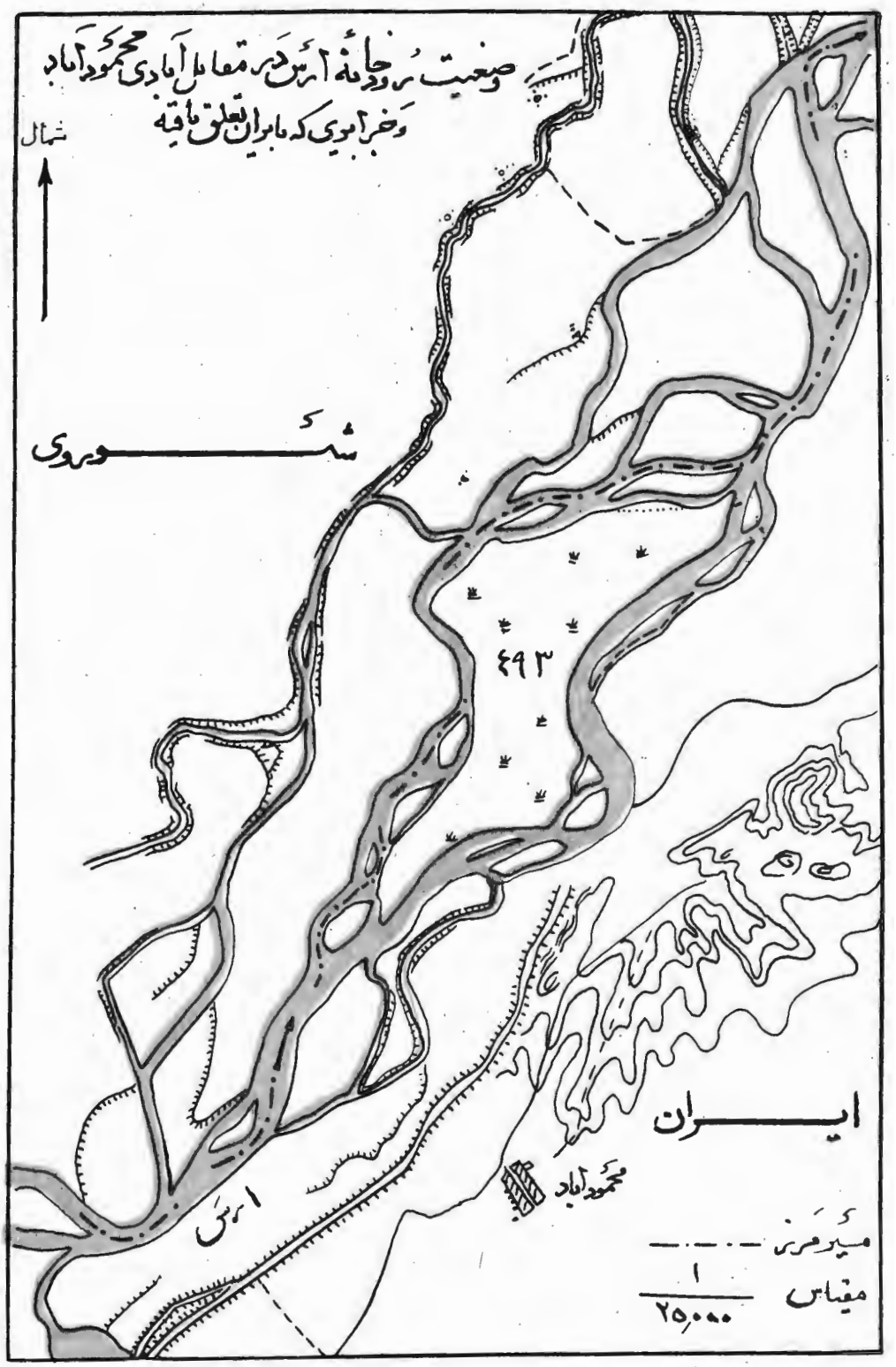
وضعیت رودخانهٔ ارس در مقابل آبادی محمودآباد
و جزایری که بایران تعلق یافته
شمال
شوروی
۴۹۳
ایران
محمودآباد
ارس
مسیر مرز
مقیاس
۱
۲۵,۰۰۰

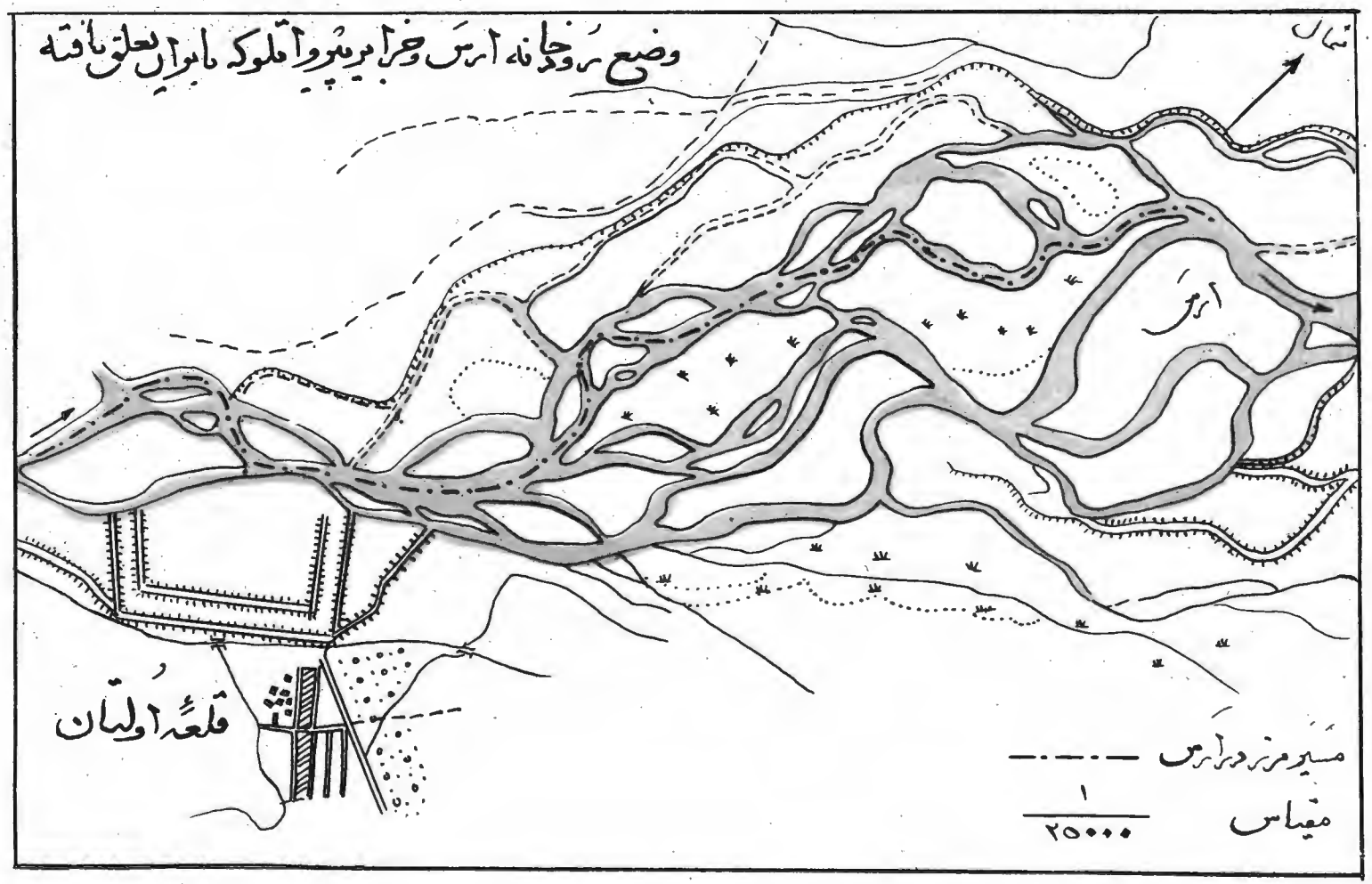
وضع رودخانه ارس وجزایر پیرواتلو که بایران تعلق یافته
شمال
ارس
قلعهٔ اولتان
مسیر مرز در ارس
مقیاس
۱
۲۵۰۰۰

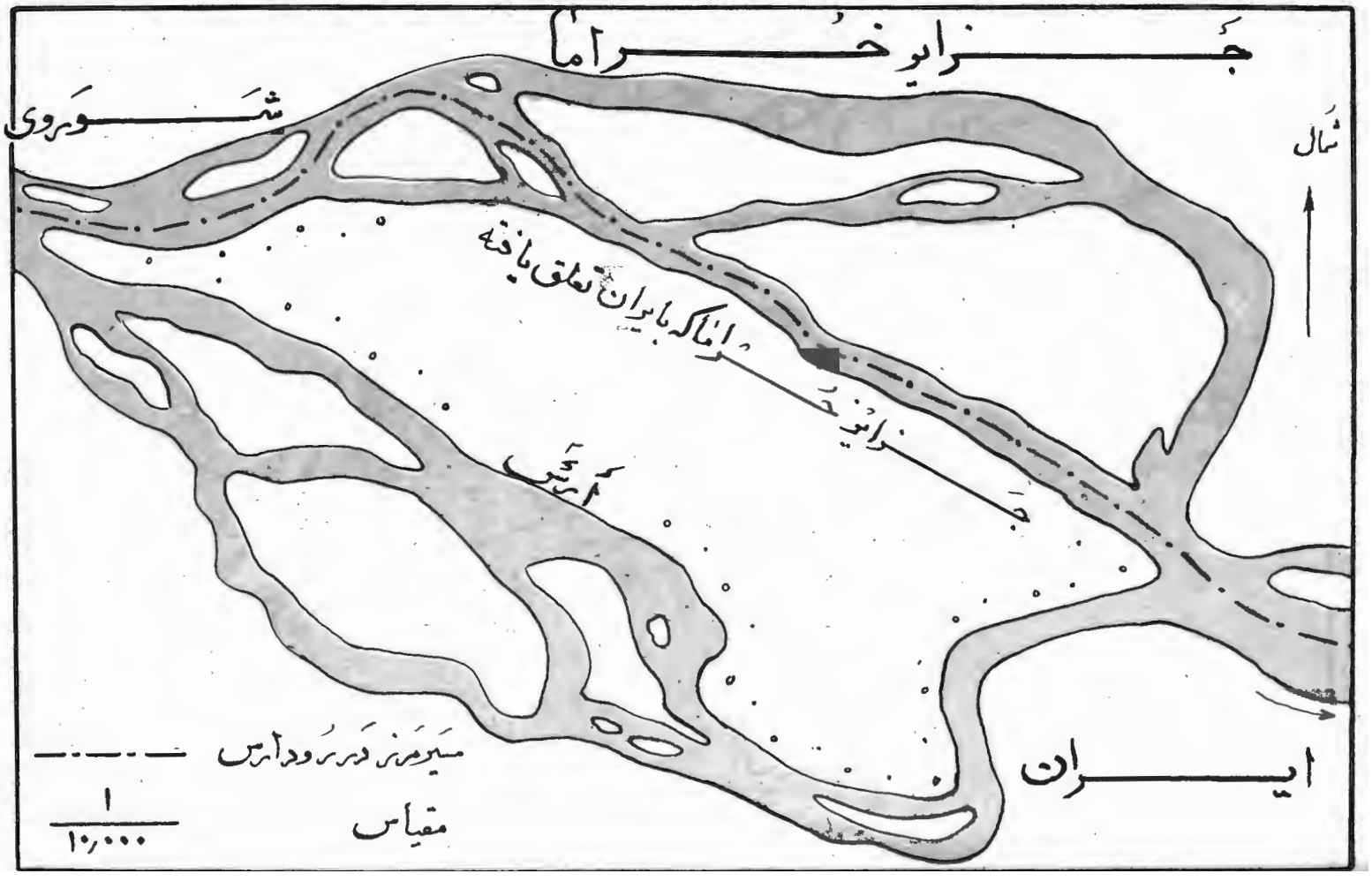

جزایر خراما
شوروی
شمال
جزایر خراما که بایران تعلق یافته
ارس
ایران
مسیر مرز در رود ارس
مقیاس
۱
۱۰,۰۰۰

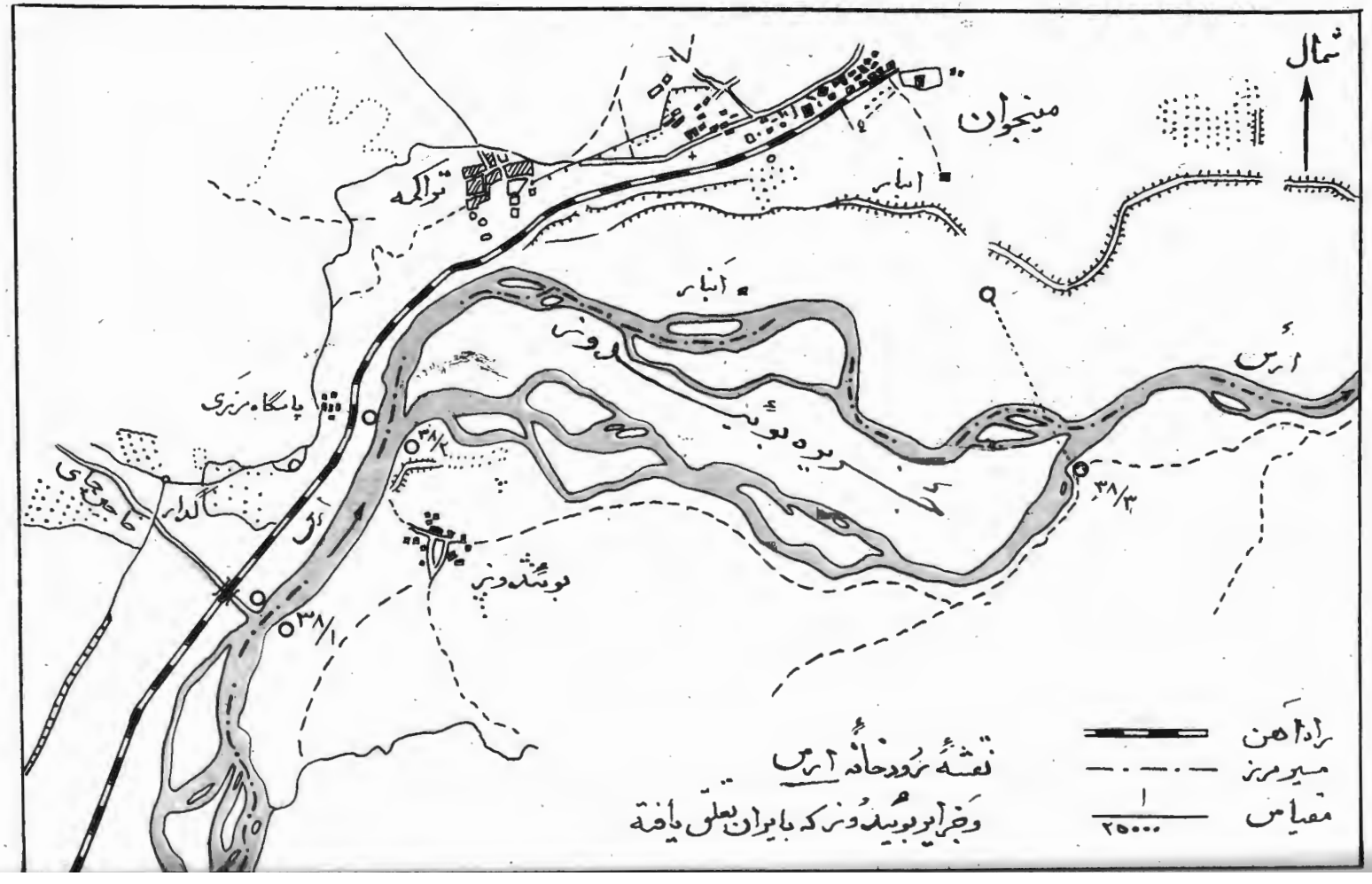

نقشهٔ رودخانهٔ ارس
و جزایر بوینه‌دوز که بایران تعلق یافته

بنظر رسید که مرزبانان ایران هم از قایقهای نظیر قایقهای شوروی در اختیار خود داشته باشند تا بتوانند در مواقع لزوم باین جزایر رفت و آمد نموده وآثار مالکیت را عملاً مشهود سازند . مراتب به وزارت جنگ گزارش گردید که درتهیه این‌قایقها هرچه زودتر اقدام نمایند .

مسافرت سوم

بمنظور آشناشدن با اعضای سو کمیسیونهای قسمت‌خاوری بحرخزر (ماوراء خزر) وبررسی کارهای آنهامسافرتی بحدود خراسان درنظر گرفته شد و۲۹شهریور ماه اینجانب باطیاره و اعضای هیئت با اتومبیل های سواری و جیب و کمانکار بطرف تهران حرکت نمودیم .

ورود ما بتهران باایامی مصادف شد که حضرت جلال بایار رئیس جمهورترکیه بدعوت شاهنشاه بایران آمده بودند و چون بین ایران وترکیه روابط برادرانه و صمیمانه‌ای حکمفرما بود پذیرائیهای شایان ومراسم بسیار با شکوهی که در آن شاهنشاه و رئیس جمهور ترکیه شرکت مینمودند منعقد میگردید . در یکی از پذیرائیهای قصر گلستان اعلیحضرت همایون شاهنشاهی اینجانب را برئیس جمهور ترکیه‌معرفی‌فرمودند ومتذکرشدند که درموقع‌مسافرت‌رضاشاه کبیر بترکیه اینجانب ازملتزمین آن شاهنشاه عالیمقام بودم .

دراین مسافرت تاریخی که اتاتورك پیشوای بزرگ ترك با منتهای یگانگی و صمیمیت ازاعلیحضرت فقید پذیرائی مینمود اینجانب بافتخار ملاقات حضرت جلال بایار در ترکیه نائل گردیده بودم در آن موقع ایشان مقام وزارت را دارا بودند . کیفیات آنزمان را یادآور شدم وبعرض رساندم که بنیان محکم دوستی بین ایران و ترکیه بدست رضا شاه کبیروکمال اتاتورك استوارگردیده ودرزمان اعلیحضرت‌همایون شاهنشاهی محمد رضا شاه پهلوی محکمتر و پایدارتر میشود . ازفحوای صحبت این قسم استنباط شد که مسافرت رضا شاه کبیر خاطرات عمیقی در ترکیه باقی گذاشته و ترك‌ها با احترام وعلاقه مخصوصی آن شاهنشاه بزرگ‌را بیاد می‌آورند .

پنجم مهرماه هیئت نمایندگی ایران با طیاره داکوتای ارتشی از تهران عازم

مشهد گردید ومدت سه‌ساعت در پرواز بود ازطرف سرتیپ وائقی فرمانده وافسران لشگر شرق پذیرائی‌بعمل آمد . اینجانب درمنزل جناب آقای رام استاندارخراسان توقف نمودم .

پنجشنبه ششم‌مهرماه هیئت عازم‌شهرقوچان گردید وسرتیپ معزی(سرلشگر کنونی) سرپرست سو کمیسیونهای شش گانه ماوراء بحر خزر و سرهنگ کمپانی معاون ایشان نیز همراه بودند از طرف فرماندار قوچان آقای احمدی و اهالی شهر استقبال شایانی‌ترتیب داده شده بود . روز بعد بطرف باجگیران مرکز سوکمیسیون هشت که شهر کوچك ولی مهم سرحدی است روانه شدیم اینجانب که در سال ۱۳۰٤ بباجگیران مسافرت کرده بودم ازویرانی وخاموشی شهر متأسف شدم سابقاً که بازار تجارت بین روسیه وایران رواج داشت شهر باجگیران پرجمعیت وآباد بود کاروانهای مال‌التجاره در ایاب‌وذهاب‌ومردم بدادوستد مشغول بودند . حالا که تجارت موقوف شده شهر اهمیت خودرا ازدست داده تجار یکی پس از دیگری ورشکست و شهر روبخرابی وزوال رفته است .

روابط بین دوسو کمیسیون مقابل حسنه‌و کارهایشان پیش رفت نموده بودطبق قراری که باهیئت نمایندگی شوروی گذاشته بودیم درمحل سرحدی بنام « هودان» که درخاك شوروی مقابل باجگیران است‌میبایستی ملاقات دوهیئت صورت‌میگرفت ولی چون‌محل نامبرده بلاسکنه وبرای پذیرائی مناسب نبود شورویها پیشنهادکردند که هیئت ایران را درعشق‌آباد پذیرائی کنند وماهم قبول کردیم . هشتم مهرماه یك ساعت بعدازظهر سرهنگ کریکوریف (که بعداً در نتیجه سکته قلبی درگذشت) وآقای کیندیاکف درهودان هیئت‌را استقبال وبا اتومبیلهای شوروی عازم عشق آباد گردیدیم بین‌راه‌مراقبت وسختگیری که‌درحفظ وعبور ازسرحدات شوروی حکمفرما بود جلب توجه نمود . خط استحفاظی سرحدی که‌تقریباً همه‌جا درمرزهای شوروی مشاهده میشود شامل چندین رشته سیم خاردار و جدار شخمی است که برروی آن هرجای پائی باقی میماند وسیم‌های ارتباط ووسائل مختلف برای رسانیدن خبرو اعلام خطر وبرج ها وباروهای متعدد و غیره وسائل حفاظت مرز راتکمیل مینماید.

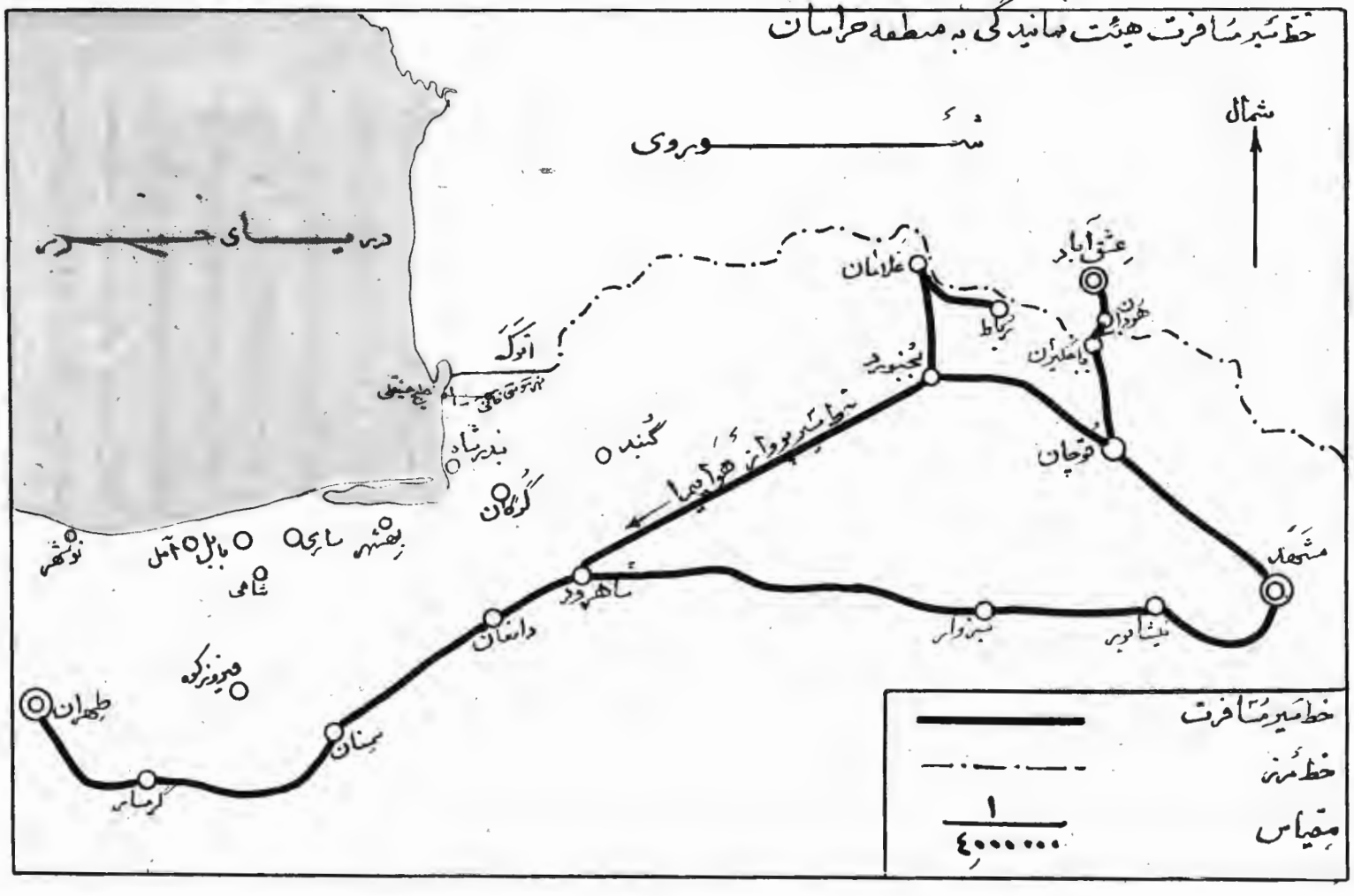

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی به منطقه خراسان
شمال
شوروی
دریای خزر
اترک
بندرشاه
گرگان
گنبد
بهشهر
ساری
بابل
آمل
شامی
نوشهر
طهران
گرمسار
سمنان
دامغان
شاهرود
بجنورد
غلامان
رباط
عشق آباد
هودان
باغگیران
قوچان
مشهد
نیشابور
سبزوار
خط سیر پرواز هواپیما
خط سیر مسافرت
خط مرز
مقیاس
۱
۴۰۰۰۰۰۰

در اینجا بیك نوار استحفاظی اکتفا نشده بدنبال آن نیز مناطق استحفاظی دیگری مشاهده گردید و درجواب سؤال که چه ضرورتی ایجاب این اندازه مراقبت‌را نموده گفتند این احتیاطها برای جلوگیری از جاسوسان اجنبی‌است که از خاك شما عبور وبطرف ما رهسپار میشوند ولی‌ماازشما اطمینان کامل داریم. ازحسن نظری که‌نسبت بما ابراز کردند اظهار امتنان نمودیم.

عشق آباد دروسط کویرواقع شده‌وریگ‌های قره‌قوم هوای آنرا خشك‌وسوزان مینماید ولی‌اینك بیش‌از ۱۷۰ کیلومتر کانال‌قره‌قوم‌داخل کویرشده وآبهای‌جیحون را بقلب صحراسوق داده وانتظار میرود قسمتی ازآنرا بباغات سرسبز و کشت‌زارهای خرم مبدل سازد.

در عشق آباد هتل اکتبر (Oktiabrskaia) کـه از هتل‌های نوساز شهر است برای پذیرائی‌ماتخصیص داده‌شده بود وآقای‌قلی‌اف‌وزیر مدنیت جمهوری‌ترکمنستان بمهمانداری هیئت تعیین گردیده بود.

وزارت خانه‌ایکه در اختیار آقای قلی اف قرار گرفته مأمور پیشرفت ترقی فرهنگ‌وهنرودانش‌وآموزش‌دراین جمهوری‌میباشد وکلیه‌تآترها، سینماها، روزنامه‌ها ومجلات ونشریات وکتابخانه ها وغیره‌تحت نظر این وزارتخانه بفعالیت می پردازند. وجود چنین وزارتخانه‌ای باعث پیشرفت هنر وهنرپیشگی و سینماها وتماشاخانه ها و باعث ترقی فرهنگ‌و خوشی و سرگرمی مردم است. وزارت مدنیت جمهوری ترکمنستان موفق شده است درعشق آباد چندین تآتر بسیار آبرومندی ایجاد نماید که دارای سالن‌های مجللی بوده و صدها آرتیست ترکمن در آن بهنرنمائی مشغول هستند. اتفاقاً ورود ماباین شهرمصادف باموقعی گردید که آرتیست‌های ترکمن‌برای دادن نمایش درمسکو عازم آن شهر بودند وما موفق بدیدن هنرنمائی آنها درشهر عشق آباد گردیدیم و ترقیاتی که در مدت کوتاهی نصیب طوایف چادرنشین شده بود مورد تمجید قرار دادیم وهمچنین چند حلقه فیلم بسیار خوب مشاهده نمودیم.

یکی از شاهکارهای کشور اتحاد جماهیر شوروی بطوریکـه در مسافرت‌های عدیده ومخصوصاً در مسافرت شاهنشاه باتحاد جماهیر شوروی که اینجانب نیز افتخار

التزام موکب ملوکانه‌را داشتم مبرهن گردید تشویق‌وترقی هنر ونمایشات‌است.عقیده معروف بسیار قدیمی که« انسان بیش‌از همه‌چیز محتاج‌بنان‌وتماشا است» دراین کشور موردتوجه‌مخصوص قرار گرفته کمتر شهروقصبه‌وحتی‌دهکده‌ای یافت‌میشود که‌دارای تماشاخانه، سینما یااقلاً باشگاه وخانه فرهنگی‌نباشد. اولین بنائی که درشهر نوسازی برپا میشود تآترمجللی است که میدان عمده آنرا مزین و مردم‌را سر گرم مینماید. دراین کشور هنرمندان وآرتیست‌هاوموزیسیین‌ها ونظیر آنهابالاترین مقام‌را احراز وبهترین زندگانی‌را دارا هستند. در حدود هفت سال قبل درعشق‌آباد زلزله مهیبی رخ داده بود که مادر ایران بوخامت‌آن چندان پی‌نبرده بودیم وتصورمیکردیم چند خانه‌ای خراب وچند صد نفری تلف شده‌اند. دراین سفر معلوم شد ضایعات وتلفات سنگینی باین شهروارد آمده بدین‌معنی که زلزله تقریباً یك‌خانه سالم باقی‌نگذاشته بود. منجمله معبد یامحل‌اجتماع بهائیان عشق‌آباد که ازبناهای‌زیبا ومحکمی بوده وگنبد بـا شکوهی برفراز آن قرار گرفته بود بطوری ویران و بنیان آن متزلزل گشته که مهندسین برای‌مرمت آن درتردیدبودندوتصور میکردند بنیان آن بقسمی تکان خورده که قابل تعمیر نیست معهذا کوشش فراوان مینمودند که ساختمان آنرا تجدید نمایند. دراین زلزله مهیب تقریباً دوثلث جمعیت عشق‌آباد ازبین رفته وپس‌از هفت سال هنوز اندوه وغم دروجنات مردم دیده میشد وهنوز کارگران وخود مردم مشغول جمع‌آوری تل‌های خاك خانه‌های خراب شده بودند ولی شهر جدید بااسلوب نوینی تحت نظر مهندسین متخصص ساخته و پرداخته میشود وهم اکنون خیابانهای عریض پردرخت ومیدان‌ها وبناهای زیاد و کم ارتفاع شهررا مزین نموده‌اند.

در خیابان‌های عشق آباد که گردش میکردیم مردم شهر در اطراف ما جمع میشدند وبانظر علاقمندی وخوشحالی بما مینگریستند. درباغ‌ملی عشق‌آباد که در اتحاد جماهیر شوروی این قبیل باغها بنـام باغ فرهنگـك و استراحت نامیده میشود مجسمه لنین برپا بود وپایه آن باکاشی‌هائی بنقش قالی‌های ترکمنی ساخته شده‌واز دور این طور بنظر می‌آمد که پایه مجسمه ازقالیهای ترکمنی پوشیده شده است.

آقای قلی‌اف در تائید مرامی که بآن گرویده بود میگفت با پیش‌آمد زلزله

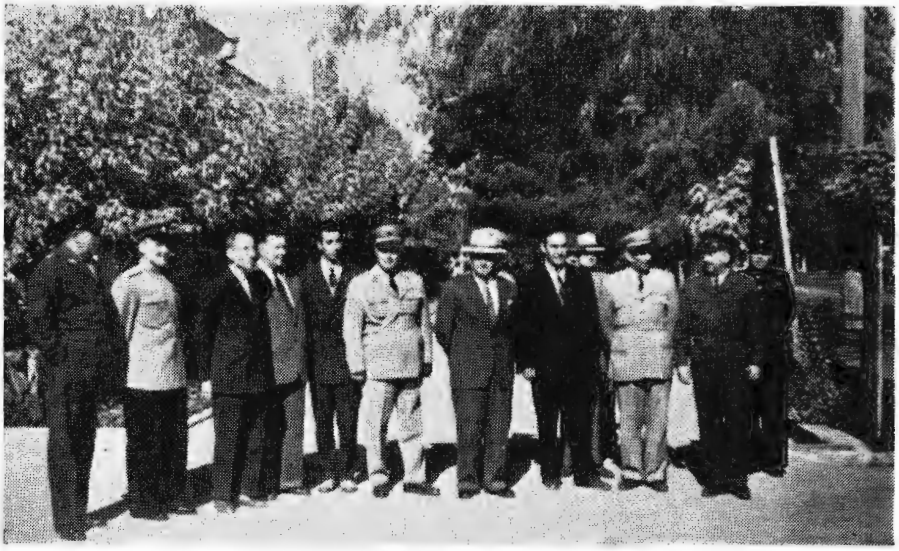

هیئت‌های نمایندگی ایران، وشوروی درعشق آباد

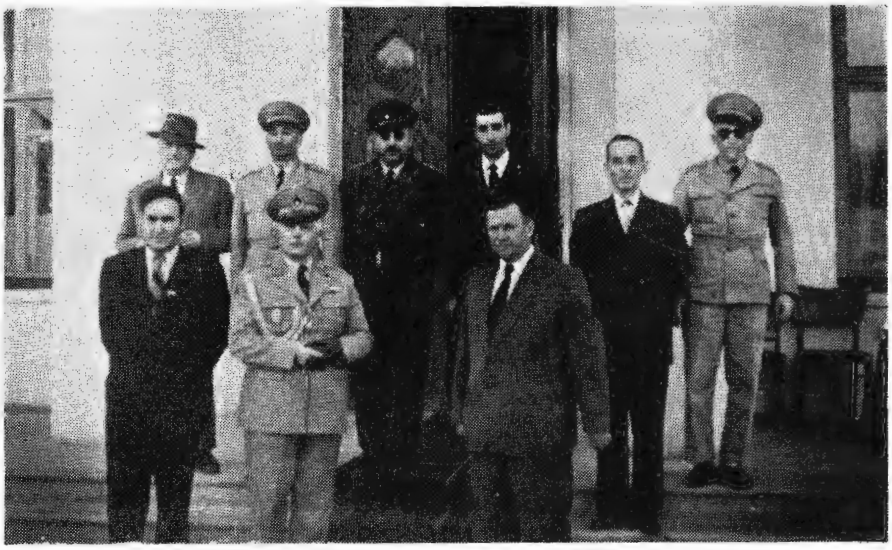

برخی از اعضاء هیئت نمایندگی ایران وشوروی در عشق آباد

تمام بناهای‌شهر ویران شدندمگر مجسمه لنین که مانند مرامش پابرجا مانده‌است .

چون تجارت آزاد دراتحاد جماهیر شوروی وجود ندارد تعداد مغازه درشهرها محدود است ومنحصر بمغازه‌های‌دولتی میباشد . بیکی ازمغازه های دولتی عشق آباد رفتیم ومقداری جنس ازقبیل صفحه گرامافون ، جعبه میناتور روسی وغیره‌خریداری نمودیم .

یکی دوبار درهتل عشق آباد جلسه‌مختلط را تشکیل دادیم ودراطراف‌پیشرفت مرزبندی‌ورفع‌موانع دراین‌منطقه مذاکرات‌مفصلی‌بعمل آمد . پس‌ازدو روزتوقف‌در عشق آباد که ازمیهمان‌نوازی کامل شورویها وترکمن‌ها برخوردار بودیم بمیهن خود بازگشتیم ودهم مهرماه شب‌را در بجنورد منزل آقایان شادلوها (اقوام سردار معزز بجنوردی که بدست سرتیپ جان محمدخان محکوم باعدام گردید) گذراندیم .

سرهنگ بینای بیرجندی فرمانده گردان بجنورد با افسران گردان هیئت را استقبال نمودند وروز بعد بطرف غلامان و رباط کـه مرکز سو کمیسیون ششم بود رهسپار شدیم این‌راه درصورتیکه پوشیده ازبرف نباشد برای جیب قابل عبوراست و ازچندین گردنه صعب العبور میگذرد بین‌راه قریه « میان رو » راه غلامان ورباط و بجنورد را بیکدیگر متصل مینماید غلامان درصحرای کم آبی واقع شده است کـه بهار پوشیده از علف و گل میشود . بطور کلی ناحیه کم جمعیتی است و اهـالی قراء سرحدی دروضع غم‌انگیز وپر مشقتی امرار معاش مینمایند .

ازغلامان بطرف رباط که مرکز سو کمیسیون هفت است عزیمت نمودیم . از غلامان تاقریه میان‌رو در حدود پنج فرسنگ واز میان‌رو الی رباط که راه از محل معروف کیفان عبور مینماید پنج فرسنگ ونیم میباشد شب را درربا‌ط توقف کردیم وباآقای سرگرد میهن‌یار واعضای سو کمیسیون هفت آشنا شدیم .

روز بعد ساعت۸ صبح بنابوعده قبلی برروی ارتفاعات‌شمال رباط برای ملاقات هیئت نمایندگی شوروی آماده شدیم. چون دراین منطقه شورویهـا راه اتومبیل‌رو ندارند سواره خودرا باین نقطه رسانیده بودند درشمال قریه رباط زمین های زراعتی نسبتاً وسیعی واقع گردیده که همیشه رعایای ایران درآن زراعت میکردند ولی‌طبق

قرارداد ۱۸۸۶ بروسیه تعلق یافته بود که بهیچ وجه تحویل آن بروسها عملی بنظر نمی‌آمد . دراینجا موضوع زمین‌های زراعتی مطرح و شورویها وعده مساعدت دادند سپس برای حل اختلافی که درنزدیکی قریه خیر آباد در سه فرسنگی رباط پیش آمده بود لازم شد بآن قریه مسافرتی بنمائیم . شورویها دراین منطقه راه اتومبیل‌رو داشتند آنها بااتومبیل ازخاك شوروی وهیئت نمایندگی ایران سواره ازراه‌سرحدی ایران عزیمت نمودیم ودر نزدیکی قریه خیر آباد محل مورد اختلاف بازدید و ناهار صرف شد درمراجعت نزدیکی قریه امان که راه دو قسمت شده یکی بطرف بجنورد ودیگری بطرف قوچان میرود اینجانب عازم بجنورد شدم که ازآنجا باطیاره(ل۲۰) بتهران پرواز کنم و همراهان باتومبیل ها عازم قوچان و مشهد گشتند که از آنجا بتهران عزیمت نمایند از بجنورد برای پرواز خط مستقیم بطرف شاهرود را پیش گرفته واز روی گرمسار عبور کرده پس‌از سه‌ساعت پرواز بتهران رسیدیم .

۱۵ مهرماه روز افتتاح مجلس‌سنا بود که اینجانب نیز درآن شرکت نمودم .

مسافرت چهارم

نواحی سرحدی ارشق ونمین که درمنطقه باختری بحرخزر واقع شده‌بیش‌از سایر قسمت های خط مرز دستخوش اختلافات وابهامات بوده این همان نواحی مورد اختلافی است که‌درشرح عملیات هیئت‌نمایندگی آقای مظفر اعلم بدان اشاره‌نمودیم وتوضیح دادیم که اختلافات بچه صورت بوده وچگونه همه‌جا هیئت نامبرده بـا عدم موفقیت روبرو گردیده است .

موافقتنامه ۱۳۳۳ میدان اختلافات را محدود تـر و عمل هیئت ما را تـا اندازه‌ای سهل تر نموده بود معهذا در بدو امر حل بسیاری از مسائل مشکل و رفع پاره‌ای ازاختلافات تقریباً بنظر غیر ممکن میآمد و بیم آن میرفت کوشش ماهم در این مبارزه سهمگین صد و بیست ساله بجائی نرسد و نتیجه مطلوبی حاصل ننماید .

برای آشنائی کامل بانواحی نامبرده ومطالعه دقیق موارد اختلاف و همچنین برای جستجوی طرق حل و فصل رضایت بخش مصمم بمسافرت گشته و بیست ودوم مهرماه ۳٤ با عده‌ای از اعضاءِ هیئت نمایندگی و متخصصینی مانند آقایان سرهنگ

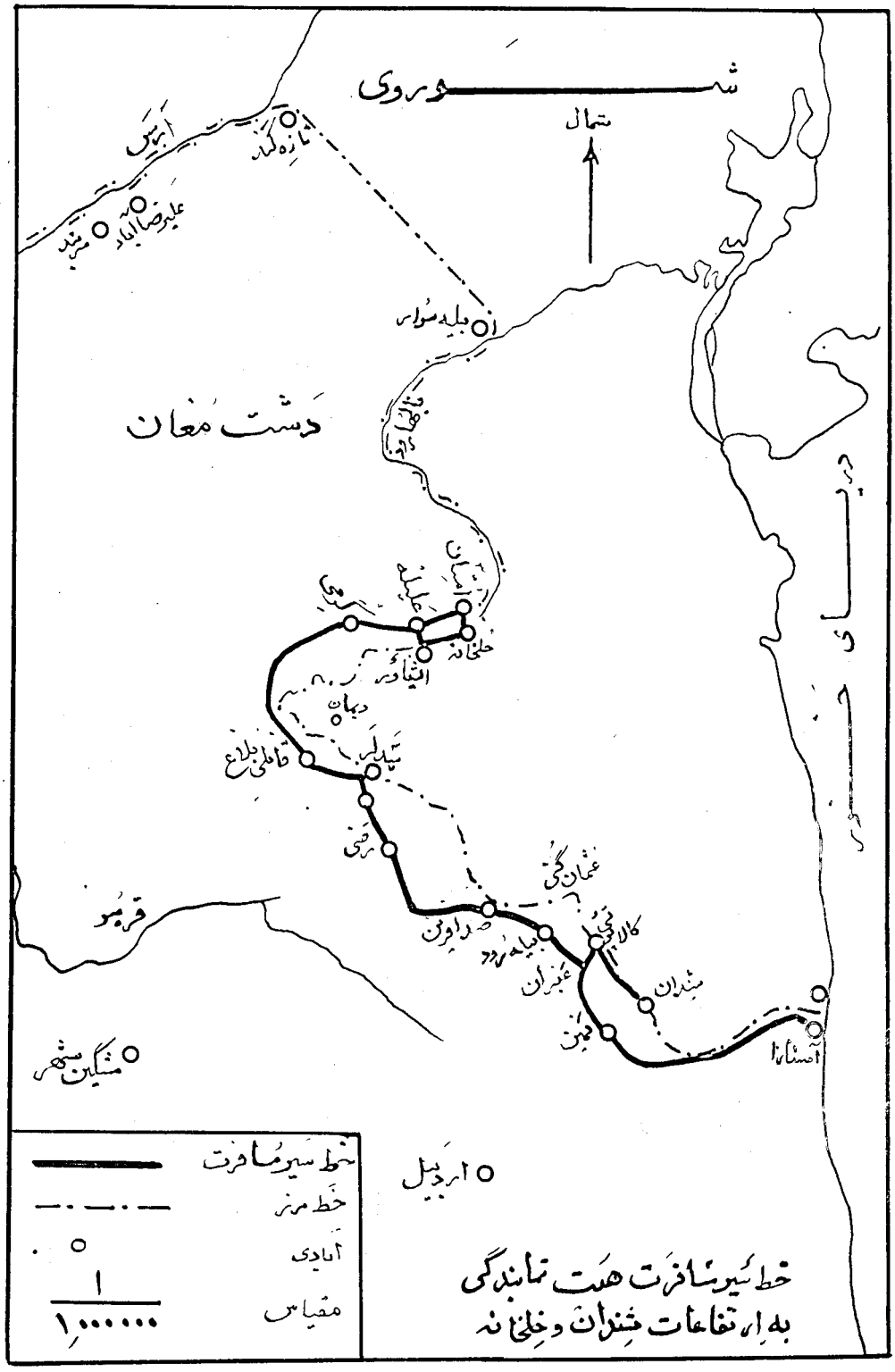

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی
به ارتفاعات شندان و خلخال

چرخشت وسرهنگ باقری وسروان شهریاری وغیره بدان نواحی عزیمت نمودیم . سو کمیسیونهای سه وچهار نظر بآشنائی کامل که باوضاع زمین داشتند میبایستی با راه‌نمائی‌های خود وضعیت‌را روشن وزمینه اخذ تصمیمات نهائی‌را فراهم سازند .

درنمین آقای سرهنگ ۲ صفائی رئیس مرزبانی محل و معاون سو کمیسیون چهار هیئت‌را استقبال وبلا فاصله بطرف پاسگاه « کالاپوتی » که در ده کیلومتری نمین واقع شده است بااتومبیل‌های جیب حرکت کردیم . اعضاء هیئت نمایندگی شوروی طبق قرارداد قبلی میبایستی درآنجا مارا ملاقات مینمودند .

نمین در سه کیلومتری شمال قریه سولا واقع گردیده وقریه سولا در شاهراه بین آستارا واردبیل ودر ۳۲ کیلومتری آستارا قرار گرفته است .

شهر نمین که درحقیقت قصبه خرابی‌بیش نیست درایام گذشته آباد وپرجمعیت بوده وازلحاظ سیاسی ودفاعی‌اهمیت بسزائی داشته زیرا خوانین بانفوذ محل که‌بزیور شهامت ووطن‌پرستی آراسته بودند دراینجاسکونت‌داشتند وبا همدستان وتفنگچیان وسواران زبدهٔ خود از حدود وثغور کشور دفاع مینمودند . از خوانین معروف آن زمان‌کلب حسین‌خان قهرمانی قرابیك مشهور بقرخان ومصطفی بیك وغیره‌رامیتوان نام برد . عده‌ای از خوانین نمین نیز قبل از تجزیه قفقاز از پیکر ایران در حوالی لنکران متوطن بوده‌اند بازماندگان خوانین نمین‌اینك باسامی صارمی‌ها و اسبقی‌ها وسلیمانی‌ها درآستارا واردبیل ونقاط دیگر زندگانی میکنند .

اهالی نمین دارای زراعت مختصری ازجو و گندم بوده وگلیم‌های خوش نقش وارزان قیمتی میبافند. درساعت موعود اعضاء هیئت نمایندگی شوروی و رئیس سو کمیسیون چهارشوروی سرهنگ «اوساتف» درکالاپوتی مارا ملاقات وبااتومبیلهای صحرائی شوروی از خاك آنها بطرف « شندان قلعه‌سی » رهسپار گردیدیم .

پس از مدتی راه پیمائی با اتومبیل و پیاده روی بسلسه جبال شندان رسیدیم و درآنجا طرفین برای اثبات نظریات خود داخل مباحثه گردیدند .

مبنای‌اختلاف صد وبیست ساله ایران و روسیه در این‌محل بر روی تعبیرمختلف کلمهٔ فرانسه کرت « Crête » قرار گرفته اینك هم چون متن فرانسه قرارداد

ترکمن چای معتبر بشمار رفته ما نیز بآن متن مراجعه وهمچنین نقشهٔ کلنل رنن کامف « Renenkamf » را که در سال ۱۸۲۹ مأمور تنظیم پروتکل خط مرز گردیده بود گستردیم که شاید بامراجعه بآن اسناد خط سیر حقیقی مرزرا کشف وراه حلی برای رفع اختلاف بدست آوریم .

آن قسمت از عهدنامه ترکمن چای را که مربوط بموضوع شندان است بدین طریق میتوان ترجمه نمود :

« پس از تلاقی باخط الرأس کوه کلاپوتی خط مرزی از قـله مازارا میناور « کلابویت » چمان باشی لژی و کوغول باشی عبور نموده بخط الرأس شندان قلعه‌سی ملحق میشود و از آنجا در حالیکه جهت خود را بسمت جنوب و جنوب خاور تغییر میدهد خط الرأس کوهها را ترك نموده از محلی که سرچشمه رودخانه کوچك قلعه کش چای محسوب میشود بطرف پائین سرازیر میشود . »

شورویها استدلال خود را متکی بدین اصل مینمودند که کلمه فرانسه کرت را باید بمعنی خط الرأس جبالی اطلاق نمود که میتواند دارای قلّه های متعددی باشد و خط مرز را بمحض برخورد بسلسله شندان باید بطرف سرچشمهٔ قلعه کش چای سوق داد ومخصوصاً متکی باین موضوع میشدند که تعیین جهت جنوب ـ جنوب خاوری برای سیر خط مرز کاملا نظر آنها را تائید مینماید .

هیئت نمایندگی ایران مبنای مباحثات خود را بر روی این اصل قرار میداد که کلمهٔ کرت را در اینجا باید قله شندان قله سی تعبیر نمود و خط مرز را پس از برخورد بسلسله جبال شندان بطرف آن سوق داد مخصوصاً بدین نکته متکی میشدیم که نام شندان قلعه سی اشاره بقلعه ایست که عباس میرزا بر روی قله شندان ساخته بود وآثار آن هنوز باقی است و مرز از روی این قله که دارای قلعه‌ای میباشد باید عبور کند .

مقیاس نقشه کلنل «رنن کامف» هم که در ۱۸۲۹ ترسیم شده بقدری کوچك بود که حتی با ذره بین ما نتوانستیم بطور دقیق مسیر خط مرز را از روی آن تعیین نمائیم خلاصهٔ بحث ما در آن روز منتج بنتیجه‌ای نگردید و با تأسف میدان مباحثه

را ترك نمودیم و بی‌مناسبت نیست هم اکنون تذکر دهیم که بالاخره پس از ماهها مباحثه و مشاجره کـه داستان آن طولانی و تأثرآور است این قسم موافقت نمودیم که خط مرز از قله عیسی‌سیقی عبور نموده بسلسه جبال شندان برسد و از آنجا بقله خدابنده‌آمده‌آنرا ترك وبطرف جنوب بمنظور تلاقی باخود رودخانه قلعه کش‌چای سرازیر شود (بنقشه حل اختلاف مراجعه شود) .

با این‌تصمیم تقریباً دوثلث ناحیه مورداختلاف بایران وفقط یك ثلث که خود قله شندان نیز جزء آن است باتحاد جماهیر شوروی تعلق پذیرفت . بدیهـی است قله شندان مرتفع ترین‌نقطه محل‌بوده و کلیهٔ زمین‌های اطراف وحوالی‌لنکران شوروی را زیر نظردارد ولی‌درهرحال‌نتیجه عمل‌انجام شده‌را بادرنظر گرفتن‌عدم موفقیت‌های سابق میتوان رضایت بخش دانست .

ازشندان بطرف شمال غرب بررسی خط مرز را ادامه دادیم و کلیه راه‌های سرحدی شوروی را از کوه « مینارق » الا کوه « قیزیوردی » که از مقسم المیاه منحرف گشته ودرخاك ایران کشیده شده بود بازدید نمودیم . طبق‌موافقتنامه ۱۳۳۳ قسمتی از این راه میبایستی خاك ایران را ترك نموده بآنطرف مقسم المیاه انتقال‌داده شود وقسمت دیگر درحدود بیست‌وپنج الا صدمتر بالاتر برده‌شود . مدتی دراطراف تغییراتی که طبق موافقنامه در مسیر راه سرحدی پیدا میشد مطالعه و بحث نمودیم و دستوراتی برای اجرای مواد موافقتنامه بسو کمیسیون چهار داده شد .

سپس بقسمت «آمبوزامه» رفته درآنجا هم بمختصراشکالاتی برخورد نمودیم اولاً شوروی‌ها حاضر نبودند خط مرز ازقله ارتفاعی که مشرف بپاسگاه‌آنها میباشد عبور نماید ثانیاً درطول‌تقریباً ۱۵۰ متر روی‌مقسم‌المیاه بریدگی‌سختی وجود داشت که کشیدن راه را در آنطرف غیرعملی میساخت . بعداً این‌اختلاف بدین طریق حل شد که خط مرز ازوسط دوارتفاع برده شد و خود کوه‌آمبوزامه تماماً بایران تعلق گرفت و راه سرحدی از لبه پرتگاه برده شد .

در پاسگاه « صد آفرین » « مارایورد » « سنگـر قزاق » « صلیب سیاه » « کمرقوئی » وغیره اختلافاتی موجود بود که راجع بهریك بطریق مسالمت‌آمیزی

موافقت حاصل گردید که درفصل مربوط بحل اختلافات مفصلاً شرح داده شده است در نزدیکی قریهٔ «سیدلر» از خاك شوروی خارج شدیم و بطرف قریهٔ «قانی‌بلاغ» و قریهٔ «رزی» رهسپار گردیدیم و شب را در دبیرستان قریهٔ رزی بسر بردیم این منطقه دارای مردمی قوی وترك زبان است واهالی آن متعصب و وطن‌پرست میباشند. اغلب دهات فاقد قنوات و آب کافی و زدن چاه عمیق نیز دور از اشکال نیست زیرا طبقات سنگی تحت الارضی حفر چاه را مشکل و معلوم نیست در چه عمقی میتوان بآب کافی رسید.

ساعت هفت و نیم صبح ۲۵ مهر ماه بطرف «گرمی» حرکت کردیم آقای سرهنگ مستشاری‌مرزبان درجه یك گرمی ورئیس سو کمیسیون۳ هیئت‌را استقبال و شب را در گرمی گذراندیم.

گرمی شهر کوچك مصفائی است که ازلحاظ زراعت وتجارت موقعیت‌خوبی دارد. صبح روز بعد با اتومبیل بطرف سرحد برای بازدید کوه «خلخانه» و پاسگاه «ایشناور» وحل اختلاف مربوط باین‌نقاط عزیمت نمودیم فقط تا قریه اُمستان برای اتومبیل‌های جیب راه قابل عبور بود در آنجا اسب‌های ممتازی که از قسمت گردان سوار مشگین شهر (خیا و سابق) فرستاده شده بود درانتظارما بودند از آنجا سواره بطرف قله کوه خلخانه رهسپارگردیدیم. اطراف راه پوشیده از چمن پرپشت و سبز و در بعضی نقاط دارای جنگل‌های زیبا بود که کلیهٔ منطقه را بسیارمصفا وفرح‌بخش جلوه‌گر میساخت. از اُمستان دائماً با شیب بسیار تندی که در بعضی نقاط اسب ها بسختی پیشرفت مینمودند بطرف خلخانه صعود میکردیم تا اینکه بقله دست یافتیم. طبق قرار قبلی اعضاء هیئت نمایندگی شوروی سواره بآن قله آمدند و پس‌ازمطالعه و بحث طولانی در اطراف محل واقعی سرچشمه شنبه چای که خط مرز میبایستی از آن عبور مینمود بهیئت نمایندگی شوروی پیشنهادشد که چون‌وضعیت خیلی‌روشن است اختلاف این‌محل بنفع ایران حل شود ولی‌چون رئیس‌هیئت نمایندگی‌شوروی در این مسافرت حضور نداشت اخذ تصمیم قطعی موکول ببعد گردید و خوشبختانه بعداً بنفع ایران فیصله داده شد.

پس‌ازبازدید کوه خلخانه هیئت ایرانی ازخاك خود وهیئت نمایندگی‌شوروی ازطرف خودشان بطوریکه خط مرز بین‌دوهیئت کشیده‌میشد متوازیاً بطرف‌پاسگاه ایشناور یا باصطلاح شوروی‌ها « پیرداودان » حرکت کردیم .

آنجا هم تمام کوهستان پوشیده از چمن های خرمی است که در بهار گلهای رنگارنگ آنرا مزین میکنند و گله‌های فراوان دهات وطوایف‌اطراف ازچراگاه‌های بی‌نظیر آن بهره مند میشوند . زیبائی منظره اطراف مانع از این بود که خستگی یا خطرات راه پیمائی را احساس نمائیم . عده زیادی از رعایا وشبانها و کوه‌نوردان محل بعضی داوطلبانه وبرخی بنابدعوت مارا همراهی مینمودند و اغلب‌آنها حامل اشیائی بودند که برای پذیرائی شورویها درایشناور بدان نیازمندبودیم عده‌ای سماور ولوازم آنرا میبردند وجمعی قابلمه‌های اغذیه را حمل‌مینمودند بعضی صندلی ومیز میآوردند و تمام این جمعیت با مسرت و شادی بـا چشم‌های درخشان بمـا مینگریستند و روح وطن پرستی ازگفتار و وجنات‌آنها هویدا بود . همه باعلاقهٔ مخصوصی بعملیات‌ما توجه میکردند که آمده‌ایم سرحد کشور را تعیین کنیم وبمناقشات و کشمکش‌های صدو پنجاه ساله که توأم با کشت و کشتار بوده خاتمه دهیم . شورویها نیز باما به پیرداودان رسیدند و در آنجا ناهار صرف و استراحت نمـودیم . پاسگاه شوروی پیر داودان در دره‌ای واقع گردیده که اطراف‌آنرا حلقه‌وار کوه‌های«قلعه» قره دولان پیرداودان و غیره احاطه نموده و دارای چشمه آبی است کـه دره را سبز و خرم کرده و بطرف ایران جریان دارد . با پیروی مرز از خط آبریز این دره که فضای آن بیش ازچند هکتار نیست تعلق بایران پیدا میکند .

شورویها نظر باینکه سال‌ها است در این محوطه پاسگاهی برای خود ترتیب داده‌اند و از چشمهٔ آب آن استفاده میبرند حاضر بتخلیه محل نبوده و میگفتند در آنجا خط مرز بدون پیروی از آب ریز دو قله را بیکدیگر متصل مینماید .

ولی این‌اظهار کاملاً برخلاف اصولی بود که در پیش گرفته وقائل شده بودیم که خط مرز باید همه جا ازروی مقسم‌المیاه عبورداده شود چنانکه در « کمرقوئی » نیز که قله‌آن پرت‌افتاده وبکلی ازخط‌آبریز منحرف‌است شوروی‌ها حاضر بتحویل

آن قله نگردیدند . باری پس از مذاکرات و مباحثات طولانی که در آن روز منجر بنتیجه مثبتی نگردید با اعضای هیئت شوروی خدا حافظی کرده از کوره راههای کوهستانی بقریه الله لو (علی‌لو) عزیمت نمودیم که از آنجا با اتومبیل عازم گرمی شویم . ازپیرداودان که حرکت نمودیم هوا صاف ومفرح‌بود و آفتاب درخشانی‌میتابید ناگهان‌مه غلیظی از دره عمیق برخاسته خود را بقافله‌ما رسانید ومانند روپوش‌سفید زنگی بر روی ما گسترده شد . بقسمی که دیگر سواران یکدیگر را نمیدیدند و راه از چاه تشخیص داده نمیشد . لحظه‌ای بیش نگذشت که همه گمراه شدند و فقط با داد و فریاد میتوانستیم دستوراتی بدهیم و قافله را بصبر وخونسردی دعوت نمائیم .

آقای سرهنگ مستشاری که میهمان‌دار وآشنا بمنطقه بود بیش‌ازهمه تلاش مینمود تا قبل از اینکه تاریکی شب فرا رسد ما را راهنمائی کرده بمقصد برساند و در جاده خطرناك ومه‌آلودی بی‌باکانه پیش‌روی مینمود که ناگهان دست اسب وی برروی سنگی لغزیده و باسوار واژگون گردید . اندکی بیش‌نمانده بود که اسب و سوار بقعر دره عمیقی پرتاب شوند خوشبختانه سرهنگ موفق گردید خودرا بطرف کوه انداخته و درپناه سنگی محفوظ بماند ولی دیگر قادر به برخاستن نبود پس‌از اینکه مه پراکنده شد و سواران و پیاده‌روان موفق شدند گرد هم جمع شوند معلوم شد استخوان کتف سرهنگ شکسته و دردشدیدی احساس میکند . بازحمات فراوان باتومبیل‌های‌جیپ که باشکال‌خودرا بقریه علی‌لو رسانده بودند دست یافتیم . خوانین قریه صمیمانه پذیرائی کردند و پس از صرف چای ومختصر استراحتی بطرف گرمی حرکت کردیم و از آنجا سرهنگ مستشاری را برای معاینه طبیب ومعالجه باردبیل و بعداً بتبریز روانه نمودیم .

مسافرت پنجم

برای‌آشنائی با کوه‌های طالش و دیدن مسیرراهی‌که در زمان اعلیحضرت‌فقید کشیدن‌آن درنظر گرفته شده بود یازدهم‌آبانماه عازم « کوتاکومه » شدیم . آقایان سرهنگ طیفوری ، سرهنگ باقری ، مهندس قصبه ای ، سروان شهریاری ، آقای سمیعی رئیس گمرك‌آستارا ، آقای سلیمانی، آقای کاوسی وعده‌ای دیگرهمراه بودند .

قریه کوتا کومه که به معنی کومه کوتاه یا خانه کوتاه است متعلق بآقای تقی‌خان سلیمانی از خوانین طالش شمالی میباشد و دردامنه کوه در جنگل انبوهی که درختان کهنسال گردو و شمشاد و آزاد و بلوط و غیره آنرا مزین کرده‌اند واقع گردیده ورودخانه کوهستانی « لوندویل » ازوسط آن عبور مینماید . ضمناً دارای چشمه آب‌نیم گرمی است که برای معالجه امراض روماتیسم، نقرس وامثال آن‌بسیار مفید میباشد . از آستارا تا قریه لوندویل که سر راه عمده آستارا پهلوی واقع گردیده ۱٤ کیلومتر و ازآنجا راه بعمق کوهستان منحرف گشته و پس از طی ۲٤ کیلومتر به کوتا کومه میرسد . راه بین لوندویل و کوتا کومه بزحمت قابل عبور ماشین‌های باری قوی وجیب و کمانکار بوده وابتدای راهی است که میبایستی بطرف اردبیل کشیده میشد . چنین راهی اگرساخته میشد بغیراز کوتاه بودن آن اشکالاتی راکه اینك برای گذشتن از گردنه حیران بواسطه برف وبوران دچار میشدیم‌مرتفع میگردید . بعلاوه دورازمرز وپوشیده ومحفوظ ازانظار بود وبدین لحاظ حائزاهمیت سوق‌الجیشی میگردید .

راه کوتاه بین لوندویل و کوتا کومه را باهزاران مشکلات عبور نمودیم زیرا چندین بار مجبور شدیم از یکطرف رودخانه که آب زیادی نداشت ولی سنگلاخ وصعب‌العبور بودبطرف دیگر عبور نمائیم . فعلا ازاین راه به منظور بریدن وحمل درخت های صنعتی گرانبها استفاده میشود که بوسیله جرثقیل های قوی تنه های عظیم درخت را برروی اتومبیل های باری قرارداده وحمل میکنند . تأسف در این است که این عمل بطورنامطلوب وبزیان مصونیت جنگل انجام میشود وفقط منافع آنی فروشندگان منظور نظراست . اما خوشبختانه اقدامات مؤثری که اخیراً برای حفظ جنگل‌های ایران معمول گردیده باعث نجات جنگلهای گرانبها که یکی از مهمترین منابع ثروت ملی‌است خواهد شد .

نزدیك ظهر به کوتا کومه رسیدیم و در طرفین رودخانه اردوگاه ما برقرار گردیده هوا آفتابی‌مطلوب‌ومفرح بود ودرکنارچادر بزرگی‌که زده شد ناهارصرف کردیم بعدازظهرکه آماده برای بازدید محل وعزیمت بشکار میشدیم تیره ابری از

پشت کوه نمایان گردید من از مسافرت های بلوچستان خاطراتی داشتم که گاهی لکه ابری پیام‌آور طوفان شدیدی واقع میشد .

گفتم مبادادراینجا نیزاین بازی طبیعت بکاربرده شود . همین طورهم شد چند دقیقه‌ای نگذشت که آسمان نیل گون پوشیده ازابرهای تیره وتارگردید وتوده‌های ابرسیاه ازاطراف واکناف فرا رسیدند و در نتیجه اصطکاك با یکدیگر چنان رعد و برق و غرشی برپا کردند که گوئی هزاران توپ بکوبیدن مواضع سهمگین دشمن دست بکارشده‌اند . رعدی که کوه و زمین را بلرزه درآورد آغاز باران سیل آسا را اعلام نمود . باران دیگر بصورت قطرات فرودنمی‌آمد بلکه جوی بارها وآبشارها ازآسمان سرازیر شدند و رودخانه کوچکی که چند ساعت قبل با سهولت از روی سنگهای آن عبور کرده بودیم مبدل به سیل آبهای خروشان گردید که صخره‌های عظیم‌الجثه را میغلطانید ودرختان کهنسال را ازریشه بیرون می‌آورد ومانند پرکاهی بهمراه می‌برد . خلاصه چنان هیاهو و سرو صدائی بلند شده و از کوه ها و دره ها منعکس میگردید که گوئی هزارها بم و زین محترق گشته و کوهها و صخره ها را منفجر ومتلاشی می‌سازند .

چادرها ، رختخوابها ، خواربار و پوشاك خلاصه آنچه داشتیم درآب غوطه‌ور وجای خشکی دربدن باقی نماند بدیهی است تا صبح کسی بفکر خواب و استراحت نیافتاد و باران هم حتی برای لحظه‌ای آرام نگرفت و باوجود اینکه محل اردوگاه سیل گیرنبود انتظار میرفت که آب آنرا فراگیرد .

باری سپیده دم از شدت باران اندکی کاسته شد و بلافاصله بشور پرداختیم که چگونه ازاین موقعیت نامطلوب خلاص شویم ومخصوصاً کارهائی درپیش بود که حضور هیئت را روزشنبه درآستارا ایجاب‌مینمود . چاره‌ای بنظر نرسیدمگراینکه اتومبیل‌ها راکه در طرف مقابل رودخانه قرار گرفته بودند بحال خود باقی گذاشته همچنین بارهای سنگین را جا گذاشته و خودمان پیاده و سبك بار براه افتادیم وهمه جا کرانه راست رودخانه راگرفته به‌لوندویل برسیم فقط اشکال دراین بود که رانندگان وسربازانی که در آنطرف رود خانه بودند و بانتظار هوای مناسب چند روزی مجبور بتوقف

میشدند فاقد وسائل و خوراك بودند و همچنین برای حمل اشیاءِ سبك و چمدانها که همراه داشتیم بکمك کوهنوردانی نیازمند بودیم که آنها هم طرف مقابل رودخانه قرار داشتند .

تبرداران پیشنهاد کردند وحاضر شدند پل واژگونی برروی رودخانه برپا کنند دو درخت کهنسال که در سواحل دوطرف مقابل یك دیگر سربر آسمان برده بودند دوچار تقدیر شوم شدند که بابدنه آنها پل ساخته شود صدای تبرها بلند شد وبراندام درختان لرزه افتاد وطولی نکشید که سرفرود آوردند وباشاخه های خود دست بدست یکدیگر دادند و برروی آب پل معلقی بوجود آوردند و ارتباط دو کرانه را برای مردان ورزیده تأمین کردند . کوه نوردان زبر دست بارهای سبك را بدوش کشیدند و قافله براه افتاد وپس ازپنج ساعت پیاده روی در کوره راههای جنگل انبوه کوهستانی بقریه « باش محله » که در نزدیکی قریه « لوندویل » واقع شده است رسیدیم اهالی قریه پذیرائی شایانی نمودند و مارا به نهار دعوت کردند .

در ضمن معلوم شد پل رودخانه لوندویل بطوری خراب شده که ایاب و ذهاب عرابه و اتومبیل در راه آستارا به پهلوی قطع گردیده است و اتومبیل ها در طرفین پل متوقف شده اند . بوسیله اتومبیل‌هائیکه طرف مقابل پل‌خراب شده ایستاده بودند بآستارا رسیدیم وپس‌ازچند روز که هوا باز شد و طغیان آب کم شد ، اتومبیل های بازمانده مراجعت کردند . منظره هائی که از طبیعت در این مسافرت کوتاه دیدم و ترش روئی هائی که‌از آسمان خشمگین مشاهده نمودم هیچ گاه فراموش نخواهد شد .

اینك که صحبت از آبهای معدنی پیش‌آمد بی مناسبت نیست متذکر شوم که آبهای معدنی گرم و سرد در ناحیه‌آستارا واردبیل مخصوصاً در اطراف کوه بلند پایه سبلان بسیار فراوان است که اهم آنها آب «سراین» اردبیل میباشد سراین در دامنه جنوبی سبلان در ارتفاع تقریباً دو هزار متر قرار گرفته و دارای آبهای گرم و سرد ممتاز است وراه بین سراین وشاه راه اردبیل به تبریز تسطیح گردیده ودرفصول مناسب قابل عبوراتومبیل های سواری میباشد . اینجانب چندین باربسراین مسافرت کرده‌ام و در سه ماه تابستان جمعیت زیادی از اطراف و اکناف برای استحمام و شفا یافتن از

آلام گوناگون بدانجا مسافرت میکنند. آبهای خوب این محل ازقرارذیل است اولاً آب معروف به «گاومیش‌گلی» استخر بسیار بزرگ جوشانی است که شیر و خورشید سرخ آنرا محصور نموده و دارای آب گرم و شفافی است که مسافرین با کمال میل و در هرفصل بآن داخل میشوند. ثانیاً «آب باد» که مختصری سرد تر وآب تنی درآن بسیار مطلوب است ثالثاً «آب قهوه‌خانه» که از آبهای دیگر حرارتش بیشتر وپرگازتر است رابعاً «آب گنرال» که بواسطه معالجه شدن یکی از گنرال‌های روس درجنگ بین‌المللی اول بدین اسم شهرت یافته است. استحمام در آبهای گرم این منطقه مفید و پس از چند دقیقه ماندن در آن انسان حس میکند که مشت مال قوی و طولانی باعضای بدن وی‌داده شده‌وآبهای دیگر که هریك بنوبه‌خودمطلوب ومفیدمیباشند.

آب‌های متعدد معدنی سردهم موجود است که بهترین آن آب «ویلادره» میباشد که در سه کیلو متری سراین واقع گردیده که گازدار و برای نوشیدن بسیار گواراست.

یکی ازکلنل‌های آمریکائی که برای دیدن آبها بسراین آمده بود با تعجب وتأسف باوضاع این محل مینگریست ومیگفت اگر این نعمت بزرگ و کم یاب خدا داده دراختیار ما بودچه راه‌ها بسوی آن میکشیدیم وچه حمام‌ها و هتل های عظیم وگوناگون برپا میکردیم و چه وسائل آسایش و ورزش و خوشگذرانی که که برای مسافرین فراهم میساختیم و بلاتردید در اطراف این آبها شهر بزرگ و پرجمعیت با تمام وسائل زندگانی مدرن بوجود میآمد. اینجانب‌توجه جناب آقای ابتهاج مدیر عامل سازمان برنامه را بدین محل کم نظیرجلب نمودم و چون خودشان زحمت سفر را قبول و بدیدن این محل‌آمدند یقیناً اگر فرصتی پیدا کردند یادگاری از خود در آنجا باقی خواهند گذاشت.

برای دیدن آب معدنی دیگر بنام «علی داشی» که در گیلادره واقع شده اینجانب نیز مسافرتی کردم.

شهرت‌آب علی داشی دراستعلاج مرض ها بیش از آبهای دیگر است ومعروف است که اگر در آبهای دیگر ده الی پانزده دفعه استحمام لازم است در اینجا سه

دفعه کافی است که انسان سالم از آب بیرون رود این آب در دامنه کوه از زیر صخره بزرگی بیرون آمده داخل رودخانه میشود ، راه آب « علی داشی » از آق چای که سرجادهٔ آستارا ـ حیران واقع گردیده منحرف وداخل کوهستان صعب‌العبور میشود از آستارا تا پل آق چای ۲٤ کیلومتر اتومبیل رو واز آنجا ببعد با قاطر واسب مسافت هشت الی نه کیلومتر در کوره راه کوهستانی باید طی طریق نمود .

پس از انحراف از شاه راه نزدیکی پل آق چای به « گیلده » میرسم که دارای پنج محله ذیل است .

۱ ـ چُلمر ۲ ـ گوئی (افتاب گیر) ۳ ـ ممبو ٤ ـ قزی (طرف) ٥ ـ کلیله ده محله پائین این محلات برای دست یافتن بمزارع قابل گشت در کوهستان بطور خیلی پراکنده واقع شده اند .

رودخانه ای که در گیلادره جریان دارد در ابتدا برودخانه آب گرم سپس به گیلارود و بالاخره بآق چای معروف بوده و بآستارا چای میریزد .

بآب « علی داشی » از طرف اردبیل هم مسافرت میکنند و مسافت آن شش فرسنگ است . این یکی از راههائی است که درزمان گذشته مأمن یاغیان و دزدان و مدافعین سرحد بوده و عبور از آن در صورتیکه دفاع بشود بسیار مشکل خواهد بود . بین راه صخرهٔ بزرگی در دامنه کوه قرار گرفته که « دزدکت » (بطالشی یعنی سنگ دزدان) نامیده میشود و سلسله جبالی که پشت آن جلگه اردبیل واقع شده است « قزخانم قاچان » نامیده میشود که بمعنای دختر فراری است .

مسافرت ششم

برای بازدید منطقه سوکمیسیون پنج و تعیین خط مرز جدیدی که طبق موافقتنامه موردقبول طرفین واقع گردیده بود وهمچنین تثبیت خط مرز برروی رود اترك که سالها در اطراف آن گفتگوها و مناقشات زیادی حکمفرما بوده هیئت های نمایندگی مصمم شدند مسافرتی بآن منطقه نموده و از نزدیك بمسائل مورداختلاف و خطوط جدید مرز آشنائی پیدا کنند وچون دست یافتن بدین مناطق از راه اتحاد جماهیر شوروی طولانی تر وتوأم بااشکالات راه پیمائی بیشتری بود پیشنهاد شد هیئت

نمایندگی شوروی نیز از خاك ایران عبور نموده و در تمام مدت توقف خود در این کشور میهمان ما باشند .

بدین منظور قرار براین شد روز پنجشنبهٔ نهم آذر ماه ۱۳۳٤ هردو هیئت از آستا را حرکت نمایند اشخاص ذیل در این مسافرت شرکت نمودند .

از طرف هیئت نمایندگی ایران :

سپهبد جهانبانی
سرهنگ طیفوری
سرهنگ چرخشت
سرهنگ فیروزبخش
سرهنگ باقری
آقایان مهندس قصبه ای
« معتضدی
« جواهرتراش
« سیروس پور

از طرف هیئت نمایندگی شوروی :

آقای آرلف
سرهنگ گریگوریف
« ژیدکف
« ولکف
آقای کیندیاکف
« دالیلا

موضوع عبور خط مرز در منطقه سو کمیسیون پنج از کرانه بحرخزرتاقلعه چات توأم با ابهامات وتجاوزات بسیار بود که سو کمیسیون پنج را درمقابل لزوم‌حل معمای مشکلی قرار میداد .

طبق اولین قراردادی که درنهم دسامبر ۱۸۸۱ راجع بمرز دراین منطقه بسته

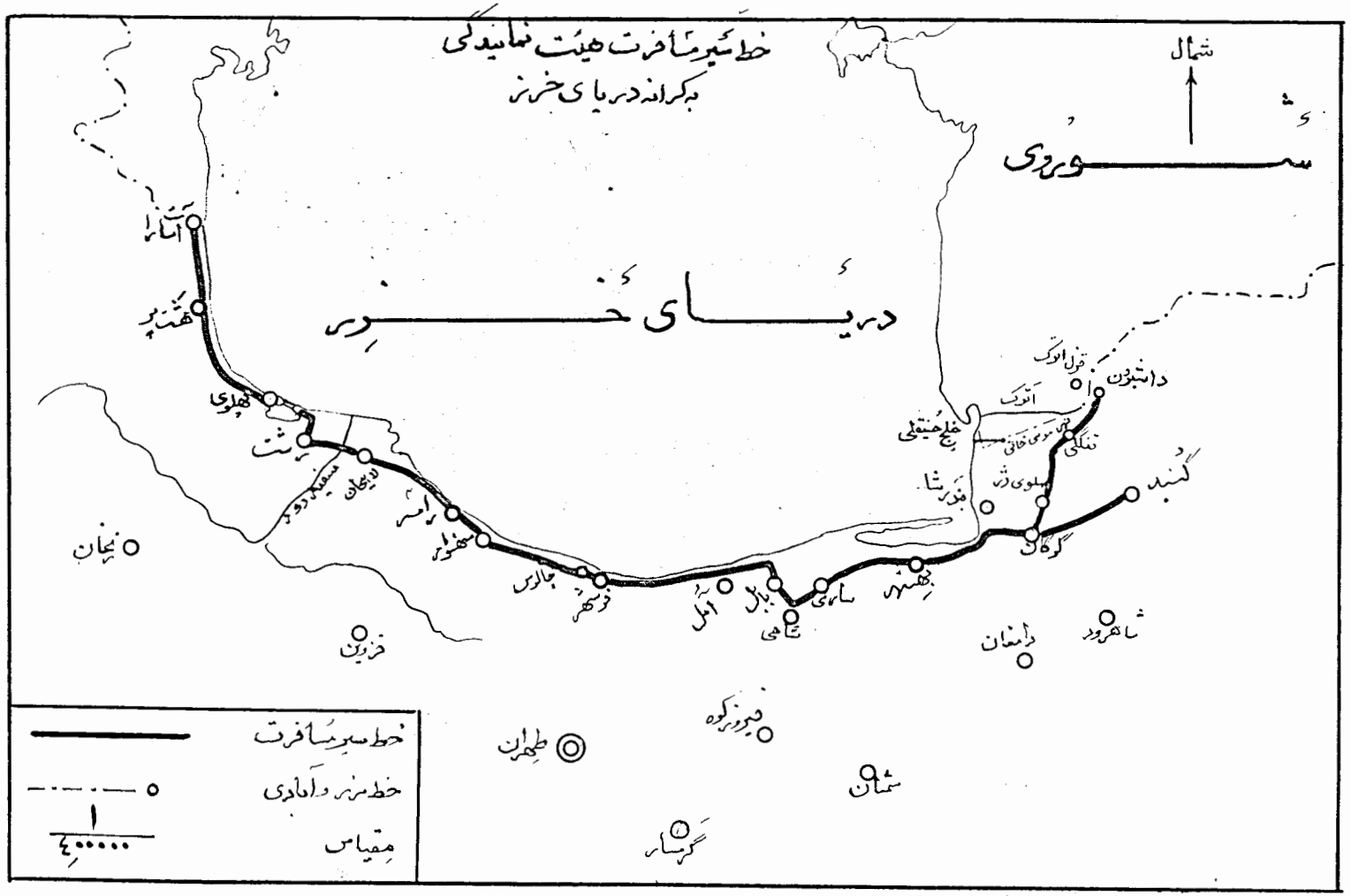

خط سیر مسافرت هیئت نمایندگی
به کرانه دریای خزر
شمال
شوروی
دریای خزر
آستارا
هشتپر
پهلوی
رشت
لاهیجان
رامسر
سهنوار
چالوس
فرشهر
آمل
بابل
شاهی
ساری
بهشهر
بندرشاه
خلیج حسینقلی
قزل اترک
اترک
داشبرون
تنگلی
گوگان
گنبد
دامغان
شاهرود
زنجان
قزوین
طهران
فیروزکوه
شمشان
گرمسار
خط سیر مسافرت
خط مرز و آبادی
مقیاس
۱
۴۰۰۰۰۰

شده خط سرحد ازچات که نقطه التقای رودخانه سومبار با اترك میباشد تا مصب رود مجرای اترك مرز بین ایران وروسیه را تشکیل میداد .

طبق نقشه های قدیم که هم اکنون در دست است رود اترك در قسمت شمالی خلیج حسین‌قلی بدریا میریخته ولی از آنجا که رودخانه درقسمت سفلی خودپرا کنده گشته یامورد استفاده کشاورزان قرار گرفته ویاباتلاق ونی‌زارهائیرا تشکیل داده مسیر آنرا طوری درهم و گمراه نموده ومصب آنرا نامعلوم وغیر ثابت کرده که برای تشخیص مجرای حقیقی رود اترك تردید و ابهام پیدا شده و از طرف دیگر خلیج حسین قلی روبه خشکی رفته و هرسال از عمق وحجم آن کاسته شده و کرانه‌های اولیه آن محو ونابود گردیده است .

در قبال این اتفاقات روس ها ادعا کردند که مسیر حقیقی رود اترك آنچه سرحدداران ایران تصور میکنند نیست بلکه بمراتب جنوبی‌تر قرار گرفته و بدین عنوان مرزبانان روس بخطوط جدید نقل مکان میکنند تا بالاخره نهرموسی‌خانی‌را مرزایران‌وروسیه قلمداد می‌نمایند . مأمورین ایران نیز بمصداق اینکه هرکجا جلو ضرر گرفته شود نفع است قبول میکنند نهرموسی‌خانی‌را سرحد بین ایران و روسیه بشناسند وطبق پروتکل ٦ مارس ۱۸۸٦ باین تحمیل تن در میدهند ولی وقتی هیئت نمایندگی ایران برای بررسی اوضاع مرز بندی باین منطقه آمد معلوم شد در این خط هم تجاوز شده و اینك پست‌های سرحدی در خطی که چند کیلومتر جنوبی‌تر واقع‌شده است استقرار یافته‌اند وسو کمیسیون پنج بواسطه عدم اطلاع و تحت تأثیر ماده ٤ پروتکل موافقتنامه که عیناً درج میشود علائم مرز جدید را نصب نموده‌اند :

« مادهٔ ٤ ـ حل اختلافات مرزی در ناحیه اترك را طرفین با در نظر گرفتن مرزی که پروتکل‌راجع بخط مرز بین ایران ایالت ماوراء خزراز گدار کودری تابحر خزر بتاریخ ٦ مارس ۱۸۸٦ تصریح نموده و همچنین با توجه بمرز واقعی فعلی در ناحیه مزبور بآن ترتیب انجام داده اند . . . . »

از هیئت نمایندگی شوروی تقاضا شد تجاوز در این محل را جبران نمایند و همچنین باستدلال باینکه نهر « مانجی » Mandji همیشه در خاك ایران واقع شده

بود تقاضا شد کلیه نهر در خاك ایران باقی بماند .

روز حرکت از آستارا که امید بهوای خوش داشتیم متاسفانه باران شروع شد وتقریباً درطی تمام مسافرت دست از گریبان‌ما برنداشت و نگذاشت رنگ آفتاب را ببینیم تا روزی که وارد گرگان شدیم از آن پس آفتاب درخشانی سر از پردهٔ ابر بیرون آورد و باروی خوش میهمانان را مشایعت نمود .

روز موعود ساعت $8\frac{1}{2}$ صبح حرکت کردیم و چون اغلب پل های راه آستارا به پهلوی‌را آب برده بود مجبور باستفاده ازاتومبیل‌های جیپ و کمانکار گردیدیم و اتومبیل‌های سواری را قبلاً درپونل ــ ده فرسنگی پهلوی تمرکزداده بودیم. معهذا بیم آن میرفت که یا درآنروز اصلاً بمقصد نرسیم یا درنبرد باطبیعت‌وقت زیادمصروف نموده‌وناراحتی‌میهمانان‌را فراهم‌سازیم . ولی‌روحیه‌رانندگان وافسران‌ودرجه‌دارانیکه مأمور تنظیم حرکت غافله بودند بسیار خوب‌وهر مانع و رادعی‌را با منتهای سرعت ومهارت مرتفع مینمودند . چنانکه جیپ اول برانندگی اینجانب که آقایان آرلف و سرهنگ گریگوریف مسافرین آن بودند . در آب لیسار که با جوش و خروش مخصوصی جریان داشت خاموش شد و انتظار میرفت آب بداخل ماشین سرایت نموده ومسافرین را مجبور به پیاده شدن و بآب زدن نماید . ولی بلافاصله کمانکاری ازعقب رسید و با فشار سپر خود جیپ را ازآب بیرون آورد درجای دیگر یك ماشین باری درآب دیناچال فرو رفته وباری‌دیگری که عبور مینمود با اولی تصادف کرده وهردو سدراه شده بودند تصور میکردم این مانع‌را نتوانیم بزودی ازبین برداریم ولی‌بکمك اتومبیل‌های جمس‌باری که سیم‌های مخصوص برای کشش متصل به ماشین خود داشتند در مدت کمتر از نیم ساعت اتومبیل‌ها را از آب بیرون آوردند و کلیهٔ اتومبیل‌ها در آنطرف رودخانه آمادهٔ حرکت شدند . اتومبیل های جیپ و کمانکار از آب خیلی خوب عبور میکنند مشروط باینکه تسمه های باد بزن‌ها باز شود و از پاچیدن آب روی شمع‌ها جلوگیری بعمل آید . درمواردی که رودخانه خیلی پرآب بنظرمیآمد قشری از گریس روی‌موتورها میکشیدیم که مانع ازخاموش شدن موتور میگردید واتومبیل‌ها مبدل به «آم فی بی» میشدند .

باری بهرزحمتی بود راه دوساعته را درمدت شش ساعت پیمودیم و دونیم بعداز ظهر بمنزل آقای امیری یکی ازرؤسای طایفه طالش جنوبی که باخانمش عزةالملوك مأمور پذیرائی از ما بود رسیدیم منزل آقای امیری نزدیکی قریه پونل واقع گردیده و بسیار مجلل و زیبا است و خانم عزت‌الملوك که در کدبانوئی ومردم داری معروفیت بسزائی دارند ناهار مفصل و خوبی تهیه کرده و پذیرائی آبرومندی نمودند. آقای آرلف یکجعبه مشروب و یکجعبه سیگار روسی به بانو عزت‌الملوك هدیه دادند.

ساعت چهار بعد از ظهر بطرف پهلوی و رشت عزیمت نمودیم و طبق برنامه آقای اکبر درمنزل قدیمی وباصفای خود دررشت میبایستی ازما پذیرائی میکردند.

موقع ورود برشت باستانداری رفتیم و مراسم معارفه بعمل آمد سپس آقای جعفری استاندار رشت بمنزل آقای اکبر آمده با میهمانان شام صرف کردند سرمیز نطق‌هائی راجع بلزوم ایجاد روابط حسنه بین دو کشور ایراد و موفقیت هیئت‌ها را در مرز بندی کشور خواستار گردیدند.

شوروی‌ها دست پخت رشتی را که انواع نمونه های آن از کته و خورش‌ها و خوراك‌های مختلف روی میز صاحبخانه میهمان‌نوازچیده شده بود تمجید کردند و از میزبانان تشکر و قدردانی نمودند.

یازدهم آذرماه پس از گردش در خیابان‌های عمدهٔ رشت و خرید بعضی اشیاء محلی عازم رامسر گردیدیم.

برای این مسافرت و پذیرائی از میهمانان شوروی راه کرانه بحرخزر که از هر حیث زیبا و آباد است و دارای هتل‌های خوب و دایر میباشد انتخاب شده بود مضافاً باینکه قسمتی از مرزهای دریائی ایران و شوروی گر چه از علامت گذاری بی نیاز بود مورد بررسی و مطالعه قرار میگرفت.

دریای خزر که با دریاهای خارجی ارتباطی ندارد و در واقع میتوان آنرا دریاچه عظیمی بشمار آورد تعلق بدو کشور ایران و شوروی دارد.

بموجب عهدنامه گلستان و ترکمن چای حق کشتی‌رانی وداشتن نیروی‌دریائی فقط بدولت روسیه امپراطوری تخصیص داده شده بود هیچ دولت دیگری حق‌داشتن

کشتی در این دریا نداشته و از مزایای آب های آزاد نیز در اینجا نمیتوانسته استفاده ببرد . ولی طبق فصل یازدهم عهدنامه دوستی ۱۹۲۱ بین ایران وشوروی که میگوید « نظر باینکه مطابق اصول بیان شده درفصل اول این عهدنامه ـ عهدنامه منعقده دردهم فوریه ۱۸۲۸ ما بین ایران و روسیه درترکمن چای نیز که فصل هشت آن حق داشتن بحریه را در بحرخزر از ایران سلب نموده بود ازدرجهٔ اعتبارساقط است لهذاطرفین معظمتین متعاهدتین رضایت میدهند که از زمان امضای این معاهده هردو بالسویه حق کشتیرانی آزاد را در زیر بیرق‌های خود در بحرخزر داشته باشند » .

بنابر این دولت ایران حق کشتی‌رانی و هر گونه استفاده از دریا را حالا دارا بوده و در این دریای پر نعمت شریك و سهیم است .

مرزهای دریائی ایران با اتحاد جماهیرشوروی ازآستارا آغاز و درنقطه‌ای که ۲ر۲ کیلومترجنوب شعبه شیلات ماهی‌گیری شوروی وعلامت مرزی ۱٤٥ برروی آن نصب شده است پایان مییابد . بنابراین درطول مسافت‌تقریباً ۷۰۰ کیلومتر که‌سرحد دریائی ایران است مرزبانان ایران تماسی با مرزبانان طرف نداشته و از سوانح و اتفاقات ناگوار سرحدی در امان میباشند . فقط امواج دریا گاه بگاهی الوار و چوب‌هائیکه طوفان در روی وُلگا ازدست صاحبانشان ربوده باشد یاقایق وزورقی که زنجیر خود را پاره نموده باشد برای ایران بارمغان میآورند . همچنین ماهی‌های گرانبهای خاویار که برای تخم ریزی به آب های شیرین ما روی آور میشوند طعمه طورها صیادان ایرانی قرار میگیرند .

دریای خزر از دیر زمانی برای ایران اهمیت تجارتی داشته واهمیت کنونی آن از هر حیث زیادتر و با ارزش تر شده است زیرا بیشتر مال‌التجاره‌ای که بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی معامله پایاپای میشود از راه دریا حمل و نقل میگردد .

دریای خزر بزرگترین دریاچه جهان است که در گودال عظیم آرال و خزر قرار گرفته و طول آن از شمال بجنوب ۱۲٦۰ کیلومتر وعرض آن بین شبه‌جزیره آب شیرون (Apcheron) و بندر « کراسناودسك » بالغ بر تقریباً به ۳۰۰ کیلومتر میشود .

وسعت سطح آن بالغ بر ٤٦٣٢٤٤ کیلومتر مربع است که تقریباً یك ششم آن تعلق بایران دارد . از لحاظ عمق دریای خزر را میتوان بسه قسمت نمود :قسمت شمالی کم آب که عمقش از پنجاه متر تجاوز نمینماید . قسمت وسطی باعمق از هشتصد الی نهصد متر و بالاخره عمیق‌ترین قسمت جنوبی آن که در بعضی نقاط بمتجاوز از هزار متر میرسد . بین قسمت وسطی و قسمت جنوبی یك بر آمدگی زیردریائی که ادامه کوه های قفقاز است عبور مینماید و عمق دریا را در اینجا به ۳۰۰ متر تقلیل میدهد . این رشته ارتفاعات زیردریائی در ماوراء بحر خزر بصورت کوه بالخان ادامه مییابد . کرانه‌های بحرخزر که بخاك ایران متصل‌است مرطوب وپرباران بوده وهمه‌جا پوشیده از جنگل و زمین آن حاصل خیز و پربرکت است . در اینجا بهترین برنج و چای و توتون و کنف و غیره روئیده میشود و در قسمت باختری پنبه نیز بخوبی عمل میآید و محصول فراوان میدهد .

از بنادر مهم دریای خزر در قسمت خاوری بندر « کراسناودسك » را درخاك شوروی‌میتوان‌اسم برد که‌منتهاالیه راه‌آهن‌ماوراء خزراست . درسمت باختربزرگترین بندر شوروی بادکوبه است که‌دارای منابع سرشار نفت میباشد وهمچنین‌بنادر دربند و لنکران که هرسه زمانی متعلق بایران بوده است . در کرانه‌های متصل‌بخاك ایران خلیج‌های کم آب گرگان و پهلوی واقع شده‌اند و خلیج سابق حسینقلی که در حال حاضر بکلی خشك شده است . بطور کلی آب دریای خزر بسرعت روبه نقصان میرود و ارتفاع این دریـا هم اکنون نسبت بدریاهای دیگر ۲۸ متر پست تر میباشد خود اینجانب بخوبی بخاطر دارم پنجاه سال قبل که کودکی‌خوردسال‌بودم وبرای تحصیل بروسیه میرفتم برای سوار شدن بکشتی از رشت به پیره بازار میرفتیم و از پیره بازار با قایق روی مرداب پرآبی که درحدود چهل کیلومتر طول و۱۵ کیلومتر عرض آن بود بطرف پهلوی رهسپار میشدیم .

اینك تمام این آب‌ها ومرداب‌ها هم تقریباً خشکیده وقسمت اعظم دامنه خلیج هم مبدل بچمن‌زار و کشتزار شده است .

نقصان آب دریای خزر آنهم باین سرعت موجب نگرانی است زیرا سواحل

آن کــه امروز خرم و سرسبز است ممکن است روزی مبدل بشن زار و کویر شود و آب و هوای این ناحیه نیز تغییر یابد . اغلب این سؤال پیش آمده که تا کی آب دریای خزر رو به نقصان خواهد رفت ؟ متخصصین میگویند تبخیر آب دریای خزر بیش از آب‌هائیست کــه رودخانه ها از اطراف و اکناف بسوی او میآورند ولــی در نتیجه کوچك شدن سطح آب یا آئینهٔ دریا روزی فرا خواهد رسید که بین تبخیر و آب‌های وارده تعادلی برقرار خواهد گردید و آنوقت است که درسطح دریا دیگر تغییری رخ نخواهد داد . من از متخصصین شوروی بارها سؤال کرده‌ام که برای جلوگیری از کم شدن آب دریای خزر چه پیش‌بینی‌هائی کرده وچه اقداماتی در نظر گرفته‌اند آنها اظهار میدارند یکی از پروژه‌ها اتصال دریای سیاه به‌بحر خزر است که درنتیجه پائین بودن سطح بحر خزر آبها بطرف آن کشیده خواهد شد . ولی این پروژه بواسطهٔ اشکالات فنّی بنظر عملی نمیآید پروژه دوم برگردانیدن رودخانه های ایرتیش واوبی بطرف دریای خزر میباشد که آب های خود را بیهوده باقیانوس منجمد شمالی میبرند و این نقشه پس از آنکه نیروی اتم باسهولت بیشتری دراختیار گذارده شد عملی خواهد گردید.

باری در رامسر برای هریك از میهمانان اطاق خوب با حمام تخصیص داده شد و یك روز و یك شب دراین هتل ممتاز باستراحت و گردش پرداختیم زیبائی و آراستگی محل مورد توجه هیئت نمایندگی شوروی قرار گرفت مخصوصاً فصلی بود که هنوز کلیهٔ مرکبات برروی درخت‌ها جلوه گر و گلها و گیاه‌های رنگارنگ پارك وخیابان‌ها را مزین نموده بودند . مدتی در اطراف درخت‌ها و گیاه هائیکه ممکن است در این خطه روئیده شود با باغبانان رامسر مذاکره بعمل آمد .

عصر روز ورودرا بگردش درباغ ومشاهدهٔ قصر کازینو وپلاژ وغیره گذراندیم . صبح یکشنبه ۱۲ آذرماه پس از دیدن کارخانه چای‌جهان وباغ کشاورزی ومشاهدهٔ مرالهائیکه در اسطبل مخصوص زمستانی نگاهداری میشدند عازم بابل سر گردیدیم ناهار در هتل چالوس صرف شد و کارخانه ابریشم چالوس بازدید گردید وشب را در هتل ممتاز بابل‌سر استقرار یافتیم صبح روز بعد بطرف گرگان عزیمت نمودیم. درساری آقای بنی‌آدم استاندار ازهیئت‌ها پذیرائی نمودند وشب را درباشگاه گرگان توقف

نمودیم اولین جلسه مشترك در گرگان باحضورسرهنگ یاری‌جانی رئیس کمیسیون پنج و سروان پژوم نقشه بردار تشکیل گردید و تیمسار سرتیپ معزی و سرهنگ کمپانی که بسمت سرپرست سو کمیسیونهای شش گانه ماوراء خزر بما ملحق شده بودند نیز در جلسه شرکت کردند .

زور دوازدهم آذرماه بگنبد قابوس عزیمت نمودیم و از طرف آقای فرهمند فرماندار گرگان پذیرائی بعمل آمد .

روز بعد بطرف تنگلی که پاسگاه سرحدی ایران است روانه شدیم و در آنجا جلسهٔ مشترکی باحضور سو کمیسیونهای پنج ایران‌وشوروی تشکیل وچندین‌ساعت در اطراف مسائل سرحدی مطالعه وبحث گردید، مخصوصاً موضوع نهرمانجی و رود اترك مطرح و قرار شد در آستارا تحت مطالعه و مداقه بیشتری واقع شود .

اسناد و کروکی‌ها و پلانشت‌هائیکه در سو کمیسیونهای پنج آماده شده بود مورد بررسی و تصحیح دو هیئت قرار گرفت و چون در خط سیر رود اترك اختلافات زیاد بود آقای‌سرهنگ چرخشت مأمور گردید درمحل مانده ومطالعات دقیق‌بنماید. پس از پایان جلسه ، ناهار باحضور آقای بنی آدم صرف شد ونطقهای پرهیجانی در اطراف سیاست و روش دو کشور همسایه از طرف استاندار و آقای آرلف بیان شد . قبلاً بنا بود شورویها ازداش‌برون داخل خاك خود گردند وازقزل اترك بسوی قزل آروات روانه شوند ولی‌بواسطهٔ بارندگیهای‌شدید که درمدت دوهفته ادامه داشته آب کلیهٔ صحرارا فرا گرفته بود و یگانه راهیکه قابل‌عبور اتومبیل باقی مانده بود همان راه گرگان به‌پهلوی دژوتنگلی بود که ما از آن برای دیدن سرحد وتشکیل جلسه کمیسیون مشترك استفاده بردیم وازهمین راه هیئت نمایندگی‌شوروی‌را باخداحافظی دوستانه بخاك خودشان روانه کردیم و ملاقات مجدد را بچند روز بعد در لطف‌آباد درجز موکول نمودیم .

پایان مسافرتها

درطی بیست ماه فعالیت برای تشخیص وتثبیت خط مرز ایران و اتحاد جماهیر شوروی اینجانب از آستارا که مرکز اقامت هیئت نمایندگی ایران بود بیست ویك

مسافرت انجام دادم که برخی از آنها کوتاه و کم اهمیت و بعضی طولانـی و حائز اهمیت بودند .

یکی از مسافرتهای بسیار مهمی که افتخار شرکت در آن نصیب اینجانب شد، مسافرتی بود که در التزام رکاب اعلیحضرت همایون شاهنشاهی بکشور اتحادجماهیر شوروی صورت گرفت . جنبهٔ تاریخی و سیاسی این مسافرت که منبع اطلاعات خیلی مفیدی بود باندازه‌ای شایان اهمیت است که برای نگاشتن شرح تفصیلی آن نویسنده ماهر و زبردستی باید دست بکار شود تا چنانکـه باید و شاید از عهـده تنظیم آن برآید . آنچه که مربوط بمأموریت اینجانب میشود فقط ذکر این نکته است کـه برای استرضای خاطر خطیر شاهانه اولیای امور شوروی علاقمند بودند قبل ازعزیمت موکب ملوکانه بآن کشور اعلامیه ای دائر بپایان یافتن تحدید حدود دو کشور در محیط دوستانه و حُسن همجواری صادر گردد .

چون اولیای امور ایران نیز باینموضوع توجه داشتند وهیئت‌های نمایندگی طرفین در انجام مأموریت خود نهایت کوشش و اهتمام را بخرج دادند علیهذا موفق شدند که قبل‌از تشریف فرمائی ملوکانه این اعلامیه صادر و منتشر شود .

اما راجع به سایر مسافرتها اجازه میخواهم برای اجتناب ازطول کلام از آنها صحبتی بمیان نیاورم و بشرح مسافرت خود بناحیه سوکمیسیون شماره ۲ که حوزه عملیات آن برروی رود ارس از قریه آق‌دربند تا قریه حسنخانلو یا تازه کند ادامه داشت اکتفا کنم . موضوع‌شایان توجهی که ضمن این مسافرت درپیش بودجستجوی آثار باقیمانده شهر گم گشته‌ای بنام « بذ » یا « بذین » بود که متجاوز ازهزار سال پیش مرکـز فعالیت یکی از سرداران و قهرمانان ملی ایران باسم بابك خرّم دین بوده است .

بطوری که خوانندگان محترم استحضاردارند بابك خرّم دین باجمعی ازدلاوران ایران مدت بیست سال درمقابل استیلای عرب پافشاری کردند و عدّه بیشماری ازاین قوم را بدیار نیستی فرستادند و بهمین جهت راجع بشرح زندگانی ومیدان فعالیت او کتابها نوشته‌شده ولی دراطراف شیوه های جنگی‌وموقعیت جغرافیائی مرکزمقاومت

او و همچنین چگونگی قلاع و استحکاماتی که بآنها متکی بوده تحقیقات کافی بعمل نیامده وتنها چیزی که معلوم‌است درواقعه دستگیری بابك بدست یکی‌ازسرکردگان خیانت پیشه ایران بنام «افشین» شهر «بذین» مقر بابك‌را با خاك یکسان نموده‌اند.

آقای پرفسور مینورسکی شرق شناس معروف که دست بکار نوشتن تاریخ مفصل بابك خرّم دین ومشوق اینجانب برای پیدا کردن محل شهر «بذین» میباشند چنین تصور میکنند که محل این شهربایستی درپایهٔ سلسله جبال هشتادان درمغرب رودقره‌سو واقع‌شده باشد واحتمال قوی میدهند که درحوالی‌قریه کرمادوزبین کلیبر ومحال مشه پاره یافتن آثارآن امکان پذیر باشد.

خلاصه با همین نیت روز ۲۱ مرداد ماه از آستارا حرکت و از راه اردبیل و مشکین واهر بطرف کلیبر رهسپار شدیم و شب را در فرمانداری اهر توقف نمودیم و آقای دولتشاهی فرماندار اهر پذیرائی گرمی نمودند.

یکی از بناهای تاریخی و مجلل اینجا مقبره شیخ شهاب‌الدین اهری است که روی محل مرتفعی درخارج شهر واقع وبادرخت های خوش قامتی احاطه شده‌است. متأسفانه سر گلدسته‌های زیبای این بنا فروریخته است.

مرحوم شیخ بهاء که در ۱۳ شعبان ۱۰۱۸ هجری قمری بزیارت این مقبره آمده شرحی بر روی لوحه‌ای ازمرمر نگاشته که هنوز بر دیوار مسجد مقبره نصب است. بعلاوه در اهر مسجد بزرگی بنام مسجد جامع وجود دارد که در سال ۱۰۵۲ هجری قمری‌توسط حاجی قلندر شاهوردی دیزماری تعمیرودربین مردم شهرت‌دارد که این مسجد سابقاً کلیسا بوده اما هیچگونه آثاری دال براین مدعا مشاهده نشد.

روز بعد از اهر بطرف کلیبر حرکت کردیم وشب را در آنجا متوقف شدیم و آقای صالحی بخشدار اهر پذیرائی کردند. دراینجا مشغول تحقیقاتی شدیم که‌شاید پرده ابهام از روی محل شهر قدیمی «بذین» بردارد اما متأسفانه هر چه بیشتر تجسس نمودیم کمتر یافتیم وهیچگونه مدرك واثری که رشته تفحص را بدست بدهد پیدا نشد. ناچارتصمیم گرفتیم بسراغ قلعه «جمهور» که برروی قله مرتفعی درشمال غربی کلیبر قرار گرفته برویم تا بلکه درآنجا آثاری بدست بیاوریم. راه کوهستانی

ما بسیار دشوار وپر پیچ و خم بـود و پس از سه ساعت حرکت سواره و پـرزحمت براهنمائی اسدالله خان رئیس ایل محمد خانلووبستگانش باین قلعه رسیدیم وشیفته طرز مهندسی واستحکام آن شدیم . دراین قلعه بیك رشته استحکاماتی برخوردیم که برای دفاع طولانی و پایدار آماده گشته و دارای راهروهای زیرزمینی و آب انبارهای متعدد ومزغل‌ها وسنگرهای بیشماری بود که همه آنها حکایت از نبردهای شدید و مقاومت های دلیرانه‌ای مینمود . در حوالی قریه پیکان نیز برروی ارتفاعی کـه بهمه طرف مسلط بود قلعه کهنه‌ای نظیر قلعه جمهوردیده بودیم وهمچنین خرابه‌های قلاع کوچك وپراکنده‌ای درآنحدود وجود داشت وازاینرومیتوان احتمال داد که بابك خرّم دین درمبارزات مردانه وشدید خود باقوم عرب بهمین رشته قلاع واستحکامات متکی شده باشد .

درهرحال بعلت کوتاهی‌مدت کاوش بیشتری مقدور نشد ونتیجه مثبت واطمینان بخشی بدست‌نیامد . اینجانب بامشاهده اوضاع آنجا بعداًبه اداره باستانشناسی‌مراجعه و تقاضا کردم کـه عده‌ای از متخصصین آثار تاریخی را با وسائـل و تجهیزات لازم بآنحدود اعزام دارند بلکه با کوشش وعملیات فنی‌ودقیق آنها این مأموریت‌تاریخی بانجام برسد .

بین‌کلیبر ومصب رودخانه «قرق‌سو» که دردره‌کلیبرجریان داشته وبرود ارس میریزد هشت فرسنگ راه مالرو وجـود دارد که ارتباط کرانه رود را با دهات‌کلیبر تأمین مینماید .

روز ۲۵ مرداد عازم «خمارلو» شدیم و درآنجا آقای سرهنگ شیروانی نژاد رئیس‌سوکمیسیون شماره ۲مرزبان محل‌ضمن پذیرائی اطلاعات لازمه رادرخصوص حوزه سوکمیسیون باختیار ما گذاشتند . دراین قسمت رودخانه ارس درتنگه نسبتاً کم عرض جریان دارد که کوههای ماوراء قفقاز از طرف شوروی و جبال قـره بـاغ ازجانب ایران آنرا احاطه نموده است و« قریهٔ خمارلو» در یك فرسنگی کرانه ارس در درّه باصفائی واقع و فاقد بناهای مناسب زندگانی و وسائل آسایش مأمورین دولت است .

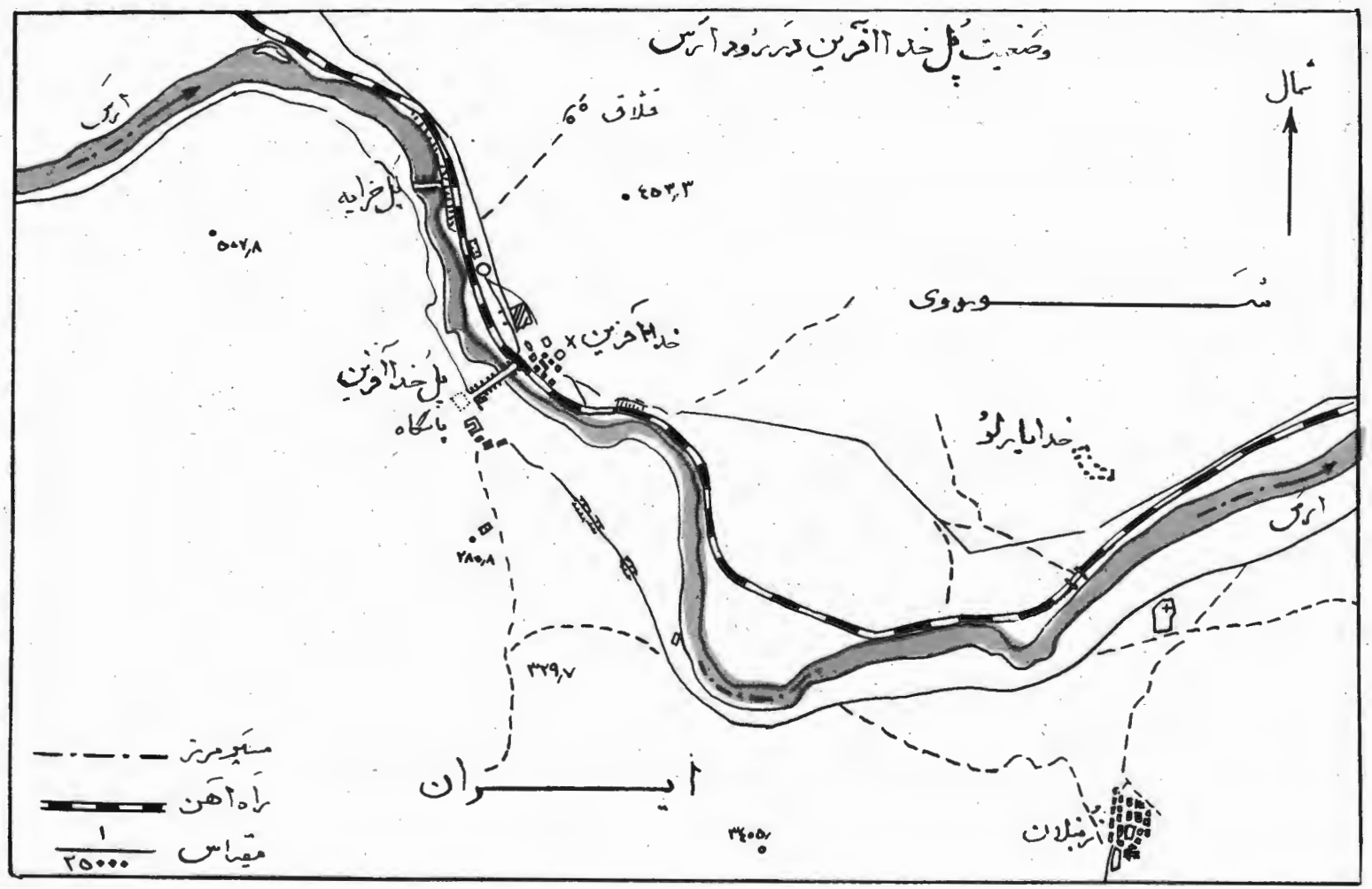
وضعیت پل خدا آفرین در رود ارس
شمال
ارس
قشلاق
پل خرابه
۴۵۳٫۳
۵۰۷٫۸
سوروی
خدا آفرین
پل خدا آفرین
پاسگاه
خدا یارلو
ارس
۲۸۰٫۸
۳۲۹٫۷
ایران
۳۴۰۵٫
زنبلان
مسیر مرز
راه آهن
مقیاس
۱
۲۵۰۰۰

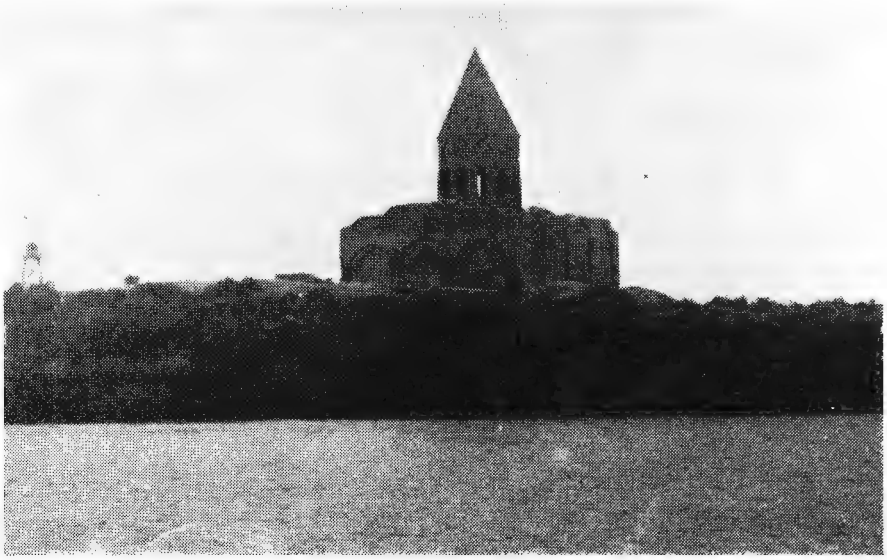

دژ تاریخی عباس‌آباد در کنار رود ارس

پل آجری خدا آفرین برروی رود ارس

روز بعد برای حلّ اختلاف نظری که در مورد عبور دادن خط مرز از روی پل خداآفرین بین نمایندگان طرفین درسو کمیسیون شماره ۲ پیدا شده بود بدانجا عزیمت نمودیم .

طبق آئین‌نامه تحدید حدود خط مرز بایستی از وسط پل‌ها عبور کند اماچون در آنجاعمیق‌ترین قسمت مجرای رودخانه نزدیك مرز شوروی واقع شده هیئت نمایندگی ایران نظر داشت محل عبور مرز را با وسط عمیق‌ترین مجرای رودخانه منطبق سازد وباین ترتیب ۳۹ متر از پُل خداآفرین بشورویها و ۱۳۱ متر بایران تعلق میگرفت . پس از مذاکرات لازم هیئت نمایندگی شوروی با نظر ما موافقت نمودند وخط مرز از وسط چشمه چهارم پل که بر رویهم دارای پانزده چشمه است عبور داده شد ورفع اختلاف گردید .

درنزدیکی پل فعلی خدا آفرین که با آجر ساخته شده واز قراری که میگویند در زمان عباس میرزا بنیاد گردیده ، پل دیگری از سنگ های تراشیده موجود است که با منتهای مهارت و سلیقه ساخته شده ولی اکنون نیمه خراب است و تاریخ بنای آن باید خیلی قدیم‌تر از پل آجری باشد . پل سنگی درمحلی زده شده که صخره‌های جبال اطراف رودخانه نزدیك بیکدیگر واقع شده‌اند وبرای ایجاد سدّ و کارخانه برق موقعیت بسیار مناسب ومساعدی دارد .

بعداز حلّ مسئله عبور خط مرز از روی پل برای بازدید جزایر « اشخ‌لو » و « بویدوز » که بایران تعلق گرفته رهسپارشدیم ودربین‌راه پاسگاههای « مفروض‌لو » و « توالی » را سر کشی کردیم . درنزدیکی پاسگاه « توالی » درخت چنار کهن‌سال وپرشاخ وبرگی سربآسمان برافراشته و از زیر آن چشمه آب گوارائی بیرون میآید . زیر سایه آن چنار تنومند ساعتی استراحت کردیم واز آب گوارای چشمه جرعه‌ای نوشیدیم . در این منطقه دهات معموری وجود دارد که بعضی مانند قریه « ونیق » و « آبیك » سابقاً متعلق به تومانیانسها بوده و بعضی در تملك بوداقیانها میباشد .

روز بعد به‌قریه اصلاندوز رفتیم ودر بین راه در قریه لاریجان با آقای نعمتی که مستأجر چندین قریه آنحدود است آشنا شدیم ومعلوم شد که مشارالیه مزارع

پنبه را بوسیله تلمبه هائی کـه در کرانـه ارس کار گذاشته آبیاری مینماید و از کشت پنبه نتایج خوبی بدست آورده است .

اصولاً در این منطقه بجای گندم و جو که سابقاً منشأ عمده زراعت بوده حالا مزارع ممتاز پنبه احداث کرده اند و رعایا بمنافع سرشار این قبیل زراعت بخوبی پی برده اند و در توسعه آن کوشش فراوان میکنند .

اصلاندوز محلّ تاریخی و جغرافیـائی بسیار مهمی است کـه در مصب رودخانه « دَرِ رود » واقع شده ومشرف بردره پهناوری است که در آن دَرِ رود و ارس بیکدیگر ملحق میشوند . دَرِ رود همان رودخانه قره‌سو است که پس از تلاقی بارودخانه سومبار باین اسم نامیده. میشود در ایام بهار قره سو و دَرِ رود دراثر طغیان آب صورت مُهیبی بخود گرفته ودرمسیرخود بهمه‌جاخرابی میرسانندمن‌جمله پل‌چوبی کنگرلو که برروی قره‌سو زده شده اغلب دستخوش سیلاب‌های خروشان رودخانه واقع شده واتومبیل‌ها از عبور و مرور باز میمانند . ازاینرو زدن پل بتونی محکمی برروی قره‌سو نهایت لزوم را دارد زیرا باینوسیله راه جدید سازمان برنامه بین سربند و سه راه مشگین که برای رسانیدن وسائل به دشت مغان وصدور محصول آنجا بنقاط دیگر کشوراست در هیچیك از فصول سال مسدود نخواهد شد . اینجانب دو مرتبه در بهار و زمستان قصد آمدن به حوزه عملیات سو کمیسیون شماره ۲ را داشتم و در هردونوبت با عدم موفقیت مواجه شدم زیرا گذشتن از قره‌سو و دَررود غیر ممکن بود .

ازلحاظ اهمیت تاریخی ، اصلاندوزهمان‌قریه معروف دشت مغان است که‌روزی شاهد مراسم با شکوه جلوس نادرشاه افشار به تخت سلطنت ایران بوده و این مراسم برروی تپه‌ای بنام تپه نادری انجام یافته که هم اکنون با ابهت وزیبائی خاص درقریه اصلاندوز سربلند است .

بالاخره اصلاندوز همان میدانی است که در ۱۳ شوال ۱۲۲۷ هجری قمـری برابر ۲۰ اکتبر ۱۸۱۲ میلادی نبرد شدید وخونینی بین قوای عباس میرزا و نیروی روس جریان داشته و عواقب وخیم آن منجر بانعقاد معاهده گلستان گردیده است .

هیئت‌های نمایندگی ایران وشوروی در دشت مغان

تپه نادری دراصلاندوز دشت مغان

فصل پنجم

تشریفات امضای اسناد و قراردادها

کمیسیون مختلط ایران وشوروی پس‌از دوسال کوشش و فعالیت دائمی موفق به تعیین و تثبیت خط مرز بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی گردید . در انجام این مأموریت خطیر سو کمیسیونهای ده گانه سهم بسزائی‌داشتند و درطی پانزده ماه عملیات پرزحمت خود برای تشخیص خط مرز و نقشه برداری و علامت گزاری سرتاسر آن درتاریخ‌پانزدهم آبان۱۳۳۵ کارهای‌خودرابا کمال موفقیت بپایان رسانیدند وبرای قدردانی‌اززحمات‌افسرانی‌که بشرح زیر ریاست سو کمیسیونهارا برعهده داشتند :

سو کمیسیون ۱ ـ سرهنگ کلینی

» ۲ ـ سرهنگ ۲ شیروانی نژاد

» ۳ ـ سرهنگ مستشاری

» ٤ ـ سرهنگ آزمین

» ٥ ـ سرهنگ یارجانی

» ٦ ـ سرهنگ غفوری

» ۷ ـ سرهنگ ۲ میهن یار

» ۸ ـ سرهنگ غفاری اعتبار

» ۹ ـ سرهنگ مصباحی

» ۱۰ ـ سرهنگ میمند

بخشنامه تلگرافی زیر به شماره ٤۲۰٦ مورخ ۳۵/۸/۳ صادر گردید :

« در اینموقع که مرزهای ایران و شوروی تعیین وتثبیت گردیده و مأموریت تاریخی کـه از طرف شاهنشاه معظم و دولت و ملت ایـران بهیئت نمایندگـی و سو کمیسیونهای ده گانه محول گردیده بود بپایان رسیده لازم میدانم مراتب قدردانی و امتنان خود را برؤسای سو کمیسیونها ابلاغ و متذکر شوم که برای اجـرای این

مأموریت رؤساء و اعضاءِ سو کمیسیونها ازابراز هیچگونه همت وفداکاری و جانبازی فروگذار ننموده ووظیفه خویش را بخوبی انجام داده‌اند وازهرحیث موجبات رضایت خاطر خطیر ملوکانه را فراهم ساخته‌اند . امیدوارم درآتیه نیز در خدمت بشاهنشاه و میهن موفق وکامیاب شوند » .

از این پس سنگینی بارخاتمه دادن بکارهای باقیمانده بدوش کمیسیون مختلط گذارده‌شد زیراکلیه پروتکل های علائم مرزی وپلانشت ها و کروکیها وجزوه های مختصات و فهرست ها و مخصوصاً پرتکل شرح تفصیلی مرز میبایستی بعد از بررسی نهائی بچاپخانه ها تسلیم و طبع و جلد شود .

در اینجا بیمورد نیست کـه گفته شود کارمندان چاپخانه ها و جلد سازان و هنرمندان طرفین با وجود فرصت غیر کافی در کمال جدیت از عهده وظائف خود برآمدند وکتب و آلبوم ها و جداول را با منتهای نظافت و زیبائی حـاضر و آماده ساخته و از ۱۹ دیماه ۱۳۳۵ کمیسیون مختلط ایران و شوروی توانست شروع بامضاءِ اسناد و نقشه ها بنماید .

بطورکلی۱۰۶پلانشت که برروبهم نقشه مرزرا تشکیل میداد میبایستی بامضاءِ هیئت های نمایندگی میرسید وچون بهرطرف یك نسخه اصلی داده میشد جمعاً۲۱۲ پلانشت برای امضاء حاضر شده بود .

تعداد پرتکل های علائم مرزی که برای امضاء آماده شده بود بالغ بر ۱۰۸۰ ورق بود وچون قراربراین شدکه بهرطرف دونسخه داده شود لذا۴۳۲۰ ورق پروتکل میبایستی امضا میشد .

شمای وضعیت نصب علائم مرزی برای ایران دو نسخه و برای شوروی نیز دونسخه در نظر گرفته شده بود و هر نسخه بایستی بامضاء میرسید .

تعداد فهرست یا شمای نقشه ها برای هرطرف۴۳ برگ تهیه شده بود که جمعاً ۸۶ برگ برای امضاء حاضر بود .

جزوه مختصات شش قسم در چهار نسخه مهیا گـردید یعنی ۲۴ جزوه آمـادهٔ امضاء شد .

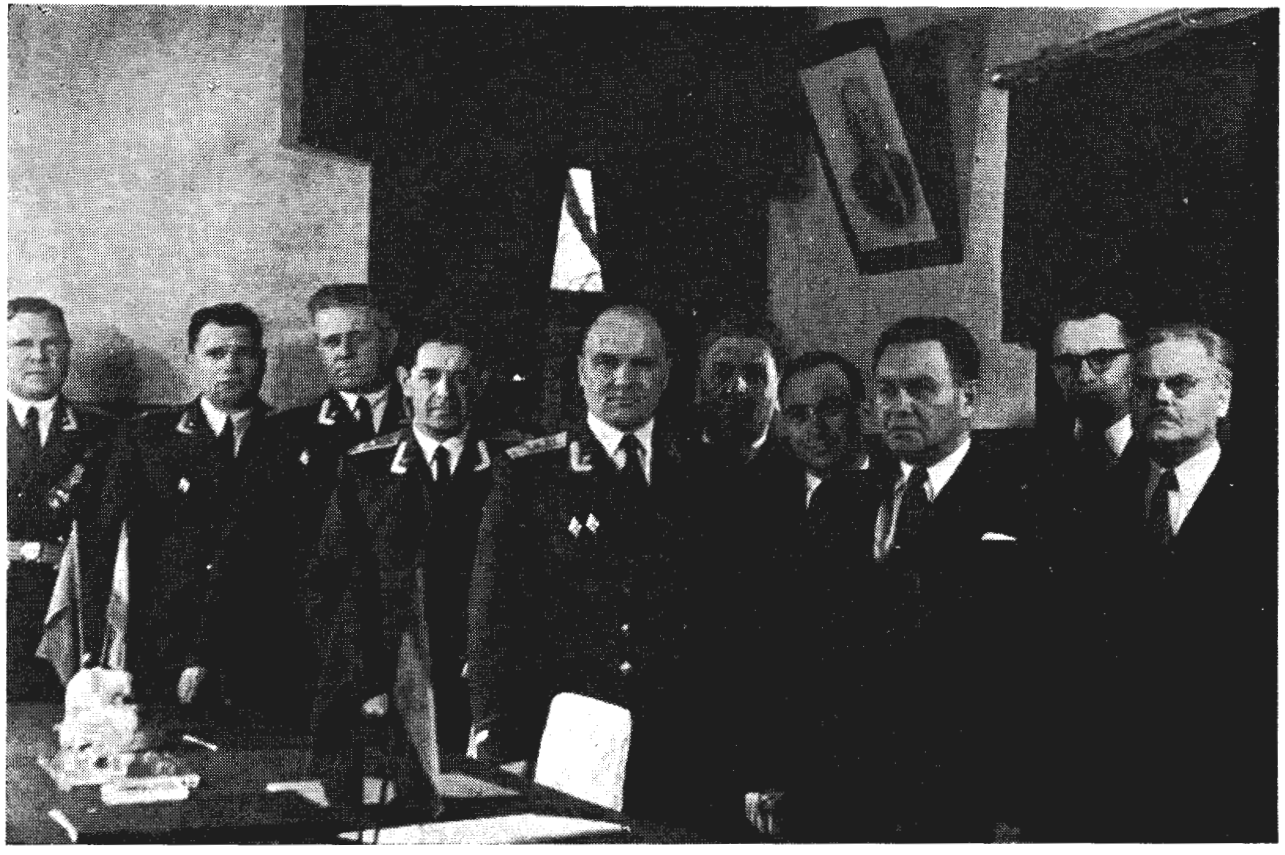

هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی در آستارای شوروی

شرح تفصیلی مرز نیز در دو جلد چاپ شده بود و بهرطرف دو شرح تفصیلی داده میشد یعنی جمعاً هشت جلد برای امضاء حاضر شده بود وبدین منوال کلیه اسناد بالغ بر ٤٦٥٤ سند میگردید .

وچون هرسندی را شش نماینده ازهرطرف امضاءِ مینمودند بنابراین میبایستی ٥٥٨٤٨ امضاء برروی کلیه مدارك مربوطه بمرزهای ایران وشوروی گذارده شود .

برای انجام اینکار که البته قبل‌ازامضاءِ مستلزم کنترل اسناد هم بود مدت دوماه یعنی ماههای دی و بهمن پیش بینی شده بود .

بنا بموافقتی که هیئت ها نمودند قرار شد اشخاص ذیل برای امضای اسناد تعیین گردند :

ازطرف هیئت نمایندگی ایران :

۱ ـ سپهبد امان‌الله جهانبانی رئیس هیئت و اعضاءِ ذیل :

۲ ـ سرهنگ عبدالحسین طیفوری

۳ ـ سرهنگ تقی بهنام

٤ ـ سرهنگ ۲ محمد علی باقری

٥ ـ آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای

٦ ـ « ناصرالدین کاوسی بنمایندگی از طرف امیرحسین دریابیکی که‌در نتیجه سانحه اتومبیل زخمداروتحت معالجه قرار گرفت .

از طرف هیئت نمایندگی شوروی :

۱ ـ آقای پاول دیمیتریویچ آرلف وزیر مختار ورئیس هیئت

۲ ـ آقای سرهنگ الکساندر آفاناسیویچ سوکولف ـ عضو هیئت

۳ ـ « سرهنگ یلیسی کریکوریویچ ژیدکف ـ « «

٤ ـ « سرهنگ یوکنی ارکادیویچ ولکف ـ « «

٥ ـ « پیتر بوریسویچ زودین ـ مشاور و دبیر کل

نفر ششم برای امضای اسناد مربوط بماوراء قفقاز نماینده جمهوری آذربایجان

رسول ـ رسولویچ حسن‌اُف

ونفر ششم برای امضای اسناد مربوط بماوراءِ خزر نمایندهٔ جمهوری ترکمنستان آشور ـ محمدویچ ـ محمداُف

مراسم امضای اسناد با دو جلسه رسمی یکی در تاریخ ۱۹ دیماه درآستارای شوروی و دیگری در تاریخ ۲۲ دیماه در آستارای ایران انجام شد . در این دو جلسه ترتیب امضاءِ کردن اسناد و مدارك مورد مطالعه واقع شد وحتی‌تعدادی ازاسناد بامضاءِرسید و قرار شد بقیه‌کار بصورت عادی روزانه انجام گردد بدینمعنی‌که نمایندگان‌شوروی اسناد را امضاءِ کرده و برای ما بفرستند و ما هم بعد از امضاءِ کردن جهت صحافی و نواربندی و غیره بمؤسسات مربوط تحویل دهیم . همچنین قرار شد ازاغلب اسناد یك متن روسی و یك متن فارسی بهردو طرف داده شود .

با منتهای جدیتی که برای کنترل نهائی و امضاءِ اسناد بعمل آمد خاتمه‌کار تا ۱۵ اسفند ماه بطول انجامید ودراین تاریخ در طی دوجشن باشکوه پایان‌مأموریت کمیسیون مختلط اعلام گردید .

از طرف هیئت نمایندگی ایران پذیرائی نهائی در آستارای ایران صورت گرفت که درآن بعضی از کارمندان دولت و محترمین‌آستارا وپهلوی شرکت جستند و سر میز شام نطق‌هائی مبنی بر اظهار خوشوقتی و مسرت از پایان کار مرز ایراد گردید و در خاتمه مجلس فیلمهای جالبی بمعرض نمایش گذارده شد .

از طرف هیئت نمایندگی شوروی پذیرائی نهائی در لنکران انجام شد و در طی آن قطار چاپخانه متحرك درایستگاه راه‌آهن بازدید ودرخانه فرهنگ باحضور نمایندگان عالی رتبه شهر و اطراف صرف شام شد ونطقهای مفصلی در اطراف‌پایان موفقیت‌آمیز کار کمیسیون مختلط ایران و شوروی و تأثیر آن درایجاد حسن روابط دوستی و همجواری فیما بین ادا شد وبعداز شام کنسرت و نمایش فیلم اجرا گردید .

باین ترتیب در تاریخ هفدهم اسفند ماه ۱۳۳۵ تمام اسناد و مدارك فیما بین رد و بدل شد وطرفین دستگاه پر عرض وطول خود را جمع‌آوری وهریك بسوی‌پایتخت کشور مربوط رهسپار گردیدند .

در همان اوقاتی که هیئت‌های اصلی مشغول امضای مدارك مربوط بمرزبودند

هیئت نمایندگی ایران وشوروی در موقع امضاء اسناد و پروتکل‌ها

زمین‌های واگذاری یا زمین‌هائی کـه میبایستی تعویض میشد توسط کمیسیونهای مخصوص مطابق صورت مجلسهای رسمی تحویل و تحول گردید .

پس از خاتمه عملیات مربوط به تعیین و تثبیت مرز چنین تشخیص داده‌شد که برای انتظامات مرزهای ایران و شوروی و ترتیب حل و فصل وقایع و حوادثی کـه ممکن است درمرز رخ نماید بایستی بین دولت شاهنشاهی‌ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی قرارداد جامعی منعقد شود و موافقت نامه‌های مختلفی کـه از راه تبادل یادداشتهای ایران و شوروی راجع بامور مرزی پذیرفته شده از درجه اعتبار ساقط گردد .

لزوم تنظیم چنین قراردادی را کمیسیون مختلط ازمدتی‌پیش استنباط‌وبمطالعه و تهیه آن پرداخته بود . در وزارت امور خارجه نیز کمیسیونی بدین‌منظور تشکیل و با هیئت نمایندگی همکاری مینمود . پس از حاضر شدن متن قرارداد درطی چند کمیسیون مشترك مجدداً مورد بررسی واقع و نمایندگان دو کشور در تمام مواد آن موافقت نظر پیدا کردند .

برای‌تشریفات رسمی پایان کارهیئت نمایندگی‌اتحادجماهیرشوروی‌سوسیالیستی دعوت شدند که پروتکل شرح تفصیلی مرزرا درتهران وبا حضور مصادر امور وزارت امورخارجه ایران امضاء کنند .

بر طبق این دعوت هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی روز چهارشنبه ۲۱ فروردین ماه با طیاره وارد تهران شدند و پس‌ازورود معلوم گردید که دراعضاء هیئت بشرح زیر تغییراتی داده شده است :

۱ ـ آقای کوزنسف واسیلی واسیلسویچ جانشین اول وزیر امور خارجه‌اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی .

۲ ـ آقای ارلف پاول دیمتیریویچ وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی .

۳ ـ آقای ورونین الکسی لِاونیدوویچ معاون رئیس اداره خاور میانه وزارت خارجه شوروی .

٤ ـ سرهنگ سوکولف الکساندر آفاناسیویچ .

۵ ــ سرهنگ ژید کف الکسی گریگوریویچ .

۶ ــ سرهنگ ولکف یو کنی ارکادنویچ .

۷ ــ آقای محمد اف آشیر محمد وویچ نمایندهٔ دولت جمهوری سوسیالیستی ترکمنستان .

۸ ــ آقای حسن اف رسول رحیم اوقلی نماینده دولت جمهوری سوسیالیستی آذربایجان .

۹ ــ آقای شرباچویچ الکسی فلوریا نویچ متخصص و کارشناس نقشه‌برداری .

با تغییراتی که دولت اتحاد جماهیر شوروی برای هیئت نمایندگی خود قائل شده بود بر اهمیت سیاسی آن بمراتب افزوده و باین ترتیب کمیسیون مختلط که‌قبلاً جنبه فنی و سرحدی داشت ، اهمیت سیاسی و اشتهار جهانی پیدا کرد .

علاوه بر کلیه اعضاء هیئت نمایندگی ایران معاون وزارت امور خارجه ایران و بعضی از رؤسای ادارات آن برای استقبال هیئت نمایندگی شوروی در فرودگاه مهرآباد حاضر شده بودند و پس‌از پیاده شدن هیئت مزبور از طیاره اینجانب بسمت رئیس هیئت نمایندگی ایران نطقی دائر براظهارخوشوقتی از ورود هیئت نمایندگی شوروی و خیر مقدم ایراد و از ضمیمه شدن جناب آقای کوزنسف و آقای ورونین بهیئت ابراز مسرت و خوشبینی نمودم .

در جواب جناب‌آقای کوزنسف از آمدن هیئت به تهران ابراز مسرت نمود و از آقایان مستقبلین تشکر کرد و اظهار امیدواری نمود که روابط دوستی و مودت بین ایران و شوروی بیش از پیش استحکام یافته و خواهد یافت .

مطابق برنامه‌ای که برای پذیرائی میهمانان تهیه شده بود ، شش روز برای توقف در تهران و چهار روز برای مسافرت باصفهان و شیراز و تخت جمشید منظور گردیده و محل اقامت آنها در تهران در هتل « پلازا » معین شده بود .

طبق این برنامه هیئت نمایندگی شوروی در مدت اقامت در تهران پس از حضور در کاخ مرمر و امضاءِ دفاتر اعلیحضرت همایون شاهنشاهی و علیاحضرت ملکه و ملاقات با جناب آقای وزیر امور خارجه روز دوشنبه ۲۲ فروردین ماه برابر

با ۲۷ مـارس ۱۹۵۷ هر دو هیئت در وزارت امور خارجـه حضور بهمرسانیدند و پروتکـل شرح مرز و پرتکل نهائی (ضمیمه شماره ۱) را درطی مراسم با شکوهی امضاء کردند در موقع امضاءِ اسناد فوق علاوه بر تمام اعضای هیئت هـای نمایندگی ایران و نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی اشخاص زیر حضور داشتند :

از جانب دولت ایران : جناب آقای مشفق کاظمی معاون وزارت امورخارجه ، جناب آقای مجدی رئیس اداره دوم سیاسی ، جناب آقای دکتر پیرنهاد رئیس اداره امورمرزی و آقای میرفندرسکی کفیل اداره امورحقوقی وعهود وزارت امورخارجه .

ازطرف دولت شوروی : جناب آقای کوزنسف جانشین اول وزیر امورخارجه اتحاد جماهیرشوروی ـ جنات آقای پکف سفیر کبیر اتحاد جماهیر شوروی در ایران و آقایان بازارُف واولیفرنگو رایزنان سفارت کبرای شوروی درایران وسرهنگ دولین وابسته نظامی و دریائی و هوائی سفارت و آقای شرباچویچ کارشناس هیئت نمایندگی شوروی .

پس از امضاء اسناد مزبور از طرف رؤسای هیئت‌ها بمناسبت توفیق بزرگی که دراتمام امور مرزی دولتین حاصل شده بودنطقهائی ایراد گردید(ضمیمه شماره۲و۳) .

ونیز درهمان روز اعلامیه مشترکی از طـرف هر دو هیئت در ایران و مسکو انتشار یافت (ضمیمه شماره ٤) پس از پایان این تشریفات هیئت نمایندگی شوروی دسته گل مجللی نثار آرامگاه اعلیحضرت شاهنشاه فقید نمودند .

روزهای بعد اوقات هیئت نمایندگی شوروی برای ملاقات باجناب آقای نخست وزیر وجناب آقای وزیر جنگ وصرف ناهار دروزارت امور خارجه وشام در باشگاه افسران بدعوت ازطرف وزارت جنگ و بازدید موزه ایران باستان و بازدید خزانه جواهرات بانك ملی و ورزشگاه باستانی آنجا و بازدید کارخانه دخانیات و مطالعه قرار داد انتظامات وامنیت مرزبین دو کشور وترتیب رسیدگی وحل وفصل اختلافات وحوادث مرزی صرف شد . ضمناً هیئت دو شب به سینما رفتند ویك شب درپارك هتل برای صرف شام حضور بهمرسانید .

روز ۲۵ فروردین ماه برابر با ۳۰ مارس ۱۹۵۷ هیئت بـا طیّاره نیروی هوائی

ارتش شاهنشاهی برای دیدن آثار تاریخی جنوب بطرف اصفهان پرواز نمود . هنگام این مسافرت هیئت در اصفهان وشیراز از طرف استانداران وفرماندهان لشکر وسپاه پذیرائی شدند . در اصفهان در باشگاه افسران و در شیراز درپارك سعدی و در تخت جمشید در هتل آپادانا توقف نمودند پس‌از مراجعت از سفر جنوب هیئت نمایندگی شوروی باتفاق هیئت نمایندگی‌ایران بحضور اعلیحضرت همایون شاهنشاهی شرفیاب شدند وآقای کوزنسف نقشه خط مرزی بین دولتین را که با کمال زیبائی و ظرافت روی لوحه فلزی حك شده بود تقدیم پیشگاه مبارك ملوکانه نمودند . سپس اعضاء هیئت شوروی بدریافت نشانهای کشوری از درجات مختلف مفتخر گردیدند .

اعلیحضرت همایون شاهنشاهی از فعالیت وخدمات شایان هردو هیئت درانجام این مأموریت خطیر ابراز رضایت و قدردانی فرمودند . سپس هیئت ببازدید قصر سلطنتی پرداختند .

۲۸ فروردین ماه در پذیرائی که برای صرف شام درسفارت کبرای اتحاد جماهیر شوروی بعمل آمده بود شرکت جستند .

روزهای بعد ببازدید موزهٔ نظامی دانشکده افسری دیدن مؤسسات خصوصی هنرهای زیبا وصرف شام درهتل‌دربند بنابدعوت شهرداری تهران واستماع کنسرت هنرمندان ایرانی پرداختند .

شب قبل از حرکت هیئت از تهران در هتل پلازا شام خداحافظی داده شد و نطقهای دوستانه‌ای مبنی برابراز خوشوقتی ازپایان یافتن مأموریت کمیسیون مختلط ایران و شوروی ردّ و بدل گردید و در موقع خداحافظی بعنوان‌یادگار هدایائی از هنرهای زیبای ایران به میهمانان داده شد .

رئیس هیئت نمایندگی شوروی درپایان مجلس دعوت هیئت نمایندگی ایران را باتحاد جماهیر شوروی برای امضای قرارداد انتظامات مرزی تأیید کردند و بامید دیدار نزدیك در مسکو با اعضای هیئت نمایندگی ایران تودیع نمودند .

پس از مراجعت هیئت نمایندگی شوروی هیئت نمایندگی ایران چندروزی در کمیسیون وزارت امورخارجه به بررسی‌ومداقه درقرارداد انتظامات مرزی پرداخت

وبا کسب اجازه از پیشگاه مبارك شاهانه مقدمات کارخودرا فراهم ساخت روز دوشنبه ۱۶ اردی‌بهشت ساعت ۸ صبح با طیاره نیروی هوائی ارتش شاهنشاهی بطرف تفلیس حرکت نمود .

هیئت نمایندگی ایران در این مأموریت مرکب از اشخاص زیر بود :

سپهبد امان‌الله جهانبانی سناتور	رئیس هیئت
سرلشگر غلامحسین مقتدر	معاون هیئت
سرهنگ عبدالحسین طیفوری	عضو هیئت
سرهنگ تقی بهنام	«
سرهنگ ابراهیم بهمن پور	«
سرهنگ ۲ محمدعلی باقری	«
سرهنگ ۲ ضیاءِ نیکوبنیاد	«
آقای مهندس ابراهیم قصبه‌ای	«
آقای ناصرالدین کاوسی	دبیر هیئت

آقای اسمعیل مجـدی رئیس اداره دوم سیاسی وزارت امور خارجه نیز باتفاق هیئت مسافرت کردند .

هواپیمای حامل هیئت پس‌ازسه‌ساعت پرواز درفرودگاه شهرتفلیس پائین‌آمد واین اولین هواپیمای نیروی هوائی ایران بود که بخاك شوروی فرود میآمد . درشهر تفلیس مأمورین‌عالی‌رتبه‌جمهوری گرجستان ازهیئت استقبال‌نمودند واز ورودنخستین هواپیمای ایـران بآنجا اظهار مسرت و خوشوقتی کردند . پس از مختصر استراحت وصرف چای درتفلیس که باصطلاح کنونی‌محلی تیبی‌لیسی(Tebilissi) نامیده میشود باطیاره‌ای که ازطرف دولت شوروی دراختیار هیئت گذاشته شد بطرف مسکوپرواز کردیم وناهاررا درشهر «راستف» صرف نموده بلافاصله بجانب مقصد رهسپار شدیم . راه بین تفلیس ومسکو تقریباً درمدت شش‌ساعت پیموده شد .

درمسکو قایم‌مقام اول وزیرامور خارجه‌آقای کوزنسف وچندتن ازکارمندان آن وزارت خانه وجناب‌آقای انصاری سفیر کبیر ایران و کارمندان سفارت و کلیه‌اعضاءِ

هیئت نمایندگی شوروی مارا استقبال کردندونطقهائی مبنی براظهار مسرت ازورود میهمانان ازطرف آقای ارلف رئیس‌هیئت نمایندگی شوروی واظهار امتنان‌وقدردانی ازطرف اینجانب ایراد گردید .

بااتومبیلهائی که ازطرف دولت شوروی دراختیار هیئت گذاشته شد بـه هتل «سوتسکایا» که یکی ازبهترین هتل‌های شهرمسکو بشمار میرود وبرای اقامت هیئت معین شده بود رهسپار شدیم . پس‌از ورود به‌هتل برنامه مفصلی که برای مدت توقف هیئت دراتحاد جماهیر شوروی تنظیم شده بود مورد مطالعه وبا مختصر تغییراتی مورد قبول‌واقع گردید و برطبق آن دوران توقف شامل پنج روز اقامت در مسکو ، دو روز درلنین گراد ـ یك‌روز دراستالین گراد ، دوروز دریالتا و دوروز درتفلیس پیش بینی شده بود .

از صبح روز دوم ورود بمسکو هردو هیئت مشغول بررسی و مقابله قرارداد انتظامی مرز ایران و شوروی شدند ، زیرا قرار بود روز سه شنبه ۱٤ ماه مه این قرارداد در عمارت وزارت خارجه اتحاد جماهیر شوروی بامضای رؤسای هیئت های نمایندگی طرفین برسد .

چون بعضی اختلافات واشتباهاتی وجود داشت که هنوز مرتفع نشده بودچند نفر ازاعضاءِ هردو هیئت تحت نظر تیمسارسرلشگر مقتدرازبعضی بازدیدها صرفنظر نموده قراردادرا مجدداً بررسی واختلافات‌را برطرف وبرای امضاءِ حاضر نمودند . روز هفتم ماه مه آقای گرومیکو وزیر امورخارجه اتحاد جماهیر شوروی هیئت نمایندگی ایران را پذیرفت وپس‌از تبریك ورودلزوم استحکام مراتب دوستی ومودت بین‌دولتین را مشروحاً متذکر گردید و به میهمانداران ما دستور اکید داد کـه برنامه توقف با نظر هیئت نمایندگی ایران در صورت لزوم تغییر یابد وکلیه خواسته‌هـای میهمانان بلادرنگ برآورده‌شود . اینجانب نیزدرجواب ازمراتب‌مهمان‌نوازی وتوجه‌مخصوص آقای وزیر خارجه نسبت بهیئت نمایندگی ایران اظهار تشکر وقدردانی نمودم . همان روز موزه ارتش سرخ‌را بازدید نمودیم ودرطی‌این بازدید ازچگونگی‌جزئیات جریان انقلاب کبیر ، ایجاد ارتش سرخ ، مبارزات داخلی ، مداخله اجانب در امور

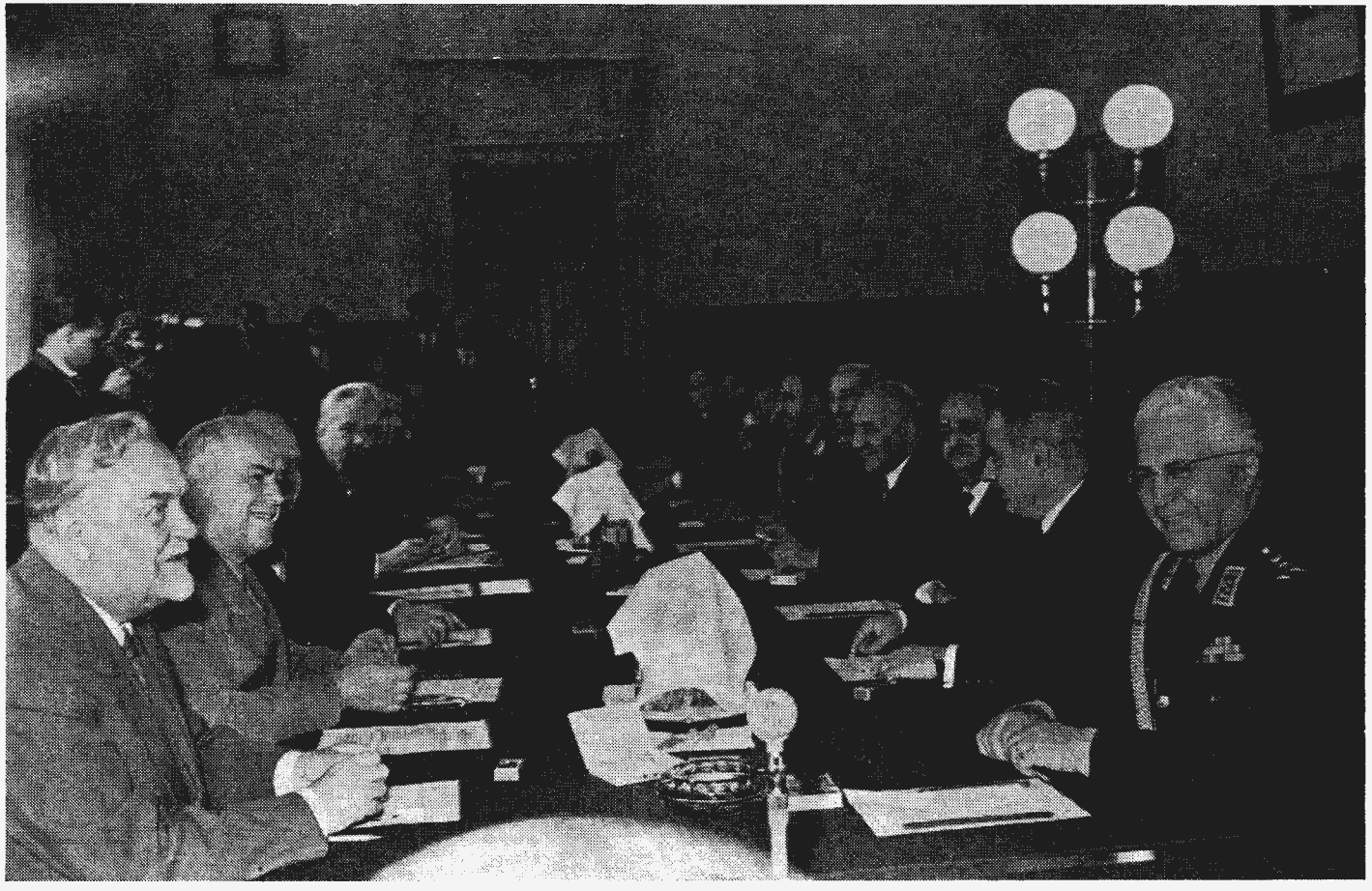

هیئت نمایندگی ایران درموقع پذیرائی مارشال بولگانین نخست وزیر ومارشال ژوکف وزیر دفاع ملی اتحاد جماهیر شوروی

هیئت نمایندگی ایران درموزهٔ ارمیتاژ لنینگراد

کشورشوروی ومبارزه باآنان‌وبالاخره جنگ جهانی دوم که شورویها جنگ‌میهنی مینامند واقف گردیدیم زیرا تمام وقایع مهم درهر قسمت بـا اسناد واشیاء واسلحه و وسائل و تابلوها وعکسها و غیره در معرض نمایش گذارده شده بود و تمام آنهارا که برای روشن کردن مراحل تاریخی تنظیم نموده بودند از نظر گذرانیدیم . بعدازظهر همان روز که مقارن جلسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی بود هیئت نمایندگی ایران موفق‌شد دراین‌جلسه حضور یافته ونطق مشروح وجالب توجه دبیر اول حزب کمونیست آقای خروشف‌را راجع بلزوم تغییراتی در سیستم اقتصادی کشور استماع کند . شب هیئت نمایندگی در تئاتر دولتی آکادمیکی بزرگ مسکو دارندهٔ نشان لنین حضور بهمرسانید و از دیدن اپرای « بی‌بی پیك » اثر چایکفسکی که از روی داستان نویسندهٔ شهیر روسی «پوشکین» اقتباس شده است محظوظ شد .

روز ۸ ماه مه هیئت نمایندگی ایران تاج گلی برمزار لنین پیشوای بزرگ شوروی وستالین ژنرالیسیم ارتش سرخ نثار نمود و ناظر انبوه جمعیتی شد که هرروز بدنبال هم صف بسته و بحال احترام ورعایت سکوت محض از مقابل اجساد پیشوایان ملل جماهیرشوروی رژه میروند . ماهم بنوبه خود از برابر آنان گذشتیم و براجساد بیروحی که بربالین مرگ تکیه زده‌بودند بادیده عبرت نگریستیم .

قصر تاریخی کرملن را با موزه معروف آن دیدن کردیم واز تماشای تسار ناقوسها وتسار توپها وکلیساها و آثار تاریخی قرون وسطی بهره‌مند شدیم . عمـارت خصوصی لنین‌را باتمام سادگی‌وبی‌ریائی آن که بهمان‌وضع ایام‌حیات اوحفظ کرده‌اند بازدید نمودیم .

متروی معروف شهر مسکوراهم که ازهر حیث زیبا ومجلل است درطی همان روز مشاهده نمودیم وسالونهای بزرگ آنرا که مجموعه‌ای ازهنرهای زیبای استادان فن معماری است تماشا کردیم . ساعت هفده همان روز مارشال بولگانین نخست وزیر اتحاد جماهیر شوروی ومارشال ژوکف وزیر دفاع آن کشور درقصر کرملن ازهیئت نمایندگی ایران پذیرائی نمودند واز روی کمال مودت ومیهمان نوازی ورود هیئت را بمسکو خیر مقدم گفتند وازپایان یافتن اختلافات مرزی اظهار خوشوقتی کردند

وراه‌را برای استحکام مبانی دوستی وحسن همجواری ایران واتحاد جماهیر شوروی باز ومهیا دانستند .

روزهای نهم و دهم ماه مه صرف دیدن لنین گراد یاپطرو گراد پایتخت سابق روسیه امپراطوری گردید . موزه‌ها وبناهای معروف این شهر را که سابقاً معروف به عروس‌شهرهای‌روسیه بود تماشا کردیم‌وبالاتر ازهمه‌ازدیدن موزه باعظمت «ارمیتاژ» که درحال حاضر کلیه قصر زمستانی‌را اشغال نموده لذت بردیم و ساعتی هم بر روی رود نوا که‌آبهای دریاچه لادو گارا بخلیج فنلاند میکشاند با کشتی کوچك وزیبائی گردش کردیم‌وازدیدن مناظر طبیعی غیرقابل‌وصف آن بهره‌مند گردیدیم. ازمؤسسات دیدنی یکی‌هم کارخانه « نیروی برق » لنین گراد بود که ازلحاظ ساختن ماشینهای عظیم تولید برق شهرت جهانی دارد .

چون ایام جوانی خودرادرطی یازده‌سال تحصیل درشهر پطرو گراد گذرانیده بودم‌خیلی مایل‌بودم بدانم که‌پس‌از انقلابات ومبارزات خانه‌برانداز داخلی وبخصوص دفاع‌طولانی‌ومتهورانه درجنگ جهانی دوم ـ این‌شهر زیبابچه‌صورت درآمده ودچار چه خرابیها و ویرانیها شده است ؟ اما برخلاف آنچه که پیش خود تصور میکردم از خرابیهای جنگ آثاری باقی نمانده بود تنها کلیسای معروف عیساك که در اثرانفجار گلوله‌های بی‌شمار بنیانش متزلزل شده بود هنوز در دست تعمیر قرار داشت .

درجوار شهر قدیم که‌بحال سابق مرمت وبجامانده شهر جدیدی بوجود آمده است که برای سکونت کارمندان و کارگران تخصیص دارد . بطور کلی اگر بتوان گفت لنین گراد اهمیت سیاسی سابق خودرا تا حدی ازدست داده ولی اهمیت هنری و اقتصادی آن همواره رو بافزایش است و درسال جاری جشن دویست و پنجاهمین سال ایجاد این شهررا برپا خواهند نمود .

روز یازدهم ماه مه از شهر قهرمان دیگرجنگ جهانی دوم یعنی ستالین گراد که ماههای متمادی میدان نبردهای خونین بود و بصورت‌ویرانه‌ای درآمده‌بوددیدن نمودیم و تاج گلی نثار آرامگاه کشتگان جنگ کردیم و از سرعتی که شهر نوین بسیار زیبائی برروی خرابه‌های شهر قدیم بوجود آمده دچار حیرت و تعجب شدیم.

هیئت نمایندگی ایران درکارخانهٔ « نیروی برق » لنینگراد

رؤسای هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی پس از امضای قرارداد این موفقیت بزرگ را بیکدیگر تبریك میگویند

هیئت‌های نمایندگی ایران وشوروی در موقع امضای قرارداد انتظامات در وزارت خارجه اتحاد جماهیرشوروی

همچنین پیشرفتی که درساختمان سدّ کارخانه برق عظیم ستالین گراد حاصل شده بود واقعاً شگفت‌آور بود . بطور کلی ترقیاتی کـه تقریباً از یك سال باینطرف یعنی از زمان مسافرت شاهنشاه بـه کشور شوروی کـه نگارنده هم افتخار بودن در ردیف ملتزمین رکاب را داشتم تا بامروز در پیشرفت ساختمانهـای عظیم جماهیر شوروی مشاهده میشد آتیه بس درخشانی‌را برای آن کشور نوید میداد . گردش روی کانال ولگا دُن که دو رودخانه معظم‌را برای کشتی‌رانی و آبیاری اراضی بیکدیگر متصل ساخته و خود از تأسیسات بسیار مهم دنیا بشمار میرود گوشه‌ای از این پیشگوئی‌را جلوه گر می‌ساخت .

روز سیزدهم ماه مه به مسکو مراجعت نمودیم و سه روز دیگر در آنجا بسر بردیم و در این سه روز دانشگاه تازه ساز و معروف مسکو را بنام « لومونسف » (Lomonossof)دانشمند شهیر روسی بازدید نمودیم وستادیوم لنین‌راکه اخیراً بپایان رسیده و گنجایش ۱۰۳۰۰۰ نفر را دارد و همچنین بنای سرپوشیده‌آنرا برای انواع ورزشها که ۱۷۰۰۰ نفر میتوانند درآن جای بگیرند تماشا کردیم .

درنمایشات جالب اوپرای «روسلان ولودمیلا» اثر موزیسین روسی « گلینکا » واقتباس از داستان پوشکین وهمچنین بالت ژیزل اثرموزیسین فرانسوی« آدانا» که رل‌عمده‌آنرا بالرین نامی« اولانوا» ایفا میکردحضوریافتیم . چون مارشال واراشیلف صدر هیئت رئیسه شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی بمسافرت چین و اندونزی رفته بودند روز ۱۵ مه آقای « تاراسف » جانشین‌اول‌ایشان هیئت‌نمایندگی ایران را پذیرفتند و در مراسم با شکوهی کـه مأمورین عالی رتبه وزارت خارجه شوروی و امراءِ ارتش سُرخ حضور داشتند باعضاءِ هیئت نمایندگی ایران نشانهای اتحاد شوروی را اعطاء نمودندونطق‌هائی‌ازطرف‌آقای‌تاراسف‌مبنی براظهارخوشوقتی از پایان موفقیت‌آمیز امور سرحدی و ایجاد حسن تفاهم بیشتری بین ایران و اتحاد شوروی ایراد و اینجانب پس از تشکر از پـذیرائی گرم و دوستانه‌ای کـه از طرف مأمورین عالی‌رتبه جماهیر شوروی ازهیئت نمایندگی ایران بعمل‌آمده و ابرازامتنان از دریافت نشانهای اعطائی ، هدیه بسیارنفیسی راکه عبارت از یك جعبه خاتم‌ونمونه

برجسته‌ای از هنرهای زیبای ایران بود تقدیم ریاست شورای عالی داشتم .

درطی مدت توقف در مسکو از طرف وزیرخارجه وهیئت رئیسه شورای‌عالی به ناهار دعوت و درمهمانی عصر که ازطرف نخست وزیرداده شده بود درقصر کرملن شرکت جستیم . روز ۱۳ ماه مه در شام پرشکوهی که از طرف سفارت کبرای ایران بافتخار هیئت نمایندگی داده شده بود و بعضی از متصدیان امور و افسران‌عالی رتبه شوروی نیز در آن شرکت داشتند حضور بهمرسانیدیم و جناب آقای انصاری سفیر کبیرایران باکمال مهربانی و مهمان‌نوازی از مدعوین پذیرائی نمودند و نطقهای دوستانه‌ای فیمابین رد و بدل گردید .

در آخرین شب توقف در مسکو از طرف هیئت نمایندگی شوروی شام خداحافظی در هتل سوتسکایا داده شد و بعد ازصرف شام هدایای نفیسی بین اعضاءِ نمایندگی ایران توزیع گردید .

روزهای آخر توقف در اتحاد جماهیر شوروی را در کرانه‌های خوش‌آب‌وهوا و فرح بخش کریمه گذرانیدیم و از دیدن مناظر طبیعی با صفا وسناتوریومهای مجهز و مکمل آنجا برخوردار شدیم .

روزهای ۱۸ و ۱۹ ماه مه که در شهر تفلیس پایتخت جمهوری گرجستان بسر بردیم از مهمان نوازی صمیمانه اهالی گرجستان بهره‌مند شدیم و نقاط دیدنی این شهر و بخصوص کارخانه جدید ذوب آهن را بازدید نمودیم .

روز بیستم ماه مه مسافرت تاریخی هیئت نمایندگی ایران در اتحاد جماهیر شوروی بپایان رسید و بطرف میهن عزیز پرواز کردیم .

در پایان این قسمت ذکر این نکته‌را لازم میدانم که مأموریت تعیین و تثبیت مرزهای ایران وشوروی گرچه دربادی امرمأموریتی ساده وفنی تلقی می‌شد اما رفته رفته جنبه سیاسی و معنوی پیدا کرد و برخلاف سرنوشت هیئت های مرزی سابق کمیسیون مختلط ۱۳۳٤-۱۳۳۵ موفق‌شد نتایج مفید ومثبتی از کارخود بدست آورد .

البته نباید فراموش کرد که این مرتبه دست تقدیر اوضاع و احوالی را پیش آورده بود که با زمانهای گذشته تفاوت کلی داشت .

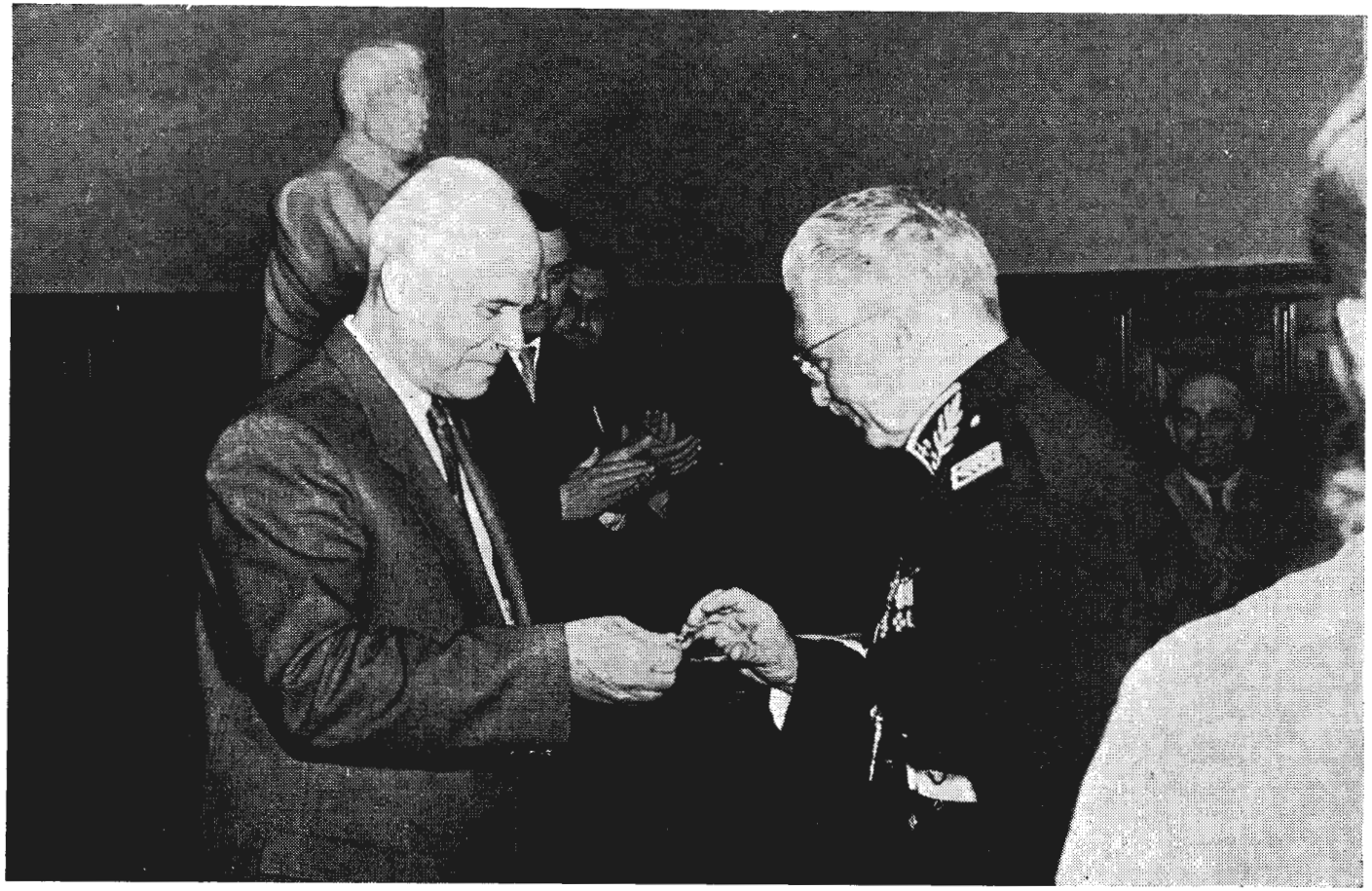

آقای تاراسُف در موقع اهدای نشان پرچم سرخ برئیس هیئت نمایندگی ایران

سابقاً ایران در برابر دولت پر قدرت و متجاوزی قرار گرفته بود که سوای زورگوئی و بسط خاك طالب سیاست دیگری نبود و با تجاوزاتی که در طی چندین سال جنگ و جدال از طرف دولت امپراطوری سابق روسیه نسبت بایران شد تازه متمایل به تعیین و تثبیت مرزهای تحمیلی نبودند و در همین مرزهای تحمیلی‌هم تخطیاتی می‌نمودند که یکی از علل اصلی عدم موفقیت‌های هیئت های مرزی سابق بشمار میرفت که هرچه کوشیدند نتوانستند راه سازش پیدا کنند.

اما آغاز کار هیئت نمایندگی ما با دورانی مصادف گردید که ندای عدالت و آزادی ملل در سرتاسر دنیا طنین‌انداز و دولت‌های بزرگ را وادار نموده بود که از سیاست استعماری واستثماری دیرینه خود دست بردارند. چنانکه دولت اتحاد جماهیر شوروی مبنای سیاست خود را بر حسن نیت و همزیستی با ملل دیگر قرار داده و مخصوصاً با همسایگان نزدیك خویش طالب‌برقراری‌روابط دوستانه وحسن‌همجواری بود و شخصی را بریاست هیئت نمایندگی خود انتخاب نموده بود که توام با عقل و کیاست و حسن خلق نظری جز حل مشکلات و اختلافات مرزی و استحکام مبانی دوستی بین دو کشور نداشت و منتهای کوشش را در این راه ابراز می‌نمود. بهمین جهت در اولین برخورد با رئیس واعضاءِ هیئت نمایندگی شوروی احساس‌واستنباط نمودم که در این مرتبه هیئت نمایندگی ایران میتواند بانجام مأموریت مهم خود امیدوار باشد.

طرفین باحسن نیت و حسن تفاهم با کمال جدیت مشغول کار شدند و اینقدر کوشیدند تا تمام مشکلات واختلافات را برطرف وقرارداد های سرحدی را با کمال موفقیت امضاء نمودند و در تحکیم روابط دوستانه دولتین و ملتین خود عمل مفید و مؤثری‌را انجام دادند بطوری که مورد قدردانی وتشویق‌دولتین‌خود شدند وبدریافت پاداشها و نشان‌ها نائل وسرافراز گردیدند.

جای‌تردیدنیست که اعضاءِ کمیسیون مشترك ایران وشوروی دوسال مأموریت مشکل وخطیر خودرا در اوضاع واحوال مختلف ودرمسافرتهای پرزحمت وطاقت‌فرسا گذرانیدند و چندتن از ایشان با امراض و سوانح ناگواری روبرو شدند که منتهی به

نقص اعضاء وحتی مرگ شد . ولی باتمام این سختی‌ها وزحمات وقتی که نتایج مطلوب و مؤثری از خدمتگذاری خود بدست آوردند همیشه از این دوران دوساله کوشش و فعالیت خویش خاطرات و یادگاریهای پرافتخاری خواهند داشت . چنانکه هیئت نمایندگی ایران هروقت برروی نقشه‌ها خط برجسته ومشخص مرزهای شمالی کشور را از ملتقای سرحدات ایران و شوروی و ترکیه تا نقطه التقای سرحدات ایران و شوروی و افغانستان مشاهده نمایند از توفیق بزرگی که در راه خدمت گزاری بشاه ومیهن حاصل نموده‌اند بخود خواهند بالید و این ایام پرشور و شعف‌را از بهترین اوقات زندگانی خویش خواهند دانست و هرگز فراموش نخواهندکرد که توفیق و کامیابی خود را در انجام این خدمت بزرگ مدیون سرپرستی و عنایات مخصوص اعلیحضرت‌همایون شاهنشاهی نسبت به‌هیئت‌هستند وتاریخ ایران‌هم از ایشان به نیکی یاد خواهد کرد .

رئیس هیئت نمایندگی ایران در موقع اهدای جعبهٔ خاتم به آقای تاراسُف

ضمائم

ضمیمهٔ ۱

دستور

برای سو کمیسیونهای ایران و اتحادجماهیر شوروی مامور تعیین حدود مملکتی بین ایران واتحاد جماهیر شوروی از محل تلاقی مرزهای سه گانه دولتین ایران و اتحاد جماهیر شوروی وترکیه تا کرانه باختری دریای خزر و از کرانه خاوری دریای خزر تا التقای مرز سه گانه دولتین ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی و افغانستان .

۱ ــ کمیسیون مختلط ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی و برطبق موافقتنامه حل مسائل مرزی ومالی بین ایران واتحادجماهیرشوروی مورخ ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ (برابر با دوم دسامبر ۱۹۵٤) ده سو کمیسیون ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تشکیل که وظائف آنها بشرح این دستور تعیین میگردد :

۲ ــ هر سو کمیسیون مختلط متشکل از دو هیئت است : ایرانی وشوروی .

هر هیئت دارای یك رئیس و دو عضو میباشد .

سو کمیسیونهــا بترتیب « اولی ــ دومی ــ تا دهمی » سو کمیسیون مختلط ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین وتجدید تعیین حدود مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی نامیده میشوند .

هر هیئت سو کمیسیون دارای مهر خود میباشد .

۳ ــ هر سو کمیسیون از برای عملیات دارای کارمندان فنی ازجمله (دبیر ـ مترجم ـ نقشه‌بردار ـ زمین‌پیما ـ کارشناس وغیره) خواهد بود وهمچنین دارای کارمندان کمکی (سرباز ـ کارگر) میباشد .

٤ ــ برای سو کمیسیونها نواحی‌زیرجهت کار ومراکز استقرارتعیین‌می‌گردد .

الف ـ ناحیه ماوراء قفقاز (باختری)

سو کمیسیون ۱ (اول) ــ ناحیه عملیات سو کمیسیون از محــل التقای مــرز مملکتی ایران ــ اتحاد جاهیر شوروی سوسیالیستی و ترکیه تا محل مسکونی آق بند

بطول تقریبی ۲۲۵ کیلومتر تعیین میشود .

محل اقامت هیئت ایران ـ جلفای ایران .

محل اقامت هیئت شوروی ـ جلفای شوروی .

سو کمیسیون ۲ (دوم) ـ ناحیه عملیات سو کمیسیون ازمحل مسکونی آق‌بند تا منطقه واقع در مرکز بستر رودخانه ارس واقع در شمال باختری حوالی محل مسکونی ایران موسوم به تازه کند بطول تقریبی ۱۸۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران ـ لاریجان .

محل اقامت هیئت شوروی ـ محمودلی .

سو کمیسیون ۳ (سوم) ناحیه عملیات از نقطه واقع در مرکز بستر رود ارس واقع درشمال باختری حوالی‌محل‌مسکونی ایران‌موسوم بتازه کند تا محل‌مسکونی ایران موسوم به ستیار (سیدلو) بطول تقریبی ۱۷۰ کیلو متر .

محل اقامت هیئت نمایندگی ایران ـ بیله‌سوار ایران .

محل اقامت هیئت نمایندگی شوروی بیله سوار (شوروی) .

سو کمیسیون ٤ (چهارم) ـ ناحیه عمل‌سو کمیسیون از محل مسکونی‌ایران موسوم به ستیار (سیدلو) تا کرانه باختری دریای‌خزر بطول تقریبی ۱۱۵ کیلومتر.

محل اقامت هیئت ایران ـ آستارای ایران .

محل اقامت هیئت شوروی ـ آستارای شوروی .

ب ـ ناحیه ماوراء خزر (خاوری)

سو کمیسیون ٥ ـ (پنجم) ـ ناحیه عمل از کرانه خاوری دریای خزر تا گردنه کاپلانی بطول تقریبی ۲۵۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران ـ داشبرون .

محل اقامت هیئت شوروی ـ قزل اترك .

سو کمیسیون ٦ (ششم) ـ ناحیه عمل از گردنه کاپلانی تا گردنه آرواز بطول تقریبی ۱۷۰ کیلو متر .

محل اقامت هیئت ایرانی ـ حصارچه .

محل اقامت هیئت شوروی ـ کهنه کسیر .

سو کمیسیون شماره ۷ (هفتم) ـ ناحیه عمل از گردنه آرواز تاقله کوه کناره بطول ۱۲۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت نمایندگی ایران ـ رباط .

محل اقامت هیئت نمایندگی شوروی ـ گرماب .

سو کمیسیون ۸ (هشتم) ـ ناحیه عمل از قله کوه کناره تا خرابه های قلعه بابادورمز بطول تقریبی ۱۵۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران باجگیران .

محل اقامت هیئت شوروی ـ قصبه کودان (هودان) .

سو کمیسیون ۹ (نهم) ـ ناحیه عمل از خرابه قلعه بابا دورمز تا محلی که رودخانه چهچهه مرز را قطع می کند بطول تقریبی ۲۱۰ کیلومتر .

محل اقامت هیئت ایران ـ ارچنکان .

محل اقامت هیئت شوروی ـ خیوه آباد .

سو کمیسیون ۱۰ (دهم)ـ ناحیه‌عمل ازمحلی که رودچهچهه مرزرا قطع‌میکند تا التقای مرز دولتی ایران و اتحاد جماهیر شوروی و افغانستان بطول تقریبی ۲۱۵ کیلومتر .

محل اقامت هیئت‌ایران ـ سرخس ایران ،

محل اقامت هیئت شوروی ـ سرخس‌شوروی .

محل تشکیل جلسات مشترك سو کمیسیونها در هر مورد جداگانه بوسیله رؤسای هیئت‌ها تعیین میگردد .

۵ ـ مسائل زیر بعهده سو کمیسیونهای مختلط می‌باشد .

الف ـ تعیین‌وتجدیدتعیین حدودخط‌مرز مملکتی‌درمحل براساس موافقتنامه حل اختلافات مرزی و مالی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مورخه ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ (برابر دوم دسامبر ۱۹۵٤) میباشد .

ب ـ نصب علائم مرزی وتنظیم پروتکل برای هریك ازعلائم مرزی .

ج ـ تنظیم پروتکل شرح عبور خط مرز مملکتی درنواحی سو کمیسیونها .

د ـ تعیین زوایای قائم مختصات علائم مرزی وتنظیم جزوه مختصات .

ه ـ تهیه نقشه‌های نوار مرزبعرض دو کیلومتر درناحیه ماوراء قفقاز (باختری) بمقیاس $\frac{۱}{۲۵۰۰۰}$ و در ناحیه ماوراء خزر (خاوری) بمقیاس $\frac{۱}{۵۰۰۰۰}$ بنحویکه یك کیلومتر ازهر طرف خط مرز را شامل باشد با ترسیم خط مرزی تعیین وتجدید تعیین حدود درنقشه‌برداری .

٦ ـ عملیات هریك ازسو کمیسیونها عبارت است ازعملیات صحرائی و اداری و جلسات .

۷ ـ جلسات سو کمیسیونهای مختلط بمنظور بررسی مسائل سازمانی ـ فنی وسائر مسائل وتصویب نتیجه عملیات صحرائی واداری تشکیل میشود .

ریاست جلسات متناوباً بعهده رؤسای هیئت ها خواهد بود .

برای هرجلسه سو کمیسیون صورت جلسه خلاصه تنظیم می گردد .

صورت جلسات بزبانهای فارسی وروسی تنظیم وازطرف رؤسای هیئت ودبیران هیئت سوکمیسیونهای مختلط امضاء میشود .

۸ ـ سو کمیسیون مختلط عملیات صحرائی واداری را براساس دستورات مخصوص مصوب کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی انجام میدهد .

۹ ـ سازمان و راهنمائی عملیات صحرائی و اداری و مسئولیت انجام آنها در تمام ده ناحیه سو کمیسیون کاملاً بعهده رؤسای نمایندگی شوروی درسوکمیسونهای مختلط محول میگردد .

هیئت نمایندگی ایران در سو کمیسیونها حق دارند عملیات صحرائی واداری را طبق روش کارودستورات مصوب کمیسیون مختلط بررسی نمایند، باستثناء ناحیه ٤و٥ سو کمیسیونها که هیئت نمایندگی ایران درعملیات نقشه برداری وزمین پیمائی توحید مساعی مینماید .

۱۰ ـ ترتیب عبور کلیه اعضای سو کمیسیونهاو کارمندان فنی آنها ازمرزبترتیب دستور مخصوص مصوب کمیسیون مختلط انجام میگیرد .

۱۱ ـ راجع به کلیه مسائلی که درسو کمیسیونهای مختلط قابل حل وفصل نیست سو کمیسیونها آنها را بی درنگ باستحضار کمیسیون مختلط میرسانند .

۱۲ ـ هرهیئت در سو کمیسیونها مساعدت لازم را از حیث واگذاری وسائل حمل و نقل و مسکن و غیره در موقع اقامت اعضای یك طرف در خاك طرف دیگر متقابلاً نسبت بیکدیگر معمول میدارند .

۱۳ ـ سو کمیسیونها نتیجه عملیات صحرائی و اداری خود را برای ملاحظه و تصویب به نظر کمیسیون مختلط میرسانند :

الف ـ پروتکل شرح عبور خط مرز مملکتی در ناحیه تعیین و تجدید تعیین حدود آنها که بوسیله ماشین تحریر دردو نسخه هریك بزبان فارسی وروسی تنظیم شده باشد.

ب ـ نقشه‌های تعیین و تجدید تعیین حدود مرزی که بطور پاکنویس ترسیم و اسامی بزبان فارسی و روسی درآن درج شده باشد .

ج ـ جزوه مختصات علائم مرزی کـه در دو نسخه بوسیله ماشین تحرتر تهیه شده باشد .

د ـ پروتکل علائم مرزی باشما و کروکی در ظهر آن تنظیم روی کاغذ های چاپی در دو نسخه هریك بزبان فارسی و روسی .

ه ـ پروتکل نهائی نتیجه عملیات سو کمیسیونها .

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مأمور تعیین وتجدید تعیین حدود مملکتی بین ایران واتحاد جماهیر شوروی
سپهبد ا . جهانبانی

رئیس هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در کمیسیون مختلط مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی وایران
وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی
پ . د . ارلف

صورت اسامی رؤسا و اعضاء سو کمیسیونهای ۱۰ گانه
در مرز های مشترك ماوراء قفقاز و ماوراء خزر

در قسمت ایران

سو کمیسیون اول

رئیس ـ سرهنگ کلینی

اعضاء: سرهنگ حاج‌جمشیدی ـ سرهنگ آذرتاش
سرهنگ شیبانی

سو کمیسیون دوم

رئیس ـ سرهنگ ۲ شیروانی نژاد

اعضاء: آقای رضا بیات ماکو ـ سروان نعمت زاده
استوار برنده

سو کمیسیون سوم

رئیس ـ سرهنگ مستشاری

اعضاء: سرگرد رستمی ـ آقای امری
ستوان ۱ احمدی ـ استوار بهرام

سو کمیسیون چهارم

رئیس ـ سرهنگ آرمین

اعضاء: سرهنگ ۲ صفائی ـ آقای محمدیان
سروان شهریاری ـ استوار هاشمی

سو کمیسیون پنجم

رئیس ـ سرهنگ یارجانی

اعضاء: استوار فرخاشیان ـ سرگرد پژوم
استوار نوحه سرائی

سو کمیسیون ششم

رئیس ـ سرهنگ غفوری

اعضاء: آقای ناظمی ـ سرهنگ قوانلو
کاظم حبیبیان

سو کمیسیون هفتم

رئیس ـ سر گرد میهن‌یار

اعضاء: مهدوی‌زاده ـ سر گرد دیلمی
استوار کلالی

سو کمیسیون هشتم

رئیس ـ سرهنگ غفاری اعتبار

اعضاء: سر گرد انوری‌پور ـ سرهنگ ۲ بهزاد افشار
استوار ترقی

سو کمیسیون نهم

رئیس ـ سرهنگ ۲ مصباحی

اعضاء: آقای آلین
آقای مهندس قریشی

سو کمیسیون دهم

رئیس ـ سرهنگ میمند

اعضاء: آقای زورمندان
آقای مهندس میثاقی

صورت اسامی رؤسا و اعضاء سو کمیسیونهای ۱۰ گانه
در مرزهای مشترك ماوراء قفقاز وماوراء خزر

در قسمت شوروی

سو کمیسیون اول

رئیس هیئت ـ سر گرد تونکونو کف پطر پطروویچ

اعضاء : سرهنگ اوساچف واسیلی الکسییویچ
سر گرد ابرامف لئونید لیئونیدویچ

سو کمیسیون دوم

رئیس هیئت ـ سر گرد میخایلك نیکلای فیودوروویچ

اعضاء : سرهنگ ۲ اوسینسکی میخائیل پطروویچ
سر گرد سیلتوك الکسی ایوانویچ

سو کمیسیون سوم

رئیس هیئت ـ سرهنگ ۲ اندریف واسیلی ایوانویچ

اعضاء : سرهنگ ۲ ورویف یوژیس ماتویویسنچ
سروان سکوروخود کنستانتین ایوانویچ

سو کمیسیون چهارم

رئیس هیئت ـ سرهنگ اوساتف الکساندر پطروویچ

اعضاء : سرهنگ ۲ اوسماك سر گی یوسیفوویچ
سر گرد کوزلف سر گی سر گیویچ

سو کمیسیون پنجم

رئیس هیئت ـ سرهنگ ایلستین یفرم اوسیتیوویچ

اعضاء : سرهنگ ۲ داویدوف سیتان نیکیفروویچ
سر گرد وزونتسف گریگوری گریگوریویچ

سو کمیسیون ششم

رئیس هیئت ـ سر گرد کانین ولادیمر گوزیچ

اعضاء : سرهنگ ۲ ریوازف گسیلان سیمیونویچ
سر گرد شیئن بوریس ایوانویچ

سو کمیسیون هفتم

رئیس هیئت ـ سر گرد کرینسیوك فئودر میخایلوویچ

اعضاء : سرهنگ ۲ یولیساکف یاکف یکورویچ
سر گرد اندریوشنگو الکساندر الکساندرویچ

سو کمیسیون هشتم

رئیس هیئت ـ سر گرد سویولف دمیستری ایوانویچ

اعضاء : سر گرد سینیستیسن سیتان ترنیوویچ
سرهنگ ۲ سیمیونسف پاول الکسییویچ

سو کمیسیون نهم

رئیس هیئت ـ سر گرد رو گووی اناتولی واسیلیویچ

اعضاء : سر گرد ژیدکف گاوریل فیودوروویچ
سر گرد ستولف ولادیمیر واسیلیویچ

سو کمیسیون دهم

رئیس هیئت ـ سرهنگ ۲ موسونف لیونید گئورکیویچ

اعضاء : سر گرد ایسکناتیف پطرپاولوویچ
سر گرد رومانونسکی دمیتری نیکیستیویچ

ضمیمهٔ ۳

دستور

ترتیب تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی بوسیلهٔ علائم مرزی

۱

مرز مملکتی بوسیله علائم مرزی تعیین میگردد .

۲

علائم مرزی درنواحی خاکی عبارت از مرکز علامت مرزی است که بوسیله ستون کوچك چوبی در خود خط مرز برقرار شده و دو ستون بتون مسلح کـه در دوطرف مرز مملکتی هریك بفاصله ۲٫۵ متر ازاین خط نصب شده، میباشد .

درنواحی آبی علائم مرزی عبارت است ازدوستون‌بتون مسلح که دردوکرانه رودخانه نصب شده .

ضمناً درپروتکلهای علائم مرزی ذکر میشود که هریك ازستونهای مزبوردر چه فاصله ازمرز و نقاط توجه نصب گردیده است .

درنواحی آبی که خط مرز درآنجا از آب بخاك یا ازخاك بآب انتقال مییابد علائم مرزی عبارت است ازسه‌ستون بتون مسلح ومرکز که از ستون کوچك چوبی ساخته شده است .

۳

ستونهای بتونی مسلح مرزی که نصب میشود دونوع است : اصلی وفرعی(بین اصلیها) . ستونهای بتون مسلح اصلی مرزی اصولاً درحد قابل رؤیت بطوریکه فاصله یکی از دیگری بیش‌از ده کیلومتر نباشد نصب میگردد .

ستونهای فرعی بتون مسلح مرزی در فاصلهٔ تا ۲٫۵ کیلومتر یکدیگر نصب می شود .

ستونهای بتون مسلح مرزی اصلی در جوار راهها ورودخانه‌هائیکه خط مرز مملکتی را قطع مینماید نیز نصب میگردد .

۴

ستونهای بتون مسلح مرزی ازقطعات مختلف تهیه میشود . ستون بتون مسلح مرزی مرکزی ازپنج قطعه تشکیل میگردد :

الف ــ نخستین‌قطعه (فوقانی) شماره ۱ بابعاد ۱۸×۲۲×۵۲ سانتیمتر که‌بالای آن دارای (کلاهك) بطول ده سانتیمتربشکل هرم‌است ساخته میشود . قطعه‌فوقانی ستون اصلی دارای چهارتکه چوب (حفره دربتون که بوسیله چوب پر شده) برای نصب نمودن علامت دولتی میباشد .

ب ــ سه قطعه شماره۲ بابعاد ۱۸×۲۲×۵۲ ــ قسمت فوقانی هرقطعه برای کار گذاشتن برآمدگی دارای حفره است .

ج ــ قطعه پنجم شماره۳ ــ (تحتانی) بابعاد ۱۸×۲۲×۵۲ در قسمت فوقانی برای کارگذاشتن برآمدگی دارای حفره است و در قسمت کتابی بمنظور استحکام ستون درخاك دارای پایه (بزرگتر) بابعاد ۵×۳۸×٤۲ میباشد .

قطعات (ضمن نصب ستون) بوسیله‌برآمدگی‌وحفره‌ها که درقطعات موجود است بایکدیگر متصل میگردند .

ارتفاع کلی ستون اصلی ۲٫٦۲ متراست . در موقع نصب ستون ۰٫٦۲ متر در داخل خاك قرار گرفته و ۲ متر آن بالای زمین میماند .

ستون اصلی مرزی با رنگهای روغنی مورد قبول هر یك از دو کشور رنگ آمیزی میشود . ستون فرعی ۱٫۰۰ متر وقاعدهٔ نصب‌آن همان است که برای ستون اصلی ذکرشد .

ستونهای فرعی بدون رنگ‌آمیزی وعلامت دولتی نصب میگردد .

برای نصب ستون گودالی باندازهٔ ۱٫۰×۱٫۰ متر و بعمق ٦۵ سانتیمتر کنده میشود که ستون مرزی دقیقاً عمود برسطح وبنحوی نصب میگردد که سمت دارای علامت دولتی بطرف دولت همجوار متوجه باشد. پس‌از نصب ستون گودال‌را با خاك بضخامت ۲۰ــ۲۵ سانتیمتر پر کرده وباتخماق دستی خاك‌را مستحکم می‌نماید وپس ازخاك ریزی بشعاع ۵۰ سانتیمتر و با شیب ۱۰۵ مجدداً خاك ریزی میشود وسپس

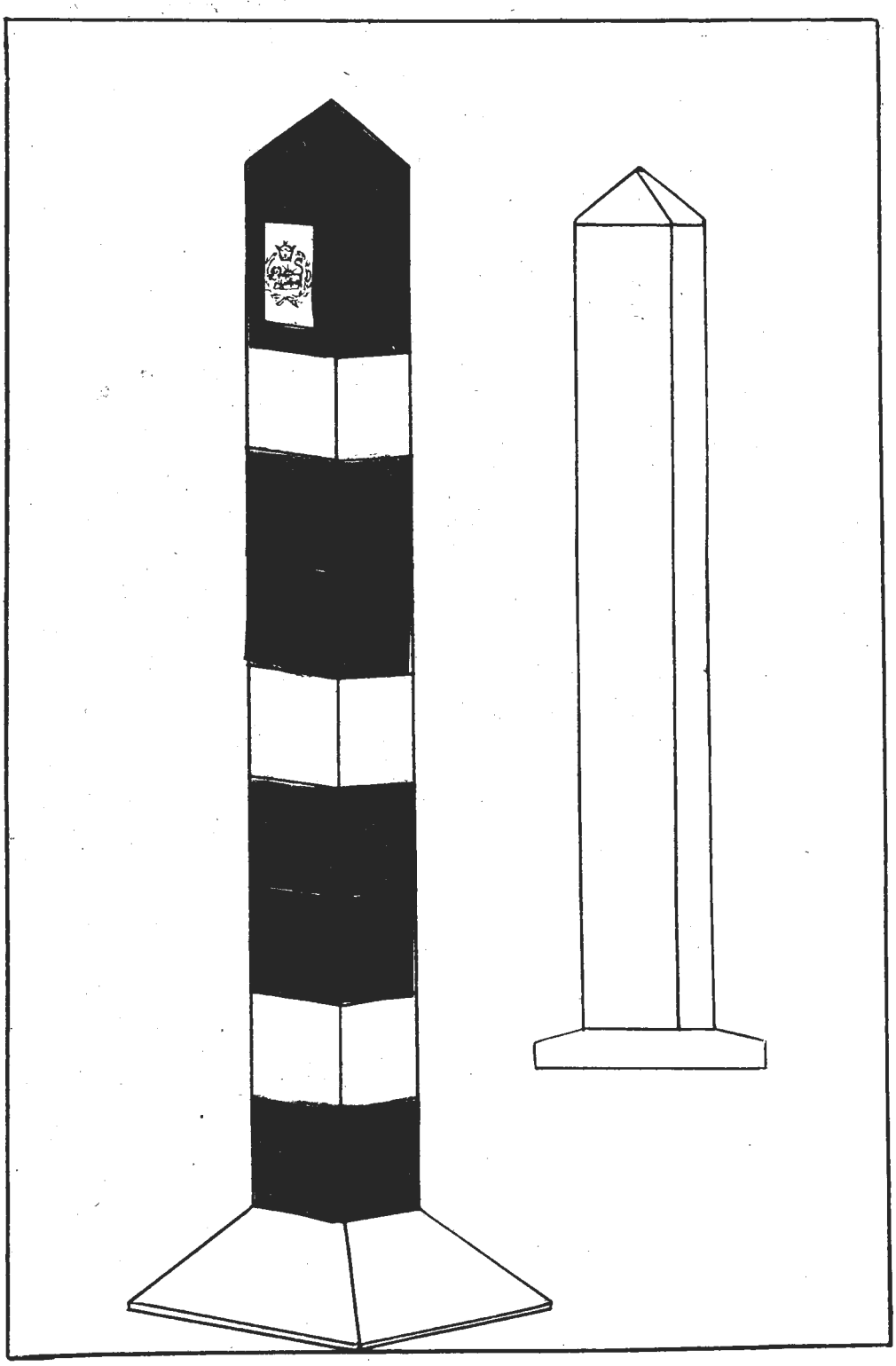

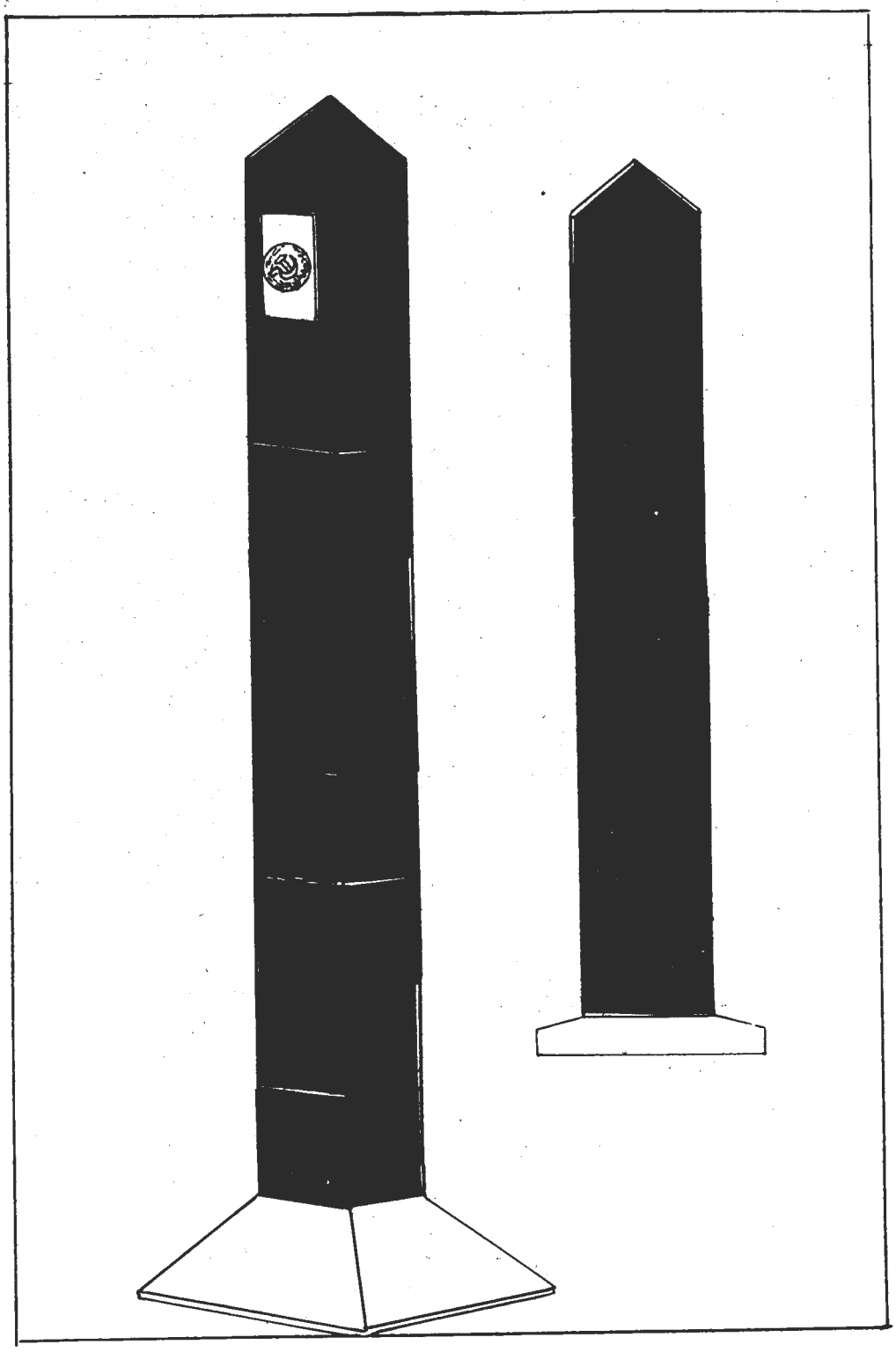

چهارتخته بتونی بوزن ٤۲ کیلو گرم روی شیب مزبور کار گذاشته میشود .

طرح نقشه ستونهای مرزی (اصلی وفرعی درپیوست شماره ۱و۲ ترسیم گردیده)

۵

ستونهای اصلی مرزی دارای شماره‌های ترتیبی خواهند بود که از شماره یك محل تقاطع مرز سه دولت ایران ـ اتحاد جماهیر شوروی و ترکیه تا محل تقاطع مرز سه دولت ایران ـ اتحاد جماهیر شوروی و افغانستان بطور ترتیب و تصاعدی افزایش می یابد .

ستونهای فرعی مرزی دارای شماره‌های ترتیبی جداگانه میباشند که درهر فاصله بین ستونهای اصلی شمارهٔ آنها ازیك بطور تصاعد افزایش می‌یابد شمارهٔ ترتیب ستونهای فرعی مرزی درمخرج وستونهای اصلی مرزی که فرعی‌های مزبور، بآن بستگی دارد درصورت گذاشته میشود مثلاً شمارهٔ ستون فرعی ۳ که بین ستونهای اصلی ۱و۲ مرزی نصب شده است دارای این شماره خواهد بود $\frac{1}{3}$ شماره ستون چهارم فرعی در فاصله بین ۲٤۵ و ۲٤٦ ستونهای اصلی مرزی $\frac{245}{4}$ خواهد بود .

شماره ترتیب روی ستونهای بتونی مرزی باین ترتیب نوشته میشود : ستونهای اصلی شوروی ـ بارنگ سفید وروی ستونهای فرعی شوروی بارنگ سیاه وشماره‌های ستونهای اصلی وفرعی ایران بارنگ سیاه نوشته خواهد شد .

موضوع نصب هریك ازستونهای مرز (اصلی وفرعی) درپروتکل سوکمیسیونها باشما و کروکی درظهر آن درج میگردد .

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین حدود مملکتی بین ایران واتحاد جماهیر شوروی .

سپهبد ا . جهانبانی

رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی وایران مأمور تعیین وتجدید تعیین حدود مملکتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی وایران .

وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

پ . د . ارلف

دستور

راجع بـه عبور از مرز بوسیله اعضاءِ کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین وتجدید تعیین مرزمملکتی بین ایران و اتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی .

۱

رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت های نمایندگی در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تمام نقاط به ترتیب ساده بر طبق مدارك که حاکی از هویت آنان باشد و گواهی‌نامه صادره بامضای رؤسای دو هیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی از مرز عبور مینمایند .

۲

رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت‌های سوکمیسیونها در ناحیه خود بر طبق گواهینامه که بامضای رؤسای هر دو هیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی صادر شده است از مرز عبور مینمایند .

اشخاصی که ازطرف کمیسیون مختلط مأموریت دارند وهمچنین سرپرست‌های عملیات نقشه‌برداری وزمین پیمائی درنواحی که بآنها کارمحول گردیده از مرز برطبق مدارکی که در قسمت اول این بند مندرج است عبور مینمایند .

۳

اعضای فنی سوکمیسیون ها (مترجمین و نقشه‌بردارها و غیره) در نواحی که بآنها کار محول شده است بر طبق مدارکی که بامضای رؤسای هردوهیئت کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی صادر گردیده از مرز عبور مینمایند .

۴

هر سوکمیسیون صورت اسامی اعضای فنی خود را تنظیم و آنـرا بمأمورین مرزی هردوطرف تسلیم می‌نماید . در این صورت باید شماره گواهینامه‌هائی که بهر یك ازکارمندان داده شده است ذکر گردد .

۵

سربازان و کارگران فقط بمعیت کارمند فنی سو کمیسیون که ناظر برعملیات اشخاص نامبرده میباشد از مرز عبور مینمایند .

۶

عبور ازمرز بطور کلی فقط موکول بعملیات تعیین خطوط مرز میباشد .

کلیه اعضاء سو کمیسیون و کارمندان فنی آن وسربازان و کارگران بطور کلی همه روزه پس‌ازخاتمه کار بخاك خود باز گشت مینمایند .

۷

کلیه اعضای سوکمیسیون حق دارند ابزارکار ضروری و اشیاء و وسائل حمل‌و نقل و هم چنین مواد خوراکی و لوازم احتیاجات شخصی را هنگام عبور از مرز با خود داشته باشد .

۸

عبور رؤسا و اعضاء و کارشناسان و دبیران هیئت‌های کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیرشوروی ازمرز و رؤساء واعضاءِ سو کمیسیون‌ها وهمچنین اشخاصی که از طرف کمیسیون‌مختلط بطرف معین‌ومحدود مأمورمیگردند باید قبلاً باستحضارمقامات مرزی با ذکر موقع ومکان انجام کار وتعداد اشخاصی که ازمرزعبور مینمایند برسد .

۹

اعضاءِ کمیسیون‌مختلط ایران‌واتحاد جماهیر شوروی‌سوسیالیستی‌وسو کمیسیو نها و همچنین کارمندان فنی و کارگران آنها که درآنطرف مرز مقابل واقع‌شده‌اند باید دستورات مقامات نظامی و مرزی ونیز مقررات دیگر را که در آن‌خاك معمول است رعایت نمایند .

۱۰

مرکز استقرار هیئت‌های سو کمیسیونهای مختلط ایران واتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی در مجاورت ناحیه عملیات تعیین و تجدید تعیین حدود قرار می گیرد .

تغییر مکان مرکزاستقرار هیئت‌های‌سو کمیسیونها ازجاده‌های طرف‌مربوطه انجام می گیرد .

تغییر مکان مرکز استقرار هیئت‌ها در کمیسیونها از جاده مشخص طرف دیگر فقط در صورت عدم وجود راه عبور در طرف خود بـر طبق موافقت بـا هیئت طرف مقابل و بشرط پیش آگهی حتمی مقامات مرزی بموقع انجام می گیرد .

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی .

سهبید ا . جهانبانی

رئیس هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در کمیسیون مختلط اتحاد جماهیر شوروی و ایران مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین اتحـاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران .

وزیر مختار اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

پ . د . ارلف

ضمیمهٔ ۱

پروتکل نهائی

کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران واتحاد شوروی بمناسبت امضاء اسناد نهائی تعیین و تجدید تعیین که بوسیلهٔ کمیسیون مختلط تنظیم شده است ذکر مراتب زیر را لازم میداند:

۱ ـ کمیسیون مختلط ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و اتحاد شوروی کارهای خودرا از ماه مرداد ۱۳۳٤ برابر با اوت ۱۹۵۵ تا ماه فروردین ۱۳۳٦ برابر با آوریل ۱۹۵۷ انجام داده است .

۲ ـ در نتیجه عملیات کمیسیون مختلط ایران واتحاد شوروی اسناد زیر تنظیم و بامضاء رسیده است :

الف ـ پروتکل شرح مرز ایران و اتحاد شوروی که درسالهای ۱۳۳۵-۱۳۳٤ برابر با ۱۹۵٦ـ۱۹۵۵ تعیین و تجدید تعیین گردیده و در دو وهله هر یك بزبانهای فارسی و روسی تنظیم و طبع شده است .

ب ـ پروتکل علائم مرزی در پنج جلد بزبانهای فارسی و روسی .

و ـ دوجلد آلبوم نقشه جات خط مرز مملکتی بین ایران و اتحاد شوروی با نوشته های بزبانهای فارسی وروسی دردوجلد (برای ناحیه ماوراءِ قفقاز بمقیاس $\frac{۱}{۲۵۰۰۰}$ و برای ناحیه ماوراءِ خزر به مقیاس $\frac{۱}{۵۰۰۰۰}$) .

گ ـ شماهای تعیین ژئودزیك علائم مرزی .

د ـ جزوه مختصات جغرافیائی و قائم الزاویه علائم مرزی و همچنین فهرست علائم مرزی بزبانهای فارسی وروسی .

ی ـ صورت مجلسهای عمل مربوط به تحویل و تحول قطعات زمین در نواحی مغان ـ دیمان ـ یدی اولر ـ اترك و سرخس به ایران و به اتحاد شوروی که قسمت لاینفك اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز ایران وشوروی میباشد .

۳ ـ بوسیله کمیسیون مختلط و باتفاق نمایندگان مختار دولت جمهوری ترکیه

اسناد علامت مرزی ملتقائی که درمحل التقای مرزهای ایران ـ اتحاد شوروی وترکیه تصب گردید تنظیم و بامضاء رسیده است .

٤ـ اسناد فوق برطبق موافقتنامه‌ای که بین ایران واتحاد شوروی درباره حل و فصل مسائل مرزی درتاریخ یازدهم آذر۱۳۳۳ برابر بادوم‌دسامبر ۱۹۵٤ منعقد شده و مطابق دستورالعمل‌هائی کـه بوسیله کمیسیون مختلط مرزی ایران و اتحاد شوروی مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی تهیه و تصویب شده تنظیم گردیده است :

الف ـ دستورالعمل کلی به سو کمیسیونهای مختلط ایران و اتحاد شوروی .

ب ـ دستورالعمل عملیات نقشه برداری (توپو گرافیك) و ژئودزیك .

و ـ دستورالعمل راجع بترتیب مشخص ساختن مرزمملکتی بین ایران واتحاد شوروی بوسیله نصب علائم مرزی .

گ ـ دستورالعمل راجع بترتیب عبور ازمرز بوسیله اعضاءِ کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی و اعضاءِ سو کمیسیونهای مختلف .

د ـ دستور العمل راجع بتهیه و تنظیم نهائی اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز مملکتی بین ایران واتحاد شوروی .

۵ ـ تمام عملیات کمیسیون مختلط ایران و اتحاد شوروی و سو کمیسیونهای مأمور تعیین وتجدید تعیین مرز بین ایران و اتحاد شوروی در محیط دوستانه وبا روح حسن تفاهم وهمکاری کامل وبا در نظرداشتن منافع هردو کشور جریان داشته است .

٦ـ اسناد تعیین‌وتجدید تعیین‌مرزازطرف ایران بوسیله اشخاص‌زیرامضاء شد:

رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون‌مختلط ایران واتحاد شوروی‌مأمور تعیین و تجدید تعیین مرز ایران واتحاد شوروی :

سپهبد امان‌الله‌جهانبانی ـ اعضاء هیئت‌ایران : سرهنگ ع‌طیفوری ـ سرهنگ ت بهنام ـ سرهنگ باقری ـ مهندس قصبه‌ای ـ رایزن هیئت نمایندگی ایران ح . دریابیگی . نظر به بیماری عضو هیئت رایزن ح . دریابیگی قسمتی از اسناد فوق را دبیر هیئت نمایندگی ایران ن . کاوسی امضاء کرده است .

۷ ـ اسناد تعیین و تجدید تعیین مرز از طـرف اتحاد شوروی بوسیله اشخاص

زیر امضاء گردید : رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط ایران واتحاد شوروی مأمور تعیین وتجدید تعیین مرز ایران وشوروی :

وزیر مختار اتحادجماهیرشوروی‌سوسیالیستی پ . د . آرلف ـ اعضاءهیئت‌نمایندگی اتحاد شوروی : سرهنگ ی . گ . ژید کف ـ سرهنگ آ . آ . ساکالف ـ سرهنگ ی . آ . ولکف ـ رایزن پ . ب زودین . نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان ر . ر . حسن‌اف . نماینده دولت‌جمهوری شوروی سوسیالیستی ترکمنستان آ . م . محمد اف . نظر به بیماری عضو هیئت نمایندگی شوروی رایزن زودین پ . ب پروتکل شرح خط مرز ایران و اتحاد شوروی را دبیر کل هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی رایزن آ . ل . وارنین امضاء کرده است .

۸ ـ هیئتهای نمایندگی‌ایران واتحادشوروی‌در کمیسیون مختلطی که‌درجلسه نهائی‌خود درتهران حضور بهمرسانیدند این پروتکل نهائی‌را تنظیم وبدینوسیله اعلام میدارند که مأموریت مربوط به تعیین و تجدید تعیین مرز ایران و اتحاد شوروی که از طرف دولتین ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی محول گردیده بود توسط ایشان انجام شده و بدین ترتیب کار کمیسیون مختلط خاتمه یافته محسوب میشود .

اسناد تنظیم و امضاء شده مربوط به تعیین و تجدید تعیین مرز برای بررسی و تصویب‌دولت شاهنشاهی ایران‌و دولت‌اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی تقدیم‌میگردد.

این پروتکل نهائی در دونسخه هر یك بزبانهای فارسی وروسی تنظیم و هردو متن دارای اعتبار مشابه میباشد .

در تهران در تاریخ «۲۲» فروردین ماه ۱۳۳۶ برابر با «۱۱» آوریل ۱۹۵۷ بامضاء رسیده .

رئیس هیئت نمایندگی ایران سپهبد ا . جهانبانی	رئیس هیئت نمایندگی اتحاد شوروی وزیر مختار اتحادجماهیرشوروی‌سوسیالیستی پ . د . آرلف
دبیر کل هیئت نمایندگی ایران ح . دریا بیگی	دبیر کل هیئت نمایندگی اتحاد شوروی آ . ل وارنین

ضمیمهٔ ۲

نطق آقای کوزنسف جانشین اول وزیر امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی

آقایان محترم

دوستان عزیز

همه ما بمناسبت مراسم امضاء اسناد نهائی مربوط به علامت گذاری و تجدید علامت گذاری مرز دولتی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران که امروز انجام گرفت ابراز احساسات خرسندی کاملی مینمائیم . این اسناد برطبق موافقت‌نامه مربوط به‌حل‌وتنظیم مسائل مرزی ومالی مورخ ۲ دسامبر سال ۱۹۵٤ بامضاء رسیدند. اسناد امضاء شده نتیجه کار بزرگی است که ازطرف هیئت های نمایندگی اتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران در کمیسیون مختلط مرزی درنقاط سرحدی که امتداد آن قریب ۲۰۰۰ کیلومتر است انجام شده‌است .

بطوریکه قبلاً با ابرازحس‌خرسندی‌خاطر نشان شده بود کار کمیسیون درمحیط همکاری دوستانه وحسن تفاهم جریان داشت .

بدینمناسبت لازم است نقش مهمی را که تیمسار سپهبد جهانبانی رئیس هیئت نمایندگی ایران دراین امر ایفا فرمودند تذکر داده شود .

منبعد کلیه مسائل مربوط به عبور خط مرزبین کشورهای ما کاملاً حل‌وتنظیم شده محسوب میشوند واختلافات وسوء تفاهماتی که سابقاً دراین زمینه بین دو کشور همسایه ما بوجود آمده بود کاملاً حل وفصل گردیده وبدین ترتیب بدست تاریخ سپرده شده است .

دولت شوروی به حل‌وفصل‌موفقیت آمیز مسائل‌مرزی بین اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی وایران اهمیت بزرگی میدهد ومعتقد است که حل‌وفصل مسائل مزبور به تحکیم وتوسعه بازهم بیشتر روابط بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی وایران باروح حسن همجواری دوستانه مساعدت خواهد کرد .

اکنون که ما درمرحله نهائی کارهای مربوط به‌علامت گذاری وتجدید علامت گذاری خط مرز حضور داریم من وظیفه خود میدانم آن نقش برجسته‌ای را که اعلیحضرت همایونی شاهنشاه ایران درامرحل وفصل موفقیت آمیزمسائل مزبورایفا فرمودند خاطرنشان سازم .

بدون شك حل و فصل مسائل مرزی بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران واجداهمیت سیاسی بزرگی‌میباشد . اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی‌وایران که دوکشورهمسایه هستند با حل‌وفصل این مسائل کاملاً ثابت کردند که هرگاه‌طرفین متقابلاً ابرازتمایل صمیمانه بنمایندآنها طرق حل‌وفصل تمام مسائل‌مربوط به روابط خودرا با روح دوستی و تساوی حقوق وبا رعایت منافع هردوطرف خواهند یافت .

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در روابط خود با ایران از اصول احترام به حاکمیت ملی و استقلال وتمامیت ارضی وعدم مداخله در امور داخلی آن دولت پیروی میکند و طرفدار بسط و توسعه روابط اقتصادی و فرهنگی بر مبنای تساوی حقوق ومنافع متقابل بین دو کشور ما میباشد .

اجازه میخواهم جناب آقای معاون و تیمسار سپهبد بشما و کلیهٔ اعضاءِ هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی و کلیهٔ اشخاصی که با کار خود سهمی دراین امرخطیر ادا نمودند پایان موفقیت‌آمیز کارهای‌مربوط به‌علامت‌گذاری وتجدید علامت گذاری خط مرز و امضاء اسناد مربوطه را تبریك بگویم .

نظر باینکه کمیسیون مختلط‌مرزی باید قرارداد مربوط به رژیم مرزبین اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی‌وایران‌را امضاء کند هیئت نمایندگی‌اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی از طرف دولت شوروی از هیئت نمایندگی ایران دعوت میکند که برای امضاء قرارداد فوق‌الذکر به اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی تشریف بیاورند.

اجازه‌بدهید اظهار اطمینان کنم که‌حل وفصل‌موفقیت‌آمیزمسائل مرزی بامر نجیبانه تحکیم وتوسعه بازهم بیشتر روابط دوستی وحسن همجواری بین اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و ایران خدمت خواهد کرد زیرا این امر بامنافع کشورهای ما وبا مصالح استحکام صلح و امنیت در خاورمیانه مطابقت دارد .

نطق رئیس هیئت نمایندگان ایران

جناب آقای رئیس ، اعضاء و کارشناسان وحضار محترم :

جای بس خوشوقتی و مسرت است که نتیجهٔ زحمات دوساله کمیسیون مختلط ومساعی مشترك هیئت های نمایندگی ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در تعیین وتثبیت خط مرز بین مملکتین امروز درچنین محیط دوستانه وصمیمانه‌ای بپایان رسید و آخرین پروتکل شرح مرز که کتاب مفصل ومزینی را تشکیل میدهد و در حقیقت خلاصهٔ نتیجهٔ فعالیت دوساله ما در آن گنجانده شده است بامضای نمایندگان مختار طرفین رسید و باختلافات دیرینه مرزی دو کشور خاتمه داده شد .

آقایان اینجانب وظیفه بسیارمطلوب خودمیدانم ازجناب آقای کوزنسف معاون محترم وزارت امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی و آقای ورونین معاون ادارهٔ دول خاورمیانه وزارت خارجه اتحاد جماهیرشوروی اظهار تشکر بکنم که درمراحل آخر فعالیت کمیسیون مختلط شرکت فرمودند وباحضور خود بر اهمیت کمیسیون و کارها افزودند همچنین وظیفه بسیار مطلوب خود میدانم از هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی مخصوصاً جناب آقای آرلف که با این همه حسن نیت وحسن تفاهم با ماهمکاری کردند اظهار تشکر وقدردانی بنمایم .

ضمناً رجاءِ واثق واعتماد کامل دارم که حسن ختام مسائل سرحدی در تحکیم وتشیید مناسبات دیرین و روابط تاریخی بین مملکتین تأثیر قطعی داشته و همزیستی و حسن همجواری و دوستی بین ملل طرفین را پیش از پیش تائید و تثبیت خواهد نمود .

ضمیمهٔ ٤

اعلامیه ایران و شوروی

راجع بامضای اسناد نهائی مربوط بعلامت‌گذاری و تجدید علامت‌گذاری مرز دولتی بین کشورشاهنشاهی ایران واتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی

بمناسبت پایان موفقیت‌آمیز کلیه کارهای مربوط به علامت‌گذاری و تجدید علامت‌گذاری مرز کشورهای شاهنشاهی ایران وشوروی اکنون مرز دولتی بین‌ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی درتمام طول آن که قریب ۲۰۰۰ کیلو متر است (دراین عدد مرز دریائی منظورنگردیده) ازمحل تقاطع مرزهای اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی و ایران وترکیه تامحل تقاطع مرزهای اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی وایران وافغانستان دقیقاً درمحل‌ها تعیین گردیده بوسیلهٔ علائم مرزی علامت‌گذاری شده و در اسناد مخصوص بتفصیل شرح داده شده و روی نقشه‌ها قید گردیده است .

کارکمیسیون مختلط ایران‌واتحادجماهیرشوروی‌سوسیالیستی برای‌علامت‌گذاری مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران و اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی که متجاوز از ۲۰ ماه بطول انجامید ـ در محیط حسن تفاهم کامل و در محیط دوستانه وهمکاری عملی جریان داشت .

روز ۲۲ فروردین ماه سال ۱۳۳٦ برابر با ۱۱ ماه آوریل سال۱۹۵۷ درتهران در وزارت امور خارجه ایران مراسم امضای اسناد نهائـی یعنی پروتکل شرح عبور خط مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایـران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و پروتکل‌نهائی که برطبق‌موافقت‌نامه بین کشورشاهنشاهی ایران واتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی راجع بحل و فصل مسائل مرزی ومالی مورخ ۱۱ آذرماه ۱۳۳۳ برابر با ۲ دسامبر سال ۱۹۵٤ تنظیم گردیده است انجام گرفت .

طرفین با حس خرسندی وافری تأیید مینمایند که منبعدکلیهٔ مسائل مربوط بعبور خط مرز دولتی بین کشور شاهنشاهی ایران واتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی

در تمام طول آن بطور قطع حل و فصل شده است و اختلافات و سوءتفاهماتی که سابقاً در این زمینه در مناسبات بین دو کشور همسایه بوجود آمده بوده کاملاً مرتفع گردیده است .

طرفین اظهار اطمینان میکنند که حل و فصل موفقیت آمیز مسائل مرزی به ادامه بسط وتوسعه وتحکیم مناسبات ایران وشوروی با روح دوستی وحسن همجواری مبتنی براصول احترام متقابل بحقوق حاکمیت و تفاهم بین دو کشور همسایه کمك خواهد کرد .

این امر با تمایلات کشورشاهنشاهی ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی برای حفظ و تحکیم صلح عمومی مطابقت دارد .

اسناد نهائی مربوط بعلامت گذاری وتجدید علامت گذاری‌را اشخاص نامبرده زیر امضاء نمودند :

ازطرف ایران : سناتور سپهبد ا. جهانبانی رئیس هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط ایران واتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و سرهنگ ع . طیفوری و سرهنگ ت . بهنام و سرهنگ م . باقری و مهندس ا . قصبه‌ای اعضاءِ هیئت و ح . دریابیگی مشاور ودبیر کل هیئت نمایندگی .

ازطرف شوروی : پ . د . آرلف وزیر مختار اتحاد جماهیرشوروی سوسیالیستی و رئیس هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط ایران و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و آ . ل . وارونین مشاورودبیر کل هیئت نمایندگی وسرهنگ ی . ك . ژیدکف وسرهنگ آ . آ . ساکالف وسرهنگ ی . آولکف اعضای هیئت نمایندگی و ر . ر . حسن اُف نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان و ا . م . محمد اُف نماینده دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی ترکمنستان .

درموقع امضاء اسناد مزبور اشخاص نامبرده زیر حضور داشتند :

از طرف ایران : جناب آقای م . مشفق کاظمی معاون وزارت امور خارجه و جناب آقای ا . مجدی رئیس‌اداره دوم سیاسی وزارت امورخارجه وجناب آقای‌دکتر ح . پیرنهاد رئیس اداره امور مرزی و آقای ا . میرفندرسکی کفیل اداره امورحقوقی

وعهود وزارت امورخارجه .

ازطرف شوروی : جناب آقای و . و . کوزنسف جانشین اول وزیر امورخارجه اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی وجناب آقای ن . م . بکف سفیر کبیر اتحادجماهیر شوروی سوسیالیستی درایران و س . ت . بازارف وك . ای اولیفیرنکو رایزنان سفارت کبرای اتحادجماهیرشوروی سوسیالیستی درایران وسرهنگ ك . ای . دولین وابسته نظامی ودریائی وهوائی وآ . ف . شرباچویچ کارشناس هیئت نمایندگی شوروی .

فهرست مندرجات

عنوان	صفحه
دیباچه	۱
فصل اول	
تاریخچه روابط ایران با دولت امپراطوری سابق روسیه	۳
۱ ـ آغاز روابط بازرگانی ایران و روس در دوران صفویه	۳
۲ ـ روابط ایران و روس در زمان نادرشاه	۸
۳ ـ روابط ایران و روس در دوران قاجاریه	۱۰
فصل دوم	
روابط ایران و روس پس از انقلاب کبیر	۲۸
۱ ـ کمیسیون منشور ـ حکیم‌اف	۲۹
۲ ـ کمیسیون الهامی ـ لازاروف	۳۰
۳ ـ کمیسیون اعلم ـ مایفسکی	۳٤
٤ ـ کمیسیون سیاح ـ لاورینتف	۳۹
فصل سوم	
کمیسیون مختلط ایران و شوروی ۱۳۳۵ ـ ۱۳۳٤	٤٦
هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط	٤۸
هیئت نمایندگی شوروی در کمیسیون مختلط	٥۳
مراسم تشریفات رسمی جلسات اولیه	٥٦
تعیین خط مرز و علامت‌گزاری بر روی آن	٦۳
اختلافات مشهوده در مسیر خط مرز و حل و فصل آن	۷٤

فهرست مندرجات

عنوان	صفحه
فصل چهارم	
مسافرت‌های مرزی	
مسافرت اول	۸۱
مسافرت دوم	۸۶
مسافرت سوم	۹۱
مسافرت چهارم	۹۶
مسافرت پنجم	۱۰۲
مسافرت ششم	۱۰۷
پایان مسافرت ها	۱۱۵
فصل پنجم	
تشریفات امضای اسناد و قراردادها	۱۲۱
ورود هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی به تهران و امضای پرتکل	
تفصیلی شرح مرز و پرتکل نهائی	۱۲۵
حرکت هیئت نمایندگی ایران بطرف مسکو وامضاء قرارداد	
انتظامات مرزی	۱۲۹
ضمائم	
دستور راجع به سوکمیسیونها	۱۳۸
صورت اسامی و اعضاء سوکمیسیونها	۱۴۳
دستور ترتیب تعیین مرز مملکتی بین ایران وشوروی	۱۴۷
دستور راجع به ترتیب عبور از مرز	۱۵۰
پروتکل نهائی	۱۵۳
نطق آقای کوزنسف	۱۵۶
نطق رئیس هیئت نمایندگی‌ایران	۱۵۸
اعلامیه ایران وشوروی	۱۵۹

فهرست گراورها

عنوان	صفحه
۱ ـ منظرهٔ دورنمای پل آستارا	٤٨
۲ ـ نخستین ملاقات با هیئت نمایندگی شوروی	٥٤
۳ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی درحال حرکت بطرف آستارا	٥٦
٤ ـ ورود هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی بآستارای ایران	٥٨
٥ ـ نخستین جلسه مباحثات کمیسیون مشترك	٦٣
٦ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران و ترکیه و شوروی	٦٦
۷ ـ رؤسای نمایندگیهای سه کشور شوروی و ایران و ترکیه	٦٨
۸ ـ جلسه هیئت نمایندگی ایران در تهران	۸۰
۹ ـ هیئت نمایندگی ایران در کمیسیون مختلط مرزی	۸۰
۱۰ ـ قایق‌های لاستیکی بزرگ و کوچك شوروی در رودخانهٔ ارس	۸۸
۱۱ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی درعشق‌آباد	۹٤
۱۲ ـ برخی از اعضاء نمایندگی ایران و شوروی	۹٤
۱۳ ـ دژتاریخی عباس‌آباد در کنار رود ارس	۱۱۸
۱٤ ـ پل آجری خدا آفرین	۱۱۸
۱٥ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی در دشت مغان	۱۲۰
۱٦ ـ تپه نادری در اصلاندوز دشت مغان	۱۲۰
۱۷ ـ هیئت نمایندگی اتحاد جماهیر شوروی در آستارای شوروی	۱۲۲
۱۸ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران وشوروی درموقع امضاء اسناد وپروتکل‌ها	۱۲٤
۱۹ ـ هیئت نمایندگی ایران درموقع پذیرائی مارشال بولگانین	۱۳۰
۲۰ ـ هیئت نمایندگی ایران درموزهٔ ارمیتاژ لنین‌گراد	۱۳۰
۲۱ ـ هیئت نمایندگی ایران در کارخانه نیروی برق لنینگراد	۱۳۲
۲۲ ـ رؤسای هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی پس‌از امضاء قرارداد	۱۳۲
۲۳ ـ هیئت‌های نمایندگی ایران و شوروی درموقع امضاء قرارداد	۱۳۲
۲٤ ـ آقای تاراسف درموقع اهدای نشان پرچم سرخ	۱۳٤
۲٥ ـ رئیس هیئت نمایندگی ایران درموقع اهدای جعبه خاتم	۱۳٤

فهرست اسامی نقشجات

عنوان	صفحه
۱ ـ نقشه رنگی منطقه قفقاز که شامل گرجستان ـ داغستان ـ ایروان ـ شیروان و قرارداد گلستان است	۱٤
۲ ـ نقشه قریه و اراضی حصار	٤۰
۳ ـ نقشه آبادی دره فیروزه	٤۰
٤ ـ نقشه پل آستارا چای	٥٦
٥ ـ نقشه دژ عباس آباد در کنار ارس	۷٤
٦ ـ نقشه جزیره ۷۲ که تنصیف گردیده	۷٤
۷ ـ نقشه جزیره کانال سربند	۷٤
۸ ـ نقشه اراضی دشت مغان که بایران تعلق یافته	۷٤
۹ ـ نقشه سر چشمه شنبه‌چای (خلخانه)	۷٦
۱۰ ـ نقشه اِشناور که تنصیف گردیده	۷٦
۱۱ ـ نقشه اراضی دیمان که بایران تعلق یافته	۷٦
۱۲ ـ ارتفاعات مارایورد و صلیب سیاه	۷٦
۱۳ ـ ناحیه ارتفاعات کمرقونی	۷٦
۱٤ ـ نقشه پاسگاه صدآفرین	۷٦
۱٥ ـ نقشه پاسگاه ومنطقه آمبوزامه	۷٦
۱٦ ـ نقشه پاسگاه قزل‌اثر	۷٦
۱۷ ـ نقشه وضعیت اراضی یدی اِولَر که بایران واگذار گردیده	۷٦
۱۸ ـ ارتفاعات شندان قلعه‌سی	۷٦
۱۹ ـ جزیره کشفی در آستارا چای وجزیره مصب رودخانه	۷٦
۲۰ ـ نقشه تجن درپل خاتون	۷۸
۲۱ ـ ناحیه سرخس و خملی‌تپه	۷۸
۲۲ ـ ناحیه خوجه چشمه و لائین‌سو	۷۸
۲۳ ـ ناحیه شرقی و غربی کرناوه	۷۸
۲٤ ـ نقشه ناحیه لطف آباد وکال محمود (دشت کلیل)	۷۸
۲٥ ـ منطقه اراضی گلریز	۷۸

۲۶ ـ قریه و اراضی رباط که بایران تعلق یافته ۷۸
۲۷ ـ نقشه قسمتی از اترك ونهرمانجی ۸۰
۲۸ ـ نقشه مرزبین توشانقر وبیاتچه تاسنگرتیه ۸۰
۲۹ ـ نقشه وضعیت روداترك وخلیج حسینقلی ونهر موسی‌خانی ۸۰
۳۰ ـ نقشه مسافرت اول بطرف (حیران و مغان) ۸۲
۳۱ ـ نقشه ناحیه بیله‌سوار ۸۲
۳۲ ـ نقشه آبادی تازه کند در کنار ارس ۸۲
۳۳ ـ نقشه مرز سه کشور (ایران ـ ترکیه ـ شوروی) ۸۵
۳۴ ـ نقشه وضع آبگیری کانال سربند ازبستر ارس ۸۵
۳۵ ـ مسافرت دوم به محل التقای رود ارس وقره‌سو ومنطقه آذربایجان ۸۷
۳۶ ـ نقشه جلفا کنار رود ارس ۸۸
۳۷ ـ جزایر بوئیدوز درارس که بایران تعلق یافته ۹۰
۳۸ ـ جزایر خراما که بایران تعلق یافته ۹۰
۳۹ ـ جزایر پیرواتلو که بایران تعلق یافته ۹۰
۴۰ ـ جزیره قره قباخ (محمودلو) ۹۰
۴۱ ـ مسافرت سوم به حدود خراسان ۹۲
۴۲ ـ مسافرت چهارم منطقه نمین وارشق و ارتفاعات کالاپوتی ۹۶
۴۳ ـ مسافرت پنجم به‌ناحیه ـ کوتاکومه ـ لوندویل و منطقه اردبیل ۱۰۲
۴۴ ـ مسافرت ششم به منطقه اترك وچات ومصب آن ۱۰۸
۴۵ ـ نقشه پل خدا آفرین وارس ۱۱۸
۴۶ ـ نقشه منطقه اصلاندوز وقره‌سو ـ کلیبر ۱۲۰
۴۷ ـ نقشه وطرح سو کمیسونهای ده گانه ۱۴۴
۴۸ ـ نقشه وطرح علامت مرزی (اصلی و فرعی) ۱۴۸
۴۹ ـ نقشه رنگی منطقه قفقاز و آذربایجان و حدود ایران طبق عهدنامه ترکمن چای ۱۶۶